

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

NICOS POULANTZAS

Faşizm ve Diktatörlük

ÇEVİREN

AHMET İNSEL

FAŞİZM
İNCELEMELERİ

NICOS POULANTZAS Faşizm ve Diktatörlük

NICOS POULANTZAS • Faşizm ve Diktatörlük

NICOS POULANTZAS 21 Eylül 1936'da Atina'da doğdu. 1953'te Atina Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girdi. Üniversite yıllarında Yunanistan Komünist Partisi'nin (KKE) gençlik kollarında ve tek yasal sol parti olan Birleşik Demokratik Sol'da (EDA) siyasi faaliyetlerde bulundu. Bir süre Heidelberg ve Münih'te çalışmalarına devam eden Poulantzas daha sonra Paris'e gitti ve 1964'e kadar hukuk felsefesi dersleri verdiği Université Panthéon-Sorbonne'da akademik kariyerine devam etti. Paris'te *Les Temps Modernes* çevresiyle yakın ilişki içinde bulundu. 1966'da Annie Leclerc ile evlendi. 1960'ların sonu ve 1970'ler boyunca kapitalist devlet teorisi ve modern kapitalist toplumlar hakkındaki tartışmaların merkezinde yer alan Poulantzas 3 Ekim 1979'da intihar etti.

Birikim Yayınları, 1980 (1 baskı)

Fascisme et Dictature

© 2004 Éditions La Découverte

İletişim Yayınları 1001 • Politika Dizisi 48

ISBN 975-05-0239-6

© 2004 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-2. BASKI 2004-2012, İstanbul

3. BASKI 2016, İstanbul

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Seçkin Oktay

BASKI Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <https://indies.org>

NICOS POULANTZAS

Faşizm ve Diktatörlük

Fascisme et Dictature

ÇEVİREN *Ahmet Insel*

YAYINA HAZIRLAYAN *Murat Belge*

Bu kitabın çevirisi temel olarak 1974'te Seuil / Maspero tarafından yayımlanan Fransızca metinden yapıldı. Fakat gene aynı yıl İngiltere'de *New Left Books*'ta yayımlanan İngilizce çevirisiyle karşılaştırıldı ve bu baskıya yapılan eklemeler de elinizdeki çeviriye alındı.

İÇİNDEKİLER

NİCOS POULANTZAS / AHMET İNSEL	11
UYARI.....	19
GİRİŞ.....	21
1. Faşizmler Dönemi Sorunu.....	25
BİRİNCİ BÖLÜM	
Emperyalizm ve Faşizm. Tekelci Kapitalizm ve Emperyalist Zincir Hakkında.....	27
İKİNCİ BÖLÜM	
Alman ve İtalyan Halkaları - Bunların Tarihçeleri	37
1. Almanya	37
2. İtalya.....	42
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Faşizmler Dönemi ve III. Enternasyonal.....	49
1. Komintern'in Genel Görüşü ve Yön Değiştirmeleri: Sınıf Savaşının Dönem ve Adımları Sorunu	49
2. Komintern'in Faşizm Analizinde İlk Sonuç.....	62
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Sonuç: Tekelci Kapitalizme Geçiş ve "İktisadi Bunalım"	68

2. Faşizm ve Sınıf Savaşı..... 71

BİRİNCİ BÖLÜM

Siyasal Bunalım: Faşizm ve Olağanüstü Devlet..... 72

1. Sorun ve Komintern..... 72
2. Thalheimer, Gramsci, Troçki..... 76
3. Analitik Çerçeve: Siyasal Bunalım,
Sınıf Savaşı ve Kurumsal Sistem..... 79

İKİNCİ BÖLÜM

Faşistleşme Süreci..... 81

3. Faşizm ve Egemen Sınıflar..... 85

BİRİNCİ BÖLÜM

Genel Önergeler..... 87

1. Egemen Sınıf ve Sınıfların Egemen Fraksiyonları
Arasındaki Çelişkiler..... 87
2. Hegemonya Bunalımı..... 88
3. Hegemonya Değişimleri..... 89
4. Temsil Edenler - Temsil Olunanlar Bağının Kopması
ve Siyasal Partiler..... 89
5. İdeolojik Bunalım..... 92
6. Büyük Sermayenin ve İktidar Blokunun Hücumu..... 95
7. Faşist Partiler, Faşizm ve Egemen Sınıf
ve Fraksiyonlar, Egemenlik, Hegemonya
ve Yönetici Sınıf: Faşizmin Görelî Özerkliği..... 101

İKİNCİ BÖLÜM

Almanya..... 108

1. İktisadi Çelişkiler..... 108
2. Büyük ve Orta Sermaye. Faşizm “İktisaden Gerici”
Bir Olgu mudur?..... 115
3. Bunalım ve Siyasal-İdeolojik Süreç..... 120
4. Nazi Partisi, Nazizm, Egemen Sınıf ve Fraksiyonlar.
Hegemonya ve Yönetici Sınıf..... 130

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İtalya	137
1. İktisadi Çelişkiler	137
2. Büyük Sermaye ve Toprak Sahipleri.....	141
3. Bunalım ve Siyasal-İdeolojik Süreç.....	148
4. Faşist Parti, Faşizm ve Egemen Sınıf ve Fraksiyonlar. Hegemonya ve Yönetici Sınıf.....	157
4. Faşizm ve İşçi Sınıfı.....	163

BİRİNCİ BÖLÜM

Genel Önergeler	165
1. “Bozgun Süreci” ve İşçi Sınıfının Savunması: Bunun Evreleri ve Nitelikleri	165
2. İdeolojik Bunalım Biçimleri ve Devrimci Örgütlerin Bunalımı.....	170
3. Sosyal-Demokrasi; Sınıf Yapısı ve İşlevi, Siyaseti ve “Sosyal-Faşizm” Tezi.....	175
4. Komünist Partiler ve Siyasetleri. Komintern’in Dönemeçleri ve İttifaklar Stratejisi.....	185
5. Faşist Örgütler, Faşizm ve İşçi Sınıfı. Faşizm Altında İşçi Sınıfının Gerçek Durumu.....	195

İKİNCİ BÖLÜM

Almanya.....	199
1. Bozgun Süreci, Savunma ve Siyasal-İdeolojik Bunalım.....	199
2. Alman Sosyal-Demokrasisi	210
3. Alman Komünist Partisi.....	214
4. Nasyonal-Sosyalizm ve İşçi Sınıfı.....	223

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İtalya	234
1. Bozgun Süreci ve Savunma	234
2. Siyasal-İdeolojik Bunalım. Sorel ve Devrimci Sendikacılık.....	237
3. İtalyan Sosyal-Demokrasisi ve Maksimalizm	241
4. İtalyan Komünist Partisi	247
5. Faşizm ve İşçi Sınıfı	259

EK

SSCB ve Komintern.....	263

5. Faşizm ve Küçük Burjuvazi 275

BİRİNCİ BÖLÜM

Küçük Burjuvazinin Sınıf Yapısı ve Küçük Burjuva İdeolojisi ile İlgili Ön Açıklama 277

İKİNCİ BÖLÜM

Genel Önermeler 289

1. Tekelci Kapitalizm ve Küçük Burjuvazi,
Küçük Burjuvazinin İktisadi Durumu 289
2. Siyasal Bunalım: Bir Toplumsal Güç Olarak
Küçük Burjuvazi, Faşist Partiler 290
3. İdeolojik Bunalım ve Faşist İdeoloji,
Emperyalist İdeoloji ve Küçük Burjuva İdeolojisi 293
4. Faşizm Altında Küçük Burjuvazinin Gerçek Durumu .. 300

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Almanya 302

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İtalya 309

6. Faşizm ve Kırklar 313

BİRİNCİ BÖLÜM

Kırda Sınıflar 315

İKİNCİ BÖLÜM

Genel Önermeler 322

1. Kırklarda İktisadi Durum 322
2. Siyasal-İdeolojik Bunalım 322
3. Faşist Partiler. Faşizm ve Köylü Sınıfları,
Kentler ve Kırklar 325
4. Tekelci Kapitalizm ve Kırklar. Faşizm Altında
Köylü Sınıfların Gerçek Durumu 328

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Almanya 331

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İtalya 339

7. Faşist Devlet	347

BİRİNCİ BÖLÜM

Devlet Aygıtı ve İdeolojik Aygıtlara İlişkin	
Ön Açıklamalar	349
1. Gramsci.....	349
2. Devlet Aygıtları Olarak İdeolojik Aygıtlar.....	351
3. Baskıcı Devlet Aygıtının Kolları ve İdeolojik Devlet Aygıtının Özellikleri.....	353

İKİNCİ BÖLÜM

Olağanüstü Devlet Biçimi ve Faşist Devlet:	
Devlet Tipi, Devlet Biçimi ve Rejim Biçimi	361

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Olağanüstü Devlet Biçimleri Üzerine	
Genel Açıklamalar	364
1. Devletin Mücadele Biçimleri.....	364
2. Banka Aygıtı ve İdeolojik Aygıtlar Arasındaki İlişkilerde Değişmeler.....	365
3. Egemen Kol veya Aygıtın Yer Değiştirmesi	370
4. Hukukî Sistemde Değişiklikler: Hukukî Düzenleme ve Sınırları	372
5. Oy Verme İlkesinde Değişiklikler ve Bunların Anlamı: Tek Parti Konusu	377
6. Bürokratlaşma Göstergesi.....	381
7. Merkezilik ve İç Çelişkiler.....	382

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Olağanüstü Rejim Biçimi Olarak Devlet Üzerine	
Genel Önergeler	385
1. Yerleşik Sistem	385
2. Aygıtlar İçinde Faşistleşme Süreci.....	387

BEŞİNCİ BÖLÜM

Almanya	390
1. Faşizmin Yükselişi	390
2. Kurulu Sistem.....	394

İtalya	405
1. Faşizmin Yükselişi	405
2. Kurulu Sistem	407
 Sonuç	 413

Nicos Poulantzas 3 Ekim 1979 günü, 43 yaşında Paris'te öldü. 1960'ta Yunanistan'dan göçüp Paris'e yerleşen Poulantzas, 1964 yılında Sartre'ın çok beğendiği ve ağırlığı onun varoluşçu tezlerine yakınlaşan, kanun, yasallık ve hukuk konusunda bir doktora tezi savunduktan kısa bir süre sonra, Althusser ve Marksist yapısalcılıkla karşılaştı. Poulantzas'ı uluslararası planda tanıtan ilk kitabı *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* (1968), Althusser ve Balibar'ın *Kapital'i Okumak* adlı kitaplarının etrafında oluşan Marksist düşünce ve tartışma ortamı içinde ortaya çıktı. Sartre'cı-Marksist tezlerin savunucusu Poulantzas'ın yerini, toplumu yapısal kerteler (iktisat, ideoloji ve politika) çerçevesinde inceleyen, 1960 yılları Fransa'sının Marksist prototipi aldı. Bu teorik çerçeve içinde, Poulantzas Althusser'in yapmadığını yaparak, burjuva devletinin yerini, kendini yeniden üretme sürecini ve bu devlet içinde geçen sınıf mücadelelerinin hiyerarşisini incelemeye çalıştı. 1968'de Poulantzas için devlet, görece özerk bir sınıf kurumu olmasının yanında, toplumun uyumunu sağlama ve bu uyumu koruma görevi çerçevesinde başlıca üç işlev (iktisadî, ideolojik ve politik işlevler) içeren, özellikle politik işlevin ötekileri üst-belirlediği ve diğer iki işlevin politik işlev içinde yoğunlaştığı bir kurumdur. Bura-

da Althusser'den alınmış üst-belirlenme kavramı üzerinde durmakta yarar var.

Poulantzas, politik kerteyi incelerken, Althusser'i izleyerek, bu kertenin bütünüyle özerk olmadığını, sınıf savaşının en son kertede iktisat tarafından belirlendiğini kabul eder. Ama siyasetin ve ideolojinin sınıf savaşının konumunu yansıtmaları ölçüsünde kurulan zincirleme ilişkinin, çözümlemeyi bir anda saf bir ekonomizme getirdiğini hisseden Poulantzas, tarihte tehlikeli sonuçları görülmüş olan bu sapmadan kurtulmak için, bir yandan "iktisadın en son kertede belirleyici" olduğunu savunurken, bir yandan da tüm belirleyici kertelerin kendi aralarında, karşılıklı belirlendiklerini (üst-belirleme) ileri sürer.

1968'deki kitabından Poulantzas'ın kapitalist devlet üzerine bütünsel bir analize ulaşmak istediği izlenimi çıkabilir. Gerçekten de siyaset üzerine genel bir inceleme, iktidar kavramı (iktidar kavramının oluşum yeri sınıf pratikleri alanıdır, der) ve kapitalist devlet tarzının aldığı biçimlerin ve bu biçimlerin somuta geçirildiği rejimlerin bir tipolojisi ve devlet personeli (bürokrasi) ve elitlerin egemen sınıflarla olan ilişkilerini göstermesi ele alındığında, bunların bütünsel bir devlet teorisinin ilk basamakları olduğu izlenimi uyanır. Fakat böyle hacimli bir teoriye ulaşmak için ilk önce "genel olarak" üretim tarzlarının teorisini oluşturmak gerekir. Fransa'da Marksizmin 1960'ların sonunda vardığı çıkmaz, kendisinin büyük gürültülerle başlattığı ve boyunu aşan böyle bir teorik perspektifi hedef almasından kaynaklanıyordu.

Poulantzas bunun farkına erken vardı. Ekonomizmden sıyrıldığı ölçüde, bunun tarihî kökenlerini araştırmak gerekliliği ortaya çıkıyordu. *Faşizm ve Diktatörlük* adlı kitabı (1970) faşizmin özgüllüğü ve Alman nasyonal-sosyalizmi ve İtalyan faşizminin tarihî süreç içinde birleştikleri ve ayrıldıkları noktaları incelemesinin yanında, III. Enternasyonal'in özellikle faşizm analizi karşısında düştüğü saf ekonomizmin altını çizmeyi amaçlıyordu. Mao'nun kültür devrimi ve belli açılardan "anti-Stalinci" yaklaşımının çekiciliğine kapılmış Althusser ve çevresinden Poulantzas'ın kopuşu, aynı zamanda belli umutların

yıkıldığı, Mayıs '68 sonrasında heyecanının geçtiği ve Althusser'in kendi sorunsalının belli boyutları üzerine özeleştiriyeye başladığı "arayış" ortamında gerçekleşti.

Faşizm ve Diktatörlük'ten sonra Poulantzas tüm araştırmasının ağırlığını kapitalist devletin işleme mekanizmaları üzerine yöneltti. *Bugünkü Kapitalizmde Toplumsal Sınıflar* (1974), Fransız Komünist Partisi'nin 1970'lerin başından itibaren toplumu değiştirme stratejisine dayanak olarak sunduğu Tekelci Devlet Kapitalizmi tezinin karşısında, özellikle somut Fransız toplumunu ve bu toplumda iktidar blokuna katılan veya bu bloku destekleyen sınıfları incelemeye çalışıyordu. Tekelci Devlet Kapitalizmi tezinin "tek bir mekanizmada tekellerin ve devletin birleşmesini", tekelci olmayan kesimlerin iktidar blokunun dışında olduklarını, devletin iki ayrı parça olarak ele alınabileceğini (tekellerin devleti ve toplumsal-koruyucu devlet) iddia eden görüşlerine karşı, o dönemde FKP içinde cılız olarak var olan ve asıl gücünü Troçkist düşünürlerde bulan eleştirilere Poulantzas bu kitabıyla somut bir boyut kattı.

"Ortak Sol" ve "Solun Ortak Hükümet Programı"nın Fransa'da önemli bir dinamik yaratmasıyla, sol içi tartışmanın merkezi bütünüyle devlet ve iktidar sorununa kaydı. FKP'nin "devlet, devleti elinde tutan sınıfların dolaysız aracıdır" tezi karşısında Poulantzas, başka düşünürlerle birlikte, devletin görece özerkliği, devletin toplumda sınıf egemenliğini meşrulaştırma işlevi üzerinde karşı tezler geliştirdiler. 1976 yılında yayımlanan ve Poulantzas, S. de Brunhoff, C. Buci-Glucksmann, Joachim Hirsch, J.-M. Vincent ve başka Marksist düşünürlerin yazılarının bulunduğu *Devletin Bunalımı* adlı derleme bu ortamda ortaya çıktı.

Poulantzas bu derlemedeki yazısında 1978'de yayımlanacak olan *Devlet, İktidar ve Sosyalizm* kitabının temel sorunsalını kurmaya başladı. Doğu ve Batı Avrupa'da giderek yaygınlaşan bürokratik, müdahaleci devlet üzerine dikkatini yoğunlaştırdı. Bu çerçevede onun için temel nokta iktisadî üretim süreci içinde kertenin artan belirleyici bir işlev görmeye başlamasıdır.

Poulantzas'ın yayımlanmış bu son kitabı üzerinde daha

uzun durmadan önce, 1975'te yayımlanmış ve Portekiz, Yunanistan ve İspanya'da diktatörlük rejimlerinin yıkılmasını belli bir coğrafî konjonktür (Avrupa ve Ortak Pazar) ve uluslararası iktisadî, siyasal bunalım çerçevesinde ele alan *Diktatörlüklerin Bunalımı* adlı kitabım belirtmek gerek. Türkiye açısından da önemli ipuçları taşıyan kitabın temel sorunsalı, kapitalizmin güncel bunalımı çerçevesinde Avrupa için tarihin karanlıklarına gömüldüğü sanılan otoriter devlet biçiminin giderek ortaya çıkabileceğini vurgulamaktır. Öte yandan, diktatörlükten “kurtulmuş” üç toplumun bu süreçlerinin incelenmesiyle, burjuvaziyle yapılacak ittifakların nasıl bir karmaşıklık üzerine oturduğunu ve “iç burjuvazinin” demokratikleşme süreci sonunda nasıl hegemonyasını kurmayı başardığını belirtmektedir. “Olağanüstü bir rejime karşı, çözüm olarak *en son anda* başvurulacak tarihî anlaşmaların ortaya çıkabileceği, halk hareketinin savunmada olduğu anı beklememek” fikri Poulantzas'ın, sosyalizmin, karanlık gecenin bir anda aydınlığa kavuşması olarak ele alınmaması gerektiğini vurgulayan düşüncesinin altını çizmektedir.

Eğer Poulantzas'ın düşüncesinin evriminde bir dönemleme yapmak gerekirse, son kitabı *Devlet, İktidar ve Sosyalizm*'i yeni bir evrenin başlangıcı olarak ele almak gerekir. Genel bir devlet teorisi olamayacağı ölçüde, Poulantzas için bir devlet tarzından başka bir devlet tarzına geçişin de teorisi olamaz. Özellikle kapitalist devletten sosyalist devlete geçişin genel bir teorisi olamaz. Bu konuda yapılan çalışmalar (ve en başta kendi çalışması) salt eylem için rehberlik görevi gören, fakat rehberliği yönlendirici olmayı aşmayan “teorik stratejik” kavramlar olabilirler.

Ayrıca bu sorunsal içinde, Althusser'in tersine, devlet salt sınırlayıcı, baskıcı bir kurum değildir. “Devlet pozitif olarak çalışır, *yaratır, değiştirir, gerçek şeyler üretir.*” Devletin eylemlerini salt ideoloji ve baskı olarak ele alınca, aynı devletin iktisadî eylemlerini anlayamayız, der. Buradan iktidar sorununa geçmek gerekir. Poulantzas için Marksizmde iktidar devlete indirgenemez. Üretim ilişkileri içinde ve dışında yer alan çeşitli iktidar

ilişkileri vardır. İktisadî süreç ve üretim ilişkilerini de bir iktidar ağı olarak ele almak gerekir. Burada Poulantzas'ın Foucault'dan aldığı ve onunla tartışmaya girdiği iktidar ilişkileri sorunu üzerinde durmakta yarar var. İktidarın ilişkinin salt bir kutbu olmadığı konusunda Foucault ile birleşen Poulantzas, bundan sonra Foucault'nun iktidarın dışında olma perspektifini eleştirir. Poulantzas için iktidar ilişkidir. Örneğin kapitalist toplumda ezilen sınıflar devlet iktidarının içindedirler. Bu iktidarın bir ucunu oluştururlar. Bunun dışında ideolojik aygıtlar, çeşitli söylemler iktidarın oluşumunda devlet boyutunu aşarak, iktidar ilişkisini kurarlar. Sorun böyle ele alınınca, iktidarın dışında olmak gibi bir perspektifin olanaksız olduğu, istesek de istemesek de iktidar ilişkileri içinde olduğumuz sonucu çıkar.

Poulantzas için devlet bir iktidar ilişkisi, “güçler ilişkisinin yoğunlaştığı” yer olduğu ölçüde, bu ilişkinin evrimiyle iktidarın yeri de değişebilir (örneğin iktidar millet meclisinden yürütme organına veya daha başka organlara doğru kayabilir).

Fakat devletin “teorik maddiyeti” nedir? Poulantzas için bu salt siyasal baskınlık değildir; ama devlet ve iktisatın görece ayrılığı da (devlet ve sivil toplumun ikilemi) değildir. Devletin en güçlü temelini üretim ilişkileri ve onların kapitalist özgüllüğü olduğunu düşünmeye devam eder. Bu çerçevede, Poulantzas, sorunsalının boyutlarını Marksizmin pek girmediği alanlara, fikir emeği/kol emeği, bilgi ve iktidar, bireyselleşme, ulus ve kanun sorunlarına doğru genişletir.

Devletin etrafında biçimlenen tüm bu sorunların yanında, Poulantzas eski yazılarına göre 1978'de ilk kez sosyalizme geçiş yönelik öneriler geliştirmeye başladı. “Demokratik Sosyalizme” geçiş için, bir yandan halk kitleleri örgütlerinin özerkliğini ileri sürerken, bu önerinin en uç aşaması olan iktidar ilişkileri içinde yer almayan ve devletle ilişkileri *devleti unutmak* olan görüşün belki de “devletçiliğe meydanı boş bırakmak için en uygun yol olduğu” üzerine dikkatleri çeker.

Bu “demokratik sosyalizm” devletçi olmayacaktır. Dolayısıyla buna ulaşmak için geçilmesi gereken yol devlet kurumunu içerden fethederek, onu sonradan değiştirmek olamaz. Kurum

olarak devletin ürettiği özgül bir personel vardır: Devlet bürokrasisi. Sınıf savaşının bu devlet personelinin içinde de var olduğunu belirttikten sonra, halk kesimlerine doğru eğilimi olan devlet personeli kesiminin bile devlet aygıtı içinde işin toplumsal bölüşümünün yeniden üretimini –hiyerarşik bürokrasileşme–, reddetmediklerini belirtir ve devletin değişmesinin devlet personelinin değişmesiyle kesinlikle gerçekleşmeyeceği üzerinde durur.

“Demokratik sosyalizme” geçiş ne Lenin’in belirttiği türden bir ikili iktidar stratejisi ve burjuva temsili demokrasisinin tümüyle reddi yoluyla olacaktır, ne de devleti bir araç olarak gören ekonomist-araççı Marksist yaklaşım bu topluma ulaşabilir Poulantzas için. Dolayısıyla bu yeni topluma ulaşacak dinamiğin boyutu çoğul olmalıdır. Bir yanda toplumsal hareketlerin özerkliği (belki siyasal partilerden de bağımsızlıkları) öte yandan temsili demokrasinin geliştirilmesi ve kitlesel işçi partilerinin kendilerini devlet ve iktidar şeması üzerine oturtmak yerine geleceğin toplumunun yapılarının nüvelerini içlerinde taşımaları.

Poulantzas’ın düşüncesi görüldüğü gibi 1960 sonrası Marksist düşünce içinde gerçekleşen yenilenmenin izlerini bütünüyle taşımakta. Poulantzas Avrupa-komünizmi kavramının gelişimi içinde, bu yaklaşımın reformist kanadı karşısında “sol Avrupa-komünizmini” savunanların önde gelenlerinden.

Son olarak, Poulantzas’ın Yunanistan’da Sovyetler Birliği’ne çok yakından bağlı Yunan (dış) Komünist Partisi’nden ayrılanların kurduğu Yunan (iç) Komünist Partisi’nin önde gelen üyelerinden olduğunu belirtmekte yarar var.

Poulantzas’ın basılmış kitapları:

- “Nature des choses et droit” (“Şeylerin doğası ve hukuk”) 1966 Paris, LGDJ, (doktora tezi).
- *Pouvoir politique et classes sociales* 1968, Paris, Librairie F. Maspero (*Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, çev. Fevzi Topaçoğlu-Şen Sürer Kaya, Belge Yay., 1992).
- *Fascisme et Dictature* (*Faşizm ve Diktatörlük*) 1970, Paris, Librairie F. Maspero. II. baskı 1974, Seuil/Maspero.
- *Les classes sociales dans le capitalisme aujourd’hui* (“Bugünkü kapitalizmde toplumsal sınıflar”) 1974, Paris, Seuil.

- La crise des dictatures 1975, Seuil/F. Maspero (*Geçiş Süreci*, Belge Yay., 1986).
- “L’Etat, le Pouvoir et le Socialisme” (“Devlet, İktidar ve Sosyalizm”) 1978, Paris. P.U.F.
- Bunların dışında Poulantzas’ın derlediği ve içinde kendisinin de bir yazısının olduğu *Devletin Bunahımı* 1976, Paris, P.U.F.

Fransızca çıkmış makaleleri için bkz., *Dialectiques* dergisinin Bahar 1976 (no. 13), Kış 1977 (no. 17) ve Güz 1979 (no. 28) içinde devlet üzerine yaptığı söyleşiler; *La Nouvelle Critique* dergisinin Şubat 1977 sayısında ve *France Nouvelle* dergisinin 1 Kasım 1976 tarihli sayısındaki tartışmalar; *Repères* dergisinin Ocak 1977 sayısındaki tartışma;

Birikim, sayı 56/57, Ekim-Kasım 1979

UYARI

Faşizm ve Diktatörlük'ün bu baskısı 1970'teki baskısından biraz değişiktir. Cep kitabı olarak basılırken gereken bazı atlamalar yaptım. Fakat bunlar kitabın genel anlamını değiştirmemektedir. Söz konusu değişiklikler özet olarak şöyledir:

a) Kitabın son bölümünde yer alan ve faşist devletle ilgili somut çözümler; aslında bu çözümler, daha önceki bölümlerde ifade edilen düşüncelerin tekrar ele alınıp sistemleştirilmesinden ibaretti;

b) "SSCB ve Komintern" başlığı altındaki ek bölüm: Burada daha çok belli başlı araştırma yönlerinin gösterildiği ve temel olarak "ekonomizm" sorununun ele alındığı bir bölüm söz konusu idi. O zamandan beri, bu konuda çok sayıda eser çıktığından bu bölüme gerek kalmadı.

Son olarak, şunu belirteyim: Bu kitaptaki, özellikle emperyalizm, tekelci sermaye, devlet ve küçük burjuvazi vb. ilgili çözümler, son kitabım, "*Les Classes Sociales dans le Capitalisme aujourd'hui*" (Bugünkü kapitalizmde sosyal sınıflar), Edition du Seuil, 1974, içinde yeniden ele alınıp geliştirilmiştir.

N. POULANTZAS

GİRİŞ

Şu sıra, faşizm konusunda bir incelemeye ne gerek var? Böyle bir inceleme bana konusunun güncelliği nedeniyle, siyasal bir gereklilikle bağdaşır gibi geldi. Gerçekten de, yakın bir zamana kadar faşizm ve öbür diktatörlük biçimleri sorunu, tarihin karanlıklarında kalmış akademik bir olay yazma uğraşının konusuymuş gibi görünüyordu. Halbuki emperyalizmin günümüzde, emperyalist metropolleri de sarmakta olan ve daha henüz başlangıç halindeki, dünya ölçüsünde ciddi bir bunalımla karşı karşıya olduğu gittikçe açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Böylece, bu geniş ve açık dönemi (gelecek uzun sürer) niteleyen sınıf mücadelesindeki keskinleşme nedeniyle, devrim sorununun güncelliği gibi, olağanüstü devlet sorunu ve böylece faşizm sorunu güncelleşmektedir.

Tarihî maddeciliğin her incelemesi gibi, bu çalışmanın konusu da karmaşıktır. Konu başlıca üç yönden ele alınmaktadır:

1 - Özgül siyasî olgu olma açısından faşizm: Bu olguyu, kurulmuş olduğu yerde gösterdiği ikincil özelliklerin dışında, nedenlerinin ve sonuçlarının çözümlemesi ile temel nitelikleri çerçevesinde ele almaya çalıştım. Fakat, araştırma düzeyinde de bir tek sunuş biçimi vardır: *Somut durumların* analizi yoluyla, faşizmlerin, kurulmuş oldukları yerlerde derinlemesine

incelenmesi. Ancak bu yolla, ikincil etkenler gerçek nedenlerden ayırt edilebilirler ve bu gerçek nedenleri ayırt ederek böyle bir olgunun yeniden doğmasının imkân ve koşulları belirlenebilir;

2 - Faşizm, olağanüstü devlet biçiminin özel bir rejim biçiminden başka bir şey değildir. Bunun dışında, Bonapartizm ve çeşitli askerî diktatörlük biçimleri gibi biçimleri de vardır. Faşizmin ayırt edici siyasal olgusunu ancak, diğer olağanüstü kapitalist rejimleri de içeren bir olağanüstü devlet ve siyasal bunalım teorisini önermekle inceleyebildim;

3 - Bu çalışmanın üçüncü yönü, III. Enternasyonal'in faşizm karşısındaki siyasetini incelemektedir. Açıktır ki, işçi sınıfından söz etmeksizin faşizmden söz edilemez ve iki dünya savaşı arasındaki dönemde de, Komintern'in siyaseti ele alınmadan işçi sınıfından söz edilemez.

Üstelik, Komintern'in faşizm karşısındaki siyasetini kavramak için, yalnız Komintern'in faşizm olgusu üzerine görüşlerini açıklamak yetmez. Bunun dışında, Komintern'in gerçek siyasetinin ve bu siyasete yön veren ilkelerin de incelenmesi gerekir. Bundan başka, Komintern'in niteliksel Avrupa merkezliği ve hemen hemen doğuşundan itibaren tüm hayatı boyunca Avrupa faşizmlerine cephe alması nedeniyle, faşizm karşısındaki siyaseti, gerçekte, işçi sınıfı hareketinin genel sorunları konusundaki siyasetini bütün teorik ve pratik yönleriyle göstermektedir. Böylelikle faşizmlerin tarihî konumları, Komintern'in incelenmesi için tamamen ayrıcalıklı somut bir alan oluşturur: Ben de eldeki bu çalışmada, bu siyasetin ilkelere ilişkin incelenmesine bağlı kalarak, somut sonuçlarını ele alıp, Komintern'le ilgili bir dönemleme öne sürerek bunu yapmaya çalıştım.

Ayrıca, böyle bir incelemenin güncelliğini belirtmek belki gereksizdir bile; işçi sınıfı hareketi hâlâ geniş ölçüde III. Enternasyonal'in damgasını taşımaktadır.

Fakat kitabın, konusunun oluşumunu yönlendiren ana çizgisi, faşizmdir. Eğer konu bizzat olağanüstü devlet konusu olsaydı, Bonapartizm ve askerî diktatörlüklerin kesin ve ayrın-

tılı analizine girmem gerekecekti. Aynı şey III. Enternasyonal için de geçerlidir: Kitabın asıl konusu III. Enternasyonal olmuş olsaydı, III. Enternasyonal'in siyasetinin burada göz önüne alınmamış olan birçok yönlerini örneğin sömürge sorununu da bu çalışmaya katmam gerekecekti.

Bununla birlikte, burada faşizmi ele alırken, çözümleme alanını aşan bazı geliştirmelere girmek zorunda kaldım. Devlet aygıtları ve kapitalist devlet konusuna gelince; faşist devlet, kapitalist devletin öbür biçimleri ile asla karıştırılmaması gereken özgül bir olağanüstü devlet biçimidir. Faşist devlet, siyasal bir bunalıma denk düşen kritik bir devlet ve rejim biçimini oluşturur. Fakat her bunalımın özelliği de, yalnız kendine özgü olmayan özellikleri içinde taşımaktadır: Kritik ve özgül bir olgu olarak faşizmin incelenmesi, kapitalist devletin bazı yönlerinin kendi yapısı içinde derinlemesine incelenmesine de elverir. Aynı şey başka birçok sorun için de geçerlidir: Örneğin faşizm çerçevesi içindeki işlevi açıklayıcı olan küçük burjuvazi sorunu böylece derinlemesine incelenebilir. Bunlara ilaveten belirtmeye, açıklamaya ve düzeltmeye çalıştığım bir dizi toplumsal ve siyasal analiz kavramları için de aynı durum geçerlidir.

Okur, burada, Alman ve İtalyan faşizmlerinin tarihî incelemesinin değil, bir siyasal kuram çalışmasının söz konusu olduğunu bilmelidir. Şüphesiz böyle bir çalışma yalnız derinlemesine bir tarih araştırmasıyla birlikte yapılabilir. Ne var ki, ne verilerin değerlendiriliş biçimi, ne de sonuçların ifade ediliş düzeni bu iki araştırma biçiminde aynı olamaz. Eldeki çalışmada, özgül bir siyasi olgu olarak faşizmin temel özelliklerini ayırt etmeye çalıştım: Burada tarihî “olaylar” ve somut ayrıntılar ancak konuya çok açık şekilde ve kesin olarak ışık tuttıkları ölçüde ele alınıp açıklanmışlardır.

Çözümlemenin gelişimine bağlı olarak bu ayrıntıların açık bir şekilde belirtilmesi, kitabın genel yapısını da belirlemektedir.

1 - Her bölümde konunun önemli yerine gelince, önce bir takım genel önermeler sunup, daha sonra Alman ve İtalya somut örneklerinin bu genel önermeleri örnekleyen analizlerini yapan genel bir plan seçtim;

2 - Bu somut durumların analizinde yalnız gerçekten yerleşmeyi başarmış faşizmleri ele aldım. Bunun nedeni, araştırma konusunun değişik faşist hareketlerin tarihî incelemesi olmasıdır. Gerçekten de, faşizmlerin yerleşmiş oldukları ülkelerde ele alınıp incelenmesi, faşizmin gerek hareket ve gerekse süreç olarak başlıca özelliklerinin daha iyi kavranıp, daha net bir biçimde açıklanması ve yargılanmasına imkân verir;

3 - Somut durumlarla ilgili bu analizde, yalnız Almanya ve İtalya örnekleriyle yetindim: Örnekleri çoğaltmak, bu görüş açısı içinde, fazla bir şey kazandırmaz; ve çok sayıda örneği sonsuza dek karşılaştıran bir yaklaşımla bir araştırma konusu etkili bir şekilde ortaya konmaz.

Fakat buna karşılık, bu somut örnekleri başlıca iki nedenden ötürü seçtim:

a) Alman ve İtalyan faşizmleri, gerek Avrupa çevresinde ortaya çıkmış olmaları ve gerekse Enternasyonal'in faşizme karşı siyasetinin bunlar üzerinde yoğunlaşmış olmasından dolayı, burada, örneğin Japon faşizmine göre çok daha dolaysız bir siyasal ilgi konusu olmaktadır;

b) Her biri eşitsiz bir biçimde olmakla birlikte, bu iki örnek durum, Avrupa'da gelişen faşizmin başlıca özelliklerini gayet açık bir şekilde göstermektedir. Bu nedenle, faşizme dahil olan ama ondan daha fazla askerî diktatörlük özellikleriyle karmaşık bir biçimde gösteren İspanya örneğinin incelenmesine girmedim.

4 - Bu çalışmada dar kronolojik sırayı izledim: Her bölümdeki genel açıklamaların hemen ardından Almanya örneği geliyor ve bunu İtalya örneğinin ele alınması izliyor. Somut gerçeklikte Nazizm, faşizmin temel karakterlerini İtalyan faşizminden daha net ve eksiksiz bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu açıklama sırası, Nazizmin, her türlü faşizmin kıyaslanıp ölçülebileceği bir "model" oluşturduğu anlamını vermez: Böyle bir sıralama, eldeki çalışmanın konusunun ve karakterinin gerektirdiği açıklığı kolaylaştırır.

1.

Faşizmler Dönemi Sorunu

Faşizmi incelemede ortaya çıkan birinci sorun, askerî diktatörlük ve Bonapartizm gibi rejim biçimlerine ve kapitalist devletin öteki biçimlerine göre faşizm karakterinin bu özgüllüğü sorunudur. Başka bir deyişle, faşizm, askerî diktatörlük ve Bonapartizm gibi, kendi içinde değişik özgül olağanüstü rejim biçimlerini kapsayan bir olağanüstü devlet biçimi içinde, kapitalist devletin öbür biçimlerinden ayrı bir *olağanüstü kapitalist devlet* biçimi tanımlayabilir miyiz?

Bu soru ancak, olağanüstü devletin denk düştüğü siyasal bunalımın ve özgül olağanüstü rejim biçimlerinin denk düştükleri değişik siyasal bunalım türlerinin incelenmesinde, kesin terimlerle ortaya konabilir. Fakat, bunu yapmak için, önce bu siyasal bunalım ve bu olağanüstü rejimlerin içinden çıktıkları kapitalist toplumlarda *tarihî dönem* sorununu incelemek gerekir. Soyut bir tipolojiye saplanıp kalmak yerine, belli bir olağanüstü rejim biçimini doğuran bir siyasal bunalım türünün, ortaya çıktığı döneme göre de değişik özellikler gösterdiğini kabul etmek gerekir: 19. yüzyıl Bonapartizmi, 20. yüzyıldaki bir Bonapartizmden farklıdır. Aynı durum, faşizmler ve askerî diktatörlükler için de söz konusudur.

Olağanüstü rejimlerin içinde yer aldıkları genel tarihî dönemlerin çözümlemesi, bu rejimlerin neden ortaya çıktıklarını açıklamaya izin vermezse de, yalnız incelemenin cevaplayabileceği sınıf savaşı konjonktürünün de yani siyasal bunalımların da bu dönemden etkilendiği bir gerçektir.

BİRİNCİ BÖLÜM
EMPERYALİZM VE FAŞİZM
TEKELCİ KAPİTALİZM VE EMPERYALİST ZİNCİR
HAKKINDA

Öyleyse konuya önce faşizmler döneminin incelenmesi ile başlayacağız. Burada, yeri gelmişken, Alman sosyoloğu Max Horkheimer'in, kısa bir süre önce Almanya'da basılan *Faşizm ve Kapitalizm* adlı bir kitabı sunuş yazısında yer alan bir cümlesine değinmek istiyorum. Horkheimer, "totalitarizm" konusunda ki bir dizi görüşe hemen karşı çıkıp, şöyle diyor: "Kapitalizmden söz etmek istemeyen birinin, faşizm konusunda da ağzını açmaması gerekir." Bu, tamamen yanlıştır: Asıl *emperyalizmden* söz etmek istemeyen birinin faşizm konusunda ağzını açmaması gerekir.

Gerçekten de faşizm kapitalizmin emperyalist aşamasına rastlar. Öyleyse önemli olan, bu aşamanın belirli bazı genel karakterlerini ve bunların faşizme etkilerini ortaya çıkarmaktır. Çoğu kez faşizmin temel nedenleri olarak kabul edilen ve onun vazgeçilmez koşulu sayılan bazı etkenler, örneğin faşizmin kurulması döneminde Almanya ve İtalya'yı saran iktisadi bunalımlar, bu iki ülkenin ulusal özellikleri, Birinci Dünya Savaşı'nın bıraktığı izler vb..., faşizmin en önemli nedenlerini oluşturmazlar. Bu etkenler, ancak emperyalist aşamaya bağlı olarak, bu aşamanın muhtemel konjonktürlerinden birinin öğeleri olarak önem kazanırlar.

Şu halde emperyalizm sorunu üzerinde durmak gerekiyor: Burada konunun derinlemesine tartışılmayacağı ortadadır. Fakat öyle görünüyor ki, bu konuda var olan bazı düşüncelerin düzeltilmesi gerekiyor. Bu ise ancak emperyalist aşamanın bu bunalımından, yani faşizmden hareket etmekle yapılabilir.

Sorunun düğüm noktası şöyle gözükmektedir: Kapitalist sürecin bütününün aşaması olarak ele alınan emperyalizm, yalnız iktisadî bir olgu değildir, yani, yalnız iktisadî alanda olup bitenin belirlediği ve yalnız bu alanda tesbit edilebilecek bir olgu değildir. Oysa, III. Enternasyonal, çok çabuk ve açıkça “ekonomist” bir emperyalizm görüşünden etkilenmiştir.

Bu tutum, Lenin’in emperyalizm konusundaki tezlerinin, özellikle *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* adlı eserinin III. Enternasyonal’in ekonomizminin yön verdiği özel bir biçimde yorumlanmasında açıkça kendini göstermektedir. Böylece, daha ileride geliştireceğimiz bir tezi şimdi söyleyelim: Ekonomizm, II. Enternasyonal’in içindeki akımların birleştiği nokta olarak gözüküyor. Bildiğimiz gibi, Lenin’in hücumları, II. Enternasyonal’in bu yönü üzerinde yoğunlaşır. Bu kez, III. Enternasyonal’de görünen ise, oldukça kısa süren, fakat II. Enternasyonal’le aradaki farkı pekiştiren Leninist kesintiden sonra, ekonomizmin yeniden kuruluşunu maskeleyemeye yönelik bazı örgütsel biçimler ve belli bir dilin varlığına rağmen, giderek ekonomizmin yeni biçimlerde yeniden kurulmaya başlanmasıdır.

Bu “ekonomizm” doğal sonucunu, *kitle çizgisinin kaybolmasını* da birlikte getirir ve *proleter enternasyonalizminin giderek terk edilmesiyle* birleşir; ayrıca, bunlar yalnız Komintern’in izlediği genel çizgiyi değil, fakat aynı zamanda Bolşevik Partisi’nin ve bu partinin yönetiminin SSCB’de izlediği çizgiye de damgasını vuran özelliklerdir.

Burada, daha ileri gitmeden, bir açıklama yapmak gerekir. Bu çizgi gökten inmez. Gerek Komintern çizgisinin, gerekse SSCB’de izlenen çizginin yöneticilerin kafasından çıkmış teorik-pratik “sapmalara” veya basit “hatalara” bağlı olduğuna inanmak tamamen idealist bir görüş olur: Böyle bir düşün-

ce, dünya proletaryasının geleceğini belirlemiş gerçek bir siyasal çizgiye, bütünüyle öznelci bir konum yakıştırmak olacaktır. Bu çizgi, Bolşevik Partisi'nin ve Komintern'in öbür kesimlerinin basit örgütsel "yozlaşmasına" da bağlı değildir. Gerçekte, bu çizginin kökü, burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf mücadelesinde, yani SSCB içinde, geçiş evresi süresince "iki yol" arasında var olan mücadelededir.

Bununla birlikte, konuya hemen girişte, bu düşünceler kasten açıklanmıyor: Bu düşünceler, Komintern'le SSCB arasındaki ilişkilerin doğru gibi gözüken analiziyle ilgilidir. Aslında, Bolşevik Partisi içinde fraksiyonlar ve değişik eğilimler arasındaki mücadele, bu partinin SSCB içinde uyguladığı siyaset, SSCB'nin dış politikası, dolayısıyla SSCB'de burjuvaziyle proletarya arasındaki mücadele, Komintern'in genel siyasal çizgisini ve bu çizginin dönüm noktalarını belirlemişse de, bu belirleme, bütün bir tarih geleneğinin inandırmak istediğinin tersine, *dolaysız ve ani biçimde olmamıştır*. Ekonomizm, kitle çizgisinin eksikliği ve enternasyonalizmin giderek terk edilmesi, SSCB'de proletarya ve burjuvazi arasındaki mücadelenin sonuçları olarak, "SSCB'de olup bitenlerin" Komintern'in ve yerel komünist partilerinin siyasetini belirleyebilmesi için *gerekli bağlantılardır*. Ayrıca, proletarya ve burjuvazinin SSCB içindeki somut mücadelelerinde, bu genel çizginin kendine özgü belirleyici etkileri olmuştur.

Bundan başka, bu çizgiye belli "yanlışlar" eklenir: Bu yanlışların da, birikip yığılmaları nedeniyle gerek SSCB'de burjuvazi ve proletarya arasındaki mücadele üzerinde, gerekse, bizi burada ilgilendiren, Komintern'in siyaseti üzerinde kendine özgü etkileri olmuştur.

Tekrar Lenin'in eserine dönelim: Bu eserin, emperyalizmin iktisadî yönlerini incelemekle kendini sınırladığı gerçektir; fakat Lenin'in kendisi, bu esere en son yazdığı önsözde, bu yetersizliği açıkça belirterek, bu *temel ayrıntı* üzerinde ısrarla durmaktadır: "Bu broşür çarlık sansürü göz önüne alınarak yazılmıştır. Ayrıca, çalışmamı bütünüyle teorik, özellikle iktisadî bir analizle sıkı sıkıya sınırlamakla kalmayıp, ayrıca, ge-

rekli bazı siyasal gözlemleri, ancak çok büyük bir ihtiyatla, bu Allahın belası Ezop lisanı ile, ima yoluyla ifade etmek zorundayım. (...) Kırılan bu bölümleri (...) şimdi tekrar okumak çok üzücü”.¹

Fakat III. Enternasyonal’in bu eseri belli bir biçimde kullanmış olması rastlantı değildir: Nasıl II. Enternasyonal, Marx’ın *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*’ya “önsöz” ve Engels’in *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*’i gibi gerçekten ekonomizme çalan –bir gün bunların nedenlerini de incelemek gerekecektir– eserlerini baş tacı etmiş, birer dua kitabı haline getirmişse, III. Enternasyonal’in de Lenin’in eserini kullanması kendi özel ekonomizmine bağlıdır. Oysa, Lenin’in broşürü ve aslında eserlerinin bütünü açık bir şekilde, emperyalizmi asla basit bir iktisadî olguya indirgemeyen bir emperyalizm kuramı içerir. Faşizm ancak bu kurama başvurarak anlaşılabilir.

Kapitalist sürecin bütünü evresi olarak ele alınan emperyalizm, gerçekte, tekelci sermaye yoğunlaşması, banka sermayesi ve sanayi sermayesinin malî sermaye içinde birleşip kaynaşması, sermaye ihracı, salt “iktisadî” nedenlerle sömürgeler aranması vb. gibi yalnız iktisadî alanda ortaya çıkan değişimlerle sınırlanmaz. Aslında, bu “iktisadî” veriler, kapitalist sistemin bütünüünün tekrar düzenlenmesinin ve bunun sonucunda, *ideoloji* ve *siyasanın* derin değişimlerini belirlerler.

Bu değişimler, *hem* her ulusal toplumsal formasyonu ve *hem* de uluslararası planda toplumsal ilişkileri, bundan başka, bu iki kesim arasındaki, ve özellikle emperyalizmi niteleyen özel ilişkileri *aynı zamanda* etkiler.

Birinci kesim için, sürecin temel görünümü *tekelci kapitalizmde* ortaya çıkmaktadır. Burada *belirleyici önemde* bir olgu ile karşılaşır: Söz konusu olan, *kapitalist devletin* yeni işlevidir. Bu işlev, hem kapitalist devletin yeni görevleri ve müdahalesinin genişlemesi, hem de etkinliğinin göstergesi ile ilgili olarak, bu evrenin iktisadî değişmelerinin kapitalist devlete verdiği bir işlevdir. Yeni bir “tekelci devlet kapitalizmi” evresini tanımlamak için, çoğu kez güncel olarak kurulmasına ça-

lişılan bu işlev, aslında bütününü emperyalist evreye özgü bir işlevden ibarettir. Daha açık olalım: Devletin bu işlevlerindeki ve devletin etkinlik derecesindeki belirgin *kesinti* asla kesin bir biçimde, bir aşama oluşturarak, “klasik emperyalizm” ve “tekelci devlet kapitalizmi”ni birbirinden ayırmaz. Fakat asıl, emperyalist aşamayı önemperyalist aşamadan ayırır. Şüphesiz, önemli değişimler işe karışmaktadır: Fakat bu, sadece emperyalist aşamanın kendisinin dönemlere ayrılmasından başka bir şey değildir.

Devletin önemli bir iktisadî işlev üstlenmediği bir kapitalizm aşamasının hiçbir zaman olmadığı doğrudur. “liberal devlet”, rekabetçi kapitalizmin basit jandarma devleti bir masal olarak kalmıştır. Bununla birlikte, emperyalist aşamada devletin yeni bir işlevi ortaya çıkar. Bu işlev, daha önceki biçimlere kıyasla, kapitalist devletin siyasal biçimlerde derin değişimler yaratması nedeniyle *müdahaleci devlet* adını almaktadır. Lenin de, bu yolda, yukarıda sözü edilen broşürün rantie devletle ilgili bölümlerinde ve *devlet kapitalizmi* analizlerinde, sadece Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya’nın ve 1917 Devrimi’nden sonra SSCB’nin tarihî konjonktürlerinin incelenmesinin çok ötesine geçen yönlendirici pek çok bilgi bırakmıştır.

Gerçekten de, faşizm olgusu, ancak devletin işlevinin geçirdiği bu değişikliği belirleyen bir aşama içine yerleştirildiği ölçüde kavranabilir. Faşizm konusunu ele alan Marksist yazarların büyük çoğunluğu haklı olarak bu *anahtar sorunu* belirtmişlerdir.

Emperyalist aşamada, devletin bu işlevi, faşizmler durumunda, bir aşamadan öbürüne *geçiş evresinde* devletin oynadığı özel işlevle birleşir. Bir toplumsal formasyonda, bir üretim tarzından başka bir üretim tarzına geçişte devletin işlevi daha önce, başka yerde açıklandı.² Burada, devletin aynı üretim tarzı içinde bir aşamadan öbürüne geçişte de belirleyici bir işlev üstlendiğini eklemek gerekir. Almanya’da ve İtalya’da faşizm duru-

2 Charles Bettelheim, *La Transition vers l'économie socialiste*, 1968 ve kitabım, *Pouvoir Politique et Classes sociales*, 1968, s. 169 vd.

munda, devletin belirleyici işlevi, yalnızca emperyalist aşamadaki yeni işlevi ile değil, fakat aynı zamanda bu iki ülkenin tekелci kapitalizmin egemenliğine geçişlerinde yüklendiğı temel işlevi ile de ortaya çıkar.

Lenin *Emperyalizm* adlı eserinde şöyle der:³ “Avrupa için, yeni kapitalizmin (tekелci) *kesin olarak* eskisinin yerini aldığı dönemi kesin bir şekilde tespit edebiliriz: Bu dönem, 20. yüzyılın başıdır.” Aslında bugün sahip olduğumuz bilgiler ışığında, bundan anlaşılması gereken, 20. yüzyıl başlarının, belli başlı Avrupa ülkelerinde, bir önceki aşamadan *kopuşun* ve böylece tekелci kapitalizmin egemenliğine geçiş evresinin *kesin başlangıcını* ifade ettiğidir.⁴ Kelimenin tam anlamı ile okuyunca, Lenin’in görüşü en azından Almanya ve İtalya gibi kapitalizme ve emperyalizme geç ulaşmış bu iki ülke konusunda doğru gözükmektedir.

Devletin söz konusu geçiş evresindeki işlevi, tekелci kapitalizm aşamasındaki işlevinden görece farklıdır. Bu durum, ayrıca, bu geçişin tamamlanmasından sonra, yani sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, egemenliğini sağlamlaştırmış olan tekелci kapitalizm aşamasında devletin artık bu aşamadaki işlevi ile yetinmesini açıklar. Tekелci kapitalizm aşamasındaki bu işlev şüphesiz *çok önemlidir*, fakat geçiş evresindeki “artan” işlevine göre bu işlev *azalır*, ve *geriler*: Bu durum Almanya, İtalya için olduğu kadar, İngiltere ve Roosevelt’in *New Deal* döneminden sonra ABD için de geçerlidir.⁵

3 Lenin, a.g.e., s. 218.

4 Ayrıca, bu geçiş tezi, kendi görüşleri açısından Sweezy ve Baran tarafından da kabul edilmektedir. *Le Capitalisme Monopoliste*, 1968, bölüm 8: “Tekелci sermayenin tarihi üzerine” 1929 bunalımını, “rekabetçi model” ile “tekелci model” arasında geçiş bunalımı olarak açıklamaları özellikle ilginçtir. Aynı şekilde, bkz. Christian Palloix, *Problèmes de croissance en économie ouverte*, Paris, 1969, s. 217.

5 Burada terminoloji sorununa açıklık getirmem gerekiyor. *Aşama* (stade) terimi bir üretim tarzının yapı değişikliklerini ve bu üretim tarzını niteleyen ilişkilerin birbirine ulanmasını ifade etmektedir. Adım (étape) terimi ve dönem (période) terimleri ise, özellikle sınıf mücadelesi alanını kapsayarak, bir toplumsal formasyonun somut dönemlere ayrılmasını ifade eder. *Geçiş* (transition) terimine gelince, geçiş *dönemi* (période de transition) ile geçiş evresi arasında ayırım yapmaktayım: Geçiş dönemi, bir üretim tarzının egemenliğine geçiş sırası

Son olarak, emperyalist aşama, ideolojide derin değişimler, özellikle egemen ideolojide ve bu ideolojinin siyasal yönünde derin değişimlerin damgasını taşımaktadır: Burada çeşitli değişiklikler altında, *emperyalist* ideolojinin oluşumu gözlenir. Faşist ideolojinin ne dereceye kadar bu emperyalist ideolojinin bir değişkeni olduğunu ve egemen ideolojideki bu derin alt üst olmanın, faşizmin yükselmesi sırasında, Almanya ve İtalya konjonktürüne damgasını vuran ideolojik bunalım için ne dereceye kadar temel bir öge oluşturduğunu ilerde göreceğiz.

Şimdi de bu gözlemleri –İşin en önemli noktası budur– uluslararası plana uygulamak gerekir: Kapitalist sistemin uluslararası planda bir aşaması olan emperyalizm, sadece iktisadî süreçte indirgenebilen bir olgu değildir. Bundan öte, toplumsal ilişkilerin bu aşamada almış oldukları özel uluslararasılaşma, ancak emperyalizmin iktisadî, politikayı ve ideolojiyi aynı zamanda etkileyen bir olgu olarak ele alınması ölçüsünde açıklanabilir.

Böylece, iki egemen ögeyi kavrayıp, onların ışığında somut durumları çözümleyebiliriz. Bu ögeler, *emperyalist* zincir ve bu zincirin halkalarının eşitsiz gelişimidir.

Gerçekten de, emperyalizm konusunda sermayenin uluslararası dolaşımından veya iktisadî kaynaşmadan söz etmek yetmez: Burada önemli olan, kelimenin tam anlamı ile bir zincir olduğunu da görmektir. Zincirden söz edince, *halkalarından* da söz etmek gerekir. Ne var ki, burada da yalnız *zayıf halkadan* söz etmek yeterli değil. Çünkü, bu halkadan söz etmek için, zincirin parçalarını oluşturan değişik ulusal formasyonların eşitsiz gelişimini de göz önüne almak gerekir. Emperyalizmi niteleyen özel eşitsiz gelişmeye yeni anlamını kazandıran, bizzat bu zincirin varlığıdır; çünkü, bilindiği gibi, eşitsiz gelişme daha önce bizzat kapitalizmin başlangıcım

sında, örneğin feodalizmden kapitalizme geçiş sırasında görülen, üretim tarzının karmaşık ve istikrarsız bileşimini ifade eder. Geçiş evresi ise, bir toplumsal formasyon içinde bir aşamadan başka bir aşamaya geçilmesiyle, egemen üretim tarzının egemen olma koşullarının değişikliğe uğramasını ifade eder: Örneğin, “rekaberci” kapitalizmden tekelleri kapitalizme geçişte olduğu gibi.

niteler.⁶ Ayrıca, emperyalist zincirin eşitsiz gelişimi, bu zayıf halkanın dışında, öbür halkaların aynı güçte, sağlamlıkta olmadığı anlamına da gelir: Bu halkalar da kendi aralarında görece daha zayıf ve daha sağlam durumdadırlar. *Daha yerinde bir deyişle, bazı halkaların gücü artık doğrudan doğruya ötekilerinin zayıflığına bağlıdır veya durum bunun tersidir.*

Şimdi Rusya ile ilgili analizlerinde açık olarak ifade ettiği gibi, Lenin'in emperyalist zinciri nasıl ele almış olduğuna daha yakından bakalım. Lenin, Rusya'yı zincirin zayıf halkası olarak açıklarken, yalnız iktisadî ögelere dayanmaz. Zincirin bu zayıf halkasını oluşturan Rusya'da, iktisat, politika ve ideoloji alanlarını kapsayan *çelişkilerde bir birikim* ortaya çıkar. Emperyalist zincirin eşitsiz gelişmesi, Rus toplumunun iç yapısına, bizzat iktisadın (Rusya'da bir arada bulunan çeşitli üretim biçimleri), politikanın (çarlık devleti) ve ideolojinin (ideolojik bunalım) eşitsiz bir biçimde gelişmesine yansiyordu. Eğer bu birikim, Rusya'yı zincirin en zayıf halkası yapmışsa, demek ki bu zinciri bir arada tutan bağlar yalnız iktisadî bağlardan oluşmuyordu.

Öbür taraftan, çok iyi bilinmektedir ki, II. Enternasyonal, açık ekonomizmiyle, devrimi Almanya'da, *iktisadî bakımdan* gelişmiş bir ülkede beklemekteydi. II. Enternasyonal'in ekonomizminin zincirin en kuvvetli halkası ile ilgili bir görüşe yol açtığı söylenebilir. Aslında, bu durumda bir halkadan söz etmek

6 Lenin, *a.g.e.*, s. 260. Bu ayrıca, daha önce, Marx tarafından bizzat belirtilmiştir. Ama bu, A. Gunder Frank'm yakınlarda ileri sürdüğü gibi (*Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, Londra 1971) *Kapitalizmin her nasılsa başlangıcından beri emperyalist olduğu* anlamına gelmez. Frank aslında teorisini sadece "ekonomik" alana dayandırıyor ve kapitalizmin başlangıcından bu yana iç ve dış "pazarlar"ın karşılıklı bağımlılığı üstünde duruyor. Ama, Marksizmin klasiklerinin her zaman kabul ettiği bu "karşılıklı bağımlılık", emperyalist aşamayı kurmaya yetmez. Çünkü burada en önemli durum politika ve ideolojinin yeni rolleri ve ekonomik alan karşısındaki yeni eklemelenişleridir ve bu da, eşitsiz gelişmenin de içerisinde yeni bir anlam kazandığı emperyalist "zincir"i yaratır. Bunu kanıtlamak için diyebiliriz ki Gunder Frank'm "kapitalizmin merkezle periferi arasındaki çift kutuplu yapısı" olarak anladığı emperyalizm modeli (burada her şey, çizgisel ve dögüsel biçimi içinde, hem bir periferinin merkezi, hem de bir merkezin periferisi olmaktadır) kapitalizmin bir aşaması olarak "emperyalist" zincirin eşitsiz gelişmesiyle hiçbir şekilde ilgili değildir.

doğru olmaz, çünkü II. Enternasyonal'in ekonomizmi, onun bizzat emperyalist zinciri görmesini engellemekteydi. II. Enternasyonal'in devrimi en gelişmiş ülkede beklemesinin nedeni, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde “ekonomik bağlar” dışında bir şeye önem vermemiş olmasıdır: Bu konuda Hilferding'in kitabı en iyi örnektir.

Böylece, Leninist görüş, halkaların “iktisadî” düzeni konusunda II. Enternasyonal'in görüşünün tersine çevrilmesi olmamıştır sadece. Lenin, Rusya'da devrimi, Rusya'nın “iktisadî bakımdan” en az gelişmiş olmasından dolayı beklemiyordu: Bu tezin geçersizliğini *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* adlı eserinde göstermiştir. En zayıf halkadan söz ederken, Lenin emperyalist zinciri bulmuş ve kesin olarak ekonomizmden kopmuştur.

Tekelci kapitalizmin belirleyici özelliklerinin uluslararası ilişkilerde emperyalist zincirin nasıl temelini attıkları kolayca görülmektedir. Özellikle bu yüzden tekelci kapitalizmde, her ulusal formasyonun içinde devletin belirleyici işlevi, zincirin oluşumunun önemli bir ögesini açığa koymaktadır: “Malî sermayenin bütün iktisadî ve uluslararası ilişkilerde son derece kuvvetli, son derece etkili bir güç olduğu söylenebilir. Öyle ki, tam siyasal bağımsızlığa kavuşmuş devletlere bile boyun eğdirebilir ve eğdirmektedir” (Lenin). Her ulusal formasyon içinde politikanın tekelci kapitalizme damgasını vuran yeni işlevi emperyalist aşamada uluslararası ilişkilerde de yeni bir işlev oluşturmaktadır: “Emperyalizm için temel olan, çok sayıda büyük gücün *hegemonya*, yani toprak ele geçirmeyi amaçlayan rekabettir. *Hegemonya ve toprak ele geçirme kendi başlarına bir amaç olmayıp, aynı zamanda rakibi zayıflatmak ve hegemonyasını çöktürmek içindir*” (Lenin).

Bunun her ulusal formasyon içinde de kendine göre etkileri vardır. Her ulusal formasyonda, siyasanın bu işlevinin *somut biçim ve derecesi*, bu formasyonun zincirin halkası olarak aldığı “*tarihî*” yere bağlıdır.

Böylece ekonomizmden kopmakla, zincirdeki görece daha zayıf ve daha kuvvetli öbür halkaların yeri de keşfedilmektedir.

Bu yerin alınması ve yerlerin konjonktür için belirleyici olan değişiminde rol oynayan şey yalnız bir ülkenin öbürlerine kıyasla “iktisadî” durumu olmayıp, toplumsal formasyonun bütününün ayırt edici özellikleridir.

Bu gözlemler faşizmin incelenmesi için önemlidir. İlk ağızda ve çok özlü bir biçimde, devrimin zincirin en zayıf halkasında (Rusya’da) gerçekleştiği halde, bundan sonra gelen ve çağın Avrupa’sına göre en zayıf olan öteki iki halkada da faşizmin kurulduğu söylenebilir. Bununla, ne faşizmin kaçınılmaz biçimde orada ortaya çıkması gerektiğini, ne de Bolşevik devriminin kaçınılmaz biçimde en zayıf halkada başarıya ulaşması gerektiğini söylemek istiyorum. Yalnız, bir dizi nedenden ötürü bütünüyle değişik sonuçlar doğurmuş olan sınıf mücadelesi konjonktürleri içinde, bu ülkelerin emperyalist zincirdeki yerlerinin son derece önemli olduğunu söylemek istiyorum.

İKİNCİ BÖLÜM

ALMAN VE İTALYAN HALKALARI - BUNLARIN TARİHÇELERİ

Almanya ve İtalya, Rusya'dan sonra zincirin en zayıf halkalarını oluşturuyorlardı: Kapitalizme geç ulaşmışlardı. Fakat çoğu kez kullanılan bu ifade, iktisadî bakımdan en az gelişmiş ülkeler anlamıyla kullanılırsa yanıltıcı olmaktadır. Bir ülkenin emperyalist zincir içindeki az ya da çok zayıf veya kuvvetli yeri, iktisadî ilerilik veya geriliğin kronolojik bir evrimine indirgenemez; nasıl, eşitsiz gelişmenin yalnız basit bir iktisadî "gelişme" hızına indirgenemeyeceği gibi. İşte burada bu ülkelerin emperyalizm sürecindeki tarihî özellikleri yerlerine oturtularak, yukarıdaki gözlem açıklanacaktır. Yalnız şimdilik genel çizgileri vermekle yetinelim.

1. ALMANYA

İşe ilk önce iktisadî açıdan başlarsak,¹ Almanya sanayileşmeye geç başlamasına rağmen, büyük sanayi güçleri arasında yerini çabucak aldı. 1880'den itibaren, Almanya büyük sanayi

1 Bu konudaki iktisadî veriler için bkz. C. Bettelheim, *l'Economie allemande sous le nazisme*, 1946: Bu kitabın değeri, Nazizmin iktisadî siyasetini sistemli bir biçimde incelemiş olmasındadır. Bu eser bütün olarak doğru ise de, kimi önemli noktaların bugün elde bulunan bilgiler ışığında düzeltilmesi gerekir; bu konuda bkz. A. Schweitzer, *Big business in the Third Reich*, 1964; G. Badia, *Histoire de l'Allemagne Contemporaine*, 1962; G. Stolper, *The German Economy 1870 to the Present*, Day, 1967.

güçleri arasında İngiltere ve Fransa'nın önünde, ABD'nin arkasında ikinci sırayı almaktadır. Yüzyılın başında, Almanya, gayet açık bir biçimde emperyalist aşamaya girmiştir. Tekelci kapitalizme özgü sermaye yoğunlaşması hızı, sanayi üretiminin, teşebbüs sayısından üç kat daha hızlı artmasına yol açacak şekildedir. Banka sermayesinin ve daha o zaman tekel karakterine sahip olan sanayi sermayesinin bu kesiminin birleşmesi 20. yüzyılın başında başlar ve büyük tröstler ve *Konzern* bünyesinde malî sermayeyi meydana getirir. Bu tarihten itibaren Almanya'da, yalnız "çıkart ortaklıkları" ile birbirlerine ve iştirakler sistemiyle sanayie sıkı sıkıya bağli dokuz büyük Alman bankasından başka banka kalmaz. Sermaye ihracatı şaşılacak boyutlara ulaşır. Sermaye ihracı yönünden Almanya, 1913'te dünyada üçüncü sırayı almaktadır. Nihayet, Almanya, bu tarihte, Fransa'dan sonra, tekelci sermayesinin en fazla uluslararası kartele ortak olduğu ülke durumundadır.

Bununla birlikte, bu yapı o zaman bazı çatlaklar gösterir. Gerçekten de, 1914-1918 savaşının daha önce uyumlu olan bir süreçte ansızın bazı güçlükler yaratmış olan tek neden olmadığını açıkça tesbit edebiliriz. Savaşın sonuçları, emperyalist zincir içinde Alman toplumsal formasyonunun çelişkilerinin bütünü içinde yer alır. Ayrıca, savaş da sonuçta bu çelişkilerin bir vargısıdır. Savaştan sonra, iktisadî açıdan, Almanya 1927'de savaş öncesi sanayi üretimi hacmine tekrar ulaşır, 1928'de bunu % 15 geçer ve sanayileşmiş ülkeler arasında tekrar ikinci sırayı alır. 1924-1929 döneminde, teknik ilerleme ve emek üretkenliği savaş öncesi düzeyini aşar ve ABD'nin düzeyine ulaşır. Sermayenin yoğunlaşma ve malî sermayenin oluşumu süreçleri hızlanır.

Savaş, Almanya'ya, barış antlaşmaları nedeniyle ödemek zorunda kaldığı tazminatlar yükler, öbür ülkelere alacaklı bir ülke durumundan, dışarıya borçlu bir ülkeye dönüşmenin önemli sonuçları olmuştur: Bu durum, 1929 Dünya Bunalımı sırasında hafifleyen sürekli bir enflasyon ortamının yaratılmasına özellikle yardımcı olmuştur. Gene bu durum, Alman sanayisinin kendini tekrar kurması için dışarıya - özellikle ABD'ye

- ciddi biçimde borçlanmasına yol açmıştır. Sermaye ihracatçısı olan bu ülke, böylece sermaye ithal eden bir ülke durumuna gelmiştir. Ancak, savaşın bu sonuçları, Alman kapitalizminin özünde bulunan güçlüklerin üzerine *eklenmiştir*: Bu sonuçla, 1930'lu yılları başındaki bunalım durumunun yaratılmasını bu ölçüde etkilemiştir.

Daha Birinci Dünya Savaşı'ndan önce kapitalizmin gelişimi, başka örnekler yanında sanayinin büyüme hızının düşmesi ile görülebilecek derin çatlaklar gösteriyordu: 1880-1890 döneminde % 6.4 olan sanayi büyüme hızı, 1890-1900 arasında % 6.1'e ve 1900-1913 döneminde % 4.2'ye düşer. Bu çatlaklar temel olarak, Almanya'da feodalizmden kapitalizme geçişin somut durumuna, Alman burjuva demokratik devriminin doğasına ve sürecine bağlıdır.² Tırnak içinde ifade edilmesi gereken bu "devrim" özellikle geç olmuştur. Bu "devrim" burjuvazi iktisadî bakımdan oldukça ilerlemiş olduğu halde burjuvazinin hegemonik önderliğinde yapılmamıştı. Daha o zaman oluşmuş olan proletaryanın korkusu nedeniyle devrim, Bismarck tarafından "tepeden" ve burjuvazinin Prusyalı büyük toprak sahipleriyle özel bir ittifakı yoluyla başarıldı. Bu toprak sahipleri, ittifak içinde uzun süre etkin bir siyasal ağırlığı korumuşlardır.

Bu sürece yalnız devlet aygıtının ve kurumların özgül şekilleri ve bunların içinde devletin feodal tarzının dikkate değer bir süreklilik gösterdiği şekiller değil, Almanya'nın "ulusal birliğinin" sağlanmasındaki gecikme ve eşitsizlik de damgasını vurmuştur. Ulusal birlik demek, burjuva-demokratik devrimi çerçevesinde, bir toplumsal formasyonun "iktisadî birliği" demektir; üstelik, bu iktisadî birlik, ulusal olma sıfatıyla bir dizi siyasal veri –burjuva devlet biçimi– eve ideolojik veri –burjuva siyasal ideolojisi– tarafından da belirlenir. Bütün bunlar Almanya'da büyük ölçüde eksikti.

2 Bu konuda bkz. A. Rosenberg, *Geschichte der Weimarer Republik*, 1961; aynı şekilde, *Entstehung der Weimarer Republik*, 1961. Bunlardan başka *Pouvoir Politique et Classes sociales* adlı kitabımda Marx ve Engels'ten aktarılan analizler, s. 194 vd.

Böylece, *Zollverein* ve Bismarck'ın başlattığı iktisadî ve siyasal birlik, Weimar Anayasa'sına rağmen, nasyonal-sosyalizm arefesinde daha henüz tamamlanmamıştı. Reich toprakları üzerinde, vaktiyle birer devlet olan bölgeler ve birçok kent parlamentoları, hükümetleri ve geniş ölçüde özerk devlet aygıtları ile özel bir hukukî ve idarî statüye sahiptir. Böylece burjuva ulusal devletinin kuruluşu, Alman burjuvazisinin hegemonyasının zayıflığına bağlı olarak oldukça gecikmiştir.

Bu durumun iktisat üzerinde ters etkileri olmuştur: Her şeyden önce, Alman toplumsal formasyonunun bu sürecinin hızı ve biçimi, Almanya'nın ticarî pazarlarını oldukça kritik bir duruma düşürüyordu. Sanayileşme sürecinin gecikmeli başlaması ve ayrıca bu sürecin gelişmesi sırasındaki siyasal biçimler, Almanya'nın bir sömürge imparatorluğu edinmesini engellemişti. Elde edilenler ise ona, ne ticarî pazar ne sermaye ihracı alanı olarak pek yaramamışlardır.

Aynı zamanda bu durum nasyonal-sosyalizmde büyük bir önemi olan iç iktisat alanında rol oynamıştır. Ulusal birliğin eksikliği, Alman toplumsal formasyonunda, öteki üretim tarzları üzerinde kapitalist üretim tarzının egemenliğinin özel biçimde kurulmasının yarattığı iç eşitsizleri yerine göre artırmıştır. Büyük toprak sahiplerinin siyasal yeri nedeniyle sanayileşme toplumsal formasyonun sınırlı kesimlerinde başlamıştır. "Prusya tarzı" kapitalizmin tarımda Lenin tarafından belirtilmiş olan etkinliğine rağmen tarım sektörü, feodal üretim tarzının önemli kalıntılar bırakması nedeniyle, sanayi sektörünü çok geride ve güçlkle izliyordu.

Bu gelişme eşitsizliği, tarımda derin bir duraklamaya yol açan savaştan sonra gittikçe artmıştır. Sanayidekinin tersine, toplam tarımsal üretim hacmi 1929'da 1915'tekinin dörtte üçüne ancak ulaşır. Burada gözlemlenen, Lenin'in göstermiş olduğu gibi, sanayi ve tarım arasındaki eşitsiz gelişmenin pekişmesinin tekелci kapitalizm süreciyle birlikte oluşmasıdır. Bu durum sonunda, Alman iç pazarının karakteristik bir biçimde "daralmasına", oranı yüksek ve sürekli kalan işsizliğin daha da açık hale getirdiği bir daralmaya yol açmıştır: Bu

daralma dış pazarların eksikliğinden dolayı özellikle ciddi olmuştur.

Son olarak, Almanya'daki bu "tepeden devrim"de, bir anlamda bu süreci yönetmiş olan Bismarck zamanında, devletin işlevi kesin belirleyici olmuştur. Bu işlev oldukça önemli iktisadî görevlerde ve Almanya'da kapitalizm süreci boyunca devletin düzenli müdahalelerinde kendini göstermektedir. Alman burjuvazisi, açık iktisadî işlevi kendisi için gerekli olan devlete bağımlı kalmıştır.

Fakat devletin bu işlevinin gerekliliğinin devam etmesi ve tepeden devrimin özel siyasal ortamında yer almış olması nedenleriyle, süreç bazı kopmalar gösterir. Devletin bu işlevi aslında *devlet iktidarının* zorla koyduğu sınırların dışına çıkamamıştır. Bu devlet iktidarının sınıf ittifakları içinde, temel olarak siyasal ve ideolojik nedenlerle uzun süre ayrı bir sınıf olarak kalmış, sonra burjuvazinin bağımsız bir bölümünü oluşturmuş olan büyük toprak sahipleri, iktisadî güçleri ve üretimdeki yerleri ile orantılı olmayan önemli bir yer ele geçirmişlerdir. Alman devlet aygıtının önemli bir parçasını oluşturan Reichswehr'i hemen hemen tek başlarına ellerinde tutuyorlardı.

Weimar Anayasası'nın da yardımıyla tepeden devrim çerçevesinde, devletin sürekli müdahaleci işlevi tekelci kapitalizm sürecinde özgül işleve, yani malî sermaye yararına geniş ölçüde müdahalede bulunmasına belirgin engeller koyuyordu.

Geniş müdahale gerekiyordu, çünkü, zamanla ve Alman toplumsal formasyonundaki çelişkilerin bütünü nedeniyle kapitalizmin durumu hızla kötüye gitmekteydi.

Daha o zamandan, Almanya'nın emperyalist zincirin halkası olarak güçsüzlüğü görülmektedir. Bu güçsüzlük, emperyalist zincirin öteki ülkeleri ile olan ilişkilerinde Alman toplumsal formasyonundaki çelişkilerin bütünü ortaya çıkarmaktadır. Almanya'nın ileri derecede "iktisadî" gelişmişliği, ancak Alman toplumsal formasyonundaki çelişkilerin bütünü içinde ele alındığında, sadece bu zayıflığın temel bölümlerinden birini oluşturmaktadır. Bu güçsüzlük, tekelci kapitalizm egemenliğine ge-

çişin çelişkileri içinde bulunması dolayısıyla, ancak emperyalist sürecin dönemlerinin incelenmesinde anlam kazanır.

2. ITALYA

İtalya'nın durumu, Almanya'ninkinden oldukça farklıdır. Bununla birlikte, sadece ve sadece İtalya'nın emperyalist zincirdeki yeri göz önüne alınırsa belirleyici bir benzerlik ortaya konabilir.

Benzerlik, belirgin biçimde zincirin İtalyan halkasının zayıflığında. Bu zayıflık, Almanya halkasının zayıflığı ile aynı nedenlerden ileri gelmez: İki ülkenin bazı "tecrit olmuş" niteliklerinde göreceli benzerlikler olmakla birlikte, bu nitelikler benzerliklerinden dolayı iki toplumun yakınlığını açıklamazlar. Önemli olan, bu niteliklerin zincirin halkalarının konumlarını belirtici etkileridir. Başka bir deyişle, etkilerin bu iki durumun her birinde farklı nedenlere dayanan benzerliklerini –yani halkaların zayıflığını– emperyalist zincirin kendisi belirler. Üstelik bu nedenden dolayı farklılığın dayanağı kaybolmaz. İtalya'da faşizmin kuruluş ve işleyiş süreci, Almanya'dakinden hissedilir şekilde farklıdır.

İtalya'da,³ sanayileşme süreci özellikle gecikmiştir. Sanayileşme ancak 1880'lere doğru kesin olarak başlar. Tarım sektörünün egemenliği ile belirlenen feodalizm, birbirini izleyen yabancı işgaller yüzünden sürüp giden toprak dağınıklığı ve siyasal dağınıklık ortamında, İtalya'da dikkat çekici bir kalıcılık göstermiştir. Bununla birlikte, İtalya daha Birinci Dünya Savaşı arefesinde, tamamen özel bir biçimde olmasına rağmen emperyalist kökü Rönesansa kadar uzanan ticaret ve banka sermayesinin önemi ve tarımda ilkel birikimin gecikmesi nedeniyle, sanayileşme sürecini *başlangıcından* itibaren, banka sermayesi ve sanayi sermayesinin malî sermaye içinde

3 Öteki kaynaklar yanında, özellikle, bkz. R. Paris, *Histoire du fascisme en Italie*, 1962 ve *Les origines du fascisme*, 1969; R. Romeo, *Risorgimento e Capitalismo* 1959 ve yine aynı yazarın, *Breve Storia della grande industria in Italia*, 1967, 1963'te A. Carracciolo yönetiminde basılan *La formazione dell'Italia industriale*. Nihayet, S.B. Clough, *The Economic History of Modern Italy*, 1964.

birleşmesi ve yüksek hızda bir sermaye yoğunlaşması belirlemiştir. Tekelci sanayi sermayesi malî sermayenin oluşumunu başlatmamış, fakat kendisi malî sermayenin gerekli sonucu olmuştur.

Öte yandan, İtalya kapitalizminin gecikmesi ve öteki ülkelerin ilerlemişliği nedenleriyle İtalya'ya giren yabancı malî sermayeyle bu süreç hızlanır. Önce Kont Cavour'un yeğlemesiyle Fransız ve İngiliz sermayesi, bundan sonra 1885'te liretin zorunlu kurunun kaldırılmasından sonra Alman sermayesi İtalya'ya girer. Bu sermaye, sanayileşmede önemli bir işlev görür: Zamansız tekelci yoğunlaşma eğilimini güçlendirir ve İtalyan sermayesi ile İtalya devletini ağır bir borç altına sokar.

Böylece, 1884'ten itibaren, İtalya'yı çelik üretebilen bir ülke yapan Terni yüksek fırınları, *Banco Generale* ve *Credito mobiliare Italiana* tarafından kurulur. 1902'den sonra demir-çelik dalında tröstler yoluyla (Ilva tröstü) ve 1910'dan itibaren Fiat'la otomobil sanayiinde hızlı bir yoğunlaşmaya rastlanır. Sanayi sektörünün bütününde istatistik olarak hâlâ imalat sanayiinin egemen olduğu göz önüne alınırsa, bu yoğunlaşmanın zamansız olduğu ortaya çıkar. Savaş sırasında bu yoğunlaşma süreci hızlanmaya devam etmiştir.

Savaş ertesinde, İtalya ciddi bir bunalım geçirir. Fakat aynı şekilde savaşın sonuçları, İtalyan toplumsal formasyonunda daha önce bulunan çatlakları sadece daha da genişletmiştir.

Gerçekten, İtalya'yı, sanayideki gelişme ve tarımda kapitalizmin yerleşmesinin yavaşlığı arasındaki temelli bir eşitsizlik nitelendirmektedir. Bu eşitsizlik Almanya'da da var olmasına rağmen, İtalya'da *Mezzogiorno* sorununun reformunun hemen hemen hiç var olmayışı –böyle bir reform Almanya'nın batı bölgelerinde gerçekleşmişti– ve yarımada'nın güneyinde büyük toprak sahiplerinin işletmelerinin feodal karakterinin sürüp gitmesi, sadece sermayenin ilk birikimini geciktirmekle kalmamış, fakat aynı zamanda içeride gelişme eşitsizliğini pekiştirmiş ve iç pazar ve sanayi üzerindeki ikinci etkilerini artırmıştır.

1911'de toplam ürünün % 55'ini oluşturan İtalyan tarımı, kendisinin tamamen yıkılmasına neden olan savaşın en bü-

yük kurbanı oldu. Zaten tarımın geri kalmış biçimleri nedeniyle, savaştan önce tarımsal üretimin % 50'den azının pazara sürüldüğü yerde, bu çöküşün iç pazarın "daralması" üzerine etkileri daha da ciddi oldu. Bunun nedeni, burada da, sanayi ve tarım arasında tekelci kapitalizme özgü gelişme eşitsizliklerinin artmasıdır.

Savaşın zorlamaları ile yapay olarak büyümüş İtalyan sanayii böylece pazarlarından yoksun kalıyordu. Üstelik geç kurulduğundan dolayı şimdiye kadar iktisaden gerek duyulmadığı için ticarî pazar sorunu ile zamanında ilgilenmemişti. Libya "sömürge" savaşı, İtalyan malî sermayesinin zamansız ve yapay gelişimi yüzünden, Gramsci'nin önemle belirttiği gibi, sermaye ihracına duyulan ihtiyaçtan çok, politik güdülere cevap veriyordu. Güneyin fakir köylülerini Libya'ya yerleştirmeyi denemek, bu fakir köylülere Afrika toprağında bir tarım reformu vaat etmek gerekiyordu.

Bu koşullarda, İtalya'nın dış borcu savaştan sonra felaket işareti veren bir seviyeye ulaştı. Sanayileşme süreci, başlangıcından beri malî sermayenin vakitsiz birleşmesinin damgasını taşımış olduğundan, sanayi sermayesi, savaştan sonra sanayii yeniden düzenleyip canlandırmaya yetmeyecek kadar dar bir hareket alanına sahipti. Dış ticaret ve bütçe açıkları büyümüştü.

İtalyan toplumsal formasyonunun çatlaklarının kökü savaştan çok daha geriye –İtalya'da burjuva demokratik devrim sürecine– kadar iner. Bu Gramsci'nin çözümlemelerindeki bazı yetersizliklere rağmen bize gerçek yüzünü gösterdiği ünlü *Risorgimento* hareketidir. Şunu da belirtelim ki *Risorgimento* sorunu daha sonuçlanmamıştır.⁴

4 Bu konuda Gramsci'nin yazıları esas olarak, *Il Risorgimento* ve *La Questione meridionale*'de ve aynı zamanda Machiavelli'de bulunmaktadır. İtalya'da, Gramsci'nin tezleri konusunda açılan tartışmaların sentetik bir görüşü için, bkz. A. Pizzorno, "Gramsci'nin Metodu Üzerine...", *L'Homme et la Société*, sayı 8, s. 161 vd. Tartışma şu konu çevresinde dönmektedir: Gramsci, İtalyan burjuvazisinin güçsüzlüğünü, başka nedenlerin yanında, özellikle, Fransız burjuvazisi gibi bir *tarım reformunu* zorla kabul ettirmemiş veya edememiş olmasına ve dolayısıyla, belirli bazı sınıfların ve köylülüğün orta tabakalarının desteğini kazanamamış olması bağlamında. Burada Gramsci'nin sadece, sermayenin

İtalya'da bu burjuva demokratik devrimi süreci, Avrupa'da 1848 devrimlerini izleyen yaygın karşı-devrimci hareketin arasına girer. Bu süreç sırasında İtalyan burjuvazisi çok zayıftı: İtalyan burjuvazisinin iktisadî durumu Alman burjuvazisinin iktisadî durumundan çok daha aşağı idi. Bu durumda Cavour'un tarihî işlevi, kuzeyin doğmakta olan burjuvazisi ile güneyin özünde feodal nitelikte olan büyük toprak sahipliğinin ittifakına dayanarak, ulusal birlik sürecini başlatmak olmuştur. Eğer Bismarck'ın işlevi Alman burjuvazisini özellikle tepeden siyasal iktidara ulaştırmak idiyse, Cavour'un işlevi, daha çok İtalyan burjuvazisinin iktisadî dayanaklarının gerekli koşullarını yaratmak, Gramsci'nin dediği gibi "imalatçı imal etmek" olmuştur.

Bu süreç, ancak, ittifak içinde burjuvazinin güneyin toprak sahipleri üzerinde kesin bir siyasal ağırlığı –Almanya'dan farklı bir durum bu– ile tamamlanabilirdi. Bu ağırlık Cavour idaresinde elde edilmiş ve Crispi idaresinde pekiştirilmiştir. Gerçekten burjuvazinin iktisadî egemenliği bu koşullarda, ancak sanayi ve tarım arasındaki eşitsizliğin genişlemesi yoluyla sağlanabilirdi. Bunun dışında tek yol, tarımda büyük mülkiyetin feodal niteliği göz önüne alındığında, Fransa'da Jakoben hareketinde olduğu gibi, burjuvazinin köylülüğün desteğine dayandığı bir tarım reformu olacaktı. İtalya'da bu yol kapalıydı: Tarım reformunun olmaması, İtalyan burjuvazisinin büyük toprak sahipliğine, onun üzerindeki siyasal üstünlüğünü sürdürmek için ödediği bedel idi. Bu siyasal üstünlük, tarımın zararına olarak burjuvazinin iktisadî egemenliğinin sağlanmasına elvermeliydi. Bu durum, ittifak içinde burjuvazi ve büyük toprak sahipliği arasında gittikçe artan ve Almanya'dakinden çok daha derin bir çelişkiyle sonuçlanmıştır.

Bazılarına göre tutucu bir devrim, Engels'e göre "zaferini tamamlamayı bilmeyen ve tamamlamak istemeyen" bir burjuva-

ilk birikimini böyle bir reformla pekiştirmeyen İtalyan burjuvazisinin iktisadî güçsüzlüğünü belirttiği sanıldı. Özellikle, R. Romeo böyle düşünür. Bu durumda, bu birikimin, İtalya'da gayet güzel gerçekleştiğini, ama, Lenin'in dediği gibi "Prusya tarzı" yönünde gerçekleştiğini söyleyelim. Önemli olan, Gramsci'nin siyasal bir sorunu nasıl incelediğini görmektir.

zinin devrimi, Gramsci'ye göre *pasif devrim*. Pasif devrim, böyle bir isimlendirme Bismarck'ın tepeden devrimi ile yakınlık belirtmesine rağmen –Gramsci bu yakınlığa değinmiştir– tamamen farklıdır. İtalyan burjuvazisi, *güçsüzlüğüne rağmen* siyasal iktidara ulaşmada geniş halk hareketinden aynı zamanda toprak sahiplerine karşı yararlanmış ve bu hareketin devlet aygıtı aracılığıyla boğulmasını garantiye almıştır. İtalya'da burjuva demokratik devrimi sürecinin özellikleri, aynı zamanda, Mazzini'nin eylem partisi ve Garibaldici hareket gibi Jakoben hareketlerin varlığını ve bunların İtalyan burjuvazisi üzerinde gerçek bir etki sağlayacak güçte olmamalarını açıklar.

Kuzey ve güney arasındaki bu gelişme eşitsizliği ulusal birliğin oluşma sürecinin tamamlanamamasını da açıklar. Bütünleyle iktisadî eşitsizliğin siyasal sonucu olan bu durum, siyasal ideolojik mekanizmalarla bu iktisadî eşitsizliği daha fazla derinleştirir. Gramsci'nin göstermiş olduğu gibi egemen bir burjuvazinin olmayışı, kuzeyin güney üzerindeki baskınlığının sürüp gitmesi ve güneyin, ulusun siyasal yaşantısının dışında kalması üzerine kurulu bir ulusal devletin güçsüzlüğüne katkıda bulunmuştur. Burjuvazi –büyük toprak sahipleri çelişkisini ifade eden bu süreç, öte yandan kuzeydeki halk kitleleri, özellikle işçi sınıfı ve güneydeki halk kitleleri, özellikle yoksul köylülük arasında siyasal– ideolojik bir çelişki yoluyla devam eder.⁵ “İtalyan birliği” toprak sahiplerinin zararına ve savaş sonuna kadar Katoliklerin siyasal yaşantıya katılmalarını yasaklamış olan Papa'ya karşı gerçekleştirilmişti. Ayrıca güneydeki büyük toprak sahipleri uzun süre –1920'ye kadar– İspanyol uyruğunda kalmışlar ve ayrılık tehdidini her fırsatta kullanmışlardır.

5 “Crispi'nin birlik saplantısı siyasetinin” gerçek dayanağını değerlendirmeye elveren başka bir öge, güneyle ilgili olarak, kuzeyde uyandırılan hisler bütünüdür. Kuzeyli halk kitleleri için güneyin “sefaleti” tarihî olarak açıklanamaz; kuzeyli halk yığınları, birliğin, bir eşitlik temeli üzerine kurulmadığını, tersine, kentin kıra olan toprak ilişkisine oranla, kuzeyin güneye egemen olmasına dayandığını, yani, kuzeyin güney zararına semiren bir “ahtapot” olduğunu ve kuzeyin iktisadî büyümesinin ... Güneyin tarım ve iktisadının fakirleşmesi ile doğrudan ilişkili olduğunu anlayamıyorlardı.” (Gramsci, *Oeuvres choisies*, Ed. Sociales, s. 356-371).

Böylece İtalya ulusal devleti; sallanan bir ulusal birliği sürdürmek için tek çıkar yol olarak, yüksek ölçüde merkezileşmiş ve “bürokratlaşmıştır”. Fransız devletin merkeziyetçiliği tamamen değişik nedenlere bağlıdır. İtalyan merkeziyetçiliği ise gerçekte, geniş ölçüde idarî ve siyasal yerel özerkliğe sahip parçaların üzerine örtülmüş basit bir örtü idi. Bu özerklik büyük toprak sahiplerine aynı zamanda hem güney köylülerinin üzerinde iktisadî ve siyasal ideolojik baskılarını sürdürme, hem de kuzeydeki burjuvazinin stratejisine karşı durma imkânı vermiştir.

Ulusal birliğin kuzeyin yararına ve İtalya’ya özgü devlet şekli yoluyla kurulması, İtalyan burjuvazisinin endüstrileşme sürecinde devletin iktisadî girişimine –özellikle gümrük ve maliye konularında– bağımlılığı ölçüsünde zaten gerekli idi. Bu durum Alman burjuvazisi için de geçerlidir. Almanya ve İtalya’da sanki her şey liberal devlet aşamasını atlayarak gelişmiştir diyebiliriz. Fakat, burada da olaylar, büyük toprak sahiplerinin kendi çıkarlarına dokunan tedbirlere karşı çıkmalarıyla, ters tepkiler olmadan gelişmez. Bu bakımdan savaş sonrasında durum kötüye gider, ezilen sınıflar oldukça önemli siyasal üstünlükler elde etmişlerdir, fakat bu arada devletin İtalyan burjuvazisi yararına artan müdahalesi bu burjuvazi için bir ölüm kalım sorunu olmuştur. Şu halde, savaş sonrasında İtalya, iktisaden hem zincirin öbür halkalarına göre “geri”, hem de kendi bakımından bir çeşit “ileri” bir ülke görünümünü sunmaktadır. Sadece zamansız ve yapay bir malî yoğunlaşmadan oluşan bu ilerleme başka etkenlerle birlikte zincirin öteki halkalarına göre kendi “geriliğinin” bir sonucundan başka bir şey değildir. Bununla birlikte, emperyalist zincirin temposu sayılan bu ilerleme ve gerilemeler ancak bu zincirin ve ideolojik bağlarının bütünü içinde dolayısıyla İtalyan toplumsal formasyonunun verilerinin bütünü içinde, önem kazanırlar.

Böylece İtalyan halkasının tekelci kapitalizme geçiş aşamasındaki zayıflığı tanımlanabilir. Bu zayıflık, Alman halkasının zayıflığını belirleyen nedenlerden başka nedenlere dayanır, fakat bunun da sonucu sınıf savaşı konjonktüründe ortaya çıkan çelişkilerin birikiminin özel temposudur.

Alman ve İtalyan halkalarını, aynı şekilde tekelci kapitalizme geçiş süreci ve “iktisadî bunalımlarla” etkilenen Fransa, İngiltere, ABD gibi o zamanın emperyalist metropollerıyla karşılaştırdığımızda vardığımız bu sonuçlar daha da açıklık kazanırlar. Gene de bu ülkelerde Almanya ve İtalya’yı karakterize eden çelişkilerin bu birikimi görülmez. Özellikle devlet iktidarı, devlet aygıtları ve devlet biçimleri düzeyinde ulusal birlik süreci başka hiçbir yerde Almanya ve İtalya’dakilerle kıyaslanacak çatlaklar göstermez. Nasyonal-sosyalizmin iktidara geçmesi ile birlikte zayıflık merkezi, bu iki ülkeden (Almanya ve İtalya) oldukça değişik bir “iktisadî” gelişme sunan İspanya’ya kayar. Böylece, İspanya Avrupa çevresinde emperyalist çelişkilerin düğüm noktası haline gelir: Bilindiği gibi faşizm ve nasyonal-sosyalizmin yerleşmesinde İspanyol halkasının zayıflığı temel bir etkindir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FAŞİZMLER DÖNEMİ VE III. ENTERNASYONAL

1. KOMİTERN'İN GENEL GÖRÜŞÜ VE YÖN DEĞİŞTİRMELERİ: SINIF SAVAŞININ DÖNEM VE ADIMLARI SORUNU

Burada III. Enternasyonal'in çözümlemeleri üzerinde durmak gerekir.

Komintern'in, emperyalist zinciri doğru olarak kavrayamaması ve bu zincirin çeşitli halkalarının görelî zayıflığını yerinde tesbit edememesi şaşkınlık vericidir. Bu durum Komintern'in Almanya ve İtalya arasında kurduğu ve Almanya'da faşizm tehlikesine gereken önemin verilmemesine yol açan ayrımlarda özellikle açıktır. III. Enternasyonal, iki örnek durum arasında, emperyalist zincir içinde görelî zayıf konumlarında yatan yakınlığı görememiştir.

Zaten, 1935'te, VII. Kongre'ye sunduğu raporunda, Dimitrov bunu kabul eder. "Bu düşünce yapısı içinde, komünist partilerin işlediği ve faşizme karşı mücadelemizi frenlemiş olan bir dizi yanlıştan söz etmeyi geçiştiremeyiz. Bizim saflarımızda, faşist tehlikenin önemini kabul edilmeyecek şekilde azımsayanlar vardı, bu azımsama bu güne kadar her yerde tamamen saf dışı edilmiş değildir. Vaktiyle partile-

rimizde Almanya İtalya değildir, tarzında görüşler vardı; daha değişik bir ifade ile; faşizm İtalya'da zafere ulaşabilmiştir, fakat Almanya'nın sanayi bakımından ileri derecede gelişmiş, son derece uygar, işçi sınıfı hareketinin kırk yıllık bir geleneğe sahip olduğu bir ülkede olmasından dolayı, Almanya'da faşizmin zaferi imkânsızdır, tarzında görüşler egemendi. Ayrıca, bugün bile desteklenen aşağıdaki görüşler de vardı: Klasik burjuva demokrasisinin olduğu ülkelerde faşizme zemin yoktur. Bu görüşler, faşist tehlike konusundaki uyanıklığı azaltmaya ve faşizme karşı mücadelede proletaryanın seferberliğini engellemeye katkıda bulunabilmişler ve katkıda bulunabilmektedirler.”¹

Burada, Enternasyonal'in İtalyan faşizmi konusunda getirmiş olduğu açıklamadan dolayı Almanya'da faşizmi beklemediğine dikkat etmek gerekir.

Faşizm, kapitalist süreçteki *iktisadî geriliği* nedeniyle İtalya'da ortaya çıkmıştı. Almanya'da ise ileri derecede sanayileşmiş bu ülkenin *iktisadî gelişmişliği* nedeniyle gelişemeyecekti. Martinov 1929 yılında hâlâ bunu anlatıyordu: “Faşizm, (...) geri kalmış ve yarı yarıya tarıma dayanan ülkelerde başlıca düşmanımız olacaktır...”² Bu yorum, IV. Kongre (1922-1923) boyunca, Radek ve Bordiga'ya karşı ağırlıkta olan Zinoviev'in faşizmin en başta toprak ağalarını temsil ettiğini açıklayan görüşüyle kongreye egemendi.³ Emperyalist gelişme süreci hakkındaki bu ekonomist görüş, eşitsiz gelişmenin karmaşık sorunlarını kavrayamayan bir evrimci görüşle birleşmiş görünmektedir: Eşitsiz gelişme, gerçekte, ancak emperyalist zincirin doğru belirlendiği ölçüde tanımlanabilir.

Emperyalizm konusundaki bu görüş hakkında sürecin çizgisel bir *iktisadî evrim* olarak ele alınmakta olduğu söylenebilir. Buna göre her ülkenin zayıflığı *iktisadî ilerleme çizgisinde* “geri” veya “ileri” oluşuna göre ele alınmaktadır. Faşizm İtalya'da ortaya çıkacaktır, çünkü İtalya, bu görüşe göre, geri bir

1 Dimitrov, *Oeuvres Choisies*, Ed. Sociales, s. 51.

2 Komintern'in IX. Plenum'una rapor, Temmuz 1929.

3 Zinoviev'in, *Protokoll des vierten Kongresses der KI* içinde raporu, 1923, s. 897 vd.

ülke (güçsüz) olmaktadır. Aynı şekilde, devrim ise *en geri kalmış* olan Rusya'da (güçsüz) olacaktır.

Oysa İtalyan halkasının zayıflığı kesinlikle böyle bir "geriliğe" bağlı değildi. Komintern'in ünlü iktisatçısı Yevgeni Varga, emperyalizm sorununu kendine göre oldukça doğru biçimde ortaya koyarken bu görüşü işaretliyordu: "Son on yılda, İtalya'da kapitalizmin gelişmesi, son derece ilginç bazı özellikler göstermektedir. *Modern kapitalist gelişime girmiş olan büyük Avrupa devletlerinin sonuncusu olan İtalya, bu aşamaya çok kısa bir zaman süresinde geçmiş ve olağanüstü bir emperyalist karaktere sahip olmuştur...* İtalya'da kapitalizmin gelişiminin ikinci ayrı özelliği ise burjuva diktatörlüğünün burada özel bir biçim olarak faşizme bürünmüş olmasıdır. Ortaya çıkan sorun bu siyasal sistemin, öteki ülkelerdekine kıyasla İtalya'ya ne ölçüde yarar veya zarar sağladığının bilinmesi sorunudur."⁴

Enternasyonal'in ve özellikle Alman Komünist Partisi'nin, nasyonal-sosyalizmin iktidara gelemeyeceğini ispatlayan çözümlerlerini burada aktarmak gereksizdir. İleride bu konuya yeniden dönmemiz gerekecek. Bizi şaşırtan şey, komünist yöneticilerin düştükleri korkunç körlüktür. Faşizmi ileri derecede sanayileşmiş ve iktisaden gelişmiş bir ülkede, dolayısıyla "kuvvetli" bir ülkede beklemiyorlardı.

Fakat bu görüşün çok daha dolaylı sonuçları vardır ve her şey burada daha belirgin hale gelmektedir. Evrimci ekonomizm, daha önce yapılanın tam tersine –ve yine yanlış olarak– bir başka somut durum açıklamasına da yol açabilir. Biraz zaman atlayıp, iktidara gelişinden sonra nasyonal-sosyalizm hakkında ne söylendiğini görelim. Bunu hiç kimse W. Pieck'den daha iyi ifade edememişti herhalde: Nasyonal-sosyalizm "endüstriyel kalkınmada en gelişmiş Avrupa ülkesinde", özellikle *bu iktisadî ilerilikten dolayı* iktidarı almışmış.⁵ Faşizmin gelme-

4 *Imprekorr Almanca* baskı, 4 Ağustos 1927. (Imprekorr, Komintern'in organı olan *Internationale Presse - Korrespondenz*'in kısaltmasıdır.)

5 Komintern'in 1933 XIII. Plenum'una rapor, *Der Faschismus in Deutschland* içinde, Komintern XIII. Plenum rapor ve kararları, 1934, s. 89 vd.

mesi için bir neden olarak gözüken şey, şimdi faşizmin gelişiminin nedeni olarak gözükmektedir!

Acaba bu ters çevirme işleminin arkasında ne gibi bir mantık yatmaktadır? Bu mantığa göre Almanya'nın iktisadî gelişmişliği bu ülkeyi sanayi yönünden *en kuvvetli* ve böylece "kapitalizmin en fazla çürüyüp bozulduğu" ülke kılmış. Bir toplumsal-iktisadî yapının çizgisel iktisadî gelişme sürecindeki bu ileriliğidir ki, kapitalizmin mekanik bir şekilde çöküşünün verili desteği ile bir çeşit kapalı kutu gibi üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki mucizevî çelişkiyi besleyecek ve bu toplumsal-iktisadî yapının zayıflığını teşkil edecektir. Faşizm, Almanya'nın "iktisadî gücünün" bu zayıflığına cevap olacaktır. İşte bu, II. Enternasyonal'in, Almanya'nın çürümeye başlamış olgunlaşma düzeyi nedeniyle devrimi bu ülkede bekleyen ve Lenin'in en zayıf halka düşüncesiyle karşı çıktığı ekonomist-evrimci düşüncenin ta kendisidir.

Alman halkasının görece zayıflığının ne bütünüyle iktisadî durumuna ne de Enternasyonal'in anladığı şekilde "iktisadî ileriliğine" bağlı olduğunu hatırlatmakla yetinelim şimdilik.

Son olarak, burada faşizme yol açan sınıf mücadelesi konjektürünün analizine girmeden önce, emperyalist aşamayla ilgili birkaç sorun üzerinde daha durmak gerekir.

Bu görüşler, kapitalizmin "iktisadî" gelişiminin sakınılamaz zorunluluğuna asla indirgenemeyecek olan faşizmi açıklamak için sınıf mücadelesinin *somut durumuna* başvurmak gerektiğini açık olarak ortaya koyacaktır. Aynı şekilde bu görüşler, III. Enternasyonal'in ekonomist görüşünün emperyalist zincirin ve bu zincirin halkalarının yerinin ortadan silinmesi ve emperyalist gelişimin yönü ve temposu bakımından sınıf mücadelesinin işlevinin teorik ve siyasal açıdan yeterince önemsenmemesinin yanında başka neye yol açtığını görmemize elverecektir. Bu durum III. Enternasyonal'in faşizmle ilgili analizlerinde çok açık olarak görünmektedir.

Sorunların köküne inmek için Lenin'in, emperyalizmi kapitalizmin *en yüksek* aşaması olarak betimleyerek "asalak ve çürümekte olan bu kapitalizm" diye nitelediğine işaret edelim. Ay-

nı şekilde Lenin: “Yukarıda emperyalizmin *iktisadî doğası* konusunda tüm söylenenlerden emperyalizmin bir geçiş kapitalizmi olarak, ya da daha doğrusu can çekişen bir kapitalizm olarak nitelenmesi gerektiği anlamı çıkmaktadır”⁶ diye yazmaktadır. Lenin’in değer biçilmez bir öneme sahip olan analizlerinin doğruluğunu ve Enternasyonal’in bu konudaki evrimini göstermeye çalışacağız.

Her şeyden önce, Lenin’in bu görüşleri, doğrudan doğruya Kautsky ve II. Enternasyonal’in emperyalizm konusundaki bazı görüşlerine karşı yürüttüğü tartışma içinde yer almaktadır. Kautsky’ye göre, emperyalizm çağı “süper-emperyalizmle”, yani dünya ölçüsünde emperyalist egemenliğe sahip devletlerin ve egemen sınıfların uyumlu biçimde uzlaşmaları sayesinde hem “ulusal” sınıfların ilişkilerinde, hem de ulusal-devletler arasındaki ilişkilerde barışçı bir dönemle sonuçlanacaktır. Böylece kapitalist sistemin kesin bir dengeye ulaşarak, rekabetçi kapitalizmdeki iktisadî çelişkileri aşmış olacağı bir tür aşama söz konusudur.

Lenin, emperyalizmin kapitalist sistemdeki çelişkileri kaldırmak şöyle dursun, bu çelişkileri şiddetlendirmekten başka bir şey yapmayacağını ısrarlı bir biçimde göstererek haklı olarak bu görüşe karşı çıkar. Emperyalist aşamada, kapitalizmin çelişkileri *yeni bir biçim* altında devam eder. Bu yeni biçim aynı zamanda çelişkilerde bir *yoğunlaşma* biçimidir. Bu da, Lenin’in gözünde, *sınıf mücadelesinin* yeni ve daha keskin biçimlerde şiddetlenmesine yol açmaktadır.

Fakat, biraz ilerleyerek, özellikle V. Kongre’den (1924) sonra Enternasyonal’in bu konuda yaptığı analizlere bakalım. Düzünü kaçırmaksızın şu söylenebilir: Bu analizler ekonomizmin damgasını taşımaktadırlar. Bu ekonomizm, Avrupa’daki faşizmlerle ilgili analizlerinde özellikle açık olan “ekonomist katastrofizm” diye ifade edilebilecek genel bir tavrı ortaya çıkarmıştır.

Burada ekonomizm, ilk olarak “üretici güçlere” *üretim ilişkilerinden daha fazla ağırlık* vermekten, ve bunun yanında, ikin-

ci olarak, üretim ilişkilerinden bağımsız olarak ele alınan “üretici güçler” ve üretim süreci konusunda ekonomist-teknikçi bir görüşten oluşur. Böylece, üretim süreci ve *sınıf mücadelesi alanının* birbirine bağlanması doğru olarak yerli yerinde tesbit edilemez. Sorunun düğüm noktası budur. *Sınıf mücadelesi*, tarihi gelişimde öncelik tanınan mekanik tarzda bir “iktisadî sürece” indirgenerek yok edilmiştir. Oysa Lenin ve Mao iktisadın belirleyici işlevinin son kertede belirlendiğini –temel çelişki–, tarihî süreçte önceliğe sınıf mücadelesinin, yani, sonuçta *siyasanın, siyasal sınıf mücadelesinin* sahip olduğunu defalarca ısrarla belirtmişlerdir.

Ekonomizmin yol açtığı, sınıf mücadelesinin öneminin azımsanması sorunu üzerinde ne kadar dursak azdır: Bunun yoluyla, ekonomizmin doğal sonucunu, kitle bağının yokluğunu anlayabiliriz. Fakat burada bizim için önemli olan şey, aynı şekilde, ancak bu sınıf mücadelesinin öneminin azımsanması nedeniyle Komintern’in ekonomist katastrofizmini anlayabilmemizdir.

1. Gerçekten, sınıf mücadelesinin işlevinin bu şekilde yok edilmesi nedeniyle, III. Enternasyonal kapitalizmin ve emperyalizmin gelişiminin belirli görünümünün eğilimsel karakterini doğru olarak tesbit edememiştir. Bir tarihî eğilimin karakteri, Marx’ın önemle belirtmiş olduğu üzere, önceliği elinde tutan sınıf mücadelesi tarafından kesinlikle ve son tahlilde iktisadî sürecin, üst belirlenmesiyle oluşur.

Basit bir örnek olarak III. Enternasyonal’in faşizmler dönemi ile ilgili analizlerinde önemli bir rol oynamış olan ve Lenin’e göre emperyalizm döneminde sermaye ihracına yön veren *kâr haddinin düşme* eğilimini ele alalım. III. Enternasyonal’in, emperyalist ülkelerde kapitalizmin yakında çökeceğini öngören ekonomist katastrofizmi de büyük ölçüde, emperyalist sürecin “kaçınılmaz kanunu” olarak ele alınan *kâr haddinin azalması* eğilimine dayandırılmaktadır.

Oysa burada, Bettelheim’in haklı olarak belirttiği gibi tarihî bir kanun değil, tarihî bir eğilim söz konusudur: Bu eğilim kapitalist üretim tarzının kaçınılmaz olarak varacağı “geleceği”,

kâr haddinin sıfıra doğru düşeceği, dolayısıyla şimdiden mahkûm edilmiş bir üretim tarzının “son saatini” çalan bir geleceği göstermez.⁷ Bu eğilimin gösterdiği, kapitalist üretim tarzına özgü çelişkinin, kapitalist üretimin kendi koşulları ile birlikte kendi kendisini üreten çelişkinin gelişmesidir. Marx’ın gösterdiği gibi, bu çelişkinin yeniden-üretimiyle, eğilimin etkilerini “bir süre için” karşılayabilen ve hatta bastırabilen çelişkili sonuçları olabilir.

Gerçekte ise en önemli nokta, bu çelişkinin çelişik sonuçlarında yeniden-üretiminin ve bu çelişik sonuçların söz konusu tarihî eğilim üzerindeki etkisinin sınıf *mücadelesine* bağlı olduğudur: Bilindiği üzere, kâr haddinin düşme eğilimi daima *artık-değer oranının yükselme eğilimi* ile birleşmektedir. Bu “karşılayıcı” etkinin kendisi de emek-gücünün yeniden-üretilmesinin maliyetine, dolayısıyla *sömürü oranına* bağlıdır. Bu halde ortaya şöyle bir sorun çıkmaktadır: Egemen sınıflar, ezilen sınıfları hangi konjonktürde, hangi varsayımlarla, hangi noktaya kadar sömürebilirler. Yani ezilen sınıflar, hem *ulusal düzeyde*, hem de uluslararası düzeyde sömürülmelerine nereye kadar ve ne şekilde izin vereceklerdir? Eknomist katastrofizme ancak sınıf mücadelesinin anlamını parantez içine almakla, Lenin’in can çekişen kapitalizm ve çürüten kapitalizm ifadeleriyle kastettiğini yanlış yorumlamakla ulaşılabilir.

2. Ekonomist katastrofizme ile ilgili olarak kâr oranının düşme eğilimi örneğinden başka örnekler de ele alınabilir. Aynı derecede açık başka bir örneğe, üretici güçlerin gelişmesi örneğine başvurulabilir.

Bilindiği üzere, Marx’a göre, üretici güçlerin gelişimi sorunu soyut bir biçimde ele alınırsa hiçbir anlam ifade etmez. Üretici güçlerin gelişmesi sorunu, ancak toplumsal üretim ilişkileri ile olan bağıntısı içinde ve bu yolla, “temel” (üretici güçlerle üretim ilişkilerinin birleşiminden doğan üretim süreci) ve artık bu gelişmeye “tekabül etmeyen” bir “üstyapı” arasındaki çelişki içinde anlam kazanmaktadır. Eğer üstyapı terimi ile temel olarak hukukî-siyasal ve ideolojik yapı-

7 Baran ve Sweezy, *Capitalisme Monopoliste*, Paris, 1969, Fransızca baskıya önsöz.

lar anlaşılıyorsa, bu çelişkinin doğrudan doğruya sınıf mücadelesi alanıyla ilgili olduğu kolayca görülür. Üstyapı sırf üretici güçleri içinde geliştiren basit bir çerçeve olmayıp, üretim sürecini de kesin biçimde etkiler: Mecazî adıyla temel ve üstyapı arasındaki çelişki, sınıf mücadelesine bağlıdır. Temel ve üstyapı arasındaki uyumsuzluk, bir toplumsal-iktisadî formasyonun şu veya bu tür bir kastastrofik geleceğini mekanik olarak belirlemez. Bu çelişkinin patlaması veya tersine aynı üretim tarzı içinde yeniden düzenlenmesi bu mücadeleye bağlıdır.⁸

III. Enternasyonal'in analizlerinde, bu sorun karşısında, alternatif fakat her ikisi de karakteristik bir ekonomizme yol açan iki görüş gözlemlenmektedir.

a) Birinci görüş, üstyapı ve sınıf mücadelesi koşullarının tümünden bağımsız olarak *emperyalizmde* "üretici güçlerin" gelişiminin kesinlikle duracağı görüşüdür.⁹ Daha IV. Kongre'de, Enternasyonal'in *Taktik Üzerine Karar*'ında "kapitalizmin gerileme dönemi" başlığı altında şunlar okunmaktadır: "III. Kongre, dünyadaki iktisadî durumu inceledikten sonra, tam bir kesinlikle kapitalizmin, üretici güçleri geliştirme görevini tamamladıktan sonra, tarihî evrimin gerekleri ile uzlaşmaz bir çelişkiye düşmüşlüğüne tesbit etmiştir. (...) Böylelikle kapitalizm, kendi kendine yük olduğu halde yaşamaya devam etmektedir. (...) Kapitalist iktisat, yükselmesinde olduğu gibi çöküş döneminde de, kapitalizme özgü kaçınılmaz iktisadî dalgalanmalarla hiçbir şekilde yumuşatılamaz. (...) Bugün kapitalizmin yaşadığı kendi can çekişmesidir (...) kapitalizmin çöküşü kaçınılmazdır."¹⁰ Bu şekilde davranıp formüle edilen üretici güçlerin gelişiminin durması tezi, bundan sonra

8 Başlı başına "üretici güçlerden" söz edilemez: Ancak, *kapitalist üretici güçlerden* ve *sosyalist üretici güçlerden* bahsedilebilir. Komintern'in bu tavrının, gerçekte "tarafsız" teknik anlayışına yol açması rastlantı değildir. Bu anlayışın tüm sonuçlarının ortaya çıkması için Çin Devrimi deneyimi ve Mao'yu beklemek gerekmiştir.

9 Ayrıca, Troçki'nin değişmez tanımının da böyle olduğunu biliyoruz.

10 *Quatre-Premiers Congrès mondiaux de l'Internationale Communiste*, Ed. Maspero, s. 155.

devamlı tekrarlanacak ve ekonomist katastrofizmin temel bir parçası olacaktır.

Burada üretici güçlerin üretim ilişkilerinden ve toplumsal formasyonun bütününden “soyutlanmış” olarak ele alındığına işaret etmek gerek. Bu görüşün sonuçlarından biri, temelde sınıf mücadelesinin işlevine dayanmakta olan karşı-eğilimleri ayırt edip yerine oturtmamaktır. Denilebilir ki, bu şekilde III. Enternasyonal, bir iktisadî eğilimi, iki savaş arasındaki belirli bir dönemi, kaçınılmaz bir iktisadî konumunun kesin bir kanıtı olarak yorumlamıştır. Oysa Lenin, *Emperyalizm* adlı eserinde, bu konuda gayet açıktır: “Tekele özgü duraklama ve kokuşma eğilimi, belirli ülkelerde, belirli sanayi kollarında etkili olmaya devam eder, bir süre için bunda başarılı olduğu da olur.”¹¹

b) Bu görüş, görünüşte farklı ama sadece görünüşte farklı, temel ve üstyapı arasındaki kesinlikle ekonomist tarzda kavranan çelişkiye bağlanan bir başka tezi beraberinde getirmektedir. Bu tez şu şekilde ifade edilir: Üretici güçlerin gelişiminin durması görüşü sessizce geçirilip, *tersine* emperyalizmin, sosyalizm için gerekli “ön koşulları” –hatta sosyalizmin gelişimi için– şaşırtıcı biçimde yaratarak geliştirmeye devam ettiği konusunda ısrar edilir. Üretici güçlerin bu çizgisel gelişimi, üstyapı çerçevesine gittikçe daha fazla yansıyacak, bu çelişkinin derinleşmesi de, ekonomist katastrofizme göre, kendi başına sistemin yıkılmasını sağlayacaktır.

Bu tez, özellikle Enternasyonal’in VI. Kongresi’nde geliştirilmiş ve sorunun özünü, üretici güçlerin gelişme sürecinden temel ve üstyapı arasındaki çelişkiye kaydırmıştır; çünkü, bu arada Enternasyonal, VI. Kongre’ye kadar geçen dönem için kapitalist iktisadın “stabilizasyonunu” kabullenmiştir. “Emperyalizm çağı, kapitalizmin ölüm çağıdır. (...) Kapitalizmin genel bunalımı, üretici güçlerin gelişimindeki büyüme ile bu büyümenin devlet tarafından sınırlanması arasındaki derin çelişkinin eldeki ilk kanıtını oluşturmaktadır; bu bunalım kapitalist çerçevenin insanlığın daha fazla gelişmesi için dayanılmaz bir gren haline

11 Lenin, a.g.e., s. 298.

geldiğini ve tarihin gündeminde kapitalist ilişkilerin devrimle ters çevrilmesi bulunduğunu kanıtlamaktadır. (...) Emperyalizm, dünya kapitalizminin üretici güçlerini yüksek ölçüde geliştirmiş ve toplumun sosyalist örgütlenmesinin tüm maddî ön koşullarını hazırlamıştır. (...) Emperyalizm bu çelişkiyi (üretici güçlerin gelişimi ile bunun üstyapısal çerçevesi arasındaki çelişki) çözmeye çalışmaktadır... Fakat, gerçekte, bu ütopya, öyle büyük ve aşılmaz nesnel engellere çarpmaktadır ki, kapitalizm kendi öz çelişkilerinin ağırlığı altında zorunlu olarak çökmekten başka bir şey yapamaz.”¹²

Görüldüğü üzere sorunsalın kendisi değil, sorunsalın terimleri değişmiştir. Siyasal üstyapı üretici güçler sürecinin sadece gölgesel bir çerçevesi olarak görülmekte ve aynı zamanda sınıf savaşı sessizce geçiştirilmektedir. Öyle görülüyor ki, böylece temel-üstyapı çelişkisi “üretici güçlere” yakıştırılan metafizik öncelik nedeniyle kendi kendine gelişmekte ve bu durumda sınıf savaşının burada ne işe yaradığı anlaşılmaz hale gelmektedir.

Böylece III. Enternasyonal’in bu ekonomizmi, sınıf mücadelesi stratejisinde bir ekonomist katastrofizme dönüşür. Burada hemen bunun ana sonucu söylenebilir, emperyalizmi çürüten (yani sınıf savaşının keskinleşmesi konjonktörü) kapitalizmin can çekişmesi olarak doğru değerlendirilen Leninist kavramdan, üstelik çoğu kez buna dayanılarak, emperyalizmin Avrupa’daki metropollerinde devrimin *gündemde olduğu* yargısına varılmaktadır. Varılan bu sonuç, *bir süre için*, şüphesiz, doğru ve gerçeğe uygun olmuştur.

Buna rağmen, *yine aynı zaman süresinde* bu sonuç çabucak ekonomist bir görünüme bürünmüştür. Burada, sınıf savaşının somut konjonktürünü dikkate almaksızın uygulanan soyut “ekonomik” analizlerden (özellikle Alman Komünist Partisi’nce 1920 ve 1921’de, İtalyan Komünist Partisi’nce 1921’de) çıkarılmış *genel* bir sonuç söz konusu idi. Böylece gündemdeki proletarya devrimi, zaten bu ekonomik çelişkilerden kaynaklanan ekonomik bunalımın mekanik sonucu olarak kavranan, *nerede*

12 Degras, a.g.e., cilt II, s. 472 ve 480.

ve ne zaman olursa olsun ortaya çıkmaya hazır bir devrim anlamı taşımaktaydı.

Devrimin gündemde olduğuna ilişkin bu görüş, Enternasyonal'in III. Kongresi'nde Rusya delegasyonundan Buharin tarafından açık biçimde geliştirilmişti: Eğer kapitalizm şimdiden taşıdığı güç bakımından bitmişse, doğum sancılarını hızlandırmak ve devrimi söküp almak amacıyla aralıksız devrimci saldırıyı yöneltip sürdürmek gerekir.¹³ Bu çizgi, Lenin'in sonuçta benimsenen tezine karşı ortaya konmuştu (bu arada Lenin, uluslararası durum konusunda raportör Troçki tarafından desteklenmekteydi). Lenin, emperyalist aşamayı, *sınıf mücadelesi konjonktürüne* göre evreler ve dönüm noktaları halinde dönemlere ayırıyordu. Evrimci karakterde bir "ekonomik bunalım" üzerine kopya edilmiş bir devrim görüşüne, yani kısacası tarih dışı bir devrim görüşüne bağlı kalmayan Lenin, 1921'de sınıf mücadelesinin dönüm noktasını tesbit ediyordu. Bu konuda "kitlelere doğru" sloganını ortaya atıyor ve siyasal bir "stabilizasyon" aşamasının başlıca hedefi olarak her şeyden önce kitlelerin kazanılması gereğini tesbit ediyordu. Önemli bir *terminoloji* ögesini belirtelim. Sanki Lenin, "stabilizasyon" teriminin "ekonomik stabilizasyon" olarak, Komintern için kazanacağı ekonomist anlamın bilincindeymiş gibi, bu terimi değil, açık olarak sınıf savaşına işaret eden "güçlerin göreceli dengesi" deyimini kullanır. Ancak çok daha sonra, Komintern, Lenin'den alıntı yaparken "stabilizasyon" terimini kullanacaktır.

Bu bir rastlantı sonucu değildir.

Gerçekten başta Alman ve İtalyan komünist partileri olmak üzere, ne komünist partiler, ne de IV. Kongre'den sonra Komintern, bu Leninist görüşü anlamış ve uygulamışlardır. Eko-

13 VI. Kongre (1928) kararı, *Protokoll des sechsten Welt kongresses der KI*, 1929, s. 13 vd. Bu konuda, bkz. Troçki, *l'Internationale Communiste après Lenine*, 1969, c. I, s. 186 vd.; E.H. Carr, *A History of Soviet Russia, The Bolshevic Revolution*, c. 3, 1966, s. 381 vd. (Carr,) Rus delegasyonu, Kongre'de ayrılıklarını göstermemiş olmasına rağmen, bir taraftan Lenin, Troçki ve Kamenev, öbür taraftan Zinoviev, Buharin, Radek ve Bela Kun arasında bu konuda uyuşmazlık olduğunu doğrulamaktadır.

nomist bir anlam taşıyan “stabilizasyon” terimi, kabul edilsin veya reddedilsin sınıf savaşı gitgide iktisadî alana indirgenmiştir (ileride bu konuya gerekli ayrıntılarıyla tekrar donülecektir). Bundan böyle, bu stabilizasyon, ekonomist bir anlam (ekonomik stabilizasyon) taşıdığı ve böyle kabul edildiği hal-lerde bile, sürekli çözülme aşamasında olan kapitalizmin yıkımında bir evre, basit bir ara-dönem olarak her zaman anlaşılabacaktır.

İlk kez IV. Kongre (1922-1923) stabilizasyondan ekonomist bir anlamda söz eder ve sınıf savaşının aşaması konusunda bundan hatalı –“ultra-sağ”– sonuçlar çıkarır.

V. Kongre (1924) bir sınıf savaşı aşaması karakteristiği olarak stabilizasyonu sessizce geçirir. Kongre artık “ekonomik stabilizasyonu” kabul etmiyor görünmektedir.¹⁴ Bu kongre evrenin teşhisi konusunda aynı şekilde fakat IV. Kongre’nin tam tersi yönde şaşırarak, Komintern’in ilk “ultra-sol” dönüş noktasını oluşturur.

Buna karşılık, Komintern’in V. Plenumu (Mart 1925) “ekonomik stabilizasyona” değinmektedir. Bu arada Zinoviev, Lenin’in 1921’deki “var olan güçlerin göreceli dengesi” formülünün “her şey daha açık hale geldiğinde stabilizasyon” a dönüş-tüğünü açıklar ve bu çok anlamlıdır: Zinoviev bundan daha fazla yanılmazdı, çünkü resmen kabul olunmuş “stabilizasyon” formülü, Komintern için ekonomizmin ilerlemesini ifade etmektedir.¹⁵

VI. Kongre’ye gelince (1928), 1929 bunalımını dikkati çeke-

14 IV. Kongre’den itibaren, Komintern’in tüm dönüm noktalarının sahip çıktığı analizlerin, ünlü iktisadî uzmanı Varga, IV. Kongre sırasında –“ekonomik stabilizasyon”– *Rise and Fall of Capitalism?* fikrini destekler. V. Kongre sırasında, “... istikrarlı kapitalizmin iç çelişkileri zorunlu olarak yeni devrimci durumlara yol açmaktadır” (!) (*Protokoll des fünften Kongresses der KI*, c. 1, s. 108 vd.) görüşünü destekleyerek, tekrar kapitalizmin genel ekonomik bunalımını vurgular.

15 Aktaran E.H. Carr, *A History of Soviet Russia Socialism in one Country*, c. 3, 1. baskı, 1984, s. 286-287. Öte yandan bu durum, “devrim çağıının” her zaman söz konusu olduğunda ısrar etmekten Zinoviev’i alıkoymaz. (V. Kongre’de) kabul edilen karar:

a. Avrupa’da var olan genel devrimci duruma (!).

b. O an için Avrupa’da var olmayan acil bir devrimci durum tesbit etmektedir.

cek şekilde önceden belirterek bundan “stabilizasyon” dönemi-
nin kapandığı kesin sonucunu çıkarmaktadır. Fakat bu kapanış
en sonuncu ve katastrofik bunalım olarak yorumlanan iktisa-
dî bunalıma dayandırılmaktadır. Böylece stabilizasyonun bitişi
asla sınıf savaşının karakteristiklerine bağlanmamış ve bu ne-
denle Komintern’in bu “ultra-sol” kongresi stabilizasyonun bi-
timine tamamen yanlış bir anlam vermiştir.¹⁶

Böylece, giderek ve çelişik bir sürece göre hem “sağa”, hem
de “sola” dönüşlerine yön veren genel bir çizginin –ekono-
mizm ve kitle bağının yokluğu– Komintern’e egemen olduğu
dikkati çeker. Öyle ki 1928’den itibaren sağ-sol tanımlamala-
rının kendileri bile artık belirgin anlamlar taşımamaktadırlar:
Bunlar, yalnızca, başka yerde ortaya çıkan bölünmeleri gizle-
mesi gerekmeyen yaklaşık terimler olarak kullanılabilirler.¹⁷

16 Bu, VI. Kongre’ce desteklenen “Üçüncü Dönem” teorisi olmuştur. Ama bu ya-
kınlarda M. Hajek (*Storia dell’Internazionale comunista, 1921-1935*’te, Mila-
no, 1969, s. 199 vd.) Komintern’in 1929 buhranını özellikle görmüş olmadığını ileri sürüyor. Sadece soyut olarak “stabilizasyonun sonu”na ilişkin bazı ge-
nel fikirleri vardı, diyor. Bence bu yanlış: Altıncı Kongrenin Kararları resmen
somut bir tahmin yapmaktan kaçınmakla birlikte, Varga’nın raporu daha ileri
gitmektedir: 1928’den sonra, Altıncı Kongreden sonra “sağ kanat”la giriştiği
polemikte Stalin kendisi ABD’deki buhran hakkında bazı tahminler yapmak-
ta sorumluluk alır. Asıl sorun, buhrana getirilen yorumdur. Buhran geçtikten
sonra Komintern’in On birinci Plenum’u (1931) bu çizgiyi açıkça pekiştirir:
“Şubat 1930’daki Plenum’dan bu yana geçen yıl içinde tarihi bir değişiklik ol-
du ve ekonomik buhran derinleşti; böylece kapitalist sistemin yıkılışının ka-
çınılmazlığı ve sosyalist saldırının gelişmesi ... ve stabilizasyonun sonu pekiş-
ti.” (H. Weber, *Die Kommunistische Internationale*, Komintern metinlerinin der-
lemesi, Frankfurt, 1966, s. 255). Gelgelelim, Varga’nın 1929 buhranına aldı-
ğı tavırda *değişik nüanslar vardır*: Raporlarında, buhranın sonucunun sınıf mü-
cadelesine bağlı olacağını sürekli vurgular ve “soyut teorik bir açıdan, buhran
yenilebilir,” der: Bu görüş Mendelson’un sert saldırısına yol açar. Bkz., E. Var-
ga, *Le crise économique, sociale, politique*, Paris.

17 Bu konuda, 1928’den itibaren niçin bu dönüşlerin klasik “sarkaç” (sol oportü-
nizm- sağ oportünizm) modeline göre, yani aynı yanlış çizginin, birbirine si-
metrik olarak karşıt iki yüzü olarak ele alınamayacağı daha ileride işaret edil-
mektedir. Şimdiden şuna dikkat çekelim ki, (Troçki konusunda buna tekrar
dönülecektir), 1928’den önce bile, Komintern bünyesinde, resmî çizgiye karşı
çeşitli muhalefetler yer almakta ve giderek, resmi çizgi ile *aynı yolda*, yani eko-
nomizm yolunda yürümektedirler.

2. KOMİTERN'İN FAŞİZM ANALİZİNDE İLK SONUÇ

Ne olursa olsun, “*ekonomist katastrofizm*” ile sürekli olarak bir arada giden bu “ekonomist-mekanist” görüşün, Komintern’in faşizm konusundaki tavırları üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bu tavırlar Komintern’in gelişim sürecinin bütününe ve dönüm noktalarına göre evrilmekteyse de, “hataların” Komintern’in faşizmle “resmen” meşgul olmaya başladığı IV. Kongre’yi (1922-1923) izleyen dönemden beri var olduğu söylenebilir. Daha o zaman İtalyan Komünist Partisi yönetiminin analizleriyle bu yol bir yerde açılmış durumdaydı. Bu çelişik süreç, nasyonal-sosyalizm analizlerinde zirveye ulaşır. Oysa, İtalyan faşizminin zafere sonradan, belli bir süre, belirli konularda, Komintern içindeki bu akıma karşı çıkan gerçekten tutarlı görüşler vardır.

Şimdilik, Komintern’in faşizm konusunda ve genel görüş ve çizgileriyle ilgili tezini ifade eden en karakteristik tavırlardan yalnızca birkaçına işaret edilecektir:

1 - Faşist tehlikenin öneminin azımsanması, aynı zamanda faşizmin kesin karakterinin ve tarihî rolünün kavranmaması. Faşizm, Komintern’e göre, uzun süre devam edemez: “İktisadî bunalım” ve devrimin soyut yakınlığı konusundaki bu evrimci görüşe göre, katastrofik eğilimin karşı-eğilimlerinin kullanılmasıyla, faşizm sınıf savaşının bir aşamasını veya dönüm noktasını temsil edemez. Emperyalist aşama ve bunun halkalarının (bir aşama veya dönüm noktasının belirleyicisi), eşitsiz gelişme hızı ile ilgili hiçbir somut tarihî dönemleme bu görüş çerçevesinde ortaya konulamaz.

Bu konuyla ilgili olarak, İtalyan ve Alman komünist yöneticilerin körlükleri anlamlıdır: Faşizm, devrimci süreç içinde sadece “geçici bir hadiseden” ibarettir. Roma Üzerine Yürüyüşten hemen sonra, Umberto Terracini *Imprekorr*’da faşizmin en fazla, geçici bir “*kabine bunalımından*” ibaret olduğunu yazıyordu.¹⁸ V. Kongre’de faşizm üstüne kararı açıklayan Bordiga İtal-

18 *Imprekorr*, Almanca baskı, sayı 213 ve 221, Kasım 1922. Aynı şekilde, IV. Kongre’de de egemen hava budur. Gerçek durumdan yalnızca Radek haberdar görünmektedir.

ya'da "burjuvazinin hükümet adamlarını değiştirmesi" dışındadır bir şeyin söz konusu olmadığını açıklıyordu. Hitler'in iktidara geçmesinden hemen sonra ise Komintern Yürütme Komitesi prezidyumu: "Hitler Almanyası gittikçe, kendini daha kaçınılmaz biçimde belirten bir iktisadî yıkıma koşturmaktadır. (...) Faşizmin zaferinden sonraki bir anlık sükûnet sadece geçici bir olaydır. Faşist teröre rağmen Almanya'da devrimci hareketi kaçınılmaz olarak yükselecektir," diyordu.¹⁹

Bu arada, Enternasyonal'in analizlerinde "zorunluluk", "kaçınılmazlık", "sakınılmazlık" terimlerinin ısrarla ve büyümlü sözler gibi tekrarlanmasına dikkat edelim.

2 - İktisadî bunalım-evrim-katastrof-devrim mekanik sürecinde, basit geçici bir episod olan faşizm de aynı şekilde *kendi kendine* çökecektir. Enternasyonal içinde en fazla tutulan, faşizmin "iç çelişkileri" ve yakında otomatik olarak yıkılacağı ile ilgili görüş olmuştur. Burada iç çelişkilerden kasıt, katastrofik "iktisadî bunalımın" yön verdiği "iktisadî" çelişkilerdir.

"İç çelişkiler" konusundaki bu görüş, "stabilizasyon" tezine geri dönmüş olan V. Kongrenin (1924) *Faşizmle İlgili Karar Tasarısı*'nda oldukça açıktır: "Bu kapitalist bunalım... ve kapitalist sistemin gittikçe daha fazla çöküş çağında... faşizm, zaferinden sonra, iç çelişkileri nedeniyle içten yıkılmasına yol açan bir siyasal iflasla sonuçlanır."²⁰ 1929 bunalımını dünya ölçüsünde önceden kestirebilen tek iktisatçı olduğu halde, Varga, Kasım 1933'te, Hitler'in yakında düşeceğinin nedenleri olarak şunları vermektedir: "Fakat faşizmin egemenliği, anti-kapitalist kitlelerin çıkarları ve istemleri ile iflas etmiş bir kapitalizmin muhafızı olarak faşizmin nesnel rolü arasındaki iç çelişkilerden dolayı çökmeye mahkûmdur."²¹ Clara Zetkin, İtalyan faşizmi ve "iç-sel çelişkileri" yüzünden yakında yıkılacağı tahminleri konusundaki anlayışın yanlışlığı konusunda uyarılarını yaptığı hal-

19 Fr. Heckert'in raporundan sonra yürürlükten kaldırılan 1 Nisan 1933 tarihli karar. *Why Hitler in Germany* 1933, s. 38 vd.

20 *Imprekorr*, Almanca baskı, sayı 119, Aralık 1924.

21 T. Pirker'in *Komintern und Fascismus 1920-1940* adlı derlemesinden aktarılmıştır, 1966, s. 176, 180.

de, bunlar söylenmektedir hâlâ.²² Bu yanlışlığın yeniden teşhir edilmesi için, VII. Kongre'nin oldukça bulanık ortamında Dimitrov'u beklemek gerektir.

3 - a) Faşizm zorunlu ve eli kulağında devrimin iktisadî sürecinde sadece geçici bir olaydı. Faşizmin değerlendirilmesi ile ilgili teorik-siyasal tırmanış henüz başlamaktadır. Faşizm, böylece, devrimci süreçte tarihin kötü yanının *olumlu* bir anı olarak, halka yararlı bir şey olarak ele alınmaktadır. "Maceracı siyasetiyle faşizm, Alman kapitalizminin iç çelişkilerini (...) kızıştırmakta ve Almanya'yı yıkıma sürüklemektedir. Böylece Almanya'da uçsuz bucaksız bir devrimci dalga yükselmektedir."²³ Ve ayrıca: "Açık faşist diktatörlüğün kurulması (...) Almanya'nın proletarya devrimi yönünden gelişmesini hızlandırmaktadır."²⁴

Faşizmin devrimi yaklaştıran olumlu bir olgu olarak ele alınmış olmasının nedeni, kapitalizmin "iktisadî" çöküşünü hızlandıracağına düşünülmesidir; bu çerçevede, sınıf mücadelesi konjonktürüne dayanan her türlü faşizm değerlendirmesi imkânsız hale gelmektedir.

b) Daha da ilerleyelim: Faşizmin bu olumlu anlama bürünmesi, faşizmin, bu yıkıma götüren iktisadî bunalımın *basit bir ifadesinden* başka bir şey olmamasındandır. Burada VI. Kong-

22 Clara Zetkin'in bu analizleri Komintern'in III. Plenum'unda (15-23 Haziran 1923) faşizm konusundaki bir tartışma çerçevesinde yapılmıştır. (*Protokoll der Konferenz der erweiterten Exekutive der KI 1923*, s. 204 vd.). Clara Zetkin burada, özellikle şöyle diyordu: "Faşizmi birleşik ve son derece uyarlı bir kuvvet saymamalıyız ... Sayısız çelişik öğeler içeren ve içten çökecek bir yapıdır faşizm. Fakat faşizmin ideolojik ve siyasal çöküşünü doğrudan doğruya askerî yenilgisinin izleyeceğini sanmak son derece tehlikelidir. Tam tersine, faşizmin, tüm terörizm araçlarını kullanarak iktidarda kalmaya çalışacağını göz önünde tutmak gerekir. "Clara Zetkin burada, hem İtalyan komünistlerinin, hem de Zinoviev'in bu konudaki analizlerine karşı çıkmaktaydı. Zinoviev'in V. Kongre'deki analizlerine göre "iç çelişkiler" nedeniyle, "Bu uğursuz karşı-devrim, karşı-devrimci kuruluşların *en güçsüzüdür*. ... Faşizmin gücünü oluşturan şey, onun ölümünün temelini de oluşturmaktadır." (*Protokoll, a.g.e.*, s. 897 vd.).

23 Alman Komünist Partisi politbürosunun 10.10.1933 tarihli kararı, Pirker, s. 175. Ayrıca bu değerlendirme tarzı, Mussolini'nin iktidara geçmesinden sonra İtalyan komünistlerinde yaygındır.

24 Komintern Presidumu'nun 1 Nisan 1933 tarihli kararı, *a.g.e.*, ayrıca, bkz. XIII. Plenum kararları, Kasım-Aralık 1933.

re ile Komintern'e egemen olan görüş; faşizmi kapitalizmin kendine özgü *savunma* stratejisi olarak, dolayısıyla burjuvazinin *güçsüzlüğüne* indirgenebilir bir olgu olarak, ve kapitalizmin son saatinin yakınlığının şaşmaz işareti olarak ele alan görüş söz konusudur: "Faşist diktatörlük (...) Almanya'da burjuvazinin en zayıf siyasal yönetimidir." Bu kez, İtalyan Komünist Partisi yöneticilerinin İtalya'daki faşizmle ilgili analizlerinin ve Haziran 1923'teki Komintern Plenumu'nda ele alınıp V. Kongre'de tekrarlanan, faşizmi, "kapitalist iktidarın parçalanıp dağılmasının ifadesi" olarak ele alan kararının -vurgulanarak tekrar ele alınmasından başka bir şey değildir. Buna göre faşizm, kapitalizmin *güçsüzlüğünün* bir ifadesinden, bir *capitalisma debole*'den başka bir şey olmayacaktı.

Eğer faşizm, yalnızca kapitalizmin katastrofik iktisadî bunalımına tanık olarak burjuvazinin *güçsüzlüğünün* göstergesinden başka bir şey değilse, ancak bu durumda faşizm, kitlelerin devrimci hareketinin "gücü" ile yan yana gider. Bu güç otomatik olarak ve soyut biçimde bu bunalımdan çıkarılabilir. Böylece, faşistleşme süreci, sınıf mücadelesinin iktisada indirgenmesi ve "*iktisadî bunalım-işçi sınıfının saldırıya geçmesi*" tarzındaki mekanist yargı dolayısıyla, zorunlu olarak işçi hareketinin *saldırı* evresine ve burjuvazinin *savunma* evresine tekabül edecektir.

c) Bu yüzden faşizm; dar anlamda "karşı devrim," yani "devrime karşı" dolaysız ve doğrudan doğruya bir tepki olarak kavranır. İtalyan komünist yöneticileri bu yolu daha 1921'de açmışlardı: "Faşizm devrimci durumdan doğar.." ²⁵ ve Zinoviev, IV. Kongre'deki konuşmasında bu yolu izlemişti "Faşizm... karşı-devrimci bir hükümet darbesidir." V. Kongre (1924) bunu çok iyi ifade etmektedir. "Faşizm, kapitalist sistemin gerileme çağında, proletarya devrimi çağında... Klasik karşı-devrim şekillerinden biridir."

Hiçbir şey, burada ekonomist çizginin yarattığı kısa devreden daha açık olamaz. Kapitalizmin gerilemesi, katastrofik ekonomik bunalım fikri ile soyut olarak karakterize edilen bir dö-

25 IKP'nin *Programme Communiste* Ekim-Aralık 1969 içinde Fransa'da tekrar yayımlanan kararı.

nemin gizinden ortaya çıkarılır. Tam anlamıyla karşı devrimden başka bir şey olamayan, yeni bir *devrimci duruma* doğrudan doğruya cevap olan faşizm nedeniyle, devrimin her zaman ve her yerde olabilecek varlığını iktisadî bunalım belirleyecektir. 15 Haziran 1930 tarihli *Rote Fahne* şöyle der: “Faşizmin ilerlemesi asla proleter hareketinin gerilemesinin belirtisi olmayıp tam tersine devrimci dalganın yükselişinin karşı etkisi, *devrimci bir durumun olgunluğunun zorunlu yan tamamlayıcısıdır*”.

Gerçekte, burada, söz konusu olan sınıf savaşının *somut bir durumu* anlamında bir devrimci “durum” değil, fakat gerçeğin üzerine yerleştirilen soyut bir ekonomist kavramdır. Bu görüş, bir kez daha, İtalyan faşizminin karşı-devrim olarak, yani Rus “beyaz-muhafızcılığı” veya Macaristan’da Horthy’nin karşı devrimi ile özdeş tutulacak bir olgu olarak yorumlanmasından kaçınılması için Enternasyonal’i uyaran Clara Zetkin’den uzaktadır.²⁶

d) Fakat daha da ileri gidelim: Bu açıklama çizgisi içinde, faşizm yalnızca zorunlu olarak ve derhal, proletarya diktatörlüğüne izlenecek olan, devrim tarafından zorlanan burjuva diktatörlüğünün “sonuncu” siyasal biçimi olarak ele alınabilir.

Bu analiz tarzı nasyonal-sosyalizmin iktidara geçişinden sonra Komintern içinde oldukça yaygındır. Bu analiz, İtalyan yöneticilerinin ve faşizmi “burjuvazinin son kartı” olarak ele alan Haziran 1923 Plenumu’nun ve Buharin’in V. Kongre’de karşı çıktığı analizlerin tekrarlanmasıdır: “Biz komünistler bile, bazen durumu son derece basit şekilde kavıyorduk; şunu düşünüyorduk: Önce demokrasi vardı, sonra faşizm gelecekti ve faşizm geldikten sonra da zorunlu olarak proletarya diktatörlüğü. Bu gerçekleşebilir fakat gerçekleşemeyebilir de. İtalya örneğinde Mussolini rejimini hemen mutlaka proletarya diktatörlüğü değil fakat yeni tarz bir ‘demokrasi’ de izleyebilir...” Görül-

26 Haziran 1923’teki III. Plenum’a sunduğu raporunda, Clara Zetkin şöyle demektedir: “Faşizm Macaristan’daki Horthy diktatörlüğünden tamamen farklı bir şeydir. ... Faşizm kesinlikle burjuvazinin, mücadeleci bir şekilde başkaldırmış olan proletaryaya karşı, intikamı demek değildir. Tarihi ve nesnel açıdan ele alındığında, faşizm daha çok, proletaryanın devrimi yürütememiş olmasının cezası olarak başa gelmektedir...” (*Protokoll a.g.e.*).

mesi gerekli şey, Enternasyonal'in ekonomist ve evrimci görüşünün tarihî sürecin "evrelerini" biçimsel ve kronolojik olarak kavramaya yol açmasıdır.

Atılacak bir tek adım kalmaktadır: Devrim konusundaki mekanist, katastrofik önüne geçilemezlik görüşü faşizm konusunda *kaderci* bir görüşe aktarılacak mıdır? Başka bir deyişle, proletarya diktatörlüğünden *önceki son* aşama olan faşizm, emperyalist metropollerde devrime gidilirken *zorunlu*, yani *kaçınılmaz bir aşama* mı sayılacaktır?

İlk bakışta Enternasyonal tarafından böyle bir adımın belirgin olarak atılmadığı duygusu uyanmaktadır. Gene de sosyalist devrimin "son koşullarının" yaratıcısı olarak faşizmin "olumlu" yönlerini analiz eden ve ona garip bir "zorunluluk" yükleyen formüllere devamlı olarak rastlanmaktadır. Faşizmi, zorunlu devrimden *önceki son* aşama sayan böyle bir tarihî süreç görüşü, faşizmi devrimden *önce gelen* "zorunlu" aşama sayan anlayışa ikisi bir sanılacak kadar yaklaşmaktadır.

Zaten, pek çok komünist bundan mantikî sonuçlar çıkarıp Komintern'in genel çizgisinin sonuna kadar giderek bu görüşü açıkça benimsemiş görünmektedirler. Thälmann'ın Aralık 1931'de, Komintern'in organı *Die Internationale*'da yer alan "resmî" uyarısından *dolaylı olarak* bu anlaşılmaktadır. "Tekelci kapitalizmde faşist diktatörlüğün *kaçınılmazlığı* konusundaki yanlış teori ile yeterince mücadele etmedik..." İtalyan Komünist Partisi'ne gelince, bu parti sözünü açık açık söylemiştir. 1922 Roma tezleri, hiç kaçamaksız şöyle demektedir: "Faşizm gerçekte... kapitalist rejimin gelişiminin *kaçınılmaz bir sonucudur*."²⁷ Her ne olursa olsun, tekrar Enternasyonal'e dönecek olursak, söz konusu adımı her ne kadar resmen atmamışsa da, tıpkı atmış gibi olduğu söylenebilir: Faşizmin karşı konulabilir tırmanmasına *karşı* etkin mücadele araçlarını neredeyse tamamen yadsımıştır.

27 "Tesi sulla tattica" *Ordine Nuovo*, 3 Ocak 1922. Frankfurt okulunun historisist-Hegelci, "teorik ultra-solculuk" akımında, faşizmin, kapitalizmin "özünün" *zorunlu gerçekleşmesi* olarak yorumlanması ilginçtir: Bu konuda, özellikle Horkheimer ve Marcuse'nin 1933-1939 dönemindeki eserlerine ve makalelerine bakınız.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SONUÇ: TEKELCİ KAPİTALİZME GEÇİŞ
VE “İKTİSADÎ BUNALIM”

Faşizmler “dönemi” konusunda Enternasyonal’in hangi yanlış görüşlere düşmüş olduğu açıkça görülmektedir. Peki bu dönemin tabiatını kısaca nasıl özetlemeli? İlkın, emperyalist aşamanın bir parçası olduğu açığa çıkarılmalı; özellikle de, emperyalist ülkelerde tekelci kapitalizmin egemenliğine geçişi temsil ediyordu.

Bu bize faşizm dönemi ile ilgili çok az bilgi vermektedir. Bu dönemi, bir geçiş evresine özgü çelişkilerle birleşmiş, emperyalizmin ve tekelci kapitalizmin çelişkileri karakterize etmektedir. Bu durum geçiş akışında sınıf mücadelesini keskinleştiren koşulları belirler. Başka bir deyişle, bu geçiş evresi faşizmin ne olduğunu, kendi başına açıklamaz: *Faşizm yalnız bu “döneme” bağlı bir olgu kesinlikle değildir.* Bu “dönem” yalnızca faşizmin tekabül ettiği *siyasal bunalımların* ortaya çıkmasına katkıda bulunduğuş ve sınıf mücadelesi konjonktürlerini çizdiği ölçüde önem kazanmaktadır: Siyasal bunalımları yalnızca bu dönemin karakteri belirlemez, farklı dönemlerde de ortaya çıkmaları kuvvetle muhtemeldir.

Böylece, iki savaş arasındaki “iktisadî bunalım” ve faşizmin ortaya çıkmasında bu bunalımın rolü sorununun sınırlarını çizdik. Gerçekten, 1929’da kelimenin tam anlamıyla bir dün-

ya bunalımı, ABD dahil, emperyalizmin metropollerinde kesin olarak ancak İkinci Dünya Savaşı ile giderilebilecek bir bunalım olmuştur. Ayrıntılara girmeksizin aşağıdaki noktalar üzerinde durmak gerekir: Bu bunalım asla, kendi öz olgunluğu sonucu daha o zaman işi bitmiş bir emperyalizmin katastrofik iktisadî bunalımı değildi. Şüphesiz bu bunalıma, emperyalist aşamadaki kapitalizme özgü eğilimler, fakat sadece geçiş evresinde alacakları tarihî şekilleriyle neden olmuşlardır.¹

Bunun ötesinde dönemin karakteri nedeniyle, Enternasyonal'in her zaman düşünmüş olduğu gibi *sürekli ve hızlı basit bir iktisadî süreç* söz konusu olmadığı açıkça görülmektedir. İki dünya savaşı arasındaki dönemi, Enternasyonal'in Y. Varga'nın desteğiyle yapmış olduğu şekilde, inişli çıkışlı "*devamlı bir iktisadî bunalım dönemi*" olarak nitelemek yanlıştır.² Enternasyonal'in daha IV. Kongrede (1922-23) açık olan bu görüşü V. ve VI. Kongreler'de tekrarlanmış ve vurgulanmıştır: "Kapitalist iktisadın yıkılışının genel tablosu gerileme çağında kapitalist sisteme özgü dalgalanmalarla asla gücünden kaybetmez (...) İkinci Kongre, endüstride şimdiki yeni atılımın başlangıcından önce bile, bu atılımın oldukça yakın bir gelecekte ortaya çıkacağını öngörmüş ve bu atılımı o zamandan beri en keskin bir biçimde, kapitalist ekonominin hızlanan yıkılışının temelindeki yapay bir dalgalanma olarak tanımlamıştır..."³

Gerçekte, iki savaş arasındaki dönemin *tamamı* göz önüne alındığında, iktisadî, siyasal gelişmelerin bütününde eşitsiz olarak gelişen bir birikim söz konusu olmuş ve bu birikim içinde, daha çok bunun sonucu olan iktisadî bunalımlar yön vermiştir. Bu görüş açısından aşağıdaki sürecin söz konusu olduğu söylenebilir: 1921'e kadar savaş sonrasının iktisadî bunalı-

1 Öte yandan geçiş tezini kendi bakış açılarından kabul eden Baran ve Sweezy de, 1929 bunalımını böyle açıklamaktadırlar. *Capitalisme Monopoliste*, bölüm 8. M. Dobb da, faşizm konusundaki analizlerinde bu yoruma yaklaşıp görmektedir. *Political Economy and Capitalism*, 1937, s. 230.

2 1929 bunalımı ile ilgili analizlerini daha önce belirttiğimiz Varga, kapitalizmin "yeni evresi" görüşünü, *Rise and fall of Capitalism* adlı eserinde "genel iktisadî bunalım" evresi olarak işlemektedir.

3 *Quatrieme Congr s de l'Internationale*, der. Maspero, s. 155.

mı; 1929'a kadar dalgalanmasına rağmen iktisadî atılım ve artan bir ilerleme; 1929-1931 keskin iktisadî bunalımının bundan sonra duraksamalarla birlikte giderek özümlemesi ve belirgin iktisadî canlanma.

Her şeye rağmen tekrar sınıf savaşı sorununa dönecek olursak faşizm ve nasyonal-sosyalizm iktidara ulaştığı zaman, bu iktisadî bunalımlar ya henüz oluşturulmuş –faşizm– ya da yatışma yolunda idiler ve bu bunalımların sınıf savaşı üzerindeki etkileri *görelî olarak* giderilmek üzere idi –nasyonal– sosyalizm. Sınıf savaşı konjonktürünü doğrudan doğruya böyle bir iktisadî bunalım belirlemiş değildir. Böylece çizilmiş olan bu konjonktür sonuçta *sınıf mücadelesinin aşamaları ve dönüm noktaları üzerine kurulan* bir dönemlemeye bağlıdır.

2.

Faşizm ve Sınıf Savaşı

BİRİNCİ BÖLÜM
SİYASAL BUNALIM:
FAŞİZM VE OLAĞANÜSTÜ DEVLET

1. SORUN VE KOMİTERN

Faşizme yol açan sınıf savaşı konjonktürünün ortaya çıktığı dönemin genel hatlarını açıkladıktan sonra, bu konjonktürün analizine girmeden önce, bundan böyle bu analizlerin dayana-
cağı belirli sorunları ortaya koymamız gerekmektedir.

Gerçekten, faşizmi kapitalist gelişmenin belirli bir evresi-
ne oturtmak gerekirse, bu gelişme evresinin tek başına faşiz-
mi açıklamaya yetmediği ortadadır: “Müdahaleci devlet”in
mutlaka, zorunlu olarak faşist bir biçim alması gerekmez. Bu
durum göstermektedir ki faşizm, özgül bir sınıf savaşı kon-
jonktürüne tekabül etmektedir. Fakat burada durup kalma-
mak gerekir: Aslında faşizm, kapitalist devletin gelişiminin
belli bir aşamasındaki basit bir farklı biçimini oluşturmaz.
Faşizm, kapitalist devletin devlet ve yönetim olarak “sınır-
da” bir biçimini oluşturur. *Sınır durumdan* kesinlikle burjuva
siyasal sisteminin “marazi” bir biçimi değil;¹ yani, herhangi
bir biçimde “parlamentar demokrasi”ye yabancı bir biçim de-

1 Faşizmi ve buna denk düşen “bunalımı” “sapma” -hatta “kötü çalışma” modeli olarak ele alan, aslında ‘fonksiyolist’ okuldur. T. Parsons, *Some Sociological Aspects of the Fascist Movements*, 1942.

göl, fakat sınıf savaşının tamamen özgün bir konjonktürü gereği olan bir biçimi anlamak gerekir. Sınıf savaşının yer aldığı kapitalizmin gelişimi dönemi bile tamamen bu özelliği belirlemez.

Bu şimdiden, *siyasal bunalım* sorununu koymaktır; çünkü faşizmin ortaya çıkışı mutlaka bir siyasal bunalıma denk düşmektedir. Böylece, yukarıda sözünü ettiğimiz önerilerimizi, siyasal bunalım olgusunun, gerçekte sınıf savaşının bir dizi özgün *niteliklerinden* ibaret olduğu vurgulanarak açıklığa kavuşturulabilir.

Burada ortaya konulan sorun, devrimci durumun ortaya çıkardığı sorunu andırır.

Böylece sorun belirgin hale gelmektedir: Eğer faşizmin parlamenter demokrasiye yabancı olmadığı doğruysa, ve eğer burjuva devletin –ve kapitalist sistemin– kendi içinde faşizm “tohumlarını” –fakat devrim “tohumlarını” da unutmamak gerekir,– taşımakta olduğu da doğru ise, bu tohumların doğrusal ve zorunlu ve otomatik gelişimleri ile faşizmin açıklanamayacağı da aynı ölçüde doğrudur (devrim de buna benzer bir süreçle bağlanamaz).

Bununla birlikte III. Enternasyonal, faşizmi çoğu kez bu biçimde ele almıştır; bu anlayış, burjuva devletin demokratik parlamenter biçimi ile faşizm arasındaki farkın nereye oturtulacağı konusunda Enternasyonal’in karşılaştığı güçlüğü bir kat daha artıracak ve faşizmin özgüllüğünü gözden kaçtıracaktır: “Faşizm organik biçimde burjuva demokrasiden doğup büyür. Burjuva diktatörlüğünden açık baskı rejimlerine geçiş süreci burjuva demokrasinin özünü oluşturur.”² veya, “Almanya gösteriyor ki... demokrasiden faşizme geçiş, öyle her şeyi altüst eden şiddetli olaylar olmaksızın, belirli bir doruk noktasına ulaşmaksızın ortaya çıkan fakat yavaş ve kerte-kerte tamamlanabilen *organik bir süreçtir*.”³

2 Manouilsky’nin XI. Plenum’a raporu, 1931.

3 W. Hirsch, “Faschismus und Hitlerpartei”, *Die Internationale* içinde, Ocak/1932. Bordiga’nın “ultra-sol” eğilimi tarafından 1922’de hazırlanan, İtalyan Komünist Partisi’nin Roma Tezleri de “faşizm kapitalizmin gelişmesinin doğal bir aşamasıdır” der.

Faşizmin tedrici ve neredeyse gözle görülemez geçişi görüşü böylece, “Faşizm yeni bir hükümet yöntemi olmadığından, faşizmle burjuva demokrasisi arasında *sadece bir derece fark vardır*” görüşüyle kesişir (Manouilsky, a.g.e.) veya “Komünistlerin görevi, demokrasi ve faşizm arasındaki farkları bulabilmek için garip gözlüklerle bir sözde-teori aramak değildir”⁴ görüşüyle kesişmektedir.

İtalyan Komünist Partisi’ne de ortak olan bu tavırlar, 1924’teki V. Kongre sırasında Komintern içinde de yoğun bir biçimde açıklanmıştı.⁵

Kolayca görülmektedir ki, siyasal bunalım sorunu, faşizme ulaşan ve gelişimin “tedrici” hızını kıran çelişkilerin yoğunlaşması durumu, böyle bir çerçeve içinde sorulamaz bile. Komintern, benzeri her durumu sürekli, “ilerleyen” bir olgunlaşma süreci olarak görülen bir devrimci duruma indirgiyordu.

Siyasal bunalım konusunda aşağıdaki soruyu sormak gerekir:

Dar anlamda devrimci durumdan farklı bir siyasal bunalımın, bir devlet biçimini ve gerçekten özgül yönetim biçimlerini ortaya çıkaran bir bunalımın genel niteliklerini ayırt etmek mümkün müdür? O halde aynı sorunun iki yönü var: Bir “bunalım” kendi kavramının genelliği içinde kavranılabilir mi? Yani, bu bunalımın ortaya çıkaracağı *olağanüstü devlet biçimine* özgül niteliklerin tümü bu biçimde belirlenebilir mi? Bundan da öte, siyasal bunalımın genel anlamı içinde, her biri Bonapartizm, askeri diktatörlük, faşizm gibi *olağanüstü yönetim biçimlerine* ulaşan *olağanüstü devlet biçimine* özgül, birbirinden farklı ve özgün bunalım türleri belirleyebilir miyiz?⁶

4 Hirsch, a.g.e.

5 Bordiga ve Freimuth’un V. Kongre’ye raporları, *Protokoll des fünften Kongresses der KI*, 1925, c. II, s. 715 vd. 1928 ve 1935 arasında devam eden ve faşizm ve öteki burjuva devlet biçimleri arasında bir ayırım gözetmemenin en açık örneği, Komintern’in XIII. Plenum’unun (1933) ABD’de Roosevelt rejimini nitelemesidir: “Burada, söz konusu olan, emperyalist ülkeler içinde en ilerlemiş faşistleşme sürecinin en klasik örneğidir.” Bu tavır, Kuusinen tarafından benimsenmiştir.

6 Bu konuda da, Komintern bir cevap getirmemiştir: IV. Kongre’den itibaren, fakat özellikle V. Kongre’den (1924) itibaren, *faşizm* etiketi tüm *olağanüstü rejimlere* takılmıştır. Macaristan’da Horthy rejimi, Almanya’da von Seekt’in or-

2. THALHEIMER, GRAMSCI, TROÇKI

Faşizmin bu açıdan incelenmesi konusunda elimizde birbirine çok yakın, fakat ayrı iki görüş var: August Thalheimer ve Antonio Gramsci'nin görüşleri ve ayrıca Troçki'nin görüşü. İlk iki görüş, Marx ve Engels'in Lenin tarafından tekrar ele alınmış olan belirli birtakım analizlerine başvurdıklarından birbirlerine oldukça yakınlar. Bu analizler, temel niteliği egemen sınıflara göre özgün bir *görelî özerklik* olan ve bir toplumsal formasyonda, denge durumlarında temel sınıf gücü arasından ortaya çıkan bir devlet biçimini ele alırlar; bunlar somut olarak *mutlakiyetçi devlete* –burjuvazi ve toprak soyluluğu arasındaki denge– ve *Bonapartizm'e* –burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki denge– uygulanmış olan analizlerdir. *Bismarkizm* ise bu iki durumun karışımı sayılmıştır.⁷ Ancak “denge” terimine dikkat etmek gerekir, *çünkü denge burada özel bir anlam kazanmaktadır*: Belli-başlı iki uzlaşmaz tarafın “eşit güçlerle”, terazi örneğinde olduğu gibi, dengede olduğu “*eşitlik*” dengesi anlamına gelmektedir. Gerçekte, Marksizmin klasikleri, özellikle Lenin ve Mao, aslında “eşitsiz” olan güçler arasındaki güçler dengesinin “*görelî dengelenme*” durumlarını ifade etmek için denge terimini farklı bir anlamda kullanırlar.

Thalheimer⁸ bize Bonapartizm sorunsalı doğrultusunda faşizmi incelediği çok önemli yazılar bırakmıştır. Thalheimer'in tanımlamak istediği siyasal bunalımın ana etmeni, –daha birçok etmen vardır–, iki temel sınıfın, burjuvazi ve proletaryanın güçleri arasındaki denge etmenidir. Bu bunalımın temel özelliklerinden biri, egemen sınıflara karşı devletin özgün *görelî özerkliği* olan Bonapartçı devlet biçimlerine götürmesidir. Buna göre, egemen sınıflar, “iktisadî-toplumsal egemenlikleri-

dusu (1923'te faşizm buradan bekleniyordu), Pilsudski rejimi, Kuomintang, Frankizm, Peronist rejim, Japon rejimi vb. hiç ayırım gözetilmeden faşist olarak kabul edilirler.

7 Bu konuda, kitabım *Pouvoir politique et Classes sociales*'e bakınız.

8 “Über den Faschismus”, *Faschismus und Kapitalismus* içinde, ayrıca, bkz.: Gripenburg ve Tjaden, “Faschismus und Bonapartismus. Zur Kritik der Faschismus-theorie August- Thalheimer”, *Das Argument*, Aralık/1966.

ni” koruyabilmek için “siyasal egemenliklerini” bir “kurtarıcı-usta” lehine feda ederler. Thalheimer faşizmi, Bonapartçılığın özel bir biçimi olarak görüyordu.

Gramsci için durum görece farklıdır. Farklı, çünkü Gramsci siyasal bunalımın genel anlamı içinde *siyasal bunalımın özgül bir durumunu, hegemonya bunalımı veya Sezarizm olgusunu* ortaya çıkaran *katastrofik denge* bunalımını tesbit etmektedir.⁹ Artık söz konusu olan şey, var olan iki temel gücün basit dengesi olmayıp “mücadelenin devamının karşılıklı yıkımdan başka bir sonuç doğurmadığı ve bir katastrof geleceği sunan” özel bir dengedir. Marx’ın gözlemine yaklaşan ve Thalhemier’in, Gramsci’nin yaptığı gibi, ona özel bir anlam vermeyip benimsediği, önemli bir gözlemdir bu: Marx kimi zaman, “burjuva sınıfı daha önceden kaybetmiş, işçi sınıfı ise daha bir ülkeyi yönetme yeteneğini elde edememişti” gözleminin sonucu olarak Fransız Bonapartizmini bu özel dengeye yaklaştırır. Gramsci’ye göre, bu katastrofik siyasal bunalımın temel özelliklerinden biri, bu kez devletin egemen sınıflara karşı, çok daha özel görelî özerkliği olan Sezarizm olgusunu doğuracaktır. Gramsci, Fransız Bonapartizmini Sezarizm saymakta tereddüt eder görüldüğü halde, faşizmi, Sezarizmin tamamen tipik bir durumu olarak ele almaktadır: Bunun Gramsci’ye faşizmle Bonapartizm arasında Thalheimer’in çoğu kez kaçınmadığı tüm analogilerden ve yapay benzetmelerden sakınma imkânını verdiğini söylemek gerekir.

Faşizm konusunda, var olan güçlerin dengesi ile ilgili siyasal bunalım tezini, bildiğim kadarı ile yalnız Thalheimer ve Gramsci açık biçimde formüle etmişlerdir. Bu konuda O. Bauer, A. Tasca ve A. Rosenberg’in eski ve yeni sayısız Marksist denemenin bir uzantısı görünümündeki görüşleri¹⁰ aslında bu te-

9 Gramsci, *Le Césarisme, Oeuvres choisies* içinde, s. 255 ve Machiavel içine dağılmış birçok bölüm. Burada yalnız Gramsci’nin faşizm açıklamasının genel çerçevesini sunuyorum. Ayrıntılı analizleri üzerinde ileride duracağız.

10 A. Tasca tarafından *Naissance du fascisme*, 1967, s. 349 vd. ve, *Fascismus und Kapitalismus* adlı kitabın “Der Faschismus” bölümünde, s. 156, O. Bauer tarafından bu açıkça ifade edilmiştir. O. Bauer katastrofik denge görüşüne yaklaşır; bu, A. Rosenberg’de, “Der Faschismus als Massenbewegung” a.g.e., daha az açıktır.

zin saklı bir devamıdır. Faşizmi incelerken; Almanya'da Thalheimer'in İtalya'da Gramsci'nin çözümlemelerinin yeniden ele alınmasını belirtmek yeterlidir.

Bununla birlikte bu analizler çok önemli ögeler taşımalarına rağmen, *sanırım bir noktada yanılıyorlar*. Ne Almanya'da ne de İtalya'da faşizmin ortaya çıkışı, hangi anlamda olursa olsun, bir siyasal denge bunalımına denk düşmüştür. Bir kez faşizmin ortaya çıkışı sırasında işçi sınıfı zaten yenik düşmüştü, ve bu durum burjuvaziye bir katastrofik dengeye mal olmamıştı. Başka bir deyişle, ve tüm faşistleşme süreci boyunca, burjuvazi, ana çelişkinin ana görünümü olarak kalmıştı.

Troçki'ye göre olaylar daha karmaşıktır. Almanya üzerine *Yazılar*'ında iki gücün dengesine dayanan Bonapartçılığı faşizmden ayırt etmeye özen gösterir.¹¹ Bununla birlikte, faşizmin kendisi konusunda, faşizmi niteleyen *özgül* siyasal bunalım sorununu azımsar görünmektedir. Troçki temel olarak iki nitelik ele alır: Bu nitelikler anlamlıdır, çünkü bunlar, görünüşteki *ayrılıklara rağmen*, Troçki'nin temelde, Komintern'in görüşünü paylaşmakta olduğunu gösterirler:

1 - Faşizmin, burjuvazinin "başkaldıran" işçi sınıfına karşı açık bir "iç savaşı"na ve dolayısıyla işçi sınıfının devrimci saldırıya geçmesine denk düşeceği, Troçki'yi Komintern'e yaklaştıran yanlış nitelendirmedir.

2 - *Yükselen burjuvazi için Jakobenzim ve stabilizasyon çağında* sosyal demokrasi gibi, faşizmin de *gerileyen burjuvazinin* küçük burjuvaziye dayanmasının özel bir biçimi olacağı, "dönem"den mekanist bir biçimde çıkarılmış ve özgül sınıf savaşının önemini azımsayan bir genel nitelik.

Fakat Troçki'nin hakkını vermek gerekir. Öbürlerinin yanında, başta işçi sınıfı ve küçük burjuvazi ile olan ilişkileri olmak üzere, faşizmin önemli ögelerini açık bir biçimde ortaya koymuştur. Bundan da öteye, Almanya'da sürecin gelişimini şaşırtıcı biçimde öngörebilen tek kişi olmuştur. Böyle olmakla birlikte, analizleri, Troçki'de çoğu kez olduğu üzere, ortaya ger-

11 *Ecrits* c. III, s. 128 vd. ile 265 vd.

çek sorunlar koyduğu halde bunları çözmez ya da yanlış biçimde açıklar. Hatta Troçki'ye sempatisi bilinen I. Deutscher bile, onun faşizm görüşü konusunda şöyle der: "Ne var ki bazı durumlarda görüşünü oldukça belirsiz biçimde ortaya koymuştur. Faşizmin Fransa'da gündeme gelişini görmüş ve Polonya'daki Bonapartçı benzeri diktatörlüğe, ne pahasına olursa olsun, faşist etiketi koymak istemiştir. Öte yandan, Schleicher ve Papen hükümetlerini ve aynı şekilde Doumergue'nin 1934'teki zayıf hükümetini pek inandırıcı olmayan bir biçimde Bonapartçı hükümetler olarak tanımlamıştır. Sonunda, ancak 1940'ta, Petain hükümetini faşistten çok Bonapartçı benzeri olarak tanımlamıştır."¹²

3. ANALİTİK ÇERÇEVE: SİYASAL BUNALIM, SINIF SAVAŞI VE KURUMSAL SİSTEM

Faşizmin incelenmesinin içeriğini, doğrulanması gereken tezler biçiminde ortaya koyalım:

A) *Siyasal bunalımın* genel nitelikleri kolayca tanımlanabilir. "Eşitlik" dengesi, siyasal bunalımın, genel denge bunalımı, katastrofik denge bunalımı gibi özgün türlerine tekabül eder. Faşizm, siyasal denge bunalımlarının bu türlerine tekabül etmez. Bundan başka, faşizme özgü sınıf savaşı konjonktürleri siyasal bunalımın genel niteliklerini taşırsa da, aynı şekilde, tamamen özgül bir siyasal bunalımın özel niteliklerini de ortaya koyar.

Faşizm sorunu üzerinde yoğunlaşan bu denemede izlenecek olan araştırma çizgisi bu olacaktır. Faşizmin siyasal bunalımı, bütün yönlerinden incelenerek, sırasında, hem genel olarak tüm siyasal bunalımlara ait özellikler hem de faşizme özgü bunalımı özel bir tür olarak niteleyen özellikler ortaya konulacaktır.

B) Bir olağanüstü devlet biçimine yol açabilecek siyasal bunalım, temel olarak, *sınıf savaşı alanının* özel nitelikleri olan

12 Deutscher, Trotsky, c. III, s. 375, dipnot. Troçki'nin faşizm üzerine analizlerinin önemini küçümsemek söz konusu değildir. Özellikle, Almanya üzerine *Yazılar*'ı bu döneme ait en bilinçli yazılar arasında yer almaktadır.

“toplumsal ilişkilerden” ortaya çıkar.¹³ Yine de bu siyasal bunalım kurumsal yapıda derin çatlaklarla birlikte gelir. Yani *devlet aygıtları*, aynen devrimci durumda olduğu gibi, bu görüş açısı için de, devlet otoritesinin özgül çizgisi olan “ikili iktidarla” nitelenmektedir: Olağanüstü devlet başka etmenlerin yanında, bu çatlaklara da verilen cevaptır.

Ne var ki, sınıf savaşı üzerinde kendine özgü etkileri olan bu “kurumlar bunalımı”nın kendisi de sadece bir sonuçtur. Toplumsal çelişkileri kurumlar belirlemez. devlet aygıtının değişmesine yön veren sınıf savaşıdır. Faşizm analizi üzerine etkileri olmuş ve “toplumsal bunalımı” “kurumlar bunalımına” dönüştüren “toplumsal bunalımın” “kurumcu-işlevci” görüşüne karşı bunu belirtmek gerekir: Faşizm üzerine yapılmış siyasal kuram araştırmalarının çoğu, faşizmi “parlamenter demokratik devletin bunalımına”¹⁴ indirgemıştır.

Böylece, analizime, faşizmin politik krizini niteleyen sınıf mücadelesinin özelliklerini açıklamakla *başlayacağım*. Bunların, faşizmin yükselişi sırasında devlet aygıtına etkileri kısaca ele alınacak. Çünkü aygıtlar üzerindeki etkilere ayrı bir bölüm ayıracağım. Faşizm için de planım böyle: İlk iktidardaki faşizmin mücadele içinde çeşitli sınıf ve sınıf çıkarları ile ilişkisini betimleyen, faşist devletin sistematik incelenmesine ayrılmış bir bölüm yazacağım. *Olağanüstü devletin* biçimi ile böyle bir devletin özgül *rejim biçimi* olarak faşizm sorularının tartışılması bu bölümde yer alacak.

13 *Pouvoir politique et Classes sociales*'de “toplumsal ilişkiler” alanını (yani sınıf pratikleri dahil olmak üzere sınıf mücadelesi'ni) tanımlamaya çalışırken “üretim ilişkileri” ve “toplumsal üretim ilişkileri” ayırımına dayandım (s. 65 vd. ve 89 vd.): Bu konuda bkz. C. Bettelheim, *Calcul économique et formes de propriété*, Paris, 1970, s. 59-60.

14 Son zamanlarda çok moda olan bu görüşler Fransız Mayıs-Haziran 1968 “buhranı”nın analiz çabalarında da bulunabilir: Bkz. D. Vidal, “Institutions ou rapports sociaux: Preface à une analyse du politique”, *Atelier*, s. 3 içindeki doğru eleştiriler.

İKİNCİ BÖLÜM

I. FAŞİSTLEŞME SÜRECİ

Burada *faşistleşme sürecinin* evreleri ele alınacaktır. Bu sürecin önkoşulları konusu üzerinde fazla durmayacağız. Faşizmin sakin bir gökyüzünde birdenbire kopan bir sağanak gibi gelmediğini belirtmek yeterlidir. Sadece parlamenter demokrasinin içerdiği “tohumlar”ın basit bir öz gelişimi değil de, sözü edilen demokrasiden önemli ölçüde farklı olan ve siyasal bir bunalıma tekabül eden bir süreç olduğu ölçüde faşistleşme sürecinden söz edebiliriz. Şu halde bu süreç, parlamenter demokrasi ve faşizm arasında doğrusal bir evrilmeyi varsayan “organik ve kesiksiz süreç” tezinden kopmadıkça ele alınıp kavranılamaz.

Dimitrov’un Enternasyonal’in 7. Kongresi’nde, “faşizm bir burjuva hükümetinin ötekini yerine basit geçişi değil, *devlet biçiminin değişmesidir.*” gerçeğini vurgulaması rastgele bir olay değildir; evrimsel süreç teoride ilk böyle kopmuştu. Dimitrov bu yolla, en azından faşistleşme sürecinin ana sorununu belirtmiştir: “Faşizmin iktidara gelişi, finans kapitalin herhangi bir komitesinin belirli bir tarihte diktatörlüğünü kurmaya karar vermesi gibi yalın düşüncelerle açıklanamaz. Gerçekte faşizm, iktidara, eski burjuva partileri ile bazen şiddetlenen bir savaş sonucunda gelir. ... Böyle olmakla birlikte, faşist diktatörlüğün kurulmasından önce, burjuva hükümetlerinin bir dizi hazırlık

evrelerinden geçtikleri ve faşizmin doğrudan gelmesine katkıda bulunacak bir dizi gerici önlemler aldıkları gerçeğini gözden kaçırmamak gerekir.”¹

Oysa, *faşistleşme sürecinin başlangıcı sorunu*, faşizmle ilgili tarihin öncelikli sorunu olan *faşizmin kökeni sorunu* ile karıştırılmaz. Konu gerçekten çarpıcıdır, çünkü bu sürecin başlangıcını mutlaka faşist örgütlerin “doğuşu” belirlemez: Bir yandan bu örgütler, Almanya ve İtalya’da sürecin gerçek başlangıcından önce uzun süre bitkisel bir hayat sürmüşler, öte yandan, başka yerlerde faşistleşme süreci yürümeksizin de çoğu kez var olmuşlardır. Son olarak ve özellikle, sürecin başlangıcı, özgün niteliklerin birikimi ve daha önemlisi, *sistemli bir biçimde bir araya gelmeleriyle* damgalanmıştır.

Son olarak, faşizmin bu büyüme sürecinin temposu üstüne bir söz: Sürecin eşitsiz bir gelişme hızı vardır ve bu hız çeşitli çelişkilerin birikimlerinin içinde olduğu biçimlerde ölçülebilir. Şüphesiz, sınıf mücadelesinin gelişmesi ve aygıtlardaki değişmelere göre süreci oldukça kesin *dönemlere* ayırmak mümkündür: Ama bu dönemlerin de kendi tempoları (hızlı veya yavaş) ve kendi süreleri (uzun veya kısa) vardır. Bunların gruplandırılması da, söz konusu politik krizin konjonktürel biçimlerine göre belirlenecektir.

Konunun açıklığı için faşistleşme sürecinde, faşizmin doğasına göre, aşağıdaki dönemler şimdiden ayırt edilebilir:

a) *Sürecin başlangıcından “dönüşsüzlük” (non-retour) noktasına kadar olan dönem.* Faşizm kaçınılabılır ve karşı konulabilir bir olgu ise de, faşistleşme sürecinde artık sürecin gidişinin geriye çevrilmesinin çok güç olduğu bir an vardır.

Bu an faşizmin kendisinin iktidara gelmesiyle özdeş değildir: Öyle ki, bu iktidara ulaşış, ana etkenlerin oynanıp karara bağlandığından sonra gelen basit ve biçimsel bir son eylem, kısacası, daha önce kazanılmış bir zaferin pekişmesi gibi gözükmektedir. Sorunun önemini kavramak gerekiyor: Gerçekten, yalnız sahne-önü’nde olup bitenler üzerinde saplanılıp kalınırsa; bu siyasal sahne-önü, gerçek iktidarın oynandığı sınıf

1 Dimitrov, *Oeuvres choisies*, s. 40 vd. Troçki bu noktalara 1930’da işaret etmiştir.

savaşının derin mekanizmalarını gözden gizleyen bir perde işlevi görür.

b) *Dönüşsüzlük noktasından faşizmin iktidara gelişine kadar olan dönem.* Sadece faşizmin ortaya çıkışı ve zaferi yönünden değil, fakat özellikle faşizmin doğası ve belirgin siyasal karakteri yönünden de çok önemli bir dönem.

c) *Faşizmin, iktidarda ilk dönemi.* Bu dönem, faşizmin baştan gelen oldukça karmaşık sınıf niteliği, yani iktidara gelmesi sırasında yararlanmış olduğu halk desteğinin çok belirsiz oluşu nedeniyle bir istikrarsızlık ve belirsizlik dönemi niteliği gösterir. Bu dönem faşizmin hâlâ başlangıcının izlerini kuvvetle taşıdığı, sayısız yanlısamaları sürdürmek için sık sık uzlaşma önlemlerine başvurmak gereğini gördüğü bir dönemdir.

d) *Faşizmin stabilizasyonu dönemi.* Bu dönemin kendi de birçok evrelerden oluşur. İlk başta faşizm, sınıf kökenlerinden arınır veya, en azından kökenlerinin belirsizliklerinden arınır; bu kendi saflarında kitlesel ve kanlı temizlemelerle ortaya çıkar; böylece maskesini indirir ve kendi sınıfsal işlevlerini bütünüyle ve doğrudan uygular. Bu dönemde, özgül nitelikler sunmaya bir an ara vermediğine göre, Troçki'nin savunduğu gibi, faşizmin yozlaşarak "adi bir askerî diktatörlüğe" dönüşmesi doğru değilse de, ağırlık yapan sınıfsal yüklerinin bir kısmını üzerinden fırlatıp attığı iddiası doğrudur.

3.

Faşizm ve Egemen Sınıflar

Bu bölümde önce faşizm ve egemen sınıfların veya bunların fraksiyonlarının ilişkisi yukarıda ifade edilen dönem ayırımına göre incelenecektir. Hemen belirtelim, faşizm oldukça karmaşık bir olgudur. Bu olgu, ancak, *mücadele halindeki çeşitli sınıflarla* olan ilişkisi derinlemesine incelenerek açıklanabilir. Fakat gene de faşizm, çeşitli sınıfların ve egemen sınıfların fraksiyonlarının çok özel bir durumuna denk düşmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM GENEL ÖNERMELER

1. EGEMEN SINIF VE SINIFLARIN EGEMEN FRAKSİYONLARI ARASINDAKİ ÇELİŞKİLER

Faşistleşme süreci ve faşizmin ortaya çıkışı, *egemen sınıflar ve bunların fraksiyonları arasındaki iç çelişkilerin derinleşme ve keskinleşme durumuna tekabül eder*: Bu da söz konusu siyasal bunalımın çok önemli bir ögesidir.

Bu siyasal bunalım, ancak, siyasal egemenlik düzeyindeki sınıf ittifakları ve sınıf fraksiyonları hakkında tutarlı bir görüşten hareket etmekle kavranılabilir. Birçok toplumsal sınıflardan oluşan bir toplumsal formasyonda ve özellikle burjuva sınıfının yapısal olarak sınıf fraksiyonlarına bölünmüş olduğu kapitalist bir toplumsal formasyonda, siyasal egemenlik tek bir sınıf veya fraksiyonun elinde değildir. Çeşitli sınıfların ve sınıf fraksiyonlarının özgül bir ittifakı söz konusudur. Başka yerde bu ittifakı “iktidar bloku” terimi ile ifade etmiştim. Bu durumda egemen sınıf ve fraksiyonlar arasındaki çelişkiler, devletin ve rejimin biçimi konusunda çoğu kez belirleyici bir önem kazanırlar.

Faşizm konjonktüründe egemen sınıf ve fraksiyonlar arasındaki çelişkilerin çoğu kez olduğu gibi yalnızca iktisadî düzeyde

kalmadığına da işaret etmek gerekir. Faşistleşme sürecinde iktidar blokunun iç çelişkilerinin keskinleşmesi, siyasal ve ideolojik planlardaki uzantıları ile kendini gösterir: Bu çelişkilerin keskinleşmesi, bu bloku etkileyen derin *ideolojik bunalıma* ve derin *parti yoluyla temsil bunalımına* yansır.

Eğer faşistleşme süreci iktidar blokunun halk yığınlarına karşı siyasal mücadelesinin iktisadî mücadeleye egemen olması ile ayırt edilmekte, yani iktidar bloku tarafından *sınıf mücadelesinin açıkça siyasallaştırılması* ile ayırt edilmekte ise, bu süreci belirleyen şey, böyle bir siyasallaşmanın etkilerinin iktidar blokunun *kendi içindeki* çelişkilere de ulaşmasıdır. Dikkat çekici bir özellik, çünkü buna benzeyen her siyasallaşma süreci zorunlu olarak aynı etkiyi göstermez; hatta pek çok kez, iktidar blokunun ortak düşman karşısında “birleşip kaynaşmasına” yol açar.

2. HEGEMONYA BUNALIMI

Faşistleşme süreci ve faşizm durumunda, *hiçbir egemen sınıf veya onun fraksiyonu, gerek kendi siyasal örgütlenme araçları ile gerekse “demokratik parlamenter” devletin desteği ile, iktidar blokunun öteki sınıf ve fraksiyonları üzerinde kendi “önderliğini” zorla kabul ettirecek güçte görünmemektedir.*

Gerçekte iktidar bloku, her ittifakta olduğu üzere, genellikle iktidar kırıntılarını bölüşen “eşit önemde” sınıf ve fraksiyonlardan oluşmaz. İktidar bloku, egemen bir sınıf veya fraksiyonun iktidar ittifakının öteki üyeleri üzerinde *ayrı bir egemenlik* empoze etmesi ölçüsünde, kısaca onlar üzerinde *hegemonyasını* kurup onları kendi koruyuculuğu altında birleştirdiği ölçüde düzenli işlev görebilir.

Faşizm konjonktürünü belirleyen şey, bir sınıf veya fraksiyonun kendi hegemonyasını empoze edemeyişi, daha doğrusu, iktidardaki ittifaktan keskinleşen kendi öz çelişkilerini “kendi kendine” aşamayışdır. İktidar bloku içindeki bu hegemonya yetersizliği, toplumsal formasyonun bütünü üzerindeki siyasal egemenliği konusunda iktidar blokunu ve onun üyelerini saran hegemonya bunalımına da bağlıdır.

3. HEGEMONYA DEĞİŞİMLERİ

İktidar bloku içinde durum böyle olunca, faşizm, bu blokun baştan başa ve özgül bir biçimde yeniden-örgütlenmesine teka-bül eder. Yeniden-düzenlenmeden kasıt:

a) İttifak içindeki güçler dengesinde değişiklik, ittifaka katılan güçlerin görece ağırlıklarının yeniden-dağılımı;

b) Faşizmin desteği ile blok içinde yeni bir sınıf fraksiyonunun: *Finans kapitalin, yani tekeller büyük sermayenin hegemonyasının kuruluşu.*

Şu halde faşistleşme sürecinin başlaması ile birlikte çeşitli sınıf ve fraksiyonların zaman zaman öne geçtikleri bir evre, bir hegemonya istikrarsızlığı evresi, bundan sonra dar anlamda bir hegemonya yetersizliği evresi tesbit olunur; faşizmin iktidara gelişi ile birlikte, o zamana kadar böyle bir rolü almamış olan bir fraksiyonun siyasal hegemonyasının kuruluşu olgusu gözlenir.

Komintern, siyasal hegemonyanın (büyük sermayenin iktisadî alandaki daha önceden ilerlemiş baskınlığından ayırt edilmeli) yer değiştirmesi konusunda faşizmin işlevini önemsememe eğilimi göstermiştir: Komintern, iktisadî egemenliği ve siyasal hegemonyayı kayıtsız şartsız özdeşleştirmekteydi. "Faşist diktatörlük, finans kapitalin diktatörlüğünün aynı ölçüde gerçekleştiği burjuva demokrasisinden fazla farklı bir şey değildir."¹

4. TEMSİL EDENLER - TEMSİL OLUNANLAR BAĞININ KOPMASI VE SİYASAL PARTİLER

Faşizm konjonktürü ve faşistleşme sürecinin başlangıcı, iktidar bloku göz önüne alındığında *politik partilerin temsil bunalımı* olarak ifade edebileceğimiz bir olguya tekabül eder; bu olgu söz konusu siyasal bunalımın en göze çarpan ögesi durumundadır. Başka bir deyişle, devlet sistemi içinde *temsil düzeninde* ve egemen sınıf ve fraksiyonlarla bunların *siyasal partileri* arasında *örgütlenme düzeninde* aynı zamanda bir ilişki

1 KPD Merkez Komitesi'nin Mayıs 1931 Genelgesi.

kopması tesbit olunur. Bu ögenin önemine Marx, Louis Bonaparte'ın ortaya çıkışından önce Fransa'daki durumla ilgili analizlerinde değinmiş Gramsci ise "Temsil edenler-temsil olunanlar arasında, bürokratik iktidarın buna tekabül eden durumunu pekiştirerek tüm devlet örgütüne parti zemininde yansıyan bu karşıtlık durumları nasıl oluşmaktadır?..."² sorusu ile bu konuya eğilmiştir.

Anlamli bir olgu: Burjuvazinin ve yandaşlarının geleneksel siyasal partileri faşizmi hiçbir zaman tamamen kabullenmemişler, hatta bazen, fakat oldukça geç, faşizmin gelişine açıkça karşı koymayı bile denemişlerdir. Bu partilerin, faşist partilerin de katıldığı hükümetler oluşturmayı kabul ettikleri durumlarda, bunu sırf faşist partilerin tırmanışının önüne geçmek tasarısı ile, yani, halk yığınlarına karşı bunlardan yararlandıktan sonra başlarından atmak tasarısı ile yapmışlardır.

Ama, temsil ettikleri varsayılan sınıflar ve fraksiyonları bu durumda kendilerini temsil ettiği varsayılan partilerin yolundan gitmemişlerdir. Fakat bu hiçbir zaman, çoğu kez ileri sürüldüğü üzere, burjuva sınıfı ve onun bütün yandaşlarının tüm faşistleşme süreci boyunca ve oybirliğiyle faşizmin iktidara tırmanışını destekledikleri anlamına kesinlikle gelmez. Burada daha çok tekelci sermaye tarafından gittikçe daha açık olarak desteklenen faşist partisinin, temsil eden-temsil edilen bağının kopması ile klasik partilerin bıraktığı açığı gitgide doldurmaya geldiği iktidar blokunun derin bir siyasal yön şaşması (desorientation politique) söz konusudur. Bunun sonucunda, burjuvazinin ve yandaşlarının tümü, bu klasik partilerin faşist parti tarafından saf dışı edilmelerine pasif biçimde seyirci kalmışlardır.

Bütün bunlar söz konusu bu siyasal partilerin kendi içlerinde hiçbir şey olup bitmediği anlamına gelmez: Bu partiler "demokratik parlamenter" devlet yapısı içindeki rollerine her zaman sadık kalmadılar. Gerçekten faşistleşme sürecinin başlangıcı burjuva partilerinin olağanüstü devlet biçimleri yönünde *radikalleşmelerine* denk düşmektedir. Bununla birlik-

te, bu partilerin aramış oldukları çözüm, devlet yönetiminin farklı biçimler altında sertleştirilmesi, olmuştur; böylece, politik yönetimlerini sürdürmüş veya yeniden-kurmuş (restore etmiş) olacaklardı (uç bir örnek olarak askerî diktatörlük gösterilebilir).

Temsil edenler-temsıl olunanlar bağının kopması sorunu- na tekrar dönecek olursak, bu gelişken kopuş her şeyden önce “*temsıl*” ilişkisini etkilemiştir. Faşistleşme sürecinin başlangıcı ile birlikte “demokratik parlamenter” devlet biçimi görünüşte dokunulmamış kalsa da artık, bir taraftan egemen sınıf ve fraksiyonlar, öbür taraftan devlet aygıtı arasındaki ilişkiler özellikle bu siyasal partiler kanalı ile düzenlenmeyip, gittikçe doğrudan bir niteliğe bürünür. Bunun iki sonucu vardır:

1 - Gerçek iktidar ve onun kararlarını aktarma görevi gören, birbirine paralel bir dizi gizli ilişkiler ağı ile bu partilerin yapıca ikilik göstermeleri: Bu siyasal yeniden-düzenlemenin çekirdeklerini oluşturan özel milis ve baskı gruplarının ortaya çıkışından gerçek yarı-resmî (para-étatique) ağların kuruluşuna kadar gider.

2 - Devlet aygıtının kendi rolünün genişlemesi (ordu, polis, mahkemeler, idare); biçimsel hükümeti bir çeşit kısa devreye sokar, kurulu hukukî düzeni karakteristik biçimde değiştirir, gerçek siyasal iktidarı bu partiler forumundan –yani parlamento– alıp mutlak anlamda devlet aygıtındaki kliklere aktarır.

Kısaca, devrimci durumu belirleyen “ikili iktidar” haline benzetme yaparak, burada da “*biçimsel iktidar*” ve “*gerçek iktidar*” arasında, siyasal bunalımı niteleyen *karakteristik bir çarpıklığın* ortaya çıkışına tanık olunur.

Temsil edenler-temsıl olunanlar arasındaki bu kopukluk, sonunda örgütlenme ilişkisini de etkilemiştir. İktidarda bulunan sınıf ve fraksiyonların siyasal partileri arasında son derece sert mücadeleler, gerçek siyasal çelişkilere göre asıl amaçlarından sapar görünmektedirler. Bu siyasal partiler iktisadî çelişkilere değgin amaçlarını aralarındaki kişisel siyasî “çekişmelere” dökerek sadece “iktisadî” amaçlara saplanıp kalmakta ve genel siyasal sınıf çıkarını sağlamaya yarayan so-

mut araçları gözden kaçırmaktadırlar. Temsil ettikleri sınıf ve fraksiyonların siyasal ittifakını ve hegemonyalarını kurmayı beceremeyen, temsil ettiklerinden kopuk, can çekişen sersem parlamentarizmin kuklası, ve işçi sınıfı korkusunun çılgınlığı kamçılacağı, burjuva siyasal yöneticilerinin faşizmin gelişinden önce çoğu kez son derece gülünç oluntulara yol açan bu durumu, Marx ve Lenin tarafından yeterince incelenip anlatılmıştır.

Son bir önemli nokta var. Faşizmin yükselişi boyunca egemen sınıf ve fraksiyonlarının örgütlenmelerinde (partiler dahil) bir *çoğalma* gözlemlenir. Bu çoğalma, hegemonyanın iktidarsızlığı ve dengesizliğinin bir karakteristiğidir; oysa böyle bir bunalımın faşist-olmayan çözümü, bu örgütlenmelerin burjuvazinin tek partisi içinde kaynaşmasını gerektirdi (Gramsci'nin vurgulamış olduğu gibi).³

5. IDEOLOJİK BUNALIM

Faşizmlerin konjonktürü, egemen ideolojideki bir bunalıma tekabül eder. Sorunun bu yönü üzerinde ne kadar dursak azdır; aslında faşizm, belirli tarihi koşullarda ideolojinin oynadığı belirleyici rol konusunda doğru bir tutum olmaksızın, ve faşizmin zafere ulaştığı toplumsal formasyonların geçirdikleri ideolojik bunalımı derinlemesine inceleyip irdelemeden, açıklanamaz ve anlaşılamaz.

İdeolojik bunalımdan, bir toplumsal formasyondaki *egemen ideolojinin bunalımı*, yani bu formasyona egemen olan sınıfın

- 3 Gramsci bu ögeyi vurgular, fakat onu faşizm için geçerli olmayan "katastrofik eşdenge" kavramına ilişitir: "Bütün sınıfın ihtiyaçlarını daha iyi özetleyen ve temsil eden tek bir partinin bayrağı altında birçok değişik partinin yürümesi, çok hızlı bir ritme sahip olsa bile, organik ve normal bir olaydır - durgunluk dönemlerine kıyasla yıldırım düşmesi gibi bir şey. Bütün bu toplumsal sınıfın tek bir önderlik altında kaynaşmasını temsil eder; sınıfın varoluşunun ezici sorununu çözebilecek ve bir ölüm/kalım tehlikesini savuşturabilecek tek çözüm gibi görünür. Bunalım bu organik çözüme kavuşamazsa, bunun yerine karizmatik önder ortaya çıkarsa, bu dural bir eşdengeye var olduğu anlamına gelir...; ne muhafazakârların ne ilericilerin, hiçbir grubun, zafere ulaşacak gücü olmadığı ve muhafazakârların bile bir efendiye ihtiyaç duyduğu anlamına gelir." (a.g.e., s. 211).

ideolojisindeki bunalım anlaşılmalıdır. Bir toplumsal formasyonun gerçek “çimentosu”, egemen sınıf ideolojisi, her şeyden önce halk yığınları, yani ezilen sınıflar söz konusu olduğunda topa tutulmaktadır; Oysa bu ideolojinin ana işlevi ezilen sınıfların bağımlılık ve siyasal kulluk durumlarının sürdürülmesidir.

Bu, sorunun yalnız bir yönüdür: Bu egemen ideoloji bunalımının dışında, belirli konjonktürlerde, *genelleşmiş bir ideoloji bunalımından*, yalnızca egemen ideolojiyi sarmış olan bunalımdan ayırt edilen bir bunalımdan da söz edilebilir.

Gerçekte, bir toplumsal formasyonda *sadece bir tek egemen ideoloji bulunmaz*, yani, egemen ideolojinin, egemenliği nedeniyle, görece düzenli bir nitelik kazandırdığı bir ideolojik çerçeve değil, fakat ayrıca gerçek *ideolojik alt-kümeler* bulunur. Bu alt-kümeler, egemen sınıf dışındaki sınıflara ait ideolojilerin,⁴ işçi sınıfı ideolojisi, küçük burjuva ideolojisi gibi -bunlar içinde baskın çıkmaları ile oluşurlar. Elbette eğer egemen ideoloji, yani egemen sınıfın ideolojisi, bir toplumsal formasyonun bütününde etkin biçimde egemense, bunun nedeni, ideolojik alt-kümelere özgü ideolojileri de özümlemiş olmasıdır. Örneğin, egemen sınıfın ideolojisi “işçi sınıfı ideolojisi” ideolojik alt-kümesine, bu alt-kümenin ideolojisini özümlemekle egemen olur. Bu yüzdendir ki, sendikalizm ideolojisi, aslında burjuva ideolojisi olmadığı halde, burjuva ideolojisinin işçi sınıfı içindeki görünümünden ibarettir, yani burjuva ideolojisinin “işçi ideolojisi”ne bu alt-kümenin ideolojisini özümlemek yoluyla egemen olma biçiminden ibarettir.

Böylece, her egemen ideoloji bunalımının, bir toplumsal formasyonun ideolojik evreninin bütününü etkilediği gerçeği ortaya çıkar. Ne var ki bu etkilemenin biçimi her zaman aynı olmaz. Örneğin, egemen toplumsal gücün ideolojisinde, karşı toplumsal gücün ideolojisinin toplum içinde öne geçmesine veya ilerlemesine elveren bir bunalım olabilir. Hatta, devrimden önce karşı toplumsal gücün ideolojisinin *görece biçimde* egemen gücün ideolojisinin “*yerine geçmesi*” mümkündür; bu-

4 Bu konu üzerine bkz. *Pouvoir politique et Classes sociales*, s. 223 vd.

nun klasik örneği, Fransa'da, Büyük Fransız Devriminden önce, burjuva ideolojisinin feodal ideolojinin el altından "yerini almasıdır".

Fakat aynı zamanda genelleşmiş bir ideoloji bunalımı ile de karşı karşıya olabiliriz. Başka bir deyişle, *aynı zamanda* ve birbirine paralel olarak, ama farklı nedenlerden ötürü hem egemen ideolojide *hem de* ezilen durumunda olan temel toplumsal gücün ideolojisinde bir bunalımla karşılaşılabilir. Faşizm konusunda hem egemen burjuva ideolojisinde hem de kitlelerde burjuva ideolojisinin baskısı altındaki işçi ideolojisi yani Marksist-Leninist ideolojiye avans veren reformist-revizyonist ideolojide değil, fakat bizzat Marksist-Leninist ideolojinin kendinde derin bunalımlar ortaya çıkmıştır.

Ancak, burada üzerinde durulacak olan konu, egemen ideolojinin bunalımı ve bu bunalımın özel bir yönüdür: Özgün yön şudur, faşizm durumunda bu tür bunalım, egemen ideolojinin yalnız öteki sınıflar üzerindeki etkisini değil, fakat, *burjuvazinin (ve yandaşlarının) kendi ideolojisi ile olan ilişkilerini* de etkiler. Ideoloji bunalımı böylece iktidardaki ittifakı da sarar; egemen sınıf ve fraksiyonlar kendi varoluş koşulları ile olan bağlarını artık aynı biçimde devam ettiremezler; başka bir deyişle, egemen ideolojinin işlevi, üstelik egemen sınıflar açısından, giderek yararsız hale gelir.

Bu durumun önemli sonuçlarından biri, egemen sınıf ve fraksiyonlarla bunların siyasal partileri arasında temsil eden-temsil olunan bağının kopması ve bu partilerin örgütsel iflasıdır; başka bir sonuç, iktidar blokunun "bekçi köpekleri"nin, bu blokun patentli "ideoloji görevlileri" kastının açık ve karakteristik biçimde faşist ideolojiye eğilim göstermeleri ve geleneksel burjuva ideolojisine karşı sistemli bir saldırıya geçmeleridir. Egemen sınıflar içindeki bu ideolojik bunalımla birlikte burjuva "ideoloji görevlileri"nin bu dönüşü, burjuvazinin açık ve kesin biçimde faşizme geçişinin önemli etmenlerinden biri olmuştur.

Hatta denilebilir ki bu ideolojik bunalım, egemen sınıf içinde taşıdığı biçimler altında siyasal bunalımın önemli bir yan

ögesinin: Burjuvazinin siyasal temsilcileri –siyasal parti ve kişiler– ile ideolojik temsilcileri “–bekçi köpeği ideoloji görevlileri–” arasındaki kopukluğun kökenidir. Burjuvazinin ideolojik temsilcileri, siyasal temsilcilerine oranla faşizmi, daha radikal, dolaysız ve daha açık biçimde benimsemekte ve övmektedirler, ve bunlar çoğu kez “partilere” ve “politikacılara” hücum ederek onlarla keskin bir çatışmaya girerler. Burjuvazinin “ideoloji görevlileri” ile olan bağlarının en sağlam bağlar olması rastlantı değildir.

6. BÜYÜK SERMAYENİN VE İKTİDAR BLOKUNUN HÜCUMU

Nihayet, faşizmler konjonktürü ile ilgili, önemini ne kadar tekrarlasak gene de yeterli olmayacak başka bir konu: *Faşistleşme süreci, egemen Komintern görüşünün tersine, var olan güçler ilişkisinde kesin bir dönüm noktasına tekabül eder; burjuvazinin saldırıya geçtiği bir evreye ve bu dönemdeki saldırı stratejisine ve işçi sınıfının savunmaya çekildiği bir evreye bütünüyle denk düşer:*

a. Saldırı ve Savunma Hakkında

Önce saldırı ve savunma *stratejisi* kavramını olduğu gibi, *saldırı ve savunma adımları* kavramlarını da açıklığa kavuşturmak gerekir. Ve, her şeyden önce, güçler ilişkisinin somut durumunun analizi için saldırı ve savunma arasında bir ayrıma başvurmak yerinde midir?⁵ En baştan, Lenin ve Mao’nun siyasal ve askerî analizlerini *savunma ve saldırı arasındaki uzlaşmaz simetrisizliğe* dayandırdıklarına işaret edelim; ikisinin de tüm stratejik hesapları bunun üzerine kurulmuştur. Mao’nun önemle belirttiği gibi: “Çin’deki iç savaş, eski zamanlarda veya modern çağda, Çin’de veya başka ülkelerdeki herhangi bir

5 İtalyan K.P.’nin 1922’de tam “ultra-sol” dönemde *Arditi del popola rouges*’lara karşı söylediklerine bakılırsa bu durumun tam açık olmadığı görülür: “... bunlar saldırı ve savunma arasındaki her türlü ayrımın zararlı ve bozguncu karakterini ortaya koymaktadırlar.” Lenin bu tutumu eleştirmiş ve her zamanki hivi ile “saldırı felsefesi” olarak nitelemiştir.

savaşta olduğu gibi, başlıca iki ana kavga biçimi içerir: Saldırı ve savunma...”⁶ Mao’nun “uzun süreli savaş” görüşü bu ayrımı geçersiz kılmaz.

Bu ayrım, her şeyden önce mücadelenin somut evreleri ile ilgilidir; bunlar da güçler dengesinin bir dizi somut etkenine dayanırlar. Bu anlamda, ve sınıf mücadelesi alanında tüm hasım taraflar için, bir saldırı evresi ve bir savunma evresi tesbit edilebilir: Bu iki evre arasında, Lenin’in güçlerin göreceli dengesi olarak, Mao’nun ise güçler dengesini “sağlamaştırma” evresi olarak niteledikleri var olan güçlerin göreceli stabilizasyonu evresi yer alır.

Bu adımların doğru ve yerinde teşhisiyle işçi sınıfı, halk yığınları ve bunların yönetimleri tarafından doğru bir *strateji* oluşturulur. Bu doğru strateji gökten inmez, yazıp kararlaştırmayla da olmaz.

Dolayısıyla sorunun ikinci yanı, gerçek anlamda *stratejinin* bu adımlar temeli üzerine eklemelenmesi gereğidir.

Stratejinin kendi kuralları vardır ve bizzat kendisi de bu saldırı-savunma ayrımı üzerine kurulur. Mao’ya göre burada da üç ayrı an söz konusudur: “stratejik savunma”, “stratejik sağlamaştırma”, “stratejik karşı saldırı.”⁷ Strateji, işçi sınıfı ve halk yığınlarının *en son zafere* –“uzun süreli savaş”– ulaşmak için her adımda nasıl hareket etmeleri gerektiğini belirtir. Fakat eğer strateji adımların teşhisi üzerine kurulmuşsa, bizzat adım öğelerinden biri gibi –güçler dengesi– işlev görür: Örneğin, işçi sınıfının “stratejik savunması”nı gerektiren bir savunma adımı, başka şeyler yanında *düşmanın stratejisinin*, yani stratejik saldırısının damgasını taşır.

Şu halde, faşistleşme süreci konusunda ikili bir sorunla karşılaşmaktadır:

a) Adımın gerçek karakteri ve Komintern’in yaptığı teşhise ilişkin sorun,

b) O dönemde uygulanmış olan *strateji* sorunu.

6 *Écrits militaires de Mao Tsé-toung*, Pekin 1964, s. 109 vd.

7 “Uzun Süreli Savaş Üzerine”, a.g.e., s. 240 vd.

b. Sürecin Adımları

Sorunun temeline inmek için, faşizm ve işçi sınıfı bölümüne gelmeyi beklemek gerekecek: Bir adımın niteliği güçler dengesine bağlıdır. Bununla birlikte faşizm olgusunun, Komintern'in sandığı gibi mutlaka yalnızca burjuvazinin güçsüzlüğünü ifade etmediğini ve faşistleşme sürecinin, burjuvazi yönünden –sıcak karşı-devrimci– bir savunma stratejisi ve dolayısıyla işçi sınıfı için bir saldırı adımı demek olmadığını burada belirtelim. Tam tersine, faşistleşme sürecinden önce ve bu süreç boyunca durum genel hatları ile aşağıdaki gibidir:

1 - İşçi sınıfı ve halk yığınlarının ciddi ve uzun süreli bir çarpışma sonunda saldırılarında başarısızlığa uğramaları,

2 - Var olan güçlerin “patlamalar”la noktalanmış görece stabilizasyonu adımı. Bu stabilizasyon bir yatışma değildir, çünkü daima sınıf savaşının kızıştığı bir bağlamda yer alır, ve stabilizasyon evresi “uç noktaların” damgasını taşır. Bununla birlikte bu uç noktalar, güçler arasındaki eşitsiz ama donmuş dengiyi tamamen değiştirecek kadar ilerlemezler; kısaca, mevzi savaş sürer.

Fakat bu “stabilizasyon” adımı var olan “eşit güçler arasında bir eşdenge” anlamına gelmez. Burjuvazi daima üstünlüğünü korumakta, hasmını tedirgin etmekte, bölmekte ve kendisi saldırıya hazırlanmaktadır. Eğer güçsüz görünüyorsa, bunun nedeni bu evrede daha da zayıflamasından değil, saldırıya geçmek için henüz yeterince kuvvetli olmamasındandır; bu dönemde daha fazla zayıflamaz da. Özellikle aynı dönemde, işçi sınıfının stratejisi, burjuvaziyi yalnız zayıflatmamakla kalmamış, tersine ona güç kazandırmıştır.

Bu görece stabilizasyon adımı yalnızca, Komintern'in III. Kongresi'nce (1921) doğru olarak teşhis edilmiş gözükmemektedir. “İşçi hükümetleri” –komünistlerin katıldığı burjuva hükümetleri– parolası ile, IV. Kongre (1922-1923) bu stabilizasyon adımını işçi hareketi için bir savunma ve burjuvazi için bir saldırı olarak tanımladı. Oysa aslında burjuvazi için saldırı ve işçi sınıfı için savunma evresi stabilizasyon dönemini izleyen faşist-

leşme süreciyle birlikte başlar.⁸ V. Kongre'ye gelince (1924), o da stabilizasyon evresini yıpratır, fakat tersine işçi sınıfı için bir saldırı evresi olarak görür.

Bu konuda Troçki'nin tutumu anlamlıdır:⁹ Stabilizasyon adımı proletaryanın saldırı adımı teşhisini koyarak, onu bir anda yok eden V. Komintern Kongresi'ni haklı biçimde eleştiren Troçki, stabilizasyon adımı ve işçi hareketinin savunma adımını özdeşleştirmekle IV. Kongre'nin yanlışına düşer. Faşistleşme süreci başlangıcının damgasını taşıyan stabilizasyon adımı sonradan gelen dönemin nitelenmesine gelince –ki bu dönemin teşhisi doğrudur– bu konuda Troçki Komintern'le aynı yanlışı işler: “İşçi hareketinin savunması artı stabilizasyon (geriye dönme)” döneminin her şeyin tamamen tersine dönmesi ve dolayısıyla işçi sınıfının saldırıya geçmesi anlamına geleceği görüşü gibi. Böylece Komintern'in görüşlerine katılan Troçki için de faşizm, “Burjuvazinin rejiminin temellerini tehdit eden bir tehlike anındaki tepkisidir (...); faşizm, başkaldırmış proletaryaya karşı bir iç savaş durumudur.”

Bu konuda Troçki'nin ve Komintern'in görüşlerinin birleşmesi, daha önce belirttiğimiz ortak ekonomizmlerinden ileri gelir.¹⁰ Bu ekonomist görüş, faşistleşme sürecinin başlangıcından önceki dönem konusunda her ikisi de farklı sonuçlar çıkararak, stabilizasyon adımını yanlış değerlendirip görmemele-

8 Aslında, Komintern'in, evreyle ilgili bu nitelemeleri, pratik etkileri ve faşizm açısından yalnızca Almanya'yı ilgilendirir. Çünkü faşizm İtalya'da, IV. Kongreden kısa süre önce iktidara geçmiştir. IV. Kongre'nin adım hakkındaki bu analizleri “*pratik olarak*” hâlâ bir stabilizasyon evresinde bulunan Almanya, Fransa, İngiltere konusundadır. IV. Kongre'nin bu analizi birkaç ay önce yapılmış olsaydı İtalya için geçerli olacaktı. Öte yandan *eşitsiz gelişme* Komintern için artık fazla bir anlam taşımıyordu.

9 *L'Internationale Communiste après Lenin*, 178-220.

10 Burada sorunu ortaya koymaktan çok bir tavsiye söz konusudur. Sorun, burada derinlemesine bir analizin konusu yapılamayacak kadar önemlidir. Troçki'nin temelde Komintern'in ekonomizmini paylaştığı söylenebilir. Fakat bu, aralarında hiçbir fark olmadığı anlamına gelmez. Çünkü, Komintern'in tutumu bazen ekonomizm, bazen de proleter enternasyonalizminden gittikçe uzaklaşmak biçiminde belirirken, Troçki, proleter enternasyonalizmine sadık kalır. Buna karşılık, Troçki'nin enternasyonalizminin “sürekli devrim” (“kesintisiz devrim”den tamamen ayrı) tezi ile ifade edilmiş olması rastlantı değildir.

rinde kendini gösterir: Komintern'in V. Kongresi için "ekonomik çözölme = proletaryanın saldırısı", ekonomizmin boy göstermeye başladığı IV. Kongre'nin izindeki Troçki için "ekonomik stabilizasyon = proletaryanın savunması"dır.

"Ekonomik bunalım (1929 bunalımı) = proletaryanın saldırıya geçmesi" anlayışı, Komintern'i ve Troçki'yi aynı yanlıştta birleştirmiş gözükmektedir.¹¹

3 - *Faşistleşme sürecinin başlangıcı, burjuvazinin saldırıya geçmesine tekabül eder*; bu dönemin özelliği, sınıf mücadelesinde yeni bir keskinlik gözlenmesidir. Keskinlik bu saldırı stratejisinin sonucudur, fakat Komintern'i, özellikle VI. Kongresi'nden sonra, devrimci bir dönemin koşullarının tekrarlandığı yanılgısına düşürmüştür.

Nihayet, faşizmin gelişi, burjuvazinin güçsüzlüğünü ispatlamaz, uzun bir süre güçlü olduğunu gösterir.

Şu halde faşistleşme sürecinde olup biten, *burjuvazinin siyasal bunalımı ile saldırı stratejisinin birbirine tekabül etmesidir*. Hiç şüphesiz bu olgu, egemen sınıflar için her şeyin yolunda gittiği anlamına gelmez. Bununla birlikte, bu siyasal bunalımı burjuvazinin güçsüzlüğü olarak tanımlamak, onun işçi sınıfıyla olan güçler dengesini nitelemeyi gerektirir ve özellikle burada Komintern'in bu nitelemeye verdiği anlam yanlış çıkmaktadır: Burjuvazinin güçsüzlüğü = proletaryanın gücü + saldırısı.

Ancak Komintern'in VII. Kongresi'ndedir ki, Dimitrov, faşistleşme sürecinin işçi sınıfının savunma evresine denk düştü-

11 Troçki'nin ekonomik katastrofçuluğu (emperyalizmde üretici güçlerin gelişmesinin duraklayacağı teorisini her zaman savunmuştur) ile birleşen *sürekli devrim* nosyonu, sınıf mücadelesinin gerçek adımlarını tanımasını imkânsız kılar gibidir. Troçki'ye göre sürekli devrim *devrimin sürekli eli kulağında oluşu* anlamına gelir gibi görünmektedir ve bu da oldukça paradoksal sonuçlar doğurur: Bir adımı *savunmaya yönelik* olarak tanımladığı zaman bile, *aynı anda*, bu adım içerisinde *herhangi bir anda* devrimci bir durum ve devrimci bir saldırının neredeyse metafizik bir şekilde yeniden doğacağını beklemektedir. Troçki'nin "devrim çağı"nı "sürekli devrim" çağı olarak nitelemesi *sanki zihinden zamanı silmiştir*. Çünkü zamanı bir türlü *dönemlere ayıramaz*. Tek bir örnek verilecek olursa, 1930'dan sonra Almanya'da bir savunma adımından ve bir geri çekilmeden sık sık söz etti, ama faşizmi önceden tahmin ederken, bunu hâlâ işçi sınıfının saldırısına bir tepki, yani devrimci bir durum olarak betimleyebiliyordu.

günü, örtülü kelimelerle, ifade etmeye cesaret etmiştir. Bu Dimitrov'un, IV. Kongre'nin "işçi hükümetleri" görüşünü kendisi de kabullenip, fakat komünistlerin benzer hükümetlere katılmaları gerektiğini önerdiği ölçüde, IV. Kongre'nin işçi hükümetleri görüşünü eleştirmesinde görülür. IV. Kongre'nin bu hükümetleri değerlendirirken "bir siyasal bunalımın varlığına açıkça ve sıkı sıkıya bağlı olduklarını" belirtmediğini, bu hükümetlerin yalnız ve mutlaka "*faşizm ve gericilikle mücadele hükümetleri*" olmaları gerektiğini söyler.¹² Burada satırların arasından anlaşılan, fakat Dimitrov'un açıkça söylemek istemediği şey, işçi hareketinin savunma evresine denk düşen bir faşistleşme süreci görüşüdür.

Bu arada Dimitrov'un IV. Kongre'yi eleştirmekte haklı olduğunu belirtelim. Fakat bu kongrenin yanlışı, Dimitrov'un belirttiği yerde değildir. "İşçi hükümetleri" sloganı, IV. Kongre'ce "stabilizasyon" anlayışı nedeniyle kabul edilmişti. Bu anlayış, sınıf mücadelesinin iktisadî mücadeleye indirgenmesini belirtir, ve VI. Kongre'nin, "stabilizasyonun sonu = katastrofik ekonomik bunalım = işçi sınıfının saldırıya geçmesi" formülasyonunun karşıtı "ekonomik stabilizasyon = işçi sınıfının savunmaya geçmesi" önerisini içerir. Lenin, III. Kongrede, *stabilizasyon ve işçi sınıfının savunmaya geçmesini asla özdeşleştirmedikleri* halde, IV. Kongrenin "işçi hükümetleri" sloganının nereden çıktığını gösterir. Lenin, sadece "var olan güçlerin göreceli eş dengesi" deyimini kullanarak sınıf mücadelesine başvurur ve "işçi hükümetleri" sloganından büyük ölçüde farklı olan "kitlelere doğru" sloganını ortaya atar.

Şu halde IV. Kongre, Dimitrov'un dediği gibi, işçi hükümetleri sloganını bir savunma evresi ile bağdaştırmamış olduğu için değil, fakat, sınıf mücadelesinin stabilizasyon evresini savunma evresi olarak yorumlayarak evrenin gerçek niteliği konusunda yanılmıştır.¹³

12 Dimitrov, *Oeuvres choisies*, s. 99-103.

13 Bu "ekonomik stabilizasyon = işçi sınıfının savunmaya geçmesi" özdeşlemesi IV. Kongre'nin kararlarında görülmez. Fakat, *sermayenin saldırısı* konusunda Radek'in bu kongreye sunduğu raporda açıkça görülür: "dönemimizin niteliği (...) geniş proletarya kitleleri (...) savunmaya geçmek zorunda kalmışlardır."

7. FAŞİST PARTİLER, FAŞİZM VE EGEMEN SINIF VE FRAKSİYONLAR, EGEMENLİK, HEGEMONYA VE YÖNETİCİ SINIF: FAŞİZMİN GÖRELİ ÖZERKLİĞİ

Sonuncu önemli sorun, egemen sınıfların ve bölümlerinin faşizmle –önce faşist parti ve sonra faşist devletle– ilişkileri ile ilgilidir.

Bu soruna ilişkin üç temel görüş aynı ölçüde yanlış gözük-mektedir:

a) *Komintern içinde giderek egemen olan görüş*; öbür egemen sınıf ve bölümlerinin de belirgin bir siyasal rol oynamakta olduğu “demokratik parlamenter” devlete karşılık faşist devlet, tekelci büyük sermaye fraksiyonunun tek başına devlete el koymasına tekabül eder. Bu dönemde kapitalist devlet, tek- kelci sermayenin tüm çıkarlarına bağımlı hale gelir. *Öbür ege- men sınıf ve fraksiyonlar dışta kalmak üzere*, tekelci sermaye- nin bir başına istediğini yaptırabildiği kullanışlı bir aracı ola- cak olan faşist devlete dönüşür. Bu durumda iktidar bloku ve bu blokun egemen fraksiyonunca faşist devlete hiçbir *görelî özerkliği*n tanınmadığı ortadadır. III. Enternasyonal’e musallat olan bu yanlış, ekonomizmle birleşen ve öte yandan, komün- ist partilerin “tekelci devlet kapitalizmi” döneminde devlet konusundaki güncel analizlerine yön veren “araççı” bir devlet görüşüne dönüştü. Bu yüzden faşist devlet ve var olan devlet konusundaki çözümler *tamamen birbirine özdeş* olmuş- tur. Bu görüş, Dimitrov ve VII. Kongre ile Komintern’e kesin olarak egemen olur.

Bu görüşün çelişmeli olarak, “faşizmin iç çelişkileri” konu- sundaki görüşle, bir arada bulunduğunu da göz önüne almak gerekir. Faşizmin, *değişik sınıfların* çelişik çıkarlarını temsil et- tiği tezi vurgulanmışsa, faşist parti ve faşist devletin kurumsal düzeyinde bu çelişkilerin mucizevi biçimde ortadan kaldıktıkları kabul ediliyor demektir.

Protokoll des vierten Kongresses der kom. Internationale, a.g.y., s. 296 vd.) Lenin hastalıktan bitkin halde bu kongrede sondan bir önceki kez olarak halk içine çıkmış ve SSCB’de sadece NEP üzerine kısa bir rapor sunmuştu.

Faşizmin ortaya çıkmasından sonra faşist devlet ve büyük sermaye ilişkisi hakkındaki bu görüş, faşistleşme süreci boyunca büyük sermaye ve faşist parti ilişkisi konusundaki başlıca hatalı tutuma yön verir. Faşist parti esas olarak, büyük sermayenin hizmetinde onun “ücretli ajanı” olarak görülmektedir. “Büyük sermayenin askerî kavga aracı” faşist parti, çoğu kez, büyük sermayece beslenen ve onun istediği gibi çekip çevirebildiği bir “beyaz muhafızlar topluluğu”na, basit bir “silahlı milis” gücüne benzetilmektedir.¹⁴

Böylece, faşist parti ve burjuvazi arasındaki örgütsel ilişkinin karmaşıklığı yanında, bir yandan en fazla dikkat çeken sorun, faşist örgütlerin temel dayanakları sorunudur. Öte yandan, askerî görünüm, faşistleşme süreci boyunca bu sürecin ana görünümünü sayılmamakla kalmaz, siyasal yön ile karıştırılmış görünür. Faşistleşme sürecinin özgün özelliği olan askerî görünümü genellikle siyasal yönü belirler, son adım hariç, egemen işleri siyasal yön görür. Bu bakımdan, Clara Zetkin’in 23 Haziran 1923’te Komintern’in yürütme komitesine karşı çıkışı yerindedir: “İtalyan Komünist Partisi’nin yanlışı, faşizmi, derin toplumsal temelleri olan bir kitle hareketi olarak değil, salt askerî terörist bir hareket olarak ele almasıdır. Açıkça vurgulamak gerekir ki, faşizm, askerî yönden başarı sağlamadan önce, işçi sınıfına karşı ideolojik ve siyasal zafere ulaşmıştır...”¹⁵

b) *Faşizmi, Bonapartizm şeması, yani var olan iki temel gücün “eşitlik dengesi” ilişkisi üzerine kopya eden görüşler*: Bu görüş Thalheimer tarafından işlenmiştir, fakat birçok Marksist faşizm teorisyenine de musallat olmuştur. Bu görüş, faşist devlete, aslında sahip olmadığı bir görelî özerklik tarzı ve genişliği atfedilmesine ve sonunda, büyük sermaye ve faşizm arasındaki ilişki-

14 Bkz. V. Kongre’nin tanımlaması: “Faşizm, kapitalizmin gerileme çağında, proleter devrimi çağında klasik karşı-devrim biçimlerinden biridir. ... Faşizm, büyük sermayenin askerî kavga aracıdır.” (*Imprekorr Almanca* baskısı, sayı 119, Eylül 1924.).

15 Aynı şekilde bkz. Radek: “Faşizm basit bir subaylar kliğini değil, fakat, çelişik olmakla birlikte, geniş bir kitle hareketini temsil eder.” (*Rote Fahne*, 16 Ağustos 1923). Gramsci ve Togliatti’nin bu dönemde, Bordiga ve İtalyan KP’nin resmi görüşünden farklı olan analizlerine de işaret etmek gerekir.

lerin doğru biçimde değerlendirilmemesine yol açacaktır. Örneğin: Marx'ın 18 *Brumaire'de* "Toplumsal ve devletin karşıtlığı" ve "sivil topluma göre devletin bağımsızlığı" üzerine ileri sürdüklerini yanlış yorumlayarak, büyük sermayenin elindeki *iktisadî baskınlıkla*, tamamen "bağımsız" faşist devletin tekelindeki *siyasal baskınlık* arasında bir çarpıklıktan (distorsion) söz etmeye kadar gidilecektir.¹⁶ Hattâ devletin bu özerkliği, sonunda, hepsine üstün gelen fraksiyonla devlet arasındaki bağın kopmasını bile ifade edecektir. Buradan, savaş ekonomisi içinde gittikçe büyük sermayenin çıkarlarına karşı işleyen ve büyük sermaye ile açıkça karşıtlık içinde olan bir faşizm anlayışına dayanan tamamen yanlış tanımlamalara varılacaktır.¹⁷

c) Faşizmi "*küçük burjuvazinin siyasal diktatörlüğü*" sayan görüş; Enternasyonal'in haklı olarak karşı çıktığı bu görüş, sosyal-demokrat çevrelerde oldukça yaygındır. Gerçekte faşizm ve küçük burjuvazi arasında çok sıkı ve karmaşık bir bağ, Enternasyonal'in gereken önemi vermediği bir bağ vardır. Fakat söz konusu görüş, faşist devletin görece özerkliğini tesbit etmek istemekte ve, bundan önceki görüş gibi, bunun, iktisadî egemenlikle siyasal egemenlik arasında bir yön ayrılığına dayanılarak yapılması gerektiğine inanmaktadır: Şu farkla ki denge durumundaki iki güç karşısında bir çeşit bağımsız bir devlet söz konusu olmayıp, fakat, büyük sermayenin iktisadî egemenliğine

16 Bu konuda tutarlı eleştiriler için bkz. Thalheimer'in görüşü üzerine Togliatti'nin 1935'te bir dizi konferansındaki eleştiriler, *Lezioni sul fascismo*, éd. 1970, s. 6 vd., ve Gripenburg ve Tjaden'in dikkate değer makalesi: "Fascismus und Bonapartismus, Zur Kritik der Fascismustheorie August Thalheimer" (*Das Argument*, Aralık, 1966.).

17 Örneğin; Tim Mason, "Der Primat der Politik - Politik und Wirtschaft im National Sozialismus" adlı makalesinde Thalheimer'in görüşüne dayanarak bu sonuca varmıştır (*Das Argument*, Aralık 1966, s. 473 vd.) Bu görüş, Marx'ın analizlerini yanlış yorumlaması açısından faşist rejimde iktidarın "üç alanı" arasında sözde bir köklü ayrım olduğunu ileri süren "elitist" görüşe yaklaşmaktadır: Bu görüş iktisat alanında "sanayi patronları", Politika ve devlet alanında faşist parti ve faşist bürokrasi, orduya ise Wehrmacht'ın üst tabakaları egemendir. Yalnız bir tek örnek verelim: A. Schweitzer, *Big Bussiness in the Third Reich*, 1964, s. 227 vd. Nasyonal Sosyalizm'deki bu "politikanın özerkliği" görüşünü Frk. Neumann da paylaşmaktadır. *Demokratischer und Autoritärer Staat*, 1967, s. 93 vd.

karşı küçük burjuvazinin –“üçüncü güç”– siyasal egemenliğini ifade eden bir devlet söz konusudur.¹⁸

Şimdi bu konuda doğru gözüken tutumu ileri sürelim. Tüm faşistleşme süreci boyunca ve iktidarın alınmasından sonra, faşizm –faşist parti, faşist devlet– hem iktidar blokuna ve hem de hegemonyasını kurduğu büyük sermayenin tekelci fraksiyonuna karşı *karakteristik* bir görelî özerklik kazanır. Bu görelî özerklik iki dizi etmenden ileri gelir:

a) İktidar ittifakını oluşturan sınıf ve fraksiyonların iç çelişkilerinden, yani blok içindeki siyasal bunalımdan: Bu bloku yeniden-örgütlemek ve bunun içinde tekelci büyük sermaye kesiminin hegemonyasını kurmak için bu görelî özerklik gerekli olur.

b) Egemen sınıf ve fraksiyonlarla baskı altındaki sınıflar arasındaki çelişkilerden, yani, toplumsal formasyonun bütünü-nü saran siyasal bunalımdan ve faşizmin ezilen sınıflarla olan karmaşık ilişkisinden ileri gelir. Bu ilişki faşizmi, hegemonyanın ve siyasal egemenliğin pekiştirilmesinin vazgeçilmez aracı-sı haline getirir.

Bununla birlikte, bu görelî özerklik, iki temel toplumsal gücün dengesine dayanan bir devletin görelî özerkliği ile aynı tip-te değildir va aynı anlamı taşımaz. Bu sonuncu durumda da devlet, sınıf mücadelesinde tarafsız bir aracı (un mediateur neutre) haline gelmez. Devlet, hiçbir zaman siyasal egemenliğin düzenleyicisi olmaktan geri kalmaz. Fakat, bu durumda, devlet, konjonktürün zorladığı ve değişik bir siyasal bunalım biçimi içinde yer almış olan faşist devletin hiçbir zaman sahip olmadığı bir manevra marjına sahiptir. Kısaca, eğer faşist devlet, onu kapitalist devletin “normal” biçimlerinden ayırt eden karakteristik bir görelî özerklik gösteriyorsa, bu, onun Bonapartist devlet biçimlerine özgü görelî özerkliğin özel bir biçimi olduğu anlamına gelmez.¹⁹

18 Küçük burjuvaziye “üçüncü güç” sayan bu sosyal-demokrat için bkz. başka kaynaklar yanında, G.D.H. Cole, *History of Socialist Thought*, c. V, *Socialism and Fascism*, s. 5 vd.

19 Bu görüşün içerdiği tehlikelerin bilincinde görünen R. Miliband’ın yanılmasına dikkati çekeceğim: “Marx ve Engels’in olağan dışı koşullar’da mümkün olduğuna işaret ettikleri –18 Brumaire vb.– devletin sivil toplumun tüm güçlerin-

Şimdilik bu görelî özerkliğin, faşistleşme sürecinin evreleri ile çakışan evrelerine işaret ederek, böyle bir özerkliği ortaya çıkaran birinci tür etmenleri incelemekle yetineceğiz:

a) *Sürecin başlangıcından dönüşsüzlük noktasına kadar olan dönem*: Başlangıçta, egemen fraksiyonların proletaryanın saldırı evresinde destekleyip, stabilizasyon döneminde terk ettikleri, doğuş halinde silahlı çetelerden ibaret olan faşist parti, giderek bir kitle partisi niteliğine bürünür. Bu parti, büyük sermaye çevrelerince apaçık biçimde desteklenir, fakat bu kesim ve hattâ iktidar ittifakının bütününe “temsil eden” parti olmaktan henüz uzaktır.

Dönüşsüzlük noktasında, faşist parti birtakım teminatlar vererek büyük sermaye kesiminin desteğini kazanır. İktidardaki bazı sınıf ve fraksiyonlarla ilişkilerini pekiştirmeye ve öbürlerinin istemlerini etkisiz kılmaya çalışır. Kısaca, saldırıya geçmiş, fakat kendi siyasal örgütünden yoksun olan bir iktidar ittifakı ile faşist partisi arasında partizan örgüt bağı kurulmuş olur. (Faşizmi, genellikle tam anlamıyla partiye dayanmayan Bonapartizmden ayırt eden özellik budur.) Böyle olmakla birlikte, faşist partinin halk kitleleri ile siyasal bağı oldukça güçlü kalır.

b) *Dönüşsüzlük noktasından faşizmin iktidara yerleşmesine kadar süren dönem*: Büyük sermayenin tekelci kesimi ile öteki egemen sınıf ve fraksiyonlar arasındaki çelişkilerin, bunların faşizme rıza göstermeleri sonucunda başarılı biçimde etkisizleştirilmesi ile bundan önceki dönem tamamlanır. Fakat aynı zamanda, halk yığınlarına yönelik her türlü baskı, faşist parti ve iktidar bloku ilişkilerinin gerçek niteliğini gittikçe daha açık bir biçimde ortaya koyar. Bu dönem, faşist parti aracılığıyla büyük sermayenin tekelci kesimi ve küçük burjuvazi arasında önceden taslaklanmış bir ittifakın, yine de tam belirgin olmayan ve kendi içinde yıkıcı tohumlar taşıyan bir ittifakın kurulduğu dönemdir.

den bağımsızlığı fikri, bu perspektif içinde anlaşılmalıdır ilerlemiş kapitalizm çerçevesinde faşizmin bu konuda en mükemmel örneği teşkil ettiği söylenebilir. Bununla birlikte, devlete belli bir tarafsızlık atfetmesi çerçevesinde kavram belirsizlik göstermektedir...” (The State in Capitalist Society, 1969, s. 93 vd.)

c) *Faşizmin iktidarda ilk dönemi*: Gerçek faşizm dönemidir, fakat bu gerçeklik henüz oldukça görelidir. Tekelci büyük sermayenin hegemonyasının kurulmasını öngören faşizm siyaseti bu dönemde sağlamlaşıp, oturur. Fakat bu iş, iktidardaki öteki sınıf ve fraksiyonlara karşı örtülü bir biçimde yürütülür. İktidar blokunun isteğinin aksine faşizmin halk kitlelerine bazı ödünler vermek zorunda kaldığı görülür; ne var ki bu ödünler, halkın öncülerinin ve örgütlerinin saf dışı edilmesini önlemez.

Bunun ötesinde, *politika sahnesinde* de çok şey değişir. Hâlâ sınıf kökenlerinin damgasını taşıyan faşist parti aracılığıyla ve devlet sistemi ve aygıtlarının yeniden-düzenlenmesi yoluyla, küçük burjuvazi, siyasal bakımdan egemen bir sınıf haline asla gelmeksizin, *yönetici sınıf* durumuna geçer. Ve, *devlete sahip çıkan sınıf* olmakla işe başlar.²⁰

Faşist partinin “sol-eğilimli” kanadının tamamen temizlenmesi ve *uzlaşma döneminin* bitmesi ile gergin durum sona erer (oysa, Bonapartizmde uzlaşma siyaseti sonuna kadar sürer).

d) *Faşizmin (oturma) stabilizasyonu dönemi*: Tekelci büyük sermaye kesimi hem hegemonyasını kurar ve hem de küçük burjuvaziyi yerinden atarak kendisi *yönetici sınıf* statüsüne erişir (faşizmi Bonapartizmden ayırt eden *egemen sınıf-la yönetici sınıfın* özdeşliği). Bununla birlikte, küçük burjuvazi, devleti elinde tutan sınıf olmakta devam eder: Bu süreç geniş anlamda personel siyasetinin yeniden-düzenlenmesi ile daha da güçlenir.

Artık *karakteristik* dönem olan uzlaşmalar dönemi tamamlanmış, bitmiştir. Fakat “oturmuş” faşizm, halk kitleleri ile olan bağlarının tamamen kopmaması için, iktidar blokunu halk kitlelerine belirli ödünler vermeye zorlamak durumunda kalır. Komintern bu ödünleri yeterince önemsememiştir. Bunun yanında, büyük sermayenin hegemonyasının kurulması, iktidar bloku içindeki çelişkileri tekrar alevlendirir. Faşizm, bazı hallerde en hegemonik fraksiyonla kendi arasında dolay-

20 Bu ayrımlar için bkz. Poulantzas, *Pouvoir politique et Classes sociales*, s. 261 vd. 266 vd.

lı yollardan mesafe bırakmak zorunda kalır. Eğer son analizde faşizm, bu fraksiyonun çıkarlarına *uzun dönemde* uygun düşen bir siyaset izliyorsa, bu, onun emrinde bir ajan olduğu anlamına gelmez.

e) Nihayet, siyasal alandaki durumun –küçük burjuvazinin devleti elinde tutan sınıf olması– ve ideolojik alandaki durumun –faşist ideoloji– etkilerinin daha önceki etmenlere eklenmesiyle, faşizmin izlemiş olduğu siyaset, büyük sermayeye *ters düşerek* sona erer.

İKİNCİ BÖLÜM ALMANYA

1. İKTİSADÎ ÇELİŞKİLER

Yukarıdaki önermeler Almanya'da faşistleşme süreci ve faşizmin kurulması konusu ele alındığında doğrulanmaktadır. Bu görüşler, egemen sınıf ve fraksiyonlar açısından faşistleşme sürecinin başlangıcının yerini belirtmeye ve aşamalarını göstermemize imkân sağlar. Bana öyle geliyor ki, Almanya'da faşistleşme sürecinin başlangıcı, genellikle kabul edilmiş olan ve bu başlangıcı sadece Brüning hükümetinin son dönemindeki siyasal olaylara bağlayan bir anlayışın tersine, son sosyal-demokrat hükümetten (1928) öncesine, 1927 yılı dolayına oturtulmalıdır. Brüning hükümetinin sonuyla birlikte kesin olarak dönüşsüzlük noktasına ulaşılmıştır.

Gerçekten, bu dönemde, Alman toplumsal formasyonunda, tekeli kapitalizmin kuruluşu ve egemen hale gelişi karakteristik bir ivme gösterir. Sermaye yoğunlaşması, bir süre yerinde saydıktan ve hatta 1923 enflasyonist bunalımı nedeniyle geriledikten sonra, eskisine oranla çok daha radikal bir ilerleme gösterir: Kartellerin sayısı, 1923-1924'te 1500 iken, 1925'te 2500'e ve 1930'da 2100'e çıkar.¹ Anonim şirketlere gelince, bunlardan

1 G. Badia *Histoire de l'Allemagne Contemporaine* 1962, c. I, s. 240.

yüzde 16'sı, fakat sermayeleri toplam sermaye paylarının yüzde 65'ini temsil eden en önemlileri, bu dönemin sonunda Konzern'e katılırlar. 1926'dan itibaren, dev tröst I.G. Farben egemenliğini kurar ve, 1926-1927'de çelik üreten en büyük dört Alman firmasını bir araya getiren *Vereinigte Stahlwerke* oluşturulur. Eylül 1929'da, *Deutsche Bank* ve *Disconto Gesellschaft*'ın birleşmesinden sonra bütün önemli malî işlemleri üç büyük banka denetlemeye başlar.

Bu süreç, Alman toplumsal formasyonunun somut koşullarında, İktidardaki sınıflar ve fraksiyonlar arasında iktisadî iç çelişkilerin artışı da birlikte getirmektedir. Bu çelişkiler, tekelci kapitalizme geçiş sürecinin tipik çelişkileridir. Faşizmin iktidara yerleşmesine kadar bu süreci görelî olarak frenlemiş olan ve yerleşmiş faşizm döneminde de, fakat farklı bir şekilde, devam etmiş olan çelişkilerdir.

Bu çelişkiler, faşistleşme sürecinin başlangıcından dönüşsüzlük noktasına kadar olan dönemde artarlar. Bu noktadan faşizmin iktidara yerleşmesine kadar olan dönemde *şiddetlenirler* ve bundan sonra *etkisizleşirler*.

Almanya'da her şeyden önce *burjuvazi* ve *büyük toprak sahipliği* arasındaki çelişkinin büyük bir önemi vardı ve bu çelişki hâlâ pek çok feodal özellikler gösteriyordu. Böylece, tekelci büyük sermaye ile büyük toprak sahipliği arasında, faşistleşme süreci boyunca ve faşizm sırasında, hiçbir zaman yalanlanmayan bir ittifakın sürüp gittiği tesbit edilmektedir. Bununla birlikte, bu ittifak, içinde barındırdığı iktisadî çelişkileri gözümüzden kaçırmamalıdır. Toprak rantının sermayeleştirilmesi yönünde bir dönüş yapmış olan büyük toprak sahipliği, K. Kautsky'nin değindiği gibi,² sanayi sermayesinden ve malî sermayeden görece ayrı kalır. Böylece büyük toprak sahipliği, tarım sektörünün sanayi sektörüne göre genel geriliğinin acısını çeker. Almanya'da üretimin tümü içinde tarımın payı düşmeye devam eder ve Jünkerler iktisadî ağırlıklarının gittikçe azaldığını görürler. 1924-1929 arasında, Almanya'nın toplam üretimi içinde tarımın payı yüzde 22.7'den yüz-

2 K. Kautsky, *La Question agraire*, Yeni baskı, Maspero 1970, s. 59, 67, 129 vd.

de 20.9'a düşmüştür. Tarım ürünleri fiyatlarındaki karakteristik düşüş, "tarım ve sanayi ürünleri fiyatları arasındaki makas" olarak ifade edilen durumu yaratmıştır. 1924-1929 döneminde önemli ölçüde açılmış olan makas büyük toprak sahiplerini de etkiler:³ Tarım ürünleri fiyatlarındaki göreceli düşme tekelleri büyük sermayenin işine geliyordu. Çünkü kendi maliyet fiyatları –özellikle ücretler– üzerindeki yansımaları nedeniyle, tarımda her fiyat yükselmesi tekelleri büyük sermayenin ödünü koparmaktaydı.

Öteki önemli olay: Rant, yani toplam kârın bölüşüm biçimlerinden biri üzerinde bu dönemden önceki hükümet tedbirleri, bu dönemde artırılır. Kapitalizmin tarıma büyük ölçüde girmesinin sonucu toprakta *mutlak* rantın düşmesi, sermaye tarafından el konulan genel artık-değerin aynı oranda artması olmuştur. Burada gayri menkul kiralari ve toprak vergisi fiyatlarının *tesbit edilmesi* söz konusudur. Bettelheim'in da işaret ettiği gibi⁴ "Bu tedbirin kaynağı "toplumsal" sorunlardır. Fakat derin kökeni toprak sahipliği ile sanayi sermayesini birbirlerine karşı getiren çatışmadır. Bu ayarlama, sanayi sermayesinin büyük toprak mülkiyeti üzerindeki zaferini ifade etmektedir. Bundan, gayri menkul kiralari konusundaki mevzuat ayarlamasının sonucunun sanayi sermayesi lehine ve toprak sahipliği zararına bir kâr transferi yarattığı anlamı çıkar."

Nihayet, tam bu dönemde, büyük toprak sahipliği, makineleşme yönünde kesin bir adım atar. Böylece bunun sonucunda, büyük bankalara gittikçe borçlanacaktır. Büyük sermaye tarım makineleri ve kimyasal gübre üretimi dallarında yoğunlaşarak kendi tekel fiyatlarını zorla kabul ettirir. Bu zamana kadar "olduğu yerde" (sur place) yaratılan ve büyük toprak sahipliği tarafından denetlenen transformasyon sanayileri, malî sermayenin denetimine geçer ve işlenmemiş tarım ürünü işlenmesinde gittikçe daha büyük bir önem kazanırlar. Büyük tüketim işlet-

3 C. Bettelheim, *a.g.e.*, s. 6; G. Badia, *a.g.e.*, s. 49; D. Guérin, *a.g.e.*, s. 273. Bundan sonrası için A. Schweitzer, *a.g.e.*, Tim Mason, *a.g.e.*, S.J. Foolf, "Did a Fascist economic system exist?" *The Nature of Fascism*, s. 3. Woolf (der.), 1969, içinde.

4 *A.g.e.*, s. 194.

melerinin –büyük mağazalar vb.– yaratılmasıyla, kazancın gittikçe artan bir bölümü, büyük toprak sahiplerinden büyük ticarî sermayeye transfer edilir.

Büyük toprak sahipliği ve tekелci büyük sermaye arasındaki “yeni” çelişkiler üzerinde durulduğunda, büyük toprak sahipliği ile sınaî ve ticarî *orta sermaye* arasındaki “geleneksel” çelişkileri gözden kaybetmemek gerekir. Faşistleşme süreci boyunca, dönüşsüzlük noktasından faşizmin iktidara yerleşmesine kadar şiddetlenen çelişkiler, özellikle bu son çelişkilerdir. Hatta orta sermaye bu dönemde, büyük sermaye ile kendi çelişkileri nedeniyle, zengin ve orta köylülükle, bir bakıma büyük toprak sahipliği aleyhine olan bir yakınlaşmayı dener. Orta sermayenin temsilcisi Brüning, işletmesi mutlak olarak açık veren, tamamen ipotek edilmiş birkaç büyük arazinin “kolonizasyonu” için bir plan hazırlar, ve Doğu Almanya’da orta köylülüğe yardım ve reform projesi geliştirir. Brüning’in partisi, Katolik *Zentrum*, güney-batı ve orta-batının zengin ve özellikle orta köylülüğüne desteklenmektedir. Schleicher bile büyük toprak sahiplerinin istedikleri ithalat kontenjanlarını kabul etmez. Bu dönem, *Agrar-bolchevismus* (tarım Bolşevizmi) sloganına karşı herkesin hücum ettiği bir dönem olur.

Büyük toprak sahiplerinin direnişi tüm faşistleşme süreci boyunca kendini gösterir. Bu direnişin başlıca dayanak noktası ordudur. Ve bu direniş faşistleşme sürecinin ikinci döneminde başkan Hindenburg ve “yüksek” icra mevkileri çevresinde kristalleşir. Faşizmin iktidara ulaşip iktidarını sağlamlaştırması ile nötralle edilecek direniş işte bu direniştir.

Gerçekten de, nasyonal-sosyalizmin tüm iktisadî siyaseti, bu alanda, *tekелci büyük sermayenin ve büyük toprak sahipliğinin* ittifakını sağlamlaştırmayı, fakat bunu tekелci büyük sermayenin net avantajına ve kırsal alandaki halk kitlelerinin zararına *sağlamlaştırmayı hedef alır*. Her ne kadar, büyük toprak sahipliği bir dizi tedbirle orta ve küçük köylülük üzerindeki sömürsünü artırırmaktaysa da, buna rağmen, yanı sıra, büyük sermayeye oranla gözden düşer. Nasyonal-sosyalizmin, tarım fiyatları-

nın tesbit edilmesi siyaseti, hayvancılığın ve küçük ölçekli tarımın fiyatları aleyhine büyük ölçekli tahıl tarımı fiyatlarına yarar sağlasa da, tarım fiyatlarının bütünü ile sanayi fiyatları arasındaki makası açmaktan öteye bir şey yapamaz. Kiraların tesbit edilmesi siyaseti de aynı yolu izler.

Nasyonal-sosyalizim, giderek, stabilizasyonun son döneminde, büyük sermayenin tarım sektörünün bütünü üzerindeki egemenliğini sistematik ve gittikçe artan bir şekilde kayıran bir siyaset izler. Büyük toprak sahipliğinin transformasyon sanayilerine ve para piyasasına katılımının korunduğu doğru ise de, bu siyasetin temel olarak kimyasal gübre ve tarım makineleri üreten (*I.G. Farben*) büyük sermayeye yarar sağladığı da doğrudur. İhracat alanında nasyonal-sosyalist siyaset giderek, tarım ürünleri aleyhine sanayi ürünlerini desteklemeye kayar. Bütün bu siyaset, savaş iktisadı ile birlikte, Alman üretiminin kendi kendine yeterliliğini hedef alarak sona erer.

Fakat iktidar ittifakı içindeki iktisadî çelişkiler, özellikle *burjuvazinin kendi fraksiyonları* ele alınca kendilerini göstermektedirler. Bu, ilk önce, *tekelci büyük sermaye ile orta sermaye* arasındaki çelişkilerdir. Bu çelişkiler hem orta sermayenin büyük sermaye tarafından özümlemeye karşı direnişi, hem de büyük sermayenin toplam kârdan gittikçe daha büyük bir pay almayı istediği bir iktisadî sürece orta sermayenin karşı çıkması ile ilgilidirler. Bu çelişkiler, faşistleşme sürecinin ilk döneminde, kendi ihtiyaçları olan hammadde ve üretim araçları fiyatlarının büyük tekeller, karteller ve Konzern tarafından otoriter şekilde tesbiti, açıkça büyük sermayeyi kayıran enflasyonist eğilim, teknolojik yeniliği ve büyük tekellerin empoze ettiği işgücü verimliliğini sürdürürebilmek amacıyla orta sermayenin gittikçe büyük bankalara borçlanması vb... gibi Alman toplumsal formasyonunun somut koşullarına göre sermaye yoğunlaşmasının hızlandığı bir zamanda ciddileşirler. Büyük ve orta sermaye arasındaki ayrımın bu dönemde henüz sanayinin farklı dallarını (bir yanda ağır sanayi, öte yanda tüketim malları sanayii veya mamul ürünler sanayii *Fertigindustrie*) ancak kısmen kapsadığı hesaba katılırsa, çelişkiler daha da açık şekilde ortaya çıkarlar.

Burada bir açıklamaya gerek var: Bu ayrımın (ki daha önce Komintern içinde bazı yazarlarca belirtilmiştir)⁵ üzerinde önemle durmuş olmak Daniel Guérin'in başarısıdır. Bununla birlikte Guérin bu ayrıma mutlak bir değer vermektedir. Tek temel ayrımı, yani tekelci büyük sermaye ile orta sermaye arasında var olan ayrımı, ikinci plana itmektedir. Gerçekte, orta sanayi ağır sanayi alanına kadar uzandığı gibi tekelci büyük sermaye de mamûl mallar sanayii alanına el atar. Bu geçiş sürecinde ağır sanayi ile hafif sanayi arasındaki ayrımın geçerli kalması kısmen de olsa bu ayrımın büyük ve orta sermaye arasındaki ayrımlar çatışmasına denk düşmesi nedeniyledir. Faşistleşme sürecine damgasını vuran çelişkiler ancak *sermayenin fraksiyonları* ile ilgili bu ayrıma başvurulularak açıklanabilir: Eğer yalnızca *sanayi kolları* ayrımına bağlı kalınırsa, bu çelişkilerin temelindeki nedenler örtülü kalır.

Hafif sanayie yatırılmış orta sermaye, üretim gereçlerini ve maddeleri kendine, kartel fiyatları ile satan büyük tekellere git-tikçe karşı çıkar. Enflasyon ve iç pazarın daralması en başta tüketim mallarını etkiler. Büyük sanayi tekellerinin empoze ettiği gümrük koruması daha çok ihracata yönelik hafif sanayinin çıkarlarına dokunur.

Bütün bunlar orta sermayenin, tüm faşistleşme süreci boyunca, tekelci büyük sermayenin saldırılarını karşılayabilmek amacıyla *işçi sınıfı ile bir uzlaşma siyasetine* yönelinmesini sağlar. Bu ilkin Müller'in son sosyal-demokrat hükümetince başlatılıp önemli ölçüde daraltılmakla birlikte, Brüning ve Schleicher tarafından izlenen emek-sermaye işbirliği planıdır. Gitgide büyük sermayenin muhalefetiyle karşılaşır, çünkü zamanla, 1929 bunalımı ile birlikte büyük ve orta sermaye arasındaki çelişkiler kesin olarak kızışma evresine girer. 1929 krizi, aynı zamanda orta sermayeyi etkiler, ama malî yönü dolayısıyla, en başta, sermayesinin organik kompozisyonu daha fazla yatırılmış ve üretimin azalmasıyla "donmuş" sabit sermaye oranı sunan büyük banka-

5 Örneğin, O. Dsenis böyle bir ayrım yapmaktadır. "Der Fascismus und die Widersprüche im Lager der deutschen Bourgeoisie", *Unter dem Banner des Marxismus* 1933, içinde, s. 166 vd.

ları ve büyük sanayi sermayesine dokunmaktadır. Büyük malî sermaye, krediler yolu ile kayıplarını toplumsallaştıran devletin malî yardımını tekeline almaya çalışmaktadır. Bütçenin ağırlaştırılması (kemerleri sıkma planı) ve benimsenen malî tedbirler, pazarın daralması nedeniyle, zaten kartel fiyatlarından yararlanamayan orta sermayenin çıkarlarına dokunur.⁶

Ve nihayet *büyük sermaye* diye nitelenen sermaye kesiminin kendi bünyesinde de çelişkiler ortaya çıkmaktadır. Burada, büyük malî sermayenin oluşturulmasına geçişin söz konusu olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Gerçekten banka sermayesi ile tekelci sanayi sermayesi arasındaki “birleşme”den söz ederken, çoğu kez, geçiş sürecinde bunlar arasındaki çelişkileri ihmal etme eğilimi ağır basmaktadır.

Bu geçiş gelişigüzel olmaz. Banka sermayesinin ve tekelci sanayi sermayesinin büyük malî sermayeyi oluşturma yolunda birleşmesi, *Almanya’da banka sermayesinin yararına ve bankanın sanayie egemen olması yoluyla gerçekleşir*. Bu örnek çerçevesinde faşistleşme sürecinin ilk evresinde, büyük sanayi kompleksleri kendi bankalarını yaratma eğilimi göstermelerine rağmen, gerçekte ancak bu yolla bağlandıkları büyük bankaların desteği sayesinde ayakta durabilmektedirler. Bunun sonucunda, tekelci sanayi sermayesinin kuvvetli direnişi ortaya çıkar ve bu direniş 1929 bunalımından sonra, büyük bankalara devlet yardımının artması ölçüsünde artar. Bundan başka, üretim alanına yatırılmış büyük sermaye ile, dolaşım alanına yatırılmış büyük sermaye arasında da kesin çelişkiler ortaya çıkar: Büyük mağazalar, sanayi Konzernleri için, yukarıdan entegrasyon yoluyla rakipler durumuna gelirler.

İktidar bloku bünyesindeki çelişkilerin kızışmasında özgül bir rol oynayan 1929 bunalımı 1932’lerde hafiflemeye başlar.⁷

6 Büyük ve orta sermaye arasındaki bu siyaset farklılığı, Almanya’da ve İtalya’da özellikle belirgin bir durumda, faşistleşme süreçleri ile ilgilidir.

7 Gerçekten de, 1932 yılındaki istatistiklere göre, Almanya bunalımından önceki durumuna ulaşır ve *iktisadî canlanma* başlar. Bunun birinci belirtisi, altına olan paritesini hemen tamamen tekrar kazanan markın istikrar kazanmasıdır. Bunun içindir ki, Badia, haklı olarak “atılım işaretleri gayet belirgindi” demektedir (*a.g.e.*, s. 317).

Bununla birlikte, çelişkilerin şiddetlenmiş görünümü, faşistleşme sürecinin ikinci aşaması boyunca devam eder. Bunalımın uzun süreli etkisi, sermayenin yoğunlaşması ve hızlı bir şekilde birleşmesi olmuştur. Bu bunalım tekelci kapitalizm egemenliğine geçiş sürecinde yer alır ve bu sürecin çelişkilerini artırır. Tekelci kapitalizm egemenliği süreci, iktidar bloku içindeki çelişkilerin bir etmeni olarak daha nasyonal-sosyalizm iktidara ulaşmadan çabucak ön plana geçer.⁸

Nasyonal-sosyalizmin iktidara ulaşması ve istikrar kazanması ile birlikte bu çelişkiler, ve özellikle büyük ve orta sermaye arasındaki çelişkiler etkisizleşirler. Bununla birlikte bu etkisizleşmeye, *tekelci büyük sermayenin, yani malî sermayenin yararına, kısacası, Alman toplumsal formasyonunda tekelci kapitalizmin egemenliğinin kurulmasına yarayan bir iktisat siyasetiyle* ulaşılmıştır. Zorla kartelleştirme, fiyatların stabilizasyonu, ulusallaştırılmış banka ve işletmelerin tekrar özel teşebbüse devredilmesi, ücret, bütçe ve gelirler politikaları, kamu hizmetleri ve devlet siparişleri, özellikle savaş ekonomisi, hepsi bu sonuca destek olmuşlardır. Özellikle, bu siyaset, devletin açık “müdahalesi” yoluyla, birleşme sürecinde, *banka sermayesi* egemenliğinin yararına olmuştur.⁹

2. BÜYÜK VE ORTA SERMAYE

FAŞİZM “İKTİSADEN GERİCİ” BİR OLGU MUDUR?

Şimdi burada, bu siyasetin söz konusu çelişkilerin etkisizleştirilmesini nasıl gerçekleştirdiğini görmek gerekir. Her şeyden önce, Nazizmin bu iktisadî siyaseti, büyük sermayeye önemli ölçüde yarar sağlarsa da, bundan, orta sermayenin

8 Orta sermayenin temsilcisi Brüning tarafından, sermaye yoğunlaşmasına karşı alınmış olan tedbirlere işaret etmek gerek. Brüning, birbirini izleyen dört “yetki kararnamesi” ile tamamen “anti-tröst” fiyatlarına karşı mücadele vb. bir mevzuat getirmektedir. Bu ise, büyük sermayeden şiddetli bir tepki ile karşılanır. (Fr. Neumann, *Behemoth, The Structure and Practice of National-Socialism*, 1966, s. 361 vd.)

9 Burada “Nazi devletin” bu son derece önemli ve karakteristik ekonomik rolüne sadece işaret etmekle yetineceğim. Bettelheim, sözü edilen çalışmasında bunu derinlemesine incelemektedir.

kurban edildiği ve bu süreçten iktisadî yararlar sağlamadığı anlamı kesinlikle çıkmaz. Büyük sermaye yararına tedbirler temelde, halk kitlelerinin yanında küçük üreticileri ezmiştir. Orta sermayeye gelince, her şeyden önce, işçi sınıfının önemli ölçüde artan sömürülmesinden o da doğrudan doğruya yararlanmıştı. Orta sermaye aynı zamanda savaş ekonomisine kadar Nazi yönetimi Almanya'sına damgasını vuran iktisadî canlanmadan da yararlanmıştı. Özellikle işsizliğin kalkması Alman pazarında görece bir genişlemeye yol açmıştı. Çok sayıda devletçi tedbirlerle gerçekleştirilen zorla kartelleştirme bile, orta işletmelerin bedel karşılığı satın alınmaları yoluyla değil de, bunların büyük sermayeye iktisadî (devletin kartelizasyon ve *Konzern*'leri düzenleme siyaseti) ve idarî (korporatist birlikler) bağımlılıkları yoluyla gerçekleşti. Tüketim malları sanayiine yatırılan orta sermaye, savaş ekonomisiyle birlikte zarar görmeye başlasa da, ağır sanayinin yan üretimine yatırılmış orta sermaye devlet siparişlerinden yararlanmaktaydı. Üstelik, tüketim malları sanayiine yatırılmış orta sermaye de, iç pazarın savaş nedeniyle daraltılmasına rağmen, ordunun siparişlerinden –deri, tekstil, vb...– yararlanmaktaydı.¹⁰

Nihayet, ve özellikle, nasyonal-sosyalizm, bu çelişkinin etkisizleştirilmesi amacıyla ve devletin büyük müdahalesi ile, çoğu kez, *tekelci kapitalizmin egemenliği süreci üzerinde bir tür denetim* sağlamak zorunda kalmıştır. Hatta kimi kez orta sermayenin, büyük sermaye tarafından oldukça hoyrat ve “vahşi” şekilde özümlemesini “frenlemek” için müdahale etmiştir. Bu görünüm, nasyonal-sosyalizmin iktisadî siyasetinin görünümlelerinden biri olup; büyük sermayenin “bürokrasiye” ve nasyonal-sosyalist “devlete” “bağımlılığı” ile ilgili birtakım görüş yarılgılarına yol açmıştır. 1938'de orta sermayeyi ilgilendiren ihracat konusunda Schacht ve Georing'in çatışması olayı (bu bir

10 Bu konuda, bkz. J. Kuczynski, *Studien Zur Geschichte des deutschen Imperialismus*, c. I, 1952 ve ayrıca, D. Eichholtz, “Probleme einer Wirtschaftsgeschichte des Fascismus in Deutschland”, *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, 1963, bölüm 3, s. 103 vd.

uzlaşma ile sonuçlanmıştır), bu siyaseti çok iyi ortaya çıkarır. Öte yandan ABD’de, Roosevelt’in de tamamen farklı koşullarda orta sermayeye bazı ödünler vererek, büyük tekeller yararına bir iktisat siyaseti uygulamış olduğu hatırlanırsa, bunda şaşılacak bir şey yoktur.

Bu bizi, faşizmin III. Enternasyonal tarafından nitelenmesi sorununa getirmektedir. Gerçekten de, yavaş yavaş, ve özellikle VII. Kongre’nin “halk cepheleeri” siyasetine ve bunun uygulamasına geçişle birlikte, ve faşizmin iktisadî sınıf çıkarları ile ilişkileri konusundaki görüşler içinde, “yalnız” faşizmin temsil edeceği çıkarlar alanı, gittikçe daha sınırlı olarak ele alınmaktadır. “Gerileme Çağında” sermayenin diktatörlüğü (V. Kongre); büyük sermayenin diktatörlüğü, malî sermayenin diktatörlüğü (VI. Kongre) “malî sermayenin en gerici, en şoven, en emperyalist unsurlarının” diktatörlüğü (Dimitrov); “İki yüz ailenin” diktatörlüğü: Daraltma oldukça açıktır, ve bu sürecin arasına incecik çizilen şey meydandadır. Bu, halk cepheleeri siyaseti anlayışıdır: Halk cepheleeri “yalnız” faşizmin temsil ettiği var sayılan sermaye fraksiyonu –ki gittikçe daha sınırlı düşünülmektedir– hariç sermayenin tüm fraksiyonlarını içine alan, bu geniş anti-faşist ittifakı önermektedir. Bu siyasetin güncel sonuçlarını biliyoruz: Faşizmin bu görünümü ile ilgili olarak devleti, yalnız “bir avuç” tekelinin aracı olarak tanımlayan “tekelci devlet kapitalizmi” devletiyle ilgili analizlerde *aynen olduğu gibi* bulmak şaşırtıcı bir şey değildir. Burada bir noktaya önemle işaret etmek gerekir. Dimitrov’un raporunun metnine rağmen, ve gerek birleşik cephe, gerekse halk cephesi ile ilgili doğru formüllere rağmen, dönüm noktası burada kesinlik kazanır. Devletin temsil ettiği varsayılan iktisadî çıkarlar anlayışında sürekli daralmanın tırmanışı kesin olarak bu noktada başlar; ilerideki tüm ittifak stratejilerine bu anlayış yol açar.

Şu halde, Dimitrov’un bu tanımlamasının sonunda bu konuda, O. Bauer tarafından formüle edilmiş olan sosyal-demokrat görüşle birleşmesi bir rastlantı değildir. “Eğer burjuva demok-rasisinde büyük sermayenin yönetimi altında olmakla birlik-

te burjuvazinin bütünü egemense, faşizmde artık yalnız büyük sermaye ve büyük toprak mülkiyeti egemendi.”¹¹

Oysa faşizmin, egemen sınıf ve fraksiyonlar arasında etkin bir *reorganizasyon* ve güç ilişkilerinde yeniden bir dağılıma tekabül ettiği doğrudur. Faşizm, büyük malî sermayenin, önceki sınıf ve fraksiyonlar üzerindeki iktisadî baskınlığını hızlı bir şekilde derinleştirir ve istikrarlı kılar. Bununla birlikte, bu durum hiçbir anlamda faşizmin, “yalnız ve yalnız” büyük sermayenin iktisadî çıkarlarına tekabülü olarak yorumlanamaz. Faşizm iktisadî açıdan, daha çok egemen sınıf ve fraksiyonlar arasındaki çelişkileri *düzenlemeyerek* (bu sürecin “organize bir kapitalizm”miti ile hiçbir ilgisi yoktur) gelişmeyi büyük sermayenin kesin egemenliği altına koyar.

Nihayet, faşizmi en “geri” veya en “gerici” büyük sermayenin bir ifadesi olarak niteleyen, Komintern içinde yaygın görüş –yani, öbürlerinin de yanında, Dimitrov’un tanımı– üzerinde durmak gerekir.

Burada daha dikkatli olmak gerekir, çünkü bilindiği üzere bu sıfatlar, hele Komintern Yöneticileri söz konusu olduğunda öyle basit üslup yanlışları değildirler. Önce anlaşalım eğer bu sıfatlar, halk kitlelerinin önemli derecede artan bir şekilde sömürülmesini ifade etmek isteselerdi, doğru olacaktı. Fakat burada tamamen başka bir şey söz konusudur: Bu niteleme Komintern’in ekonomist görüşü ile ilgilidir, ve bu görüşe göre emperyalizmin ve büyük sermayenin egemenliği çürüten kapitalizmin can çekişmesi olup, bundan dolayı kendiliğinden *üretici güçlerin gelişmesinin durmasını* ifade edecektir. “Üretici güçler” bu ekonomist-teknist perspektife göre, üretim ilişkilerinden bağımsız olarak kavranmakta, bu “teknik” süreçteki basit

11 O. Bauer, “Der Fascismus” *Fascismus und Kapitalismus* içinde, s. 158. Komintern’in bu konuda almış olduğu yolu belirtmek için, İtalyan Komünist Partisi’nin 1926’da Komintern’ce desteklenen ve Gramsci gözetiminde kaleme alınmış olan Lyon tezlerinin *haklı olarak*, hâlâ şu konu üzerinde ısrar ettiğine işaret edelim: “Faşizm ... burjuvazinin bütün güçlerinin tek bir siyasal kuruluş içinde, organik birliğini gerçekleştirmek amacını gütmektedir...” (*Le Origini del Fascismo*, a cura di M. Bartolotti, 1969, s. 102). Bu konuda Komintern’in evrimi oldukça açık bir şekilde kendini göstermektedir. Bu durum, daha sonra, faşizm konusunda, Togliatti’nin sonraki yazılarında görülecektir.

“ilerleme” veya “duraklama” söz konusu sermayenin niteliğini –“geri”– belirler sayılmaktadır.

Fakat böyle yanılmalar, yalnızca sorunun yanlış konulmasına bağlı yanılmalar olabilir. Aslında, faşizm, *kapitalist üretici güçlerin gelişimine*, yani *emperyalist toplumsal ilişkilerin sınırları içinde gelişmeye* bütünüyle tekabül etmiştir. Faşizm, bir sanayi gelişmesine, teknolojik yeniliklere, emek üretkenliğinde bir artışa denk düşmüştür. Fakat bütün bunlar, kapitalist üretim koşullarının *genişletilmiş yeniden-üretimini geliştirerek*, yani sınıf sömürsünü ve siyasal sınıf egemenliğini daha etkin ve daha yoğun hale getirerek kotarılmıştır. Teknisizm tuzağına düşmüş pekçok Marksist faşizm tarihçisi, hâlâ faşizmin “iktisadî bakımdan gerici” karakterini göstermeye çabılıyor. Sanki onların gözünde önemli olan sınıf sömürsü ve sınıf egemenliği değil de, bu karakterdir.¹²

Şimdi gerçek olgulara dönelim (burada birkaçından söz edilecektir). Özellikle Almanya için, 1929 bunalımından sonraki sanayi canlanması, dünya ölçüsünde en belirginidir. 1939’da sanayi üretimi, 1929’dan yüksektir ve 1933’ten beri iki kat daha fazla artmıştır. Almanya 1929’daki 16 milyon ton çelik üretimine karşı 1938’de 22.5 milyon ton çelik üretmektedir. Demir cevheri üretimi 2.5 kat artmıştır vb. İtalya’ya gelince, burada 1922-1929 arasındaki sanayi canlanması, kapitalist Avrupa’da en açık olanıdır. 1938 için 100 alınan toplam sanayi üretimi endeksi, 1922’de 60 iken 1929’da 90’a çıkar. 1932’de bunalımla tekrar 75’e düşer. Fakat bunalımdan sonraki ilerleme oldukça çarpıcıdır. Almanya’nın hızına ulaşmazsa da Fransa’nınkinini de açıkça aşar. 1935’te 86, 1938’de 100, 1939’da 109 olan 1922-1929 arasında dökme demir üretimi 6 kat, çelik üretimi 2.2 kat, elektrik enerjisi üretimi 5 kat artmıştır.¹³

12 Öbür taraftan, bu görüşün tam tersini, faşizm ve “teknolojik modernleşme” arasında bir denk düşmeyi savunan yazarlara da rastlamaktayız: A. Organski, *The States of Political Development*, 1965, R. Dahrendorf, *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland*, 1965, s. 432 vd. Aslında yanlış olan şey, bu “karşıt” iki görüşü yön veren sorunsalın kendisidir.

13 M. Roncayole, *Le Monde et son Histoire*, c. IX, s. 338 ve 342. Yine bu açıdan, A.

Şüphesiz bu ilerleme, emperyalist toplumsal ilişkiler çerçevesi içinde olmaktadır. Bunun sonucu savaş ve üretici güçlerin çok büyük yıkımı olacaktır.

Konumuza dönecek olursak, kapitalist üretici güçlerin gelişmesi açısından, eğer faşizm, ya büyük toprak sahipliğinin çıkarlarını ya da tekелci sermayeye karşı direnişinde orta sermayenin çıkarlarını desteklemiş olsaydı, gerçekten “gerici” bir harekete tekabül edecekti. Zinoviev yanılmakla birlikte Komintern’in IV. Kongresi’nde buna doğru işaret etmiştir: “Faşistler her şeyden önce çiftçilerin elinde bir silahtırlar. Sanayi ve ticaret burjuvazisi bu gericilik deneyini korkuyla izlemektedir...”¹⁴ Fakat durumun böyle olmadığını açıkça gördük.

Burada, “ilerilik” veya “gerici” hareket üzerinde duruluyorsa, bunun başlıca nedeni işçi hareketine musallat olan, faşizmi, kapitalizmin gelişmesinde bir engelleme veya geriye çevirme çabası olarak anlayan yanılıdır. Aslında, faşizm, bu görüş açısından, *bir geriye dönüş değil, fakat daha çok bir ileri kaçıştır*. Bordiga, IV. Kongre’de Zinoviev’in görüşüne hücum ederek bunu dile getirmeye çalışıyordu; “Faşizmi burjuvazinin en geri öğelerinin örgütlenmesi olarak tanımlamak bir yanılıdır. Faşizm, gericiliğin en koyu en kör bölümü değil, tersine, burjuvazinin en ileri, en tecrübeli ve en bilinçli öğelerinin aracıdır...”¹⁵

3. BUNALIM VE SİYASAL-İDEOLOJİK SÜREC

Bu iktisadî çelişkiler, Almanya’da, faşistleşme sürecinin aşamalarına göre, egemen sınıf ve fraksiyonlar arasında siyasal bir iç kavga olarak açığa çıkarlar.¹⁶

Sürecin ilk döneminde, iktidar bloku bünyesinde niteliksel bir

Rosenberg, “Der Fascismus als Massenbewegung”, *Faschismus und Kapitalismus* içinde, s. 114; R. Romeo, *a.g.e.*, s. 215 vd.

14 Protokoll..., *a.g.e.*, s. 897 vd., Zinoviev’in daha önce aktarılan konuşması.

15 Aynı yerde, s. 330 vd.

16 Bu sorunlar konusunda, bkz. en başta A. Rosenberg, *Entstehung der Weimarer Republic*, 1961 ve *Geschichte der Weimar Republic* 1961; K. Bracher, *Die Deutsche Diktatur Entstehung, Struktur, Folgen des National-Sozialismus*, 1969.

hegemonya istikrarsızlığı gözlemlenmektedir. Büyük sermaye artacak *iktisadî egemenliğini* kurma yolundaysa da, *siyasal egemenliğini* kurmayı tasarlamaktan çok uzaktır. Burada, iktisadî egemenlik siyasal hegemonya arasında, çoğu kez geçiş evrelerinin karakteristiği, bir uymazlıktan söz edilebilir. Öte yandan bu uymazlık iktisadî egemenlik sürecini “frenleme” etkisi gösterir.

1923 enflasyonist bunalımın ardından, Ebert zamanında, 1918’den sonra ilk kez büyük sermayenin doğrudan yönetimi, Cuno bakanlığı kurulur. Bununla birlikte bu durum uzun süre devam etmez. 1924-1928 döneminde, Demokrat Parti (Rathenau), Bavyera Merkez Katolik Partisi, Zentrum (Marx, Wirth, Brüning) gibi hâlâ geleneksel olarak orta sermayenin ve hafif sanayie yatırılmış olan sermayenin çıkarlarını temsil eden partilerin siyasal koalisyonları egemen olur. Büyük sermayeye karşı siyaset sahnesinde oldukça çetin mücadeleler gelişir. Bununla birlikte, büyük sermaye, Alman milliyetçilerinin ve halkçılarının (Stresemann, Schacht, Thyssen) partileri yoluyla orada burada hükümete katılır.¹⁷ Kabine istikrarsızlığı –dört yılda hepsi de “sağ” sekiz hükümet– partilerin rekabeti, bu partilerin kendi içlerinde artan çekişmeler, ortaya çıkacak hegemonya istikrarsızlığının önkoşullarıdır. Büyük toprak sahipliğine gelince, Alman milliyetçilerince görelî olarak temsil edilmesine rağmen, özellikle yürütmenin içinde kalarak siyasal etkisini uygulayarak: Özellikle ordunun yüksek kademelerindekiler hâlâ doğrudan doğruya bu sınıftan gelmektedirler.

Böylece, bu durumda büyük sermayenin kendi hegemonyasını sağlamak için saldırıya geçmesine tanık olunur. Bu saldırı, bu düzeyde bir yandan Alman milliyetçilerinin ve popülistlerin içten ele geçirerek hükümete doğrudan katılmasıyla ve öte yandan öteki hükümet partilerinin –özellikle Katolik Zentrum Partisi’nin– sağa kaymalarıyla ve nihayet idarenin artarak ele geçirilmesiyle uygulanmaktadır. Bu saldırı, sosyal-demokrasinin yardımı ile orta sermayenin devam ettirmeyi başarmış olduğu hegemonyayı ciddi şekilde sarsar. Bununla birlikte orta ser-

17 Ayrıca, bkz. R. Hanser ve R. Kühni, *Deutschland Zwischen Demokratie und Faschismus*, 1969, s. 34 vd.

mayenin ve büyük toprak sahipliğinin direnişleri hâlâ güçlüdür ve büyük sermayenin bu saldırısını geniş ölçüde başarısızlığa uğratar. Öte yandan, büyük sermayenin kendi içinde, banka sermayesi ve sanayi sermayesi arasındaki çelişkiler bunların siyasal temsilciler bünyesinde ve idarî örgütteki iç çekişmelerle kendini gösterir. İktidar bloku ögelerinin alternatif egemenlikleri gerçek uyarsızlığı ifade etmektedir, bu uyarsızlık giderek hükümet siyasetini ifade eden ani yön değişikliklerini ve *kesin şekilde*, faşistleşme sürecinin ilk evresinde etkin bir hegemonya istakrarsızlığım açıklar.¹⁸

Gerçekten, 1928 seçimleri sosyal-demokrasinin hükümete katılmasını sağlaması açısından sol partilerin bir zaferidir. 1929 ise iktisadî bunalımdır. Brüning zamanında (1930-1932) faşistleşme sürecinin ikinci dönemi olan Brüning hükümetinin son evresinde, *hegemonya yetersizliği* döneminin açılmasıyla ifade bulmuş olan dönüşsüzlük noktasından sonraki dönemi başlar. İktidar blokundaki siyasal iç mücadele öyle kesinleşir ki, iktidar blokunu oluşturan ögelerden hiçbiri, kısa bir süre için bile, tamamen kendi çıkarlarını temsil etmesine rağmen iktidar blokunun genel siyasal çıkarını temsil eden bir siyaset empoze etmeyi beceremez. Orta sermaye ile yapılan, ve büyük sermaye ile çiftçilerin, kendilerine verilen ödünler sonucunda kabul ettirmiş oldukları sosyal-demokrasi ile işbirliği başarısızlığa uğramıştır. Brüning dönemi orta sermaye ile büyük sermaye ve büyük toprak sahipliği arasında açık bir siyasal mücadeleyi yaşar. Bu mücadelede Brüning, orta sermayenin genel çizgisini çizmekle birlikte gitgide büyük sermayeye yaklaşan, fakat henüz yeterli olmayan bir çizgi izler. Bundan sonrası, bu durumu değişik olaylarla, Hitler'in gelişine kadar uzatmaktan öteye bir şey olmaz. Bununla birlikte, siyasal sahnede geçen bu olaylar siyasal alanda olanları sağladığı ölçüde gittikçe daha az önem kazanırlar. Gerçekten de siyasal partiler ve bun-

18 Ve Varga haklı olarak şuna işaret etmekteydi: "Yönetici sınıfların çeşitli tabakalarının çelişik çıkarları ... Devletin faşistleşmesinin temellerinden birini oluşturan ve hiçbir çizgisi olmayan bir zikzaklar siyasetine yol açmaktadır." (*La Crise a.g.e.*, s. 106). Aynı şekilde, bkz. Troçki, *Ecrits a.g.e.*, s. 261 vd.).

ların temsil ettikleri sınıf ve fraksiyonlar arasındaki mesafenin açılması, faşistleşme sürecinin ilk döneminden itibaren başlamaktadır.¹⁹ Başta büyük sermaye ve büyük arazi sahipleri gideyerek kendi siyasal temsilcilerinden yüz çevirirler. Çiftçiler ise giderek özellikle partilerden yüz çevirip, bir askerî diktatörlükten fayda ummaya başlar: Devlet aygıtı içinde faşistleşme süreci incelenirken bu konuya tekrar dönülecektir. Fakat bundan öte: Parti ile temsil ilişkisi, yan askerî örgütlerin oluşumu ile devre dışı olurlar. Bu örgütler, eski çetelerin –Reichswehr noire– tersine şimdi sınıfsal örgütlenmenin çekirdekleri olarak görev görmektedir. Örneğin, doğrudan doğruya büyük sermayenin ve özellikle bunun sanayici kesiminin finanse ettiği eylem ve görüşlerini milliyetçi ajitasyon konusunda yoğunlaştıran, ve Alman milliyetçileri partisini bile devreden çıkaran *Stahlhelm* için durum böyledir.

Parti yoluyla temsil bağının kopuş süreci, dönüşsüzlük noktasında biter. Bundan sonra, gerçek iktidarla biçimsel iktidarın ayrımı yerleşir. Bundan böyle, parlamento, gerçek iktidarın kullanılıp uygulandığı bir yer olmaktan çıkar ve iktidar bloğunun siyasal partileri eş-dost toplantısı yapan parlamenterlere dönüşürler. Büyük sermaye, faşistleşme sürecinin ilk döneminde burjuvazinin öteki fraksiyonlarını temsil eden siyasal partileri kendine çekmeye çalışır. Bunda başarı gösterirse de bundan böyle bu partilerle açıkça çatışmaya girmektedir. Bu durum 1931 sonbaharında “milli muhalefet cephesi”nin kurulmasına yol açar. Bu cephenin gerçek amacı, Brüning’in düşmesinden çok parlamentonun onayladığı bu örtülü diktatörlüğün tamamen büyük sermayenin çıkarlarına bağımlı tam bir diktatörlüğe dönüştürülmesi idi. Nihayet, orta sermaye de kesin şekilde, biçimsel iktidarı elinde tutan Brüning’in de aralarında bulunduğunu, kendi siyasal temsilcilerinden yüz çevirir. Orta sermaye için bu durum kararnamelerle yürütülen devlet idaresi üzerinde bir baskı aracından başka bir şey değildir. “İşveren birliklerinin” yeniden kurulması ile başlatılan iktisadî-korpo-

19 Bu konuda, L. Bergstrasser, *Geschichte der politischen Partelen in Deutschland*, 1965, s. 240 vd.

ratif “baskı gruplarının” siyasal partilerin yerine geçmesi, devlet yönetimi üzerinde hemen her düzeyde doğrudan etkisini gösterir; İşveren örgütlerinin başında *Reichsverband der Deutschen Industrie*, ve İşveren Sendikaları Birliği bulunmaktadır. Bu birlikler gerçek iktidarın ifade edilmesine yarayan tek organlar görünümünü almaları ölçüsünde, gittikçe artan bir siyasal rol oynamaktadırlar. Faşistleşme sürecinin ikinci döneminde, bir taraftan Brüning ve Schleicher arasında, öbür taraftan gittikçe daha güçlenen bu çeşitli işveren örgütleri arasında açık çatışmalar patlak verir. Fakat bu geçici bir durumdur.

Faşistleşme sürecinin ikinci döneminde, “hükümet”partileri de, temsil ettikleri sınıf ve fraksiyonlara göre daha yavaş olmakla birlikte, giderek açık bir diktatörlük fikrini kabullenmişlerdir. Brüning deneyinden itibaren bu partilerin tümü için durum böyledir. Diktatörlük açık olacak, ama bunların kendi denetimlerinde yürütülecektir: Alman milliyetçileri hariç, ordunun doğrudan denetimi altında bir askerî diktatörlük tasarısı üzerinde görüş ayrılıkları vardır. Alman-milliyetçileri, kendilerine bağlı *Stahlhelm* ile Nasyonal-Sosyalist Parti arasındaki çekişmelerin devam etmesine rağmen kendi askerî diktatörlük tasarılarından vazgeçerek, Nasyonal-Sosyalist Parti’nin iktidarı almasını gittikçe daha açık bir şekilde ileri süren hemen hemen tek gruptular. Burjuvazinin öteki siyasal temsilcileri ise, Nasyonal-Sosyalist Parti’yi kendi denetimlerine alarak bu partiden faydalanmayı düşünmekteydiler. Brüning ve daha açık olarak von Papen ve son olarak Nasyonal-Sosyalist Parti bünyesinde bir iç bölünmeyi kışkırtarak (örneğin Strasser olayı) boş yer çabalayan Schleicher için aynı durum geçerlidir.

Bu parti yoluyla temsil bunalımı iktadardaki ittifakı etkileyen ideolojik bunalımla birlikte gider. Almanya’nın Bismarck’ın yukarıdan devrimi ile toprak feodalitesinin siyasal yöneticiliğinde kapitalizme geçmiş olması, Alman burjuvazisini, *Alman toplumsal formasyonunda egemen olan özgül bir ideoloji oluşturmaktan* alıkoymuştur. Avrupa çevresinde kapitalizmin kuruluşunun ilk zamanlarında burjuva ideolojisinin önemli bir yönü olan “liberalizm” Almanya’da asla yerleşememiştir. Al-

manya'da, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar egemen ideoloji feodal ideoloji olmuştur. Fakat bu ideoloji burjuvazinin kendi çıkarlarını kapsayacak şekilde militarizm, devlet despotluğu, kültür vb... şekiller de değiştirilmiştir. Yine Almanya'da, savaştan önce, başka Avrupa milletlerinde var olan milliyetçi-liberal hareketlerin doğrudan doğruya bulunmayışı anlamlıdır. Alman milliyetçiliği doğrudan doğruya militarizm şeklinde, yani, bu aşamada feodal ideolojinin baskınlığı altında sesini duyurmuştur. Bu durum, gelenek, görenek ve davranışlarda, Alman toplumunun içinde işlenmiş olan "Prusya ordusunun astsubayı" idealinde kendini göstermektedir.

Savaşın sona ermesi ve Weimar Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte orta sermayenin çıkarlarını temsil eden "liberal" ideolojinin yarma çabası görülür. Ama, bu çaba gene çok geç kalır. Her şeyden önce, egemen ideoloji, savaşın bitişi ile ve halk kitlelerinin bu ideolojiye karşı hücumu ile bütün halinde adamakıllı sarsılmıştır. İkinci olarak, yol açtığı ulusal sarsıntılar yüzünden önemli etkileri olan Versailles Antlaşması, Weimar'ın doğuşunun yüz karası sayılmıştır. Nihayet, daha o zamandan tekelci kapitalizme geçiş ve büyük sermayenin iktisadî egemenliği süreci başlamıştır. Gerçekten, *büyük sermayenin emperyalist ideolojisi, "şekil değiştirmiş" feodal ideolojinin egemen olduğu bir ideolojik sistem içinde de geniş ölçüde yer alabilir.* Bu anlamda, emperyalist ideoloji, "şekil değiştirmiş" feodal ideoloji ile rekabetçi kapitalizm aşamasının "liberal" ideolojinin çeliştiğinden daha az çelişir: Ayrıca bu durum, günümüzde, Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunda, özellikle Latin Amerika'da açık bir şekilde gözlenmektedir. Yayılmacı milliyetçilik, militarizm, despotizme ve devlet otoritesine tapınma her alanda "hiyerarşi" ve "disiplin" saygısı, bunlar, emperyalist ideoloji ile "şekil değiştirmiş" feodal ideolojinin ortak noktalarıdır.

İki ideolojik alt-sistem arasındaki, onların egemen ideoloji olarak birleşmeleri eğilimini taşıyan bu ortak yönlerle karşı büyük sermaye ile olan çelişkileri artan liberal burjuvazinin ideolojisi mücadele eder. Orta sermayenin siyasal temsilcileri, Zen-

trum'daki demokratlar, bu şekilde oluşan egemen ideolojiye karşı inatla direnirler.

Daha sonra, faşistleşme sürecinin ilk döneminde, “emperyalist-feodal” ideolojinin “Weimar” ideolojisine karşı saldırısı gittikçe daha açık şekiller alırsa da bu ideolojinin tam anlamıyla emperyalist ve tam anlamıyla feodal yönleri arasındaki çatlaklar da ortaya çıkar.

Emperyalist ideolojinin teknokratik yönü gittikçe açığa çıkmaktadır: “Teknik”, “uzmanlar”, tarafsız “teknikçi” devlet, “düzenlenmiş kapitalizm” vb. terimler vurgulanır. Buna karşılık büyük toprak sahipliğinin tepkisi, *gerici feodal romantizmin* tekrar canlanması ile kendini gösterir: “toprak birliği”, “toprak işleyenler” arasında “kişisel sadakat bağları”, kısacası “köylülük”den başlayıp “milli topluluğun” bütününe kadar uzanan Ortaçağ tipi bir *korporatizm* göklere çıkarılır. Bu korporatist ideali, faşist ideolojide tekrar ortaya çıkacaktır. Fakat, şimdiden belirtelim ki, büyük sermaye, ideolojik gericiliğin bu görünümünden tamamen uzak durur.

Faşistleşme sürecinin ilk döneminde iktidar blokunun kendi içinde ideolojik mücadelenin niteliksel bir şekilde kızıştığı açıkça görülür. Aslında, ideolojik çelişkiler sadece düşünme anında bulunmaz: İdeoloji, birtakım kurumlarda veya -bu yüzden “devletin ideolojik aygıtları” olarak nitelenebilecek olan- *ideolojik aygıtlarda* cisimleşir. İdeolojik mücadelenin aşamalarına göre, bu aygıtlar çok veya az önem ve siyasal ağırlık kazanırlar. Faşistleşme sürecinin ilk döneminde bu ideolojik aygıtların siyasal işlevlerinin arttığı görülür.

Bunların yalnız birkaçına örnek verecek olursak: “Pan-Alman Liga” gibi Weimar Cumhuriyeti’nden önce ortaya çıkmış çeşitli “milliyetçi” *gruplar*, çoğalmaya başlar ve etkilerinin gittikçe arttığını görürler: “Bu gruplar çok sayıda, çok çeşitli, ve bütün Almanya’da kök salmış halde idiler. Her kasabada çok sayıda ‘vatansever’ grubun şubeleri bir arada bulunuyordu. Yerel hayatta bu grupların etkisi çok önemli olmuştur. Seçkinler burada sürekli çok iyi temsil edilirler. O kadar ki, çoğu durum-

da, yerel siyasal hayat bu gruplar çevresinde dönmektedir.”²⁰ Almanya’da entellektüel hayatın merkezi olup, çeşitli gruplara adam sağladıktan sonra ideolojik-siyasal etki güçlerinin arttığını gören üniversiteliler, kapitalizmin yararına yukarıdan devrimi yürüten Bismarck’ın *Kulturkampf*’ının bitişinden sonra ideolojik ve siyasal etkilerinin yükseldiğini gören kilise, gazetelerin ve süreli yayınların sayı ve tirajlarının yükselmesi, radyo ve sinemanın kitle haberleşme araçları olarak kullanılmaya başlaması vb. ile genişleyen haberleşme aygıtı ve nihayet çeşitli “aydın” çevreleri, toplantıları, kûlûpleri vb. önemli bir rol oynamaya başlar.

İdeolojik mücadelenin yoğunlaşmasının doğal sonucu, ideolojik aygıtların siyasal ağırlıklarının artmasıdır. Temel olan burada olup bitendir. İşçi sınıfı ideolojisine karşı, üniversitelerin ve öğrenci hareketlerinin başını çektiği saldırıların dışında, iktidar bloku içinde de bir ideolojik karışıklık söz konusudur. Bu aygıtlar liberal ideolojiye karşı ortak hücumlarında birleşir görünürlerse de, emperyalist ideoloji ve feodal gericilik arasındaki çelişkilerin patlak vermesi geri kalmaz.

Ayrıntılara girmek sıkıcı olur. En ilginç olgu, bu ideolojik mücadelenin, iç çekişmeler arasında egemen ideolojiyi bütün halinde aşındırmaya katkıda bulunan bazı yönleri ile ilgilidir. Aslında Spengler gibi yazarların etrafında oluşturulan çevreler (*Juniklub*) liberal ideolojiye karşı bir mücadele, açıkça emperyalist-feodal ideolojinin yanında bir mücadele yürütürlerse de, başka yerlerde durum daha karmaşıktır. Liberal ideolojiye karşı çoğu kez, *küçük burjuva ideolojisi* ve hattâ, *genelleşmiş ideolojik bunalım* içinde işçi sınıfı ideolojisinin etkisiyle “anti-kapitalist” –fakat kesinlikle sosyalist olmayan– bir görünüm dikkat çeker.²¹

Komünist Manifesto’dan bu yana bilindiği üzere, egemen ideoloji her zaman, özellikle baskı altındaki sınıflara yayılmayı amaçlayan özgül bir dile sahiptir. Bu yüzden Marx, *burjuva sosyalizmi* –bunu ütöpik sosyalizmden ayırmak gerek– ve hattâ *feodal sosyalizm*’den söz ediyordu. Gene de, eldeki durumda, da-

20 Klein, Weimar 1968, s. 65.

21 Bu hareketlerin tamamı hakkında, R. Kühnl, *Die National-Sozialist Linke*, 1966.

ha da ileri bir özellik var. Bu, liberal ideolojiye karşı saldırılarda, “anti-kapitalist” ve “anti-feodal” ideolojik eleştiri öğeleri bulunmasıdır. Nasyonal-Bolşevist” veya *Linke leute von Rechts* –sağın solundaki adamlar– olarak adlandırılan eğilimi taşıyan dergiler etrafında gruplanmış çevreler için durum böyledir.²² Burada, milliyetçi geleneklerin işçi sınıfı ideolojisi öğeleriyle uzlaştırılmasını öngören ve çoğunlukla “plütokrazi” ve “kaba zenginliğe” karşı hücumlarla, işçi sınıfının “tarihî öneminin” vurgulanması ile kendini gösteren ideolojik çabalar söz konusu idi. “Milliyetçi-devrimciler” grubunu kurmuş olan Ernst Jünger ve Ernest von Salomon gibi yazarları birbirine yaklaştıran eğilim budur. Burada şimdilik, bu saldırıların, nasyonal-sosyalist örgütten açıkça ayrı olan çevrelerden geldiğine işaret edelim.

Buna paralel olarak, siyasal personel ve “ideoloji görevlileri” –iktidar blokunun bekçi köpekleri– arasında bir kopma görülür. “Liberal-parlamentar” ideolojiye karşı hücumlar gittikçe “politikacıları”, “partilerin” gevşekliğini, beceriksizliğini ve çürümüşlüğüne hedef alır: Alman-milliyetçileri de bu saldırıdan kurtulamazlar. Bu ideolojik hareketlerin tümü siyasal partilerin dışında yer alır. Tek istisna, 40.000 kadar üyesi olup “plütokraziye” karşı hücumların renk verdiği mistik-dinî temele dayalı ve 1930’dan sonra Demokrat Parti ile birleşmeyi deneyen, *Lungdentscher Orden*’dir: Birleşme çabası, buna dikkat edelim, ortaya çıkan faşist tehlikeye karşı koymak içindir.

Faşistleşme sürecinin ikinci döneminde bu durum keskinleşir çünkü, bu arada son engel aşılmıştır. Bu engel orta sermayenin son ideolojik direnç çabasıdır. Bu çaba sosyal-demokrat hükümetin desteğine ve yeni bir sınıf işbirliği görüşüne, emperyalist-feodal ideoloji tarafından kesin karşı çıkılan “emek-sermaye işbirliğine” doğru orta sermayenin başarısız ideolojik saldırısına dayanır. İktidardaki bloku, büyük sermayenin hegemonyası altında ideolojik bakımdan kaynaştırma rolü, “faşist ideolojiye” düşecektir.

22 J. Dnoz, *Les Foress politiques de la republique de Weimar* Les cours de la sorbonne éd, s. 147 vd. Özellikle E. Vermoil, *Doctrinaires de la revolution allemande* (1918-1938), 1939.

Nihayet, faşistleşme süreci iktidardaki blok bakımından ve özellikle büyük sermaye yönünden, bir saldırı aşamasına ve bir *saldırı stratejisine* tekabül eder.

Bu açıdan, belirleyici dönem gene 1927'lere kadar uzanan dönemdir. 1923'teki sıkıyönetim ve büyük sanayicilerin işgününün uzatılmasını, pek çok toplumsal avantajın geri alınmasını, ekmek için konulan yardımların kaldırılmasını, demiryollarının tekrar özel sektöre devredilmesini vb. isteyen muhtıralarından sonra, hükümetler giderek bunların isteklerini yerine getirirler. İşgünü süresi giderek asgarî 9, çoğu kez 10, bazen 12 saate yükselir: Bu durum 1927'de sosyal-demokrat sendikalar tarafından resmen onaylanmıştır.²³ İşverenlerin lokavt taktiği yaygınlaşır: Anlamlı bir durum 1927'den itibaren lokavtlar yüzünden Reich'de kaybedilen işgünü sayısının grevler yüzünden kaybedilen işgünü sayısını aşmasıdır.²⁴ Paralel olarak, büyük toprak sahipliği, orta ve küçük köylülüğün elde ettiği avantajları giderek ortadan kaldırmaya çalışır: Orta ve küçük tarımın ürünlerinin aleyhine tahılda gümrük koruması, 1919'da büyük mülkiyetin zararına hazırlanan "kolonizasyon" projelerinin uygulanması vb.

Bu süreç, nihayet, sosyal-demokrasinin kesin olarak büyük sermayenin buyruğuna girmesiyle hızlanır. Sosyal-demokrasinin "emek-sermaye birliği" siyasetinin açtığı yol, Brüning'in kemerleri sıkma planına ve sosyal-demokrat sendikaların doğrudan doğruya bununla işbirliği yapmalarına götürür. Hindenburg'un çevresinde toplanan büyük toprak sahiplerinin saldırısı yoğunlaşır.

Fakat durum asıl siyasal planda açık hale gelir. Her şeyden önce, Alman burjuvazisi her şeye rağmen öbür Batılı burjuvazilerle olan çekişmelerini çözmek, bir düzene sokmak istemektedir;²⁵ bu onun içeride giriştiği saldırıda istediği gi-

23 G. Badia, *a.g.e.*, s. 215.

24 G. Castellan, *L'Allemagne de Weimar*, 1969, s. 76.

25 Ayrıca, yalnızca iktisadî yönlerinden değil, fakat en başta siyasal-ideolojik sonuçları nedeniyle ağır *Versailles Andlaşması* sayesinde, nasyonal-sosyalizmin yükselmesinde, Batı burjuvazilerinin sorumluluklarına bir kez daha işaret etmek gerek.

bi davranmakta serbest olmasını sağlayacaktır. Bu süreç Stresemann'ın dış politikasında, başka konularla birlikte, Almanya'nın yeniden silahlandırılmasının veya askerileştirilmesinin gelişmesini sağlayan dönüm noktasında kristalleşir.

“İçeride” sınıf mücadelesi konusunda saldırının kaba çizgilerine bundan önce işaret ettik. En anlamlı öge, dağınık grupların tersine, halen çökmüş olan parti temsilinin yerini alarak, gerçek örgüt çekirdekleri olarak işlev gören kuruluşların oluşumudur: *Stahlhelm*, büyük toprak sahipleri için *Grüne Front* vb. Buna paralel olarak, genellikle ideolojik nitelikte, halk kitlelerine karşı doğrudan saldırıya yönelen pek çok grup ve dernek oluşur.

4. NAZİ PARTİSİ, NAZİZM, EGEMEN SINIF VE FRAKSİYONLAR, HEGEMONYA VE YÖNETİCİ SINIF

Burada ele alacağımız sonuncu konu, Nasyonal-Sosyalist Parti ve nasyonal-sosyalizm ile iktidar bloku ve özellikle büyük sermaye arasındaki ilişki sorunudur. Gerçekten, faşistleşme sürecinin başlangıcı bu konuda bir kopma göstermektedir. Çünkü bu ilişki faşizmin “kökenleri” sorununa indirgenemez. Daha önceki dönemlerde, büyük çiftçilerin ve büyük sermayenin emrinde, dar anlamda askerî planda yararsız hale gelmelerinden sonra ilk efendileri tarafından terk edilmiş olan silahlı çeteler ve güçler söz konusu idi. Faşistleşme sürecinin başlangıcı ile birlikte durum tamamen değişir. İktidar blokunun saldırı aşaması ile Nasyonal-Sosyalist Parti'nin bir yığın hareketi haline gelmesi ve iktidar bloku ile yavaş yavaş örgütsel bağlar kurması aynı zamana rastlar.

“Rastlama” sözü ne bir kronolojik sıranın ne de neden sonuç ilişkilerinin söz konusu olduğunu göstermek amacıyla kasten kullanılmıştır. Başka bir deyişle nasyonal-sosyalizmi bir kitلة hareketi yapan şey, iktidar bloku ve özellikle büyük sermaye ile ilişkinin “önceden” kurulması değildir. Bu iki öge daha çok *konjonktür* tarafından birbirine bağlanmıştır. Aynı şekilde, verileri tersine çevirerek şu da söylenebilir: Nasyonal-sosyaliz-

min giderek bir kitle hareketi haline gelmesi gerçekleştikçe, iktidar bloku bu harekete yaklaşmıştır. Çünkü 'totalitarizm' ideologlarının büyük bir kısmının ileri sürdüğünün tersine²⁶ Nasyonal-Sosyalist Parti'nin *daha sonra* büyük sermayenin desteğini kazanabilmesi için, *önce* bir kitle hareketi haline geldiği de doğru değildir.

1923'te Bavyera'daki başarısız darbeden sonra ezilmiş gibi gözüken Nasyonal-Sosyalist Parti çabucak kendini toparlar:²⁷ 1925'te 27.000 olan üye sayısı, 1927 Nuremberg Kongresi'nde 30.000'i SA olmak üzere 72.000'e çıkar. Bu sayı 1928'de 108.000'e ve 1929'da 178.000'e fırlayacaktır. 1926'da Baldur von Schirach ünlü Nasyonal-Sosyalist Öğrenciler Birliği'ni kurar ve bu örgüt üniversite çevresinde etkisini yaymaya, öğrenci seçimlerinde başarı sağlamaya devam eder. Nasyonal-Sosyalist Parti'nin 1930'dan önceki seçimlerde önemli başarılar sağlayamadığı ve bunun sonucunda Komintern'in nasyonal-sosyalizmin önemini uzun süre yanlış değerlendirdiği doğrudur. Nasyonal-Sosyalist Parti, faşistleşme sürecinin ilk döneminden sonra bir kitle partisi haline gelir. Çeşitli milliyetçi hareketlerde faşist ideolojinin gittikçe artan etkisi göz önüne alınırsa, durum daha açık hale gelir: Örneğin 1927'de çabucak geniş bir dağıtıma ulaşan faşist *Der Angriff* (Hücum) gazetesinin çıkarılması.

Bu dönemde, Nasyonal-Sosyalist Parti ile büyük sermayenin bazı çevreleri arasında siyasal bağlar kurulur. Dönüşsüzlük noktasından itibaren bu bağlar Nasyonal-Sosyalist Parti'ye, sermayenin bu kesiminin tümünün desteğini sağlar. 1927'de bir olay olur: "Goşizan" fikirleri, bu çevreleri rahatsız eden General Otto Strasser, Berlin-Brandenburg bölgesinin başından alınıp, yerine Goebbels geçirilir. Yine 1927'de daha önce programda yer alan aşırı "anti-kapitalist" isteklerin sesi kısılarak,

26 Hitler'i, büyük sermayenin "koro şefi" olarak gören bu görüş, özellikle şu yazarlarca desteklenir: Kornhauser, *The politics of Mass Society* 1965, s. 198 vd. G. Almond, "The Politics of German Business", *West German Leadership and Foreign Policy*, H. Speir (der.), 1957 içinde s. 195 vd., Hallgarten, Heiden, vd...

27 Rosenberg, s. 200 vd.

Nasyonal-Sosyalist Parti'nin programında ilk radikal değişiklik yapıldı.

Tam da bu tarihlerde, çiftçi çevreleri ve büyük sermayenin temsilcileri, bu partiyi gittikçe artan bir biçimde desteklediler. Aralarında hanedan ailesinin bazı üyelerinin de bulunduğu çiftçiler, kitle halinde bu partiye katıldılar. Giderek çiftçilerin ve özellikle büyük sermayenin bütünü Nasyonal-Sosyalist Parti'yi destekler ve bu destek açıkça örgütsel, siyasal bir görünüm alır. 1927 yıllarında Alman milliyetçileri partisinin ve öbür sağ kuruluşların siyasal bakımından Nasyonal-Sosyalist Parti'nin denetimine girmeleri süreci başlamaktadır. 1928'de Alman Milliyetçi Partisi'nin başkanlığına seçilen Hindenburg, Young planına karşı açılan büyük ulusal kampanyada Hitler'le açık ittifaka girer. Alman Milliyetçilerini, Stahlhelm'i (Çelikmiğfer), Nasyonal-Sosyalist Parti'yi, Pan-Alman Ligası'nı bir araya getiren *Birleşik Ulusal Cephe* kurulur. 1930'da Brüning döneminde "ulusal muhalefet" gittikçe Nasyonal-Sosyalist Parti'nin egemenliğine girer. Para akmaktadır. Yine 1930'da Hitler legaliteye saygısını ilan eder. İktidarı salt anayasal yollardan ele geçirmek istemektedir: Fakat bu, büyük sermaye ile kurmuş olduğu ilişkinin fazladan bir göstergesinden başka bir şey değildir.²⁸

Faşistleşme sürecinin ikinci döneminde, Nasyonal-Sosyalist Parti, iktidar blokunun öteki fraksiyonlarının büyük çiftçiler ve büyük sermaye ile olan siyasal çelişkilerini etkisiz hale getirmeyi ve öbür taraftan ülkenin yönetimine geçmesinden korkularını yatıştırmayı geniş ölçüde başarır. İktidar bloku içinde iktisadî çelişkilerin yoğunlaştığı sırada, Nasyonal-Sosyalist Parti hücum evresinde bir ittifakın içinde *siyasal ortak payda* işlevi görüyordu. Bu durum en başta devlet aygıtının Nasyonal-Sosyalist Parti'yi açık açık desteklemesi ile kendini gösterir. Ayrıca nasyonal-sosyalizm konusunda, orta sermayenin temsilcile-

28 Bu son dönemin siyasal öğelerinin bütünü konusunda, K.D. Bracher, *Die Auflösung der Weimarer Republik. Eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie* 1964, ve yine aynı yazarın, a.g.e. *Die Deutsche Diktatur...* R. Heberle, *From Democracy to Nazism*, 1945. D. Shoenbaum, *Hitler's Social Revolution*, 1966.

rinin bir hayli belirsiz tutumlarında –SA’ların Brüning tarafından geçici olarak yasaklanması olayı– ve nihayet nasyonal-sosyalizmin iktidara ulaşmasının son engelleri de ortadan kalkarken, orta sermayenin tamamen pasif tutumundan ortaya çıkar: Bu pasiflik, Brüning’in Hindenburg tarafından azledilmesi sırasında oldukça açıktır.

Bununla birlikte, ve yine aynı aşamada, Nasyonal-Sosyalist Parti ile halk kitleleri arasındaki çok kuvvetli politik bağ devam eder. Öyle ki, büyük sermaye, Nasyonal-Sosyalist Parti’nin siyasetinden sık sık rahatsız olmaktadır. Aynı şekilde büyük sermaye tarafından Hindenburg-askerî diktatörlük kararı oynanır. Fakat bundan böyle buna daha az güvenilmektedir. 1932’de Hitler kampanyasını yürüttüğü sırada Hindenburg’un başkan adaylığının büyük sermaye tarafından desteklenmesi buna örnektir.

Nasyonal-sosyalizmin iktidara geçmesiyle, büyük sermayenin iktisadî hegemonyasının kurulması, siyasal hegemonya ile iktisadî egemenlik arasındaki açıklığın giderilmesi ve iktisadî egemenlik sürecinde bir yoğunlaşma başlar. Beklenmedik durumları da içeren ve aşamalar halindeki bu süreç, şunu göstermektedir: Büyük sermaye faşist parti, faşist devlet ve faşist ideoloji yolu ile, iktidar bloku içinde karşılaştığı iktisadî iç çelişkilerin siyasal yoldan üstesinden gelerek, iktidar blokunu kendi vesayeti altında birleştiren bir genel siyaset empoze etmeyi başarır.

Nasyonal-sosyalizm daha ilk iktidar aşamasında iktidar blokuna özgü siyasal kuruluşların tümünü dağıtır, yani iktidar blokunun geleneksel temsilcilerinin siyaset sahnesinden atılması ile işe başlar. Nasyonal-Sosyalist Parti iktidara gelişinden bir yıl sonra Almanya’da *tek parti* haline gelir.²⁹ Bu siyasal kişilerin sonuncuları –von Papen, Hugenberg, von Neurath– idareden uzaklaştırılırlar ve öbür taraftan bunlara karşı –fiziksel olarak yok etmeye kadar varan– çok sert tedbirler uygulanır. Buna paralel olarak, Nasyonal-Sosyalist Parti’nin kendi bünye-

29 Bu konuda, bkz. E. Matthias ve R. Morsey (der.), *Das Ende der Partelen*: 1933, 1960.

sinde “sol” kanadın temizlenmesi gerçekleşir. “İkinci devrim” (anti-kapitalist) isteyen 2 milyon SA ve şefleri Röhlm ve Stras-ser’in ortadan kaldırıldığı ünlü *uzun bıçaklar gecesi* budur. Nihayet bu iş hâlâ devlet aygıtı içinde var olan direnişlerin saf dışı edilmesi ile sona erdirilir.

Bununla birlikte, bu süreç *tamamen özel* bir yol izler. Devlet aygıtının siyasal öneminin artması ile birlikte, bu aygıt içinde ağırlık noktasının ordudan polis örgütüne ve idareye kayması ve devlet aygıtında “üst makamların” Nasyonal-Sosyalist Parti’nin üyeleri ile doldurulması ile birlikte, yani faşizmin iktidarda ilk döneminde, Nasyonal-Sosyalist Parti ile olan bağlarını ileride göreceğimiz *küçük burjuvazi, yönetici sınıf* durumuna geçer. Küçük burjuvazi, devlet aygıtının “üst mevkilerine”, küçük burjuvazi ile temsil bağları henüz kopmamış siyasal personel sağlayan sınıftır. Böylece küçük burjuvazi, nasyonal-sosyalizmin iktidarının ilk döneminde, bu durumda kesin yararlar elde etmektedir.

Buna paralel olarak bir yandan devlet aygıtının bütününün, Nasyonal-Sosyalist Parti aracılığıyla, özgül ideolojideki küçük-burjuvalarla aşırı şekilde doldurulduğu, öte yandan, başlangıçta öbür sınıflara bağlı bulunan devlet organlarının –en başta *ordu*– tamamen “küçük-burjuva” karakterde devlet organlarına bağımlı hale geldiği görülür. Böylece küçük-burjuvazi, aynı zamanda devlete “destek sınıf” haline gelir. *Gleichschaltung* süreci ve “faşist bürokrasi” sorunu işte buradadır.

Bu durum, daha sonra, stabilizasyon dönemi ile birlikte, Nasyonal-Sosyalist Parti’nin *tamamen Nazi devlet aygıtına bağımlı hale gelmesine* yol açar.³⁰ Çünkü, stabilizasyon dönemi ile birlikte, devlet aygıtının küçük-burjuvazi “üst-mevkileri” ve partinin “şefleri”, yönetici sınıf durumunu kaybeden, fakat nasyonal-sosyalist devlet için bir *destek sınıf* olmaya devam eden küçük-burjuvazi ile temsil bağlarını artık koparmışlardır. Küçük-burjuvazi ise nasyonal-sosyalist siyaset yüzünden çıkarları zedelenmiş olmakla birlikte, devleti destekleyen sınıf olmaya devam eder. Gene de parti ve devletin bir-

30 Bütün bu sorunların analizi için kitabın sonuna bakın.

leştigi noktaya kadar varmayan bu *bağımlılık*, küçük-burjuvaziye kısa bir süre için yönetici sınıf görevi görmesine elvermiş olan siyasal aracı –parti– kaybettirmektedir. Fakat devlet aygıtının bütünü ile olan ilişkisi yoluyla, toplumsal güç görevi görmeye devam eder. Bu durum, Nasyonal-Sosyalist Parti bünyesinde sadece sol eğilimli “şeflerle” sınırlanmayan arınmaları da birlikte getirir: Partinin 1933’ten önceki siyasal sorumlularının % 20’si, 1934 sonuna kadar ihraç edilir. Bu tarihten başlayarak, bu partinin siyasal yönetici ve sorumluluklarının % 80’i, 1933’ten sonra partiye katılmış üyeler arasından seçilir.³¹

Bu durumun kendisi, nasyonal-sosyalizmin iktidara oturmasına ve iktidarını devam ettirmesine yol açmış olan güçler dengesi bütününe bağlıdır: Bu, büyük sermaye ve küçük-burjuvaziyle dönemlerine göre, ittifaktan desteğe kadar varan, yaklaşmayla belirlenmiş bir durumdur. Bütününe damgasını vuran bu durum, *aynı zamanda* Nazi devletin büyük sermaye karşısında *görelî özerkliğinin* de bir etmenidir.

Daha yakından bakarsak, sanayiciler ve malî sermaye çevreleri korporatif örgütleri, Nasyonal-Sosyalist Parti’ye katılmaları, Nasyonal-Sosyalist Parti’nin “üst kademe” yöneticilerinin bir kısmının –Goering vb.– bir *devlet burjuvazisi* çekirdeği oluşumu yoluyla yavaş yavaş fakat emin şekilde büyük sermaye ile kaynaşması sayesinde, kelimenin tam anlamıyla devlet aygıtlarından asla uzaklaşmazlar. Tersine, bu aygıtlarda güçlü ve dolaysız olarak vardılar. Thalheimer’in, Bonapartist modele göre faşizmi açıklayan tezini geçersiz kılan nedenlerden biri de budur. Thalheimer’e göre; faşizmin “görelî özerkliği”, büyük sermayenin iktisadî egemenliği ile siyasal egemenliği arasında, zaman içinde bir kopuntuya dayanır. Çünkü büyük sermayenin, kendi iktisadî egemenliğinin korunması için, bir “otorite” (Louis Bonaparte - Hitler) lehine siyasal egemenliğinden feragat etmesi gerekir. Thalheimer’in yanılığının başlıca nedeni, faşizmle Bonapartizm arasındaki önemli bir farkı ve büyük sermaye bakımından bu partinin somut işlevini ihmal etmiş ol-

31 K. Bracher, a.g.e., s. 257.

masıdır. Faşist parti, gerçekten, büyük sermayenin siyasal egemenliğini ve devlet aygıtlarının yönetim mevkilerine katılmasını sağlayarak, zamanla onun siyasal temsilcisi görevini görmektedir.³²

Bununla birlikte, Nasyonal-Soyalist Parti'nin varlığı buna paralel olarak devletin büyük sermayeye görece özerkliğinin bir ögesini oluşturur. Bu partinin bütünü ve özellikle orta tabakaları ve tabanı, değişik devlet aygıtlarında, her düzeyde görev almış olan küçük-burjuvazi ile köklü bağlarını her zaman sürdürürler. Büyük sermaye çevrelerinin doğrudan doğruya katıldıkları korporatif kurumlarda bile daha çok parti egemendir.

Büyük sermaye ile Nasyonal-Sosyalist Parti-devlet arasındaki sürekli çelişkilerin ayrıntılarına girmek gereksizdir. Bu çelişkiler, büyük sermaye ile iktidar blokunun öteki sınıf ve fraksiyonları arasında ve iktidar bloku ile halk kitleleri arasında nasyonal-sosyalizmin ayakta tuttuğu "oyuna" bağlıdır. Bu çelişkiler dört yıllık plandan itibaren (1936) –Goering ve Schacht arasındaki çekişmeler– ve savaş ekonomisinin kurulması –1938'de Mareşal Blomberg ve Mareşal Fritsch'in gözden düşmeleri– ile açık hale gelirler. Bunun nedeni, savaşın Alman büyük sermayesinin çıkarlarına uygun düşmemesi değildir. Başlıca neden, nasyonal-sosyalist devletin, iktidar blokunun öteki ögeleri üzerinde oluşacak büyük sermayenin egemenliği sürecini "denetleme" çabalarıdır.

32 D. Lerner (der.), *The Nazi Elite*, 1951, s. 6 vd. D. Schoenbaum, a.g.e., s. 239, H. Gerth, "The Nazi Party, It's Leadership and Composition", *Reader on Bureaucracy*, Merton (der.), 1952 içinde, s. 100 vd.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İTALYA

1. İKTİSADİ ÇELİŞKİLER

İtalya'da faşizm ve faşistleşme sürecinin incelenmesine girmeden önce şunu belirtelim: Faşist İtalya, nasyonal-sosyalist Almanya ile kökenleri farklı olmakla birlikte, ortak karakterler gösterir. Daha önce sergilemiş olduğumuz nedenlerden dolayı, İtalya'da iktidar bloku içinde de iktisadî çelişkiler ve bunalım ortaya çıkar. Bununla birlikte, bir yandan bu çelişkiler Alman örneğindeki kadar önemli değildir, öte yandan ve bundan dolayı faşizm, büyük sermayenin aracı olması nedeniyle iktidar blokunun öbür üyelerinin daha güçlü dirençleri ile karşılaşır. Böylece faşistleşme süreci, Almanya'dakinden daha kısa olmakla birlikte (1920 sonu-1921 başında başlar ve 1921 bitmeden dönüşsüzlük noktasına ulaşır), daha yavaştır. İtalyan faşizmi ancak 1925'te, Mussolini'nin iktidara yerleşmesinden üç yıl sonra, *son derece faşizan kanunlar* ile istikrar kazanır ve ikinci evresine geçer.

En başta, Mezzogiorno sorununun kapsadığı büyük sermaye ile büyük toprak sahipliği arasındaki çelişki, yani, bir bakıma kuzeyin burjuvazisi ile güneyin çiftçileri arasındaki çelişki, Almanya'da olduğundan çok daha derindir. Yarı feodal bir

tarımsal üretime karşı sermayenin erken ve yapay yoğunlaşması sürecinde tarımın endüstriye oranla geri kalmışlığı burada daha fazladır. 19. yüzyılın ikinci yarısında her ne kadar yeni doğmakta olan burjuvazi ile büyük toprak sahipliği, koruyucu gümrük politikası yoluyla bir uzlaşma zemini bulmuşlarsa da, tarımsal işletmelerin feodal yapılarının devamı yanında sermayenin yoğunlaşma sürecinin hızlanması ile, çelişkiler tekrar ortaya çıkar. Birinci Dünya Savaşı sonrası bunalımıyla birlikte, tarım ve sermaye arasındaki açık uçurumlaşır. Öte yandan, tarımda sermaye birikiminin yokluğu, çiftçileri sanayileşmeden bütünüyle uzakta tutar. Böylece, bunlar toprak spekülasyonuna oynarlar. Sermaye yoğunlaşması kesin bir şekilde hızlanır ve tarımsal üretim ve fiyatlardaki düşüş ile belirlenen faşistleşme sürecinin ilk döneminde, tarım-sanayi çelişkisi şiddetlenir. Bu durum, 1920’de büyük sanayiciler tarafından kurulan (genel sanayi konfederasyonu) ve büyük çiftçiler tarafından kurulan (genel tarım federasyonu) iki büyük kuruluşun rekabetinde kendini göstermektedir. Genel tarım konfederasyonu, devletin bütçe açığının büyümesi çerçevesinde benimsediği, yalnız sanayinin lehine olan vergilendirme politikasına –ki kapitalizmin yapay gelişiminde bunun büyük bir önemi olmuştur– karşı çıkmaktadır. Gerçekten de, 1919’da Halkçı Parti’nin –“köylü” partisi– kurulması bu çatışma ile yakından ilgilidir.¹

Şu halde, İtalyan örneğinde, Alman örneğinin tersine kuzeyin burjuvazisi ile güneyin büyük çiftçileri arasındaki geleneksel ittifak, sermayenin yoğunlaşmanın artması süreci ve büyük sermayenin oluşumu ile ciddi bir şekilde, geçerliliği tartışılır hale gelmiştir. Siyasal alanda bu ittifak devam ederse de, iktisadî alanda kapsadığı yıkıcı tohumlar kendilerini gösterirler.

Ve bu durum *büyük* ve *orta* sermaye arasında artan çelişkilerin –bunlar sermayenin yoğunlaşması sürecinin özünde yatan çelişkilerdir– eklenmesiyle daha da açıklık kazanır. Bu çelişkiler, Alman örneğinde olduğu gibi burada da, sanayi kol-ları arasındaki çelişkiyi *kısmen* kapsarlar. Hemen 1919’dan iti-

1 R. Paris, *Les Origines du fascisme* (bundan böyle Paris-I diye söz edilecek) s. 54 vd.

baren, Milano'da yoğunlaşmasının korkuttuğu orta işletmeleri bir arada toplayan ulusal mekanik metalurji birliği kurulur.² Hattâ, orta sermaye ve çiftçiler arasında, büyük sermayenin ekonomik egemenliğine karşı bir ittifak görülür. Bu, büyük İtalyan sermayesinin güçsüzlüğü nedeniyle ve İtalya'da kapitalizmin gelişmesinin kendine özgü eşitsizliği nedeniyle mümkün olup, orta sermaye ile çiftçilerin iktisadî çıkarlarının konjonktürel olarak bir araya gelmesine imkân tanır. Zaten bu ittifak denemesi hem Halkçı Parti'nin, hem de faşistleşme süreci sırasında iktidarda bulunan orta sermaye temsilcilerinin (Giolitti, Nitti, Bonomi, Facta) siyasetleri ile giderek açıklık kazanır.

İktidar bloku içindeki bu iktisadî çelişkilere, nihayet, büyük sermayenin kendi içinde banka sermayesi ile sanayi sermayesi arasındaki çelişkiler de eklenir. İtalya'da sermayenin yoğunlaşma süreci, Almanya'daki kadar ilerlemiş değildir ve özelliği zamansız oluşumdur. Bu yüzden, bankalar ve sanayi ile arasındaki çelişkiler de özellikle keskindirler. Savaştan elde ettikleri muazzam kazançlar sayesinde, büyük sanayicilerin bankaları ele geçirmek için tam bir saldırıya geçtikleri görülür. Oysa İtalyan sermayesi, Almanya'dakinden farklı olarak, spekülatif özelliğini sürdürür ve sanayileşme alanına atılmakta çekimser kalır. Banka sermayesi, büyük sanayinin bu saldırılarından korunmaya çalışmaktadır: 1918'de belli başlı dört İtalyan bankası bir kartel oluşturur.

Görece bir başarısızlığa uğramışsa da, bu saldırı iç kargaşalara yol açar.³ Savaş sonrası bunalımı bağlamında, *Banca Italiana di Sconto*'yu denetim altına almayı başarmış olan dev sanayi kuruluşu *Ansaldo* 1921'de iflas tehlikesiyle karşılaşır: Lloyd Méditerranée bankasını denetleyen *Ilva* tröstü yıkılır. Hükümet, bu iki uzlaşmaz taraf arasında yalpalar durur: Devletin büyük sanayie yardım etmesini reddeden Bonomi bu tutumu sonucun-

2 R. Paris, *Histoire du fascisme en Italie* (bundan böyle, Paris-II) s. 132, A. Tasci, *Naissance du fascisme* 1969, s. 111 vd. R. Romeo, *Breve Storia della Grande Industria Italiana*, 1967.

3 Bu çelişki konusunda, bkz. R. Romeo, *a.g.e.*, s. 128 vd. S.B. Clough *a.g.e.*

da düşer. Ancak faşizmin gelmesiyle büyük sermaye bünyesinde, tekelci sanayi sermayesi, Alman örneğinin tersine, banka sermayesi üzerinde kendi egemenliğini kuracaktır.⁴

Bütün bu çelişkiler, faşistleşme sürecinin ikinci döneminde kızışır. *Ve bu savaş sonrasının “iktisadî bunalımı” 1921 sonuna doğru özümленirken*, sanayi üretiminin toplam üretim içinde 1918’de % 30.6 olan payı, 1921’de % 25.3’e düşmüşken, 1922’de % 29’a yükselir; tüm sanayi kollarında üretim düzeyi yükselir. Bütçe açığı önemli ölçüde azalır; fiyatlar düşer, işsizlik azalır. Fakat, sermayenin yoğunlaşmasının doğurduğu çelişkiler şiddetlenir. Nitti ve Giolitti’nin arkasında bulunan iki banka grubu, “İskonto Bankası” ve “Ticaret Bankası” arasında 1921’de patlak veren rekabet; büyük ve orta sermaye arasında, orta sermayenin “emek-sermaye birliği” siyasetine ve Almanya’da olduğu gibi, bu orta sermayenin siyasal temsilcilerine (Giolitti) ücretlerin olduğu düzeyde tutulmasına karşı büyük sermayenin gittikçe artan muhalefeti ile somutlaşan çelişki: Sonuçta çiftçiler lehine işleyen bir vergi politikası aracılığıyla tarım ürünleri fiyatlarının sabit tutulmasına –1921’de Nitti Kabinesi’nin düşmesine yol açmış olan “ekmeğin siyasal fiyatı” sorunu– karşı çıkan büyük sermaye ile, büyük çiftçiler arasındaki çelişki şiddetlenir.

İktidardaki faşizm konusunda ise, Alman nasyonal-sosyalizmiyle karşılaştırıldığında aşağıdaki özellikler kaydedilmektedir:

a) *İtalyan faşizmi*, bütün bir dizi tedbirde somutlaşan iktisadî politikası ile büyük toprak sahipliği üzerinde büyük sermayenin iktisadî egemenliği konusunda, nasyonal-sosyalizmden çok daha açık ve seçik bir şekilde müdahalecidir. Almanya’da tarımın kapitalistleşmesi, bu kapitalistleşmeyi yoğunlaştırarak devam ettiren nasyonal-sosyalizmin ortaya çıkışından daha önce başlamış olduğu halde, İtalya’da, tarıma kapitalizmin girişi faşizm aracılığı ile olur. A. Rosenberg’in belirttiği üzere: “Mussolini, güneyli çiftçileri tarım devrimine karşı savaşlarında desteklemiştir, fakat bu yarı-feodal senyörle-

4 P. Alatri, “La Crisi della classe dirigente”, *Fascismo e Antifascismo*, 1963 içinde, s. 66.

re “liberal” dönemde devlet üzerinde sahip oldukları etkinliği geri vermeye asla yanaşmamıştır. (Faşist parti, modern kuzeyin partisidir ve öyle kalmıştır) Faşizm orta ve güney İtalya’da eski feodal çevrelerin nüfuzunu kırmıştır. Güneydeki çiftçiler ve yerel ağalar için “kötünün en iyisi” söz konusu idi: Belli ki bunlar kızıl devrimi en büyük bela olarak görüyorlardı, ve işte bu yüzden faşizmi desteklediler. Fakat bunun yanı sıra, faşizmin gelmesi ile eski saltanatlarını kaybedeceklerini de biliyorlardı.”⁵ Halkçı Parti’nin faşizme karşı uzun süre muhalefet sürdürmesinin sebeplerinden biri budur. Nihayet, faşizmi daha yakından destekleyenler, güneyli “yarı feodal” çiftçilerden çok kuzey ve orta İtalya’nın büyük çiftçileri ve “kapitalist” arazi sahipleridir: “Kırsal faşizm” Po Vadisi’nde, Emilia’da ve Toskanya’da yoğunlaşır.⁶

b) Burada da, faşizmin iktisadî politikası, sermayenin yoğunlaşmasında ve büyük sermayenin, orta sermaye üzerinde iktisadî egemenlik kurmasında büyük ölçüde mücadele ederse de, bu süreç Almanya’dakinden *daha uzun sürer*. İtalyan büyük sermayesinin iktisadî çıkarlarını, Nazizmden çok daha fazla dikkate almak zorunda kalacaktır –bu, faşizmin “iktisadî liberalizmin” birinci dönemidir– ve ikinci olarak tüketim malları sanayiinin çıkarlarını da kollaması gerekecektir.

2. BÜYÜK SERMAYE VE TOPRAK SAHİPLERİ

Faşizm koşullarında büyük sermaye ile büyük toprak sahipliği arasındaki ilişkiler sorunu, kurumsal-siyasal önemi çok büyük olan bir sorun ortaya koyar: Bu söz konusu sosyo-ekonomik yapıda –birleşmiş bir şekilde– “bir arada bulunmakta olan” iki üretim tarzı arasındaki ilişkiler, yani, *daha o sıra tekелci kapita-*

5 Rosenberg, *Der Fascismus*, a.g.e.; s. 111-112.

6 Güneyin “Yarı-feodal” toprak sahipleri ile, kuzeyin büyük kapitalist çiftçileri arasındaki bu çelişkiler, faşistleşme sürecinde *tahıl*da *gümrük koruması* konusunda kendini göstermektedir. Aslında “yarı-feodal” toprak sahipleri *esas itibariyle* tahıl fiyatlarının yüksek tutulmasından (gümrük koruması) çıkar sağlamaktadırlar. Oysa kapitalist toprak sahiplerini rant ve toprağın kirası ilgilen-dirmektedir.

lizme geçiş aşamasına girmiş olan kapitalist üretim tarzı (KÜT) ile, kırsal alanda hâlâ egemen olan feodal üretim tarzı arasındaki ilişkiler sorunudur. Bilindiğı üzere, bu, özellikle bugün Üçüncü Dünya ve Latin Amerika konusunda, üzerinde çok tartışılan bir sorundur.

Aslında, tekelci kapitalizm ve büyük toprak mülkiyeti arasındaki ilişkiler, tekel öncesi (rekabetçi) kapitalizm ile bu büyük mülkiyet arasında var olan ilişkilerden oldukça farklıdır. şu son durumda, bazı koşullar altında sanayide egemen olan KÜT ile, kırsal alanda hâlâ ağır basan feodal üretim tarzının birbirine bağılı şekilde “bir arada bulunmasından” söz edilebilir.⁷ Fakat “bir arada bulunma” terimi, bir toplumsal formasyon içinde tek elci kapitalizmin egemen olduğı durumda bu iki üretim tarzının ilişkilerini gerektiğı gibi anlatamamaktadır.

Bu egemenlik (tekelci kapitalizmin egemenliğı) KÜT’ün kendi genişletilmiş yeniden-üretim koşullarının pekiştirilmesini de içerir. Aynı şekilde, tek elci kapitalizmin egemenliğinin kuruluşu, yalnızca KÜT’ün kırsal alandaki feodal üretim tarzına baskınlığını değıl, fakat aynı zamanda, bu feodal üretim tarzının özölmesini de içerir. Artık bu üretim tarzı salt KÜT’ün değışik biçimlerinin (rekabetçi, tek elci) gerçek anlamda “bir arada bulunduğı” bir toplumsal formasyon içinde KÜT’e bağımlı “öğeler” halinde devam eder.⁸

7 Bu demek değıldir ki iki üretim tarzı birbirine tamamen kapalıdır: Birleşmiş şekilde “bir arada bulunma” halinin, İtalyan örneğinde olduğı gibi, bazı belirli durumlarda, kapitalizmin, feodal üretim tarzının egemenliğı altında kırlara girmesine elverebileceğı söylenmek istenmektedir. Bunun altını şu nedenle iziyorum: “Bir arada bulunma” ve “bir araya gelme” terimleri anlamca yeterince açık değıllerdir. İki üretim tarzı arasındaki ilişkileri tam olarak ifade edememeleri açısından, daha çok tanımlayıcı terimler olarak kalmaktadırlar.

8 Bir toplumsal formasyonda iki üretim tarzının (kuvvetli anlamda) “bir arada var olma”sının sadece bir üretim tarzından ötekine geçiş dönemleri için kullanılması gerek ip gerekmediğini sorabiliriz (“üretim tarzı”nm *Pouvoir politique et Classes sociales*’de tanımladığım gibi s. 11 vd., yani kertelerin bir araya geliş olduğunu her zaman varsayarak). Böylece belirli rekabetçi kapitalizm örneklerinde feodal üretim tarzının “bir arada varoluşu” dönemin hâlâ feodalizmden kapitalizme geçişle karakterize olmasından ileri gelebilir. Ancak, tek elci kapitalist aşamaya geçiş evresinde feodal üretim tarzının giderek erimesi, bu aşamanın, KÜT’ün genişletilmiş yeniden-üretim koşullarının sağımlaştırılmasını gerektirdiğı olgusuyla ilgilidir. Bu erime feodal üretim tarzının toplumsal

Bu bakımdan İtalya karakteristik bir örnek oluşturmaktadır. Büyük malî sermayenin zamansız oluşumu ile, daha faşizmin iktidara geçmesinden önce, kırsal alandaki üretim ilişkilerinde Almanya'da olduğunun tersine hâlâ feodal üretim tarzı ağır basmakta olduğu halde, tekelci kapitalizmin egemenliğine geçiş sürecinin başladığı görülmektedir. Faşizmin rolü özellikle –tahıl savaşı, tarımın büyük halinde islâhı, makineletirilmesi, çiftlik kirası mevzuatının değiştirilmesi, küçük çiftçilerin tarım işçilerine dönüştürülmesi vb.– tarımda egemen olan feodal üretim tarzını olduğu gibi saf dışı bırakarak, tekelci kapitalizmin ve büyük sermayenin egemenliğini kurmak olmuştur.⁹

Böylelikle İtalyan faşizmi, bu sürecin çelişkileri doğrultusunda, büyük toprak sahipliği ile, Almanya'da hâlâ feodal niteliklerini koruyan büyük toprak sahipliği ile Nazizm arasındaki ilişkilerden değişik birtakım ilişkiler sürdürmektedir. Faşizm, büyük toprak sahipliğini kapitalizme geçmeye zorlar. Bu konjunktürde, toprak sahipleri ile büyük sermaye arasındaki çelişki, toprak sahiplerinin daha Nazizmden önce kapitalistleştiği Almanya'dakine oranla çok daha ciddi bir şekilde derinleşir. Gerçekten de, bir taraftan, kapitalizmin tarıma yoğun bir şekilde girişi İtalya'da ilgi çekici sonuçlar verir: Örneğin; İtalya'da hep yetersiz kalan tahıl üretiminde 1909-1915 döneminde hektar başına 10.5 kental olan randıman, 1932'de hektar başına 15.2 kentale çıkar; 1909-1913'te 4.85 milyon ton olan tahıl rekoltesi, 1935-1939 döneminde ulusal tüketimi karşılayacak şekilde 7.59 milyon tona yükselir; aynı şekilde sebze ve meyve üretiminde de kayda değer gelişmeler görülür.

formasyonda öylece yok oluverdiği anlamına gelmez, sadece bir üretim biçimi, “öğeler” olarak varolduğunu gösterir - bu, üstyapı için de geçerlidir.

- 9 Bu sorun, temelde *üretim ilişkileri* ile ilgilidir. Bu konu, *Faşizm ve Kırlar* bölümünde açıklanacaktır. Bununla birlikte, hemen belirtelim ki, kesin olarak üretim ilişkileri ile ilgili olan bu sorun, toprak mülkiyetinin *hukukî biçimleri*ne bağlı değildir. Lenin'in göstermiş olduğu üzere, kapitalizmin kırlara girişinin, zorunlu olarak –Fransız Devrimi örneğine göre– toprakların bölüşülmesi şeklinde bir tarihi “yol” izlemesi gerekmez: Bu giriş, daha etkin olan ve büyük toprak mülkiyetinin hukukî biçimine bağlı olarak gerçekleşen “Prusya tarzı” yolunu da pekâlâ izleyebilir. İşte, İtalyan faşizminin, siyasal nedenlerden dolayı izlediği yollardan biri budur.

Bununla birlikte, bir taraftan da, büyük sermayenin büyük toprak sahipliği üzerindeki *egemenliğinin yoğunlaşması* gözlenir. Millî hasıla içinde endüstrinin payı 1921'de % 25.3 iken 1929'da % 31.8'e 1929'da % 34.1'e ve 1940'ta % 34'e çıkar. Aynı süre içinde, tarımın payı % 46.3'ten % 38.4'e ve % 29.4'e düşer.¹⁰ 1922 ile 1931 arasında iki kat artan kimyasal gübre kullanımı büyük sermayeye (özellikle Montecatini grubuna) büyük ölçüde kazanç sağlar. Makineleşme konusunda da (1924'te 6.000, 1940'ta 41.000 traktör) bu sanayi kolundaki yüksek yoğunlaşma derecesi nedeniyle aynı durum söz konusudur.¹¹ Sanayi gelişim oranı, 1920-1939 arasında tarım sektöründe 1.50 olduğu halde (1894-1913 dönemi için 1.65.)¹² Bu toplam artıkdğer içinde rantın payının düşmesini gösterir. Sanayi ve tarım fiyatları arasındaki makas açılır.

İtalya'da özellikle derin olan bu büyük sermaye/büyük toprak sahipliği çelişkisinde, faşizm, büyük sermayeye, aynı çelişkiyle *bu biçimde* karşılaşmayan Nazizmden çok daha fazla yakındır.

Ama, bu durum, en azından bütün yönleri ile, ne Komintern tarafından ne de İtalyan Komünist Partisi tarafından doğru bir şekilde tesbit edilmiştir. İlk önce, Komintern, başkanı Zinoviev'in otoritesi altında –Zinoviev'in IV. Kongre'ye raporu– İtalyan faşizmini büyük sermayenin değil, "feodal" veya "yarı-feodal" büyük toprak sahipliğinin ifadesi olarak ele almıştır. "Faşistler, her şeyden önce, büyük çiftçilerin ellerindeki bir silahtırlar. Ticaret ve sanayi burjuvazisi, kara bir Bolşevizm saydığı *gericiliğin* bu deneyini korku ile izlemektedir."¹³ Değişik görüşler arasında özellikle, faşizmin "geriletici" ve "gerici" bir olay olarak nitelenmesiyle doğan görüşle; faşizmi, tarım sektörünün ağır bastığı bir toplumsal formasyona özgü siyasal bir olgu ola-

10 R. Romeo, *a.g.e.*, s. 136, 191; S.J. Woolf, *The Nature of Fascism*, Woolf (der.), 1969 içinde, s. 119 vd.

11 A. Giacomo, *L'Economia Italiana dal 1861 al 1961*, 1961 içinde, s. 146.

12 Barberi, *a.g.e.*, s. 676.

13 Zinoviev'in daha önce adı verilen konuşması (Ayrıca, bkz. bu yorum konusunda, D. Desanti, *L'internationale Communiste*, 1970, s. 113). Hatırlanacağı üzere, bu görüş 1929'daki IX. Plenum'da da güçlü şekilde ifade kazanmaktadır.

rak ele alan tüm yanlış açıklamalara, Komintern'in bu tutumu yol açmıştır.

Siyasal bakımdan daha ilginç bir yorum İtalyan Komünist Partisi'nin Lyon Kongresi'nden (1926) 1928 sonuna kadar savunduğu faşizm açıklamasıdır. Kısaca, İKP, *ne büyük sermaye/büyük toprak sahipliği ittifakının hegemonik gücünü –büyük sermaye– ne bu hegemonyanın nedenleri ve biçimlerini kesin şekilde ortaya koyamadan*, faşizmin ayırım yapmaksızın, sermayenin ve büyük toprak sahipliğinin çıkarlarını temsil ettiğini gözlemiştir.

Bu durum Lyon tezlerinde açıkça belirtilmektedir. Bu tezler, Zinoviev'in görüşüne yaklaşmamakla birlikte, faşizmin egemen sınıfların "organik birliğinin sağlanmasını öngördüğünü" açıklarlar. Ancak, bu birliğin hangi gücün hegemonyası altında gerçekleştirileceği belirtilmez. Böylece faşizm, büyük sermaye ve büyük çiftçiler arasındaki ilişkilerde önemli bir değişimi billurlaştıran bir olgu olarak görülmez. "Özet olarak faşizm, İtalyan siyasal hayatına sürekli egemen olmuş olan tutuculuk ve gerici programına sadece, gerici güçlerin birleşmesi sürecinin farklı bir biçimde kavranması gibi basit bir değişiklik getirmektedir." Bu dönemde Togliatti'nin tutumu da temelde aynıdır: "Faşizm kesinlikle,... tüm yönetici sınıfların: Malî sermaye, büyük sanayi ve büyük çiftçilerin siyasal yönden birleşme zeminini olarak kendini göstermektedir."¹⁴

14 Togliatti, "A proposito del fascismo" 1929, 1952'de *Societa*, sayı 4 içinde tekrar basılmıştır. (Aynı şekilde, bkz. Dipnot 17). Burada şematik kalmak zorundayım, İKP'nin 1928'e kadarki faşizm görüşü şöyle özetlenebilir: İlk adımda analizler faşizmle bir bütün olarak egemen sınıflar ilişkisini vurguluyordu; ama Bordiga faşizmi burjuvazinin "en ileri" öğelerinin tercih ettiği temsilci gibi görüyordu; Zinoviev'e daha yakın olan Gramsci'ye göre faşizm toprak sahiplerinin (ve küçük burjuvazinin) tepkisini dile getiriyordu. Bordiga'nın faşizmi toprak sahiplerinin çıkarlarının savunucusu gibi gördüğünü söyleyen Togliatti yanılmaktadır. 20 Kasım 1922'de Zinoviev'in İtalyan proletaryasına "Hitap"ını Dördüncü Kongre kararına katılmasını önleyen, Bordiga'nın müdahalesiydi. Beşinci Kongrede faşizm üstüne raporunda Bordiga eski görüşlerini benimsedi (*Protocoll*, s. 715). İKP ise Lyon tezlerinde Gramsci etkisiyle ve Gramsci gibi, tutumunu değiştirdi. Faşizm artık toprak sahiplerine mal edilmiyor, ama onlar da burjuva fraksiyonlarıyla aynı düzeye konuyordu. İtalyan toplumunun kapitalist karakteri üzerine ağırlık verilse de, *Tezler*, İtalya'da "iki sektörün" "benzeşmezliğinin" üzerinde durmakta, fakat hiçbir yerde tekelci büyük ser-

Bu nitelemenin altında yatan anlayış nedir? Burada, tekeli kapitalizmin İtalyan faşizmi altında, tarımdaki feodal yapılarla “bir arada” gelişmeye, devam etmesi durumunda tekeli büyük sermaye ile *feodal* karakteri devam eden büyük toprak sahipliği arasında bir ittifak kastedilmiş olmalıdır. E. Serreni’nin dediği gibi: “Sosyalist devrim (...) ülkemizde, faşist diktatörlüğün kökünü kurutmadığı, *eski feodal gövde üzerine aşılana* tekeli kapitalizmin yeni biçimlerinin doğuşu ile gelişen bu kapitalist temelli yapıların dönüşünün ifadesi olmalıdır.”¹⁵

Gerçekte, bu yorum, hâlâ yapılacak olan *demokratik devrim* ve *sosyalist devrim* “evreleri” olmak üzere bir ayrıma yol açar: Böyle bir yorum, sosyalizme geçiş için, kırsal alanda hâlâ var olan feodal üretim tarzının tasfiyesi ile ilgili ortak amaç gereği, *orta burjuvazi*yi de içine alan ittifakları da içermektedir. Zaten bilindiği üzere, başka bir bağlamda, tekeli kapitalizmin ve feodal üretim tarzının “bir arada bulunması” ile ilgili bu tez, Latin Amerika komünist partilerinin bugünkü analizlerinin temelinde yatmaktadır. Bu partiler, feodalitenin tasfiyesi ve sosyalist devrimden önce bir “ulusal demokratik devrim” için, diktatörlüklere karşı (burada “ulusal burjuvazi” olarak vaftiz edilmiş) orta sermaye ile kurulacak ittifaklara dayanan bir mücadele görmektedirler.

İtalyan faşizmi konusuna gelince, bu ittifaklar programı İKP tarafından “anti-faşist cephe” ile uygulamaya konulmuştur: Feodalizmin sürdüğü tezi, burada, ittifaklar konusunda, Dimitrov tarafından öne sürülen çizgiyi desteklemiştir. Bu çizgi, üstelik Gramsci’yi ve Gramsci’nin –Fransız Devriminin tersine– büyük toprak mülkiyetini, dolayısıyla feodalizmi tasfiye etmediği *Risorgimento* konusundaki görüşlerini dayanak olarak alır.

mayenin hegemonik işlevi belirtilmemektedir (*Tesi sulle situazione italiana... Trent’anni di vita et di lotte del PCI* içinde, 1952), P. Spriano (*Storia del Partito comunista italiano*, 1967, c. I, s. 493), Gramsci’nin ve Lyon tezlerinin, Dimitrov tarafından verilen faşizm tanımlamasının önemli öğelerini belirttiklerini söylerken bence yanılıyor.

15 “Antifascismo, democrazia, socialismo nella rivoluzione Italiana”, *Critica Marxista*, Eylül-Aralık 1966, s. 28.

Gramsci, kapitalizmin tarıma girişini Fransız modeline göre, yani büyük feodal malikanelerin parçalanması modeline göre düşünmekteydi.¹⁶ Bundan şöyle bir sonuca varılmaktadır: Büyük toprak mülkiyetinin sürmesi otomatik olarak feodalizmin devamını ifade etmektedir; şu halde yapılması gereken şey, *Risorgimento* tarafından eksik bırakılan devrimi ve “ulusal birliği” tamamlamaktır.

Ne var ki burada önemli bir yanlış anlama söz konusudur ve bu Gramsci çevresinde sözü edilen tek yanlış anlama değildir. Gramsci’nin, tarım üzerinde tekelci kapitalizmin etkilerini hesaba katmaz görüldüğü doğrudur. Aynı şekilde, Gramsci’nin sermaye-çiftçiler blokunun egemen gücünü açıkça ayırt etmeden İtalyan faşizmini bu blokun sözcüsü sayan tezi desteklediği de doğrudur. Fakat buna karşılık Gramsci, kuzeyin proletaryası ile güneyin yoksul köylülüğü arasında, çiftçilere ve *burjuvazinin bütününe* karşı bir ittifak çizgisinden asla ayrılmamıştır.¹⁷

16 Aslında, tekelci kapitalizm dönemine kadar İtalyan tarımında feodal özellikler egemen olmakla birlikte, bu (Gramsci’nin düşündüğü gibi) toprak dağıtımı olmadığını için değil, kırdaki fiili üretim ilişkilerinden ötürüydü.

17 Bu yanlış anlamayı açıklayan ve yansıtan çelişkiler Togliatti’nin faşizm üstüne yazılarında açıkça görülür. 1928’de yazdıkları, Gramsci’nin ve Lyon Tezleri’nin, faşizmin burjuvazi ve toprak beylerinin “birleşik cephe”si ve “organik birlik”i olarak kavrayan görüşünü hâlâ dile getirmektedir. Bu görüşle tekelci sermayenin hegemonyası anlaşılamaz, ama hiç değilse faşizmle *burjuvazinin bütününü* (orta sermaye dahil) arasındaki ilişkiyi vurgulamayı başarır. 1935’te, *Lezioni sul fascismo*’da Togliatti özeleştiri yapar ve Komintern’in Onüçüncü Plenum’unun Dimitrov tarafından pekiştirilen tanımlamasını kabul eder. Böylece Togliatti orta sermayeyi (“liberal burjuvazi”yi) örtük biçimde faşist blokun dışına çıkarmış oldu, ama *görünüşte Gramsci’nin toprak beyleri kuramına bağlı kaldı*. Aslında, şimdi İtalyan kapitalizminin ileri ve yoğunlaşmış özelliğini ve tekelci sermayenin hegemonik rolünü vurgularken (bunu daha önce yapmamıştı), Togliatti İtalya’daki faşizmin “iki sektörü” arasındaki ayrımı gene korudu (tekelci kapitalist sektörle çok geri ve dolayısıyla feodal bir tarımsal sektör) ve tekelci kapitalizmin tarıma *nüfuzunu* göremedi. Ama herhalde önceki analizlerinin devamı olan “feodal kalıntılar” teorisi bambaşka bir amaca hizmet ediyordu: Sadece Dimitrov’un önerdiği ittifaklar stratejisini onaylıyordu. Gramsci’ye gelince, faşizme karşı “anti-faşist halk devrimi” yoluyla savaşmanın gereğini şüphesiz o da vurgulamıştı, ama bir Sovyet cumhuriyeti kurmayı faşizme karşı mücadelenin dolaysız hedefi haline getirmeye karşıydı ve geçişsel amaçların gereğini kavıyordu. Gramsci hiçbir şekilde Dimitrov’un müridi olmadı.

3. BUNALIM VE SİYASAL-İDEOLOJİK SÜREÇ

İtalya'da faşistleşme süreci siyasal savaş planında ele alındığında, Almanya'daki faşistleşme süreci ile ortak özelliklere, fakat aynı zamanda ayırt edici özelliklere de rastlanır. İtalyan burjuvazisi, güçsüzlüğüne rağmen ve Almanya'nın yukarıdan devriminin tersine burjuva demokratik devrimi sürecini siyasal açıdan –Risorgimento– yönetmeyi başarmıştır. Fakat bunu, ancak, büyük toprak sahipliğine önemli siyasal-iktisadî ödünler vermek pahasına başarabilmiştir. Özet olarak, denilebilir ki, Alman çiftçileri Bismarkçı devletin gelişiminde, bu devletin eski toprak sahipleri *yönetiminde* gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, İtalya çiftçilerinininkinden *daha az* söz sahibi olmuşlardır. İtalyan çiftçileri ulusal birliğin eksikliği ve kuzey ile güney arasındaki siyasal-idarî farklılık dolayısıyla siyasal iktidardan daha fazla yararlanmışlardır. Öte yandan, bu siyasal yönetim süreci ve bu burjuvazi/çiftçiler ittifakı aracılığıyla, orta sermaye, kendi siyasal kuruluşları ile –özellikle Liberal Parti– devlet bünyesinde, Alman orta sermayesinin sahip olduğundan daha önemli güç noktaları elde etmeyi başarmıştır.

Yine İtalyan örneğinde ve 1920'den itibaren, büyük sermayenin iktidar bloku içinde kendi siyasal hegemonyasını yeniden kazanmak için saldırıya geçtiği görülür. Bu saldırı, orta sermayenin savaş sonrasında kurulmuş olan hegemonyasını ciddi şekilde sarsar ve bir *hegemonya istikrarsızlığı dönemi*ni başlatır. Ama bununla birlikte, bu saldırı, her ne kadar büyük sermayenin “resmî” temsilcilerinin (özellikle Orlando-Sonnino-Salandra grubunun)¹⁸ işi ise de, orta sermaye tarafından kazanılmış siyasal güç noktaları nedeni ile orta sermayenin sözcüleri aracılığından geçer. İşte burada, orta sermayenin sözcülerinin başlıca iki gruba bölünmesi sonucu ortaya çıkmaktadır: Büyük sermayeye gittikçe daha açık şekilde yaklaşan Nitti'yi izleyenler ve Giolitti'yi izleyenler; Giolitti'ye gelin-

18 L. Salvatorelli ve G. Mira, *Storia d'Italia nel periodo fascista*, 1964, s. 115 vd.; E. Sontarelli, *Storia del movimento e del regime fascista*, 1967, c. I, s. 167, 245 vd.

ce, orta sermayenin çıkarlarının gerekli kıldığı bir siyaset –işçi sınıfı ile “sınıf işbirliği”– uygulamasına rağmen, o da gittikçe büyük sermayeye kayar.¹⁹

Büyük sermayenin bu saldırısı, orta sermaye ve çiftçilerin direnmeleriyle başarısızlığa uğrar. Çiftçiler orta sermayenin yönetimi zamanında siyasal konumlarını korumayı sürdürürler. Güneyde gerçekten devlet içinde devlet vardır. Bunlar milliyetçilerle büyük sermaye arasındaki yakınlaşmadan olduğu kadar, “liberallerin” büyük sermaye tarafından içten elde edilmesinden kuşku duymaktadırlar.²⁰ Bunların direnişi başka biçimler yanında, karışık yapıdaki –yoksul köylüler de vardır– fakat tamamen büyük toprak sahipliğinin çıkarlarını temsil eden Katolik Halk Partisi’nin politik rolünde kendini göstermektedir. Bu parti temelde çiftçilerin, orta sermaye sözcülerinin büyük sermaye tarafından içten bölünmesine olan dirençlerini göstermektedir: Çünkü orta sermayenin hegemonyası güney İtalya’da bunların siyasal güçlerine dokunmuyordu. Bu ikili siyaset dolayısıyla Don Sturzo’nun Halk Partisi’nin siyaseti kendini bazen “ilerici” gibi gösterebilmiştir.²¹

19 A. Tasca, *a.g.e.*, s. 79 vd.

20 U. Terracini, “La situation italienne”, *Imprekorr* içinde, Alman baskısı, Aralık 1922, s. 216.

21 Faşistleşme süreci boyunca, toprak sahiplerinin ve orta sermayenin büyük sermaye karşısında birbirlerine yaklaşımlarının göstergesi olarak Halkçı Parti, orta sermayenin temsilcilerinin yanında hükümette yer alır. Fakat sözü edilen “içeriden elde etmeye” tepki olarak, sosyalistlerle birlikte hükümete karşı oy kullanmaktan çekinmez (A. Repaci, *Fascismo e antifascismo* içinde, s. 128 vd. ve özellikle G. Salvemini *Le Origini del fascismo in italia* 1966, s. 140 vd.). Salvemini açıkça gösteriyor ki Halkçı Parti kırdaki “popüler” tabanı nedeniyle (1920’de Katolik sendikaların 1.189.000 üyesinden 945.000’i kırsal sınıflardandı), İtalyan buhranı boyunca popüler talepleri destekledi ve bu da onu savaş-öncesi Katolik örgütlerden ayırt eden bir özellikti. Ama öte yandan, “savaş öncesinde politik hareketi denetleyen bütün tutucular partiye ağırlık oluyordu... ve Vatikan onları destekliyordu. Bunlar aristokratlar, büyük toprak sahipleri ve başka eşraf öğeleriydi.” (s. 146). Partinin genel politikasını toprak sahipleri belirliyordu. Marx ile Engels’in *Manifesto*’da tanımladıkları “feodal sosyalizm”in tipik örneğiydi bu durum: Toprak sahiplerinin sermayeye karşı kitle desteği sağlamak için kullandıkları bir ideoloji. Halkçı Parti’nin faşizme “muhalfe”ti, temelde toprak sahipleri ile büyük sermaye arasındaki çelişkidən ötürüydü.

Bu çelişkiler, dönüşsüzlük noktası ile birlikte, Giolitti'nin son başbakanlığı zamanında *hegemonya istikrarsızlığının* başladığı yıl olan 1921'den itibaren şiddetlenirler.²² Giolitti, büyük sermayenin yararına, güneyli çiftçilerin çıkarlarına dokunan reform tasarılarından vazgeçmez. Orta sermaye ile bağlarını devam ettirmeye çalışarak, doğrudan doğruya Vatikan'ın ve Roma Bankası'nın çıkarlarına dokunan tapuların nama yazılı hale getirilmesi tasarısı, savaş kazançları konusunda bir soruşturma komisyonu kuruluştur. Bu durum, Bonomi ve Facta döneminde de sürer.

Büyük kapitalistlerin hegemonyayı ele geçirmek için giriştikleri bu saldırı, İtalya'da, Almanya'da olduğundan daha fazla direnişle karşılaştı. Bu da İtalya'da faşizmin yükselişinin belli özelliklerini belirledi:

a) *Politik sahne*, bu durumda parlamento, orta sermaye temsilcilerinin hüküm sürdüğü yer olarak, onlara kendi ihtiyaçlarına uygun bir devlet aygıtı sağlıyordu ve faşizmin yükselişinin ve hattâ iktidara oturmasının sonuna kadar Almanya'da olduğundan daha önemli bir rol oynamaya devam etti. Değişik politik güçleri temsil eden devlet aygıtları arasındaki ayrım, farklı bir sorun yaratan güneyin devlet içinde devleti dışında, Almanya'daki kadar açıkça belli değildi.²³ Şüphesiz burada da, gerçek iktidar ile *biçimsel iktidar* gibi bir ayrım vardı; ama parlamenter politik sahne kendi kimliğini koruyordu. Büyük kapitalist saldırısı ile karşılaştığı direniş bu sahne üzerinde büyük etki yarattı ve İtalyan faşizmi de burada Nazizmden çok daha belirgin bir uzlaşma politikası izlemek zorunda kaldı.

b) Orta sermaye ile temsilcileri arasındaki temsil bağının kopması daha çok zaman aldı, çünkü orta sermayenin devlet içindeki konumları sağlamdı. Bu iş ancak faşizm iktidara geldikten sonra tamamlandı ve iktidarda faşizmin ilk döneminin uzun olmasının da, bu temsilcilere karşı ihtiyat politikası uygulamasının da nedeni buydu.

22 Gramsci, *L'Ordine nuovo*, s. 333 vd.

23 Bkz. A. Rosenberg, *A History of the German Republic*, s. 91, 136, 190-1.

Faşistleşme sürecinin ilk döneminde, en azından büyük sermaye ve büyük çiftçiler söz konusu olduğunda, biçimsel ve gerçek iktidarın birbirinden ayrılmasına, parti yoluyla temsil bağının kopmasına tanık olunur.²⁴ 1920'den itibaren siyasal partilerin rolünü yok eden iktisadî-korporatif kuruluşların (Sanayi Konfederasyonu, Tarım Konfederasyonu) rolü artar, sınıf örgütü çekirdekleri halinde yarı-askerî örgütler oluşturulur (örneğin, D'Annunzio tarafından profesyonel silahlı birliklerin kurulması). Öte yandan faşistlerin birçoğunun bunların içinde yer almasına rağmen bu yarı-askerî taburlar *fasci*'lerin dışında oluşurlar.²⁵ Büyük sermaye, bir hükümet darbesine ve Dük d'Aoste başbakanlığında bir *askerî diktatörlük* çözümüne yönelir: Diaz ve Badoglio gibi generallerle birlikte ordunun siyasal rolü artar.

Dönüşsüzlük noktasına ulaşıldığında, bu süreç büyük sermaye ve çiftçilerin, kendi siyasal sözcülerinden olduğu kadar, kendilerine çekmeye devam ettikleri orta sermaye temsilcilerinden de kopmalarını pekiştirerek şiddetlenir. 1921'de İtalya'daki bütün anti-Bolşevik birlikleri ve sivil kuruluşları içine alan ve orta sermaye temsilcileri ile açık açık çatışma içinde olan bir federasyon kurulması, nasyonal-faşist blokun oluşturulması için bir nasyonal-faşist anlaşma komitesinin kurulması, kırsal bölgelerde, Halkçı Parti'ye açıkça karşı olan çok sayıda yarı-askerî grupların kurulması, Salandra önderliğindeki sağ kanadın egemen olduğu Liberal Parti'nin çözülmesi ve bu kanadın ayrı bir yarı-askerî grupta örgütlenmesi –liberal “*squadristler*”–²⁶ sürecin şiddetlenmesini ifade etmektedir.

Bu arada, orta sermayenin siyasal temsilcileri cephesinde neler olup bitmektedir? Gerçekte, Almanya'da bu temsilciler Nasyonal-Sosyalist Parti'ye hiç güven duymayıp, ancak en son çare olarak bu partiyi kullanmaya karar vermiş ve askerî diktatörlük projelerine yönelmiş oldukları halde, İtalyan orta sermayesinin temsilcileri –“sol liberaller”– daha çok faşist partiye yaklaşıyor-

24 Gramsci, a.g.e., s. 109 vd.

25 M. Gallo, *L'Italie de Mussolini*, 1966, s. 98.

26 Salvatorelli ve Mira, a.g.e., s. 193 vd.

lardı.²⁷ Başlarında hem Giolitti, hem de Nitti ile bunlar, 1921 seçimlerine İtalyan partilerinin, liberallerden faşistlere büyük bir kısmını bir araya toplayan “ulusal listeler” ile giriyorlardı: Bu listeler 35 faşist milletvekilinin seçilmesini sağlamıştır. Giolitti’nin projesi, devletin “sertleşmesi” yönünde ilk adımları atacak olan bir kurucu meclis projesi idi. Bu adımlar, Giolitti’nin “parlamenterleştirilmiş” bir faşizmin desteğine dayanabileceği, ve bunun için de etkinleştirilmesi gereken bir parlamento ile katılacaktı.²⁸

Tüm faşistleşme süreci boyunca, orta sermayeyle temsilcilik bağları sarsılmış olmasına rağmen devam eden orta sermaye sözcüleri, aslında burada orta sermayenin faşizmin gelişine gösterdiği muhalefetin etkisiz kılınmasında araç olmuşlardır. İtalyan faşizmi bunu ancak orta sermayenin bu temsilcilerine bazı siyasal ödünler verme “oyun”uyla yapabilmiştir.²⁹

Bu parti yoluyla temsilcilik bunalımı İtalya’da da egemen ideoloji içindeki derin bir bunalımla birlikte gider.³⁰ Bununla birlikte belirli bazı özellikleri bu bunalımı Alman bunalımından ayırt eder.

Kapitalizme geçiş burada, kuzeyin burjuvazisinin siyasal önderliğinde gerçekleşir. İtalya’da egemen ideolojik sistem içinde ağır basan *burjuvaziye özgü bir ideolojinin* gelişimi gözlenir. Mazzini hareketinde bulunan milliyetçi ve liberal ideolojidir bu. Aslında bu ideolojinin liberal yönü, İtalya’da kapitalizm sürecinde devletin açık ve sürekli müdahaleciliği nedeniyle şüphe

27 A. Tasca, *a.g.e.*, s. 255 vd.

28 Bu, temelde, Giolitti’nin başlattığı ve sanayi burjuvazisi ile işçi sınıfının *güneyli köylülük zararına* (Gramsci, “Güney Sorunu”) kurduğu yakınlaşmaya dayanan, orta sermayenin “sınıf uzlaşması” politikasından ötürüydü; bundan ve İtalyan burjuvazisinin zayıflığından ötürü *çok dar* bir seçim tabanı vardı. Savaşın bitiminden sonra, kitlelerin kazandığı seçim reformları ve sosyal-demokrasinin “maksimalist” dönüşü ile birlikte (hem resmî “sınıf uzlaşması”nı, hem de köylülüğün genellikle sosyalist kitlesinin ayaklanmasını reddetmeleri ile birlikte), orta sermayenin “liberal” temsilcileri, Giolitti, Bonasmi ve Facta, faşist partinin yardımıyla ve “parlamenter yoldan” sosyal-demokrasiyi ezmekten başka çare bulamadılar (P. Alatri, *Le Origni del fascismo*, 1963, s. 33 vd.).

29 L. Basso, “*Le Origni del fascismo*”, *Fascismo et antifascismo* içinde, s. 19 vd.

30 Bu önemli bilgiler P. Alatri’nin *a.g.e.*, s. 5 vd., Santrelli *a.g.e.*, s. 56 vd. içinde vardır.

götürür durumdadır (örneğin, Crispi olayı). Bununla birlikte, gene de, burjuva demokratik devrimlerine özgü milliyetçi-liberal bir ideolojinin sürekliliği dikkat çekmektedir.

Bu milliyetçi-liberal ideoloji, Birinci Dünya Savaşı sırasında tam bir bunalım yaşamıştır. İlk olarak, artık bu ideoloji, ideolojik bir saldırıya geçen İtalyan büyük sermayesinin çıkarlarına uygun düşmemektedir. Almanya'da bu saldırı, emperyalist ideoloji ve "biçim değiştirmiş" feodal ideolojinin suç ortaklığı ile gerçekleştirildiği halde, burada, büyük sermaye/büyük toprak sahipliği çelişkisi ve adı geçen özgül burjuva ideolojisinin baskınlığı yüzünden, bu "milliyetçi liberal" ideolojinin bir bakıma "sürekli "bir biçimde "emperyalist-faşist" ideolojiye dönüştürülmesi girişimiyle gerçekleşmektedir.³¹

Başka bir deyişle, büyük sermaye, sözü edilen burjuva ideolojisinin liberal yönünün geçerliliğini şüphe götürür hale getirerek, milliyetçi-liberal gelenek çizgisini izler gözükmemektedir. Bu ideolojinin milliyetçi yönünü kendine mal eder ve değiştirir: Özellikle İtalya'nın savaşa katılmasının meyvelerinin büyük devletler tarafından yağmalandığı duygusunu sömürür. Yayılma ve ilhak siyasetlerinin, savaş sırasındaki "sağ müdahalecilik" siyasetinin, D'Annunzio hareketinin (Fiume'nin işgali vb.) "milliyetçi-emperyalist" ideolojisi, Risorgimento'nun ulusal birliği konusundaki Garibaldi'ci hareketin sürdürülmesi olarak kendini göstermektedir.³² Alman örneğinde olduğu gibi, İtalya'da da ortaya çıkan çok sayıda milliyetçi ideolojik akım, örneğin en başta savaştan sonra oldukça önemli bir rol oynayacak olan ANİ (Milliyetçi İtalyan Birliği) için durum böyledir.

Orta sermaye, büyük sermayenin bu saldırısına şiddetle kar-

31 A. Gramsci *L'Ordine nuovo*, s. 361 vd. Almanya'da çok farklı ideolojik alt-sistemler arasında suç ortaklığı vardı; ama burada burjuvazinin geleneksel "liberal-milliyetçi" ideolojisi ile faşist ideoloji arasındaki ilişki çok daha açıktır: "Faşizmin tohumları", "liberal" ideolojide görülebilir. Burjuva faşizm teorileri, Alman örneğinin karmaşıklığına dayanarak, "liberal ideoloji" ile "faşist ideoloji" arasında uzlaşmaz bir antagonizm olduğunu savundukları için, bu durum daha çok önem kazanır.

32 A. Tasca, a.g.e., s. 57 vd.; s. 71 vd.

şılık verir. Savaşa katılmaya karşı çıkışın (karışmama siyaseti) ve Giolitti'ci liberal "emek-sermaye birliği" siyasetinin tüm ideolojik yönü bu direniş olacaktır. Buna karşın emperyalist milliyetçilik, "sosyalist monarşi" diye adlandırdığı Giolitti'ci harekete gittikçe daha sert bir biçimde karşı çıkmaktadır. Bununla birlikte, büyük sermayenin bu saldırısı İtalyan orta sermayesinin milliyetçi-liberal ideolojisinin, büyük sermayece kendine mal edilen belirli yönlerinin altında gizlenmesi ölçüsünde örtülü biçimde bir saldırı olmaktadır.

İtalyan faşizminin kendisi de bu ideolojik saldırıya özellikle karışmıştır; faşizm, Alman nasyonal-sosyalizminin ideolojik özgünlüğünü göstermekten uzaktır. Büyük sermaye ve faşizmin, orta sermayenin milliyetçi "geleneği" maskesine bürünen, ideolojik saldırısı –A. Rosenberg'in yazdığı gibi, Mussolini'nin *kahverengi gömleklileri*, Garibaldi'nin kızıl gömleklilerini izleyenler olarak kendilerini tanıtmaktadırlar– faşizmin iktidara gelişi sırasında orta sermayenin buna muhalefetine etkisiz kılınmasının ve faşizmin orta sermayenin "liberal" temsilcilerinden almış olduğu özel desteğin nedenlerinden biridir.

Büyük sermayenin bu ideolojik saldırısına, feodal ideolojinin "Risorgimento'nun dirilişi" biçimindeki tepkisi kendini göstermekte gecikmez. Emperyalist ideolojinin "yayılmacı" yönü her ne kadar güneyli çiftçileri doyurmaktaysa da, bunun nedeni Almanya'da olduğu gibi, daha o zaman kapitalist yola girmiş bir sınıfın "biçim değiştirmiş" feodal ideolojisi ve emperyalist bir ideoloji arasındaki suç ortaklığı değildir. Yayılmacılık ve müdahalecilik siyasetleri İtalyan tarım feodalitesinin iktisadî çıkarlarına henüz denk düşmüyordu: Bu siyasetler, feodalite için yalnızca konjonktürel siyasal çıkarları kapsıyorlardı. Libya Savaşı örneğinde olduğu gibi, kendi özel topraklarının fethi düşü ile oyalamak söz konusu idi. Sonuç olarak, güneyin tarım feodalitesi, emperyalist ideolojinin yayılmasını yanı sıra getiren "İtalyan birliği"nin ortaya çıkışını kuşku ile izliyordu. Çünkü bu politika büyük sermayenin hegemonya için saldırmaya hazırlandığını kanıtlıyordu ve toprak sahiplerinin politik ayrıcalıklarının kaldırılması tehlikesi vardı.

Böylece, Alman örneğinin karşısında, burada “klasik” feodal ideoloji ve emperyalist ideoloji arasında dolaysız bir karşıtlık kaydedilmektedir. Katolik çağrışımlarıyla yüklü bir feodal sosyalizmin anlamlı dirilişi de bunu kanıtlar. Müdahalecilik ve İtalyan birliğinden yana olan büyük sermayenin yayılmacı emperyalist ideolojisine kesinlikle karşı tavırdaki Halk Partisi’nin ideolojisi de çok açıktır durum.

İtalya’da, dolayısıyla, egemen ideolojiye karşı, iktidar blokuna bağlı çevrelerden gelen ve “anti-kapitalist” görünüşleri ile, bu yaygın ideoloji bunalımı içinde küçük burjuva ideolojisinin ve işçi sınıfı ideolojisinin etki gücünü kanıtlayan, eleştiri akımlarına rastlanır. Başka örnekler yanında, Papini gibi milliyetçileri ve Salvemini gibi sosyalistleri kendi çevresinde birleştiren *La Voce* dergisi grubu için, milliyetçiliği belirgin bir “popülizm” ile uzlaştıran A. Oriani’nin eserlerine dayanılarak yaratılan geniş ideolojik akım için, kiliseye tamamen karşı olup, toprakların kamulaştırılmasını, korporatist devleti vb. savunan fütürist grup ve daha sonra parti için durum böyledir. Ama aslında egemen ideolojiye karşı, bu “anti-kapitalist” görünüşlü saldırılar klasik milliyetçi ideolojinin “gelenekçi” maskesi altında yürütülür. Buna örnek olarak, tamamlanmamış Risorgimento’nun sonucu yapay “burjuva” bir İtalya’ya karşı, engin bir popüler Rönesans içinde kendini yenileyen bir İtalya çıkarmakla gönlünü eğlendiren Oriani gibi³³ “Risorgimento: Bitmemiş devrim” temasının tekrar ele alınması ve birincisinin eserini yeniden devralıp tamamlayan yeni bir Risorgimento’nun şart koşulması gösterilebilir.³⁴ Zaten dönüşsüzlük noktasından itibaren bu ideolojik hareketlerle –D’Annunzio hareketi, fütüristler vb.– faşizm arasında ortaya çıkan bağlantı, bu yolla ve bu maske altında dolaşacaktır.

Ayrıca, İtalya’da da, faşizmin yükselişinin başlangıçları ile birlikte, ve gelişmesinin adımlarını izleyerek, ideolojik ay-

33 Bu aynı zamanda, kötü bir şöhrete ulaşan “liberal-faşist” G. Gantile’nin durumudur. *Origine e dottrina del fascismo*.

34 Paris-I, s. 40.

gıtlar gittikçe belirleyici oldular ve hem gösterilen ideolojik çelişkilerin, hem de büyük sermayenin ideolojik saldırısının politik savaş alanı haline geldiler. Üniversitelerle, hiç şüphesiz D'Annunzio hareketi yüzünden, bu saldırı emperyalist ideolojinin Garibaldi tarzında milliyetçi yanını özellikle vurguluyordu; Kilise ise hem büyük sermayenin ideolojik saldırısını, hem de bu saldırıya feodal tepkiyi yaşamak durumundaydı.

Nihayet burada da, iktidar blokunun politik temsilcileri ile "ideolojik sözcüleri", bekçi köpekleri arasında faşizmin yükselişinin başlangıçları ile kesin olarak belirlenen ilerici bir kopma olur. Ama bu özgül bir biçimde oldu: Alman örneğinde olduğu gibi, parlamenter liberalizme doğrudan saldırarak değil, ama sonuna kadar "geleneksel" milliyetçilik kılığında, "seçkinlerin değişmesi" yolunda taleplerle.

Faşistleşme süreci, İtalya'da da, özellikle iktidar bloku ve büyük sermaye yönünden bir *saldırı stratejisi* adımı içermektedir. Plan daha 7 Mart 1920'de, iktisaden bütünü üzerinde Confidustria'nın ağır basmasını pekiştiren birinci ulusal İtalyan sanayicileri konferansı ile taslak haline getirilir. Uygulama görevi Giolitti'ye verilir. Gerçekte bu plan, ancak var olan güçlerin gerçek dengesinde stabilizasyon döneminin sonunu belirten dönüm noktasından sonra, yani 1920 yazında fabrikaların işgali hareketinden sonra uygulanabilecektir. Bu hareketin başarısızlığa uğraması, büyük sermayenin saldırı adımına yol açar. Grev hareketleri açıkça gerilerken, lokavt hareketleri yaygınlaşır.³⁵ Dönüşsüzlük noktasında, faşist hareketin parti halinde örgütlenmesinden ve sosyalistlerle faşistler arasındaki barış anlaşmasından sonra, Bonomi kabinesi zamanında (1921 sonbaharı) bu saldırı şiddetlenir. Facta hükümeti zamanında tapuların sahibinin adına yazılı olmasının kaldırılması, sanayilere ve mali gruplara hazine yardımlarının artması gibi. Bu saldırı, gerek başka nedenler, gerekse enflasyon nedeniyle, fabrikaların işgali hareketinin kazanımlarım (ücretlerin yükselmesi ve işletmenin "denetimin-

35 A. Tasca, *a.g.e.*, s. 103 vd.

de" sendikal haklar) şüphe götürür hale getirir. Gerçek ortalama ücret, 1913'ü 100 alan bir göstergeye göre, 1921'de 127 iken, 1922'de 123'e düşer.

Bütün bunlar, büyük sermayeye yetmez: Orta sermayenin temsilcileri hep "sınıf uzlaşması" siyasetine yönelik kalırlar. Büyük sermaye, daha grevlerin 1920'deki istekleri konusunda fazla göz yumar görülen sonuncu Giolitti hükümeti zamanında, orta sermayenin temsilcileri ile bağlarını koparır. Bu süreç, halk kitleleri ile fazla uzlaşır görülen Bonomi ve Facta zamanında hızlanır.

Fakat bu saldırı özellikle siyasal alanda görülür hale gelir. Daha önce bu konu kaba çizgileri ile dile getirildi. Devlet aygıtı içinde faşistleşme sürecini incelerken bu konuya tekrar dönecektir.

4. FAŞİST PARTİ, FAŞİZM VE EGEMEN SINIF VE FRAKSİYONLAR HEGEMONYA VE YÖNETİCİ SINIF

Sonuncu sorun, faşizmin ve faşist partinin, iktidar bloku ile ve özellikle büyük sermaye ile ilişkisi hakkındadır. Faşist hareketin başlangıcı, müdahaleciliğin lehine bir hareket olması yönüyle, savaş dönemine kadar uzandığı halde bu hareket savaştan sonra ezilmiş gözükür.³⁶ 1919'dan başlayarak *fasci di combattimento*, yani asıl olarak silahlı çeteler ve başıboş birlikler halinde yeniden örgütlenen hareket, 1920 yazına kadar varlığını zar zor sürdürür. Burjuvazinin saldırı evresinin başlaması ile faşist hareket bir siyasal kitle hareketi niteliğine bürünür. 1920 yılı başında İtalya'da, 870 taraftarı bir araya getiren otuz bir *fasci* varken, bu yılın aralık ayında faşist hareketin üye sayısı 20.000'e ulaşır ve bir yıl sonra da 200.000'i aşar.³⁷

Büyük sermayenin faşist harekete yardıma başlaması faşistleşme süreci başlangıcına –1920– rastlar. Henüz oldukça ölçülü bir biçimde yapılan bu yardım, büyük sermayenin faşist ha-

36 G. Salvemini, *Scritti sul fascismo*, 1961, s. 385 vd.

37 E. Noite, *der Faschismus in seiner Epoche*, 1965, s. 253 vd.

rekete sağladığı malî yardımlarla kendini göstermektedir. Burada büyük sermaye, Alman örneğinde olduğundan daha ihtiyatlıdır, *çünkü İtalyan faşizmi, önce çiftçilerle olan ilişkileri sorununu çözmek zorundadır.*³⁸ Önemi daha önce belirttiğimiz bu sorun, İtalya'da özellikle açık olan büyük sermaye/çiftçiler ilişkilerine bağlıdır.

Gerçekten de, Mussolini İtalyan faşizminin çalışma alanı olarak kent boyutunu aldığı halde, 1920'den başlamak üzere büyük toprak sahipliğinin saldırısı çerçevesinde, D. Grandi ve İtalo Balbo yönetiminde *kırsal faşizm* de gelişir. Böylece ana olarak vurucu çetelere dayanan kırsal faşizm, tarım işçileri ve yoksul köylülerden oluşan komünist ve sosyalist yönetimli (kızıl ligler) ve hatta Katolik yönetimli (beyaz ligler) köylü liglerine saldırmaktadır.

Oysa Mussolini, Haziran 1921'de, hem orta sermaye temsilcileri ile taktik bir uzlaşmaya, hem de büyük sermayeye daha çok yakınlaşmaya karar verir. "Ulusal listeler" içinde seçime girer. Ve Ağustos 1921'de, Bonomi'nin girişimiyle, orta sermaye temsilcilerinin kendi sınıf işbirliği siyasetlerinin uygulanması için hâlâ bel bağladıkları sosyalistlerle barış anlaşmasına karar verir. Böylece, Mussolini, *kırsal faşizmi boğmayı dener*. Barış anlaşması ve faşist hareketin parlamenterleştirilmesi sonucunda, beklenenler olur. Başka sonuçların yanı sıra, kırsal bölgelerde beyaz teröre dayanan kırsal faşizme karşı bir manevra yürütülür.

Bu durum, faşist hareketin kendi içinde, Mussolini ve kırsal faşizmi destekleyenler, özellikle D. Grandi'nin koruyuculuğundaki Emilia ve Romagna bölgeleri *fascileri tabanı* arasında gerçek bir iktidar mücadelesine yol açan ciddi bir bunalım doğurur. Kasım 1921'de Roma Kongresi'nde, faşist hareketin partiye dönüştürülmesini savunan Mussolini, kırsal faşizm taraftarlarını yenilgiye uğrattı. Bunun yanı sıra, Farinacci tarafından temsil edilen sendikacı goşizan kanatla hareketin ilk kez kopması ve faşist partinin sendikacı goşizan temalarının ilk kez terk edilmesi gözlenir. Yeni faşist parti, bu andan başlamak üzere

38 A. Tasca, *a.g.e.*, s. 175 vd.; L. Salvatorelmi ve G. Miro, *a.g.e.*, s. 200 vd.

büyük sermaye ile gerçek siyasal ve örgütsel bağlar kurar. Bundan sonra, malî destekler bollar. Bunu sonra, malî destekler bollar.

Bu sırada, faşist parti, kendini orta sermaye ve onun temsilcilerinin muhalefetini etkisizleştirmede kullanacaktır. Bu durumu, daha Haziran 1921 seçimlerinde açıklanan faşist partinin “liberal” dönüşü ile gerçekleşecektir; burada Mussolini şunları ileri sürmektedir: “...Devletin saf hukukî ve siyasal çerçevesine indirgenmesi gerekir. Devlet, bize namuslu kişileri kötü kişilerden korumak için bir polis örgütü, iyi örgütlenmiş bir adalet aygıtı, olabileceklere hazır bir ordu, ulusal çıkarlara uydurulmuş bir dış politika sağlamalıdır. Bunun dışında her şey, hattâ orta öğretime girip girmemek bile, bireyin kendi özel işi olmalıdır. Devleti kurtarmak istiyorsanız, olayların ve savaşın bize kabul ettirdiği kolektivist devleti ortadan kaldırmanız ve tekrar *Manchester devletine* dönmeniz gerekir.” Bunlar, giderek büyük sermaye lehine faşist devlete dönüşecek olan müdahaleci devletin rolünü maskeleyen amaçlayan ve açıkça orta sermayenin muhalefetinin etkisizleştirilmesine yönelik sözlerdir.

Bu andan sonra yol açıktır. Şubat 1922’de eski Milano Kardinalli, faşizm taraftarı Pie XI’in papa seçilmesiyle, faşizm Vatikan’ın desteğini sağlar. Vatikan, Halkçı Parti’nin Don Sturzo yönetiminde yürüttüğü faşizme muhalefet siyasetini tanımaz.³⁹ Ağustos 1922’de, Mussolini “cumhuriyetçi” planlarını bırakır ve monarşinin devam ettirilmesini kabul eder; monarşinin özellikle büyük toprak sahipliğine bağlı olduğu Alman örneğinin tersine, İtalya’da monarşi sermayeye ve en başta “geleneksel” orta sermayeye bağlı olmuştur. Sonunda, Eylül 1922’de Nasyonal-Faşist Parti’nin kuruluşuyla faşist parti, D’Annunzio’nun milliyetçi hareketini denetimine alır.

Bununla birlikte, faşist parti bu son dönemde halk kitleleri ile çok güçlü siyasal bağını sürdürür. Buna, faşizmin orta sermaye temsilcileri ile siyasal uzlaşması karşısında, büyük sermayenin güvensizliğini de eklemek gerekir. Büyük sermaye bir

39 G. Salvemini, *Le Origini del fascismo in Italia*, s. 35 vd.

kere daha kozunu D'Annunzio'nun milliyetçi hareketi desteğinde bir askerî diktatörlüğe oynamaktadır.

Faşizmin iktidara gelişi ile birlikte *büyük sermayenin siyasal hegemonyası* giderek kurulmaya başlar. Faşizmin iktidara gelişi burada, daha yavaş bir tempoyla ve daha değişik yollardan gerçekleşmekle birlikte, sonuçta Almanya'daki ile aynı seyri izler. Roma üzerine yürüyüşten (1922), *ultra-faşist kanunların* açıklanmasına kadar, faşizm, orta sermaye konusunda, bu sermayenin kendi siyasal temsilcileri ile kopuşunu sonuçta gerçekleştirmek amacıyla uzlaşmacı bir yol izler. 1925'ten itibaren iktidar blokuna özgü siyasal örgütlerin tümünün çözülmesi görülür: Bu andan itibaren faşist parti siyasal alanda tek başına hüküm sürer.

Aynı zamanda faşizm saflarında 1923'ten beri "ikinci devrim" (anti-kapitalist) konusunda ısrar eden "goşizan kanadın" temizlenmesine tanık olunmaktadır.⁴⁰ Mussolini taraftarları ve "ikinci devrim" taraftarları bazen mitralyözle çatışmaktadırlar. 1923'teki ilk temizlik, içlerinden çoğu Roma üzerine yürüyüşe katılmış olan 150.000 kadar faşisti kapsar. Faşizmin iktidarda ikinci adımının (stabilizasyon adımı) dönüm noktasını ifade eden 1925-1926'da, yeni bir temizlik yer alır: Faşist partiye katılmalar, 1931 yılına kadar dondurulur. Ve son olarak, orta sermayenin ve çiftçilerin devlet aygıtı içindeki son direnç kaleleri de saf dışı edilir. Ordu ve yüksek yönetim yerleri kesin olarak temizlenir, kraliyet son ayrıcalıklarını kaybeder.

Küçük burjuvazi konusunda Almanya'daki aynı ilk durum gözlenir. Küçük burjuvazi faşizmin ilk iktidarı döneminde yönetici sınıf, daha sonra devletin sorumluluğunu alan sınıftır. Yalnız süreç burada farklı bir tempo izlemektedir. Bu süreç daha Roma üzerine yürüyüşten sonra, özellikle Gramsci'nin ısrarla üzerinde durduğu bu "faşist-bürokrasinin" önemli ölçüde kurulması ile başlamaktadır. Fakat İtalyan faşizmi, burjuvazinin siyasal personelinin yerinde tutar. Ancak 1925'ten sonra küçük burjuvazi, devlet aygıtında "yüksek sıraları" kesin ola-

40 D. Guérin a.g.e., s. 144 vd.

rak işgal eder. Faşist partinin “başları” ile faşist partiye önemli sayıda yandaş veren küçük burjuvazi arasında temsil bağının kopması, küçük-burjuvazinin yönetici sınıf durumundan devleti elinde tutan sınıf, ve sonunda sadece devlete destek sınıf durumuna geçişini belgelemekle birlikte, sonuç olarak ancak 1928’de gerçekleşecektir: 9 Aralık 1928 tarihli kanun, Mussolini’nin kendi deyiimiyle belirttiği gibi, “Totaliter devletin” ortaya çıkışını tamamlar.

1928 yılı aslında yeni bir temizlik hareketinin damgasını taşır. Faşist Sendikalar Konfederasyonu dağıtılır ve bu konfederasyonun genel sekreteri Rossoni ve onun, kuruluştaki değişik görevler verdiği “sendikalist-korporatist” ögelerin işlerine son verilir. Faşist partinin, dar anlamda faşist devlet aygıtına bağımlı hale gelmesi gerçekleşir. Bir bakıma, kendi yönetici sınıf durumuna katkısı olan özerk bir siyasal kuruluştan yoksun kalan küçük burjuvazi, bundan böyle devleti savunan sınıf durumuna çekilir. Devletin küçük burjuvazi kökenli önderleri kesin olarak küçük burjuvaziden koparlar. Bunun yanı sıra büyük sermaye sınıfı üyeleri, Almanya’dakine benzer bir süreç gereğince faşist partiye üye olma yoluyla devletin yönetim yerlerini elde ederler.⁴¹

Bu faşizm-küçük burjuvazi ilişkisi, faşist devletin büyük sermaye karşısında *görelî özerkliğinde* bir etmendir. Buna ayrıca, burada da, faşizmin, büyük sermayenin iktisadî hegemonyasını kurarak, iktidar blokunun iktisadî çelişkilerini içermeyi amaçlayan bir siyaset kabul ettirdiği olgusunu eklemek gerekir. *Faşizm, orta sermaye ve büyük toprak sahipliği üzerinde tekelleri sermayenin egemenliğinin gelişmesini hızlandırırken, bir yandan da bu kesimlere egemenliğini düzenleme ve denetleme girişiminde bulunmaktadır.* Bu durum, büyük sermaye ile faşist parti-devlet arasında önemli çelişkilere yol açmaktadır. 1934’te *Confindustria* ve bu kuruluşun başkanı Pirelli, devletin iktisadî hayatı 1926’dan itibaren gittikçe artan “müdahalesine” karşı çık-

41 G. Salvemini, a.g.e., s. 344; A. Aquarone, *R’Organizzazione dello Stato Totalitario*, 1965, 3. bölüm; H. Lasswell ve R. Sereno, “The Fascists: The Changing Italian Elite” *American Political Science Review* (1937), s. 941 vd.

maktadır. Bu müdahale, her ne kadar büyük sermaye yararına işlemekteyse de, büyük sermayeyi, egemenliğinin gelişimi boyunca belirli denetim kalıplarına uymaya zorlamaktadır. Bunlar ise, büyük sermayece “bürokratik engeller” olarak karşılanmaktadır. Kendi kendine yetme politikası ve savaş ekonomisi bu çelişkileri şiddetlendirir. Bodoglio, ordunun üst kademeleri ve monarşi, faşizmin iktisadî politikası ile gittikçe daha az *mutabık* kalmaktadırlar.⁴² 1943 buhranı da bunun sonucudur.

42 V. Foa, “Le Strutture economiche et la politica economica del regime fascista”, *Fascismo e antifascismo* içinde, *a.g.e.*, s. 278. Foa bu konuda şunu belirtir: “Faşist hükümeti, büyük sermayenin elinde bir kukla veya mekanik bir kol olarak görmek büyük bir yanılgıdır. ... Devlet kendine özgü bir özerkliğe sahiptir.”

4.

Faşizm ve İşçi Sınıfı

Bu bölümde, faşizmin işçi sınıfı ile olan ilişkisinin analize, yani, bir yandan faşistleşme süreci ve faşizmin iktidarı konjonktüründe işçi sınıfının durumunun, öbür yandan, işçi sınıfı açısından faşizm siyasetinin incelenmesine çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL ÖNERMELER

1. “BOZGUN SÜRECİ” VE İŞÇİ SINIFININ SAVUNMASI: BUNUN ADIMLARI VE NİTELİKLERİ

Faşistleşme sürecinin başlangıcı işçi sınıfının yenilgisinin bir dizi karakteristik ön-koşuluna dayanır: Faşistleşme süreci kendinin gelişmesine yol açan bu yenilgiler dizisinin hemen ertesinde başlar.

Komintern ise, çoğu kez, faşizmin iktidara gelmesinden sonra bile işçi sınıfının yenildiğini kabul etmemiştir. Komintern’in “ultra-sol” dönemi her türlü değişik açıklamayı kestirip atmaktadır: “XII. Plenum... İtalyan faşizminin tarihinden çıkarılan, önceden işçi sınıfını yenmenin gerekliliği teorilerinin tümünün şematik soyutlamalar olduğunu göstermiştir.”¹ Çünkü İtalyan faşizminin zaferinden ve Bordiga’nın İKP yönetiminden uzaklaştırılmasından sonra, İKP’nin 1926 Lyon tezleri: “Faşizmin zaferinin devrime karşı bir zafer olarak değil, devrimci güçlerin yenilgisinin bir sonucu olarak ele alınması gerektiğini” açıkça söylemişti.

Fakat bu “yenilginin” anlamını açmak gerekir. Aslında, bir

1 Schwab, “Le caractere de la dictature fasciste” *L’Internationale Communiste*, Ocak 1933.

günde ortaya çıkan bir yenilgi değil, *değişik adımların ve dönüm noktalarının damgasını taşıyan bir süreç içinde bir yenilgiler dizisi söz konusudur*. Bunlar, faşistleşme süreci içinde, işçi sınıfının durumunu karakterize eden yenilgiler zincirinin halkalarıdır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda, Almanya ve İtalya'da gerçekten devrimci bir dönem başlar. Bu dönemin, somut devrimci durumlar konjonktürünün damgasını taşıması anlamında, devrim gündemdedir. Oysa işçi sınıfı, bu dönemde, 1918-1919'da Almanya'da ve İtalya'da devlet iktidarını almayı başaramaz ve 1920'de İtalya'da, 1923'te Almanya'da ortaya çıkan kritik durumlarda amaçlarına ulaşamaz.

Hemen belirtelim ki, açık bir iç savaş durumunda bir yenilgi tamamen bozgunu ifade etmez; böyle bir yenilgi, bir savaşın uygun zamanda verilmemiş olmasının sonucu da olabilir.

Öte yandan, doğrusunu söylemek gerekirse, sorun, bütün dönüm noktalarında dar anlamda somut devrimci durumların söz konusu olup olmadığının bilinmesi sorunu değildir. Bu anlamda 1920 İtalya'sı ve 1923 Almanya'sı üzerinde durulabilir. Bu iki durumda da söz konusu olan, işçi sınıfının *karakteristik bir başarısızlığıdır*: Bu iki durumda da işçi sınıfı, açık bir bunalım durumunun empoze ettiği ve bu bunalım içinde gerçekleşmesi mümkün olan siyasal amaçlara ulaşmayı başaramamıştır. İşçi sınıfının yenilgisi, yalnızca devlet iktidarını ele geçirmeyi –“devrim yapmayı”– başaramamış olmasına bağlanmayacağı gibi, –bu iki durumda da bu fırsat, o sıra ve daha sonra muhtemelen yoktu– açık bir bunalım döneminde doğrudan iktidara götürmese de “gerçekleşebilir” siyasal amaçları, uzun süreli bir stratejiye dayandırarak ortaya koymayı bilmemesine de bağlanmaz.

Daha önce görelî stabilizasyon dönemi olarak nitelenmiş olan döneme rastlayan bu başarısızlıklar, sınıf savaşının kızışma noktalarının damgasını taşırlar. Yine de, güçler dengesinde, işçi sınıfının karakteristik zayıflığı, bu stabilizasyon dönemi boyunca devam eder. Burada gerçek bir “bozgun süreci”nden söz edebiliriz. Gerçekten de her stabilizasyon dönemi, mutlaka bir “bozgun süreci”ne denk düşmez. İşçi sınıfının bir “stratejik

toparlanma" (Mao) ile durumunu sağlamlaştırdığı ve saldırıya hazırlandığı stabilizasyon dönemleri de bulunabilir: Mao'nun "uzun süreli savaş" stratejisi buna örnektir.²

Oysa faşistleşme sürecinden önceki stabilizasyon döneminde durum böyle değildir. Bu yıpratma savaşı sırasında burjuvazi gittikçe güçlenirken, işçi sınıfı ve halk yığınları gittikçe güç kaybederler. Bu durumda, her zaman olduğu üzere, devrimci örgütlerin bilinçli ve uygun stratejileri olmazsa, stabilizasyon tamamen düşmanın işine yarar; stabilizasyon, kapitalist sistemin tüm imkânlarının katkısı ile, burjuvazi için bir soluklanma dönemi halini alır. Bu stabilizasyon sürecinin kesin dönüm noktası, bir yandan burjuvazinin açıkça saldırıya geçmesini, öbür yandan işçi sınıfının özel anlamda savunmaya geçmesini ifade eden faşistleşme süreci başlangıcı ile daima çakışır.

Şu halde faşistleşme süreci, bütün bu stabilizasyon döneminin karakteri dikkate alınmadan açıklanamaz. Özellikle Gramsci'nin belirttiği anlamda, yani, hasım taraflardan birinin veya öbürünün, ya da her ikisinin güçlerinin bir anda tamamen yok olacağı biçimde "katastrofik" bir çatışma hiçbir zaman söz konusu değildir.

Bu görüş bizi stabilizasyon döneminin ikinci ögesine götürür, ve öbür taraftan, niçin faşizm sorusunun cevaplarından birini oluşturur? Pek çok yazar, ve bunların içinde özellikle Daniel Guerin, soyut bir biçimde, işçi sınıfının faşistleşme sürecinden "önce" yenilgisinden söz ederek, faşizmin sadece, kapitalist sistemin burjuvazi tarafından çözülemeyen "iktisadî çelişkilerinden" doğduğu sonucuna varmaktadırlar.

Ulaşabileceği siyasal amaçlardaki başarısızlıklarına rağmen halk hareketi, burjuvaziye gerçek iktisadî-siyasal kazanımlar ta-

2 Mao'ya göre "uzun süreli savaşın" stratejik anlamı, sınıf savaşının evreler halinde –saldırı, savunma, stabilizasyon– ve burada ortaya çıkan stratejik dönüm noktaları halinde tarihi dönemlenmesi yönteminin terk edilmesi demek değildir. "Uzun süreli savaş" görüşü, devrimci sürecin "nihai" ve "kesin" bir noktaya kadar kendiliğinden olgunlaşmayacağını belirterek, ortaya çıkabilecek "savunma" evreleri ve "pozisyonlar savaşı" boyunca stratejinin devrimci amaçtan şaşmaması gerektiğini göstermektedir.

nımaye zorlamayı başarmıştır. Burjuvazi tarafından sürekli olarak budanan bu iktisadî-siyasal kazanımlar, faşistleşme sürecinin başlarında henüz ortadan kaldırılmamış, fakat burjuvazi, kaşılaştığı bunalım nedeniyle bu kazanımları artık kabul etmeye başlamıştı.

Bu dönemde, söz konusu kazanımların dayandığı güçler dengesi, bundan böyle burjuvazinin lehine değiştirilmekteydi.³ Güçler ilişkisindeki her değişikliğin karşıt tarafların işgal ettikleri konumların yeniden düzenlenmesi ve yeniden dağılımını kendiliğinden getireceği yalnız görünüşte gerçek gibi görünmektedir. Bu bakımdan, özellikle burjuvazinin işçi sınıfına karşı izlediği strateji konusunda şu açıklama ileri sürülebilir: Ciddi bunalımlar, bu tür kazanımlara yol açtığında, burjuvazi önce bunların dayandığı gerçek güçler dengesini değiştirmeye koyulur ve ancak *bundan sonra* kazanımlara karşı saldırıya geçer. Bunun, sürecin karakterine de bağlı basit bir nedeni var: Sınıf savaşının gerçek alanını ondan gizleyerek, karşı tarafı oyalayıp uyutmak ve sonunda kendinin seçtiği yerde kavgaya zorlamak.

Şu halde burjuvazi, işçi sınıfı örgütleri henüz güçlü ve belli bir etkinliğe sahip olduğu bir zamanda halk kitlelerinin iktisadî-siyasal kazanımlarını kısa vadede ortadan kaldırmak zorunda idi. Fakat bundan öte, burjuvazinin bunalımı konjonktüründe, söz konusu olan yalnızca bu kazanımları yok etmek değil, fakat aynı zamanda halk kitlelerinin sömürülmesinde *daha da ileriye gitmekti*. Bunu yapmak için de faşizmin belirlenmiş konjoktüründe ve “sınıf işbirliği” siyasetinin iflasından sonra, işçi sınıfı örgütlerinin saf dışı edilmeleri gerekiyordu. Nihayet geçmişteki anıların burjuvazi üzerindeki özel baskısını da göz önüne almak gerekecektir: Gerçekte, savaştan sonra ve işçi sınıfının uğradığı yenilgilere rağmen Alman ve İtalyan burjuvazisinin içindeki büyük korku hâlâ olduğu gibi duruyordu. “İşçi Konseyleri” bir türlü akıllarından çıkmıyordu.

İşçi sınıfına bir yenilgi atfetmek gerektiği anlamında söylenmiş olan her şeyin, sınıf savaşı alanına ilişkin her kavram gibi

3 Rosenberg, Der Fascismus..., a.g.e. Ayrıca bkz. W. Abendroth, Antagonistische Gesellschaft und politische Demokratie, 1967 s. 56 vd.

görelî olduğu görülür: Bu yenilgi kavramı, güçler dengesi ile ilgilidir ve belirli konjonktürlerde “mümkün olan” amaçlarla ölçülür. Bu anlamda, işçi sınıfının faşistleşme süreci başlangıcında bir dizi karakteristik yenilgi almış olduğunu söylemek, işçi sınıfının hiç olmazsa dönüşsüzlük noktasına kadar olan evrede yeni bir amaca, faşizmi önleme amacına ulaşamayacağı anlamına gelmez.

İşçi sınıfının bu yenilgileri dizisinin dolaysız sonuçlarından biri de, faşistleşme süreci boyunca sınıf savaşının aldığı görünümüdür. Faşizmi devrimci hareketin yükselişine bir tepki olarak gören Komintern de, A. Thalheimir, A. Tasca gibi faşizmi var olan güçlerin “eşitlik dengesi” durumuna bir tepki sayan başkaları da, faşistleşme süreci boyunca sınıf savaşının “gittikçe daha çok siyasal” bir görünüm aldığını soyut biçimde kabul ederler.

Oysa bu durum, yalnızca burjuvazinin kendi iç mücadeleleri ve işçi sınıfına karşı mücadelesi için doğrudur: İşçi sınıfı mücadelesi yönündense, artık geçerli değildir. Faşistleşme sürecinin karakteristiğı, işçi sınıfının burjuvaziye karşı mücadelesi gittikçe iktisadî hak talepleri alanında sıkışıp kaldığı halde, burjuvazinin işçi sınıfına karşı savaşının gittikçe siyasal bir karakter kazanmasıdır. Başka bir deyişle, iktisadî ve siyasal savaşın karmaşık bileşimi içinde, işçi sınıfı savaşında iktisadî mücadele gittikçe daha öne geçer. Faşistleşme süreci sırasında işçi sınıfı kendini tamamen “koyvermiş” değildir: Özellikle grevci hareket, bütün faşistleşme süreci boyunca görece güçlü olarak devam eder. Yalnız, mücadelenin iktisadî yönü giderek ön plana geçer. Fakat bu örtülü biçimde olur:

a) Siyasal mücadelelerin yakın geçmişiyle ilgili nedenlerden ötürü, iktisadî mücadelenin gittikçe baskınlaşan rolü, siyasal mücadelenin gerçekten önde olduğu bir dönemden miras kalmış eylem biçimleri (toplular gösteriler, fabrika işgalleri, “fiili durum” biçimleri) altında kendini gizler. Mücadelenin özü ve biçimleri arasındaki bu tutarsızlık, dönüşsüzlük noktasında açıkça görülmektedir. Dönüşsüzlük noktası, mücadelenin iktisadî yönünün açık bir biçimde siyasal yöne baskın çıkmaya başladığı bir dönüm noktası ile çakışmaktadır.

b) Siyasal yenilgileri “siyasal coşku” atılımları izler; ancak bunlar, gerçek bir siyasal hareketlenmenin göstergeleri olacak kadar önemli değildir.

Nihayet, siyasal bakımdan bir savunma evresinin, *zorunlu olarak*, işçi sınıfı savaşında, iktisadî yönün öne geçmesine denk düşmeyeceğini belirtelim. Hattâ bundan da öte, savunma evresinde mücadelenin doğru yürütülmesi, Lenin ve Mao’nun öğütlediği siyasal yönün öne geçmesini her zamankinden daha fazla gerektirir. Bu evrenin gerektirdiği ittifak ve uzlaşma stratejilerinde bu öncelik özellikle gereklidir. İşçi sınıfı yönünden faşistleşme süreci, iki ögenin, siyasal bakımdan, bir savunma evresinin ve sınıf savaşında iktisadî yönün siyasal yönden öne geçtiği bir dönüm noktasının bir araya gelmesine denk düşer.

2. İDEOLOJİK BUNALIM BİÇİMLERİ VE DEVRİMCİ ÖRGÜTLERİN BUNALIMI

Faşistleşme süreci, işçi sınıfının ideolojik bunalımına ve devrimci örgütlerin niteliksel bunalımına rastlamaktadır.

Alman ve İtalyan Komünist Partileri ile ilgili olarak, bu niteliksel bunalım söz konusu edildiğinde, hemen belirtelim ki, devrimci örgütleri saran bunalımı alelacele bu örgütlerin stratejik yanlışlarına bağlamak söz konusu değildir. Burada, daha çok, özellikle bu durumun özgül rolü olan sonuçları kastedilmektedir:

a) Faşistleşme sürecinin başlangıcı, Alman ve İtalyan Komünist Partileri’nin açık bir şekilde işçi sınıfından kopmalarına rastlamaktadır. Özlü bir biçimde, bu partilerin kitlelerden kopuklukları söylenebilir. İşçi sınıfı kitlesi, bu partilerin hiçbir kitle çizgisi olmaksızın mücadele vermeye çalıştıkları yönü izlemez. Bu partiler, sağlam olarak yerleşmiş “anti-komünist” bir geleneğin inandırmak istediği gibi, faşizm karşısında teslim olmuş degillerdir. Faşizmin iktidara gelişine karşı çıkmaya çalışmışlar – özellikle İKP için bu durum geçerlidir –, fakat geç kalmışlar ve etkisiz araçlar kullanmışlardır. Bu karşı çıkma çabasına dönüşsüzlük noktasından sonra, kopuş tamamen gerçekleştiği zaman

kalkışmışlardır. İşçi sınıfı kitlesi, faşizmi durdurma konusundaki bu umutsuz ve ölüm-sonrası çabalarında bu partileri izlememiştir. Ayrıca, bu süreç, bu partilerin hemen hemen tüm faşistleşme süreci boyunca seçim başarıları elde etmekten geri kalmamaları nedeniyle çok dikkat çekmiştir.

b) İşçi sınıfının yenilgilerinin Alman ve İtalyan Komünist Partileri'nin kendi içlerinde de etkileri olmuş; bu partiler, tüm faşistleşme süreci boyunca derin iç bölünmelere uğramışlardır. Ortaya çıkan siyasal çizgiler bir yana, bu bölünmenin de özgül etkileri olmuştur: Bu bölünme, işçi sınıfını faşist tehlike karşısında çoğu kez gerçek bir felç durumuna getirmekte ve bu da işçi sınıfının yönünü daha çok saptırmaktadır.

Zaten devrimci örgütlerin bu durumu, işçi sınıfının ideolojik bunalımıyla aynı zamana rastlamaktadır. İşçi sınıfının bu bunalımı, daha önce sınırlarını çizdiğimiz faşistleşme sürecinde, Alman ve İtalyan toplumlarını etkilemiş olan *genel ideoloji bunalımı* içinde yer alır. Marksist-Leninist ideoloji, işçi sınıfı bünyesinde derin bir sarsıntıya uğrar: Bu ideoloji yalnızca kitleleri kazanamamakla kalmaz, aynı zamanda, yerleşmeyi başardığı yerlerde de yenilgiye uğrar. Devrimci örgütler, kitle çizgisinde ideolojik yön verme işlevlerinde başarısızlığa uğradıklarında ne olduğu açıktır: Marksist-Leninist ideolojinin gerilemesi ile bıraktığı boşluğu *burjuva ideolojisi* ve *küçük-burjuva ideolojisi*, özgül biçimler altında doldururlar.

Bu ideolojik bunalım durumunda, *burjuva ideolojisinin* işçi sınıfı üzerindeki etkisi, alışlagelmiş sendikalizm ve reformizm biçiminde kendini göstermektedir. Bunu, sosyal-demokrasinin –aynı zamanda, sosyal-demokrat parti ve sendikaların– işçi sınıfı üzerindeki etkisinin faşistleşme süreci boyunca, yalnızca devam etmemesi, fakat aynı zamanda genişlemesiyle de görebiliriz. Sosyal-demokrat ideolojinin bu şekilde etki kazanması, işçi sınıfının Komünist Partisi'ni destekleyen saflarına kadar kendini göstermektedir.

Fakat en ilginç olgu, işçi sınıfı üzerinde, doğrudan doğruya reformizm ve sendikalizm şeklindeki burjuva ideolojisi etkisinden daha çok *küçük burjuva ideolojisinin etkisidir*.

Gerçekte, burjuva ideolojisinin kendisi de faşistleşme sürecinde bunalımdadır. Bu durum küçük burjuva ideolojisinin sosyo-ekonomik yapı içinde ve böylece, aynı zamanda, işçi sınıfı içinde, tartışmasız kabul edilen egemen bir ideolojiden daha yoğun bir şekilde, kolayca yayılmasına elvermektedir.

Nihayet, küçük burjuvazi de derin bir bunalım geçirmektedir. Bu koşullarda, Engels'in deyimi ile, "çıldırılmış küçük burjuvaların" küçük burjuva ideolojisi, kendisi de ideolojik bunalımda olan işçi sınıfı içinde, *öncekine kıyasla daha kolay yayılmasına elveren oldukça özel biçimlere bürünmektedir*. Küçük burjuvazinin bu başkaldırma durumunda, küçük burjuva ideolojisinin özünde her zaman bulunan "anti-kapitalist" görünüm en ön plana çıkmaktadır: İşte bu yolla, küçük burjuva ideolojisi işçi sınıfına yayılma yolunu bulur.

Küçük burjuva ideolojisinin işçi sınıfı üzerindeki etkisi, işçi sınıfının "hayat koşullarına", yani "yaşantısına" uydurulmuş *özgül biçimlerinde* kendini gösterir. Faşistleşme süreci boyunca, işçi sınıfı içinde özellikle yaygınlık gösteren bu biçimlerin bazılarının dökümünü yapabiliriz:

a) İşçi sınıfı içindeki özgül şekliyle *anarşizm*: Siyasal örgüt ve siyasal amaçları hiçe saymayı, kapitalist sistemin sürekliliği için gerekli siyasal baskı aygıtlarının –devletin– rolünü, doğrudan yaşananın –fabrika– maskesi altında, dikkate almama ile birleştirerek, –*devrimci sendikacılıkla yakınlaşan*– *anarko-sendikalizm* halinde kendini göstermektedir.

b) *Kendiliğindencilik*, yani örgütlenmenin rolünü hiçe sayma ve nerede ve nasıl olursa olsun, doğrudan ve "kendiliğinden" eyleme soyut şekilde tapınma, yani küçük burjuva "bireyciliği"nin en güzel ifadesidir.

c) Marksist-Leninist ideolojiyi ve siyasal kitle mücadelesini tanımayan "*darbeci devrimcilik*": Kendiliğindencilik ve anarşizmle birleşerek, ayaklanma halindeki küçük burjuvazinin, "küçük burjuva devrimciliğinin" belki de en başta gelen özelliği olan "eylemci azınlıklar" örneği, soyut bir "şiddet" tapınmasına dayanır.

Şimdiden sorunun öneminin farkına varıyoruz ve burada ba-

zı açıklamalar yapmak gerekiyor. Şüphesiz bu biçimler, örneğin anarko-sendikalizm, başlangıçta, olumlu “kendiliğinden” proleter ifade biçimleri olmuşlardır: Lenin bunları bu açıdan ele almıştı.⁴ Yine şüphesiz söz konusu biçimlerin altında, çoğu kez, faşistleşme sürecinde, devrimci örgütlerin siyasal çizgileri karşısında, işçi sınıfının “sınıf içgüdüsü” tepkisi yatmaktaydı. Buna rağmen, *faşistleşme süreci ortamında*, Marksist-Leninist ideolojiden kopmuş ve küçük burjuva ideolojisinin büründüğü özel biçimler karşısında, bu “sınıf içgüdüsü”, küçük burjuva ideolojisinin etkisi altında yanlış yola sürüklenmiştir. Ve sorun burada daha ciddileşir, çünkü, bu ideolojik etmen dikkate alınmazsa, faşizmin işçi sınıfı üzerindeki karmaşık şok etkisi kesinlikle açıklanamaz.

Gerçekten de, küçük burjuva ideolojisinin işçi sınıfı üzerindeki bu etkilerinin ilk eldeki sonucu, işçi sınıfının siyasal bakımdan hareketsizleşmesini hızlandırmak olmuştur. Ayrıca, kelimenin tam anlamıyla, faşist demagoji de, “halkçı-işçi taraftarı” görünümü ve hayali vaatleri ile buna katkıda bulunmuştur. *Fakat bundan da önemlisi* faşizmin, küçük burjuva ideolojisinin işçi sınıfı içindeki bazı görünümüne açıkça sahip çıkarak, küçük burjuva ideolojisinin işçi sınıfı üzerindeki etkisini sonuna kadar sürdürmüş olmasıdır. Başka bir deyişle, işçi sınıfının edilgenliğine ve etkisizleşmesine yalnızca faşist demagojinin içeriği değil, faşist demagojinin büründüğü ifade biçimleri ve eylem biçimleri de katkıda bulunmuşlardır. Bu biçimler, küçük burjuva ideolojisinin işçi sınıfı üzerindeki etkisi yoluyla, işçi sınıfına ulaşır.

Burada bir açıklama gerekiyor. Küçük burjuva ideolojisinin işçi sınıfında Marksist ideolojiyle açıkça çelişen etkisine değindiğimize göre, küçük burjuva ideolojisinin Marksist-Leninist ideolojinin kendisindeki etkisine ve özellikle proletaryanın sınıf örgütleri üzerindeki etkisine de değinmek zorunlu oluyor. İtalya’daki faşistleşme sürecinde İKP’nin “sol oportünizm”ine

4 Gerek anarko sendikalizmin, gerekse devrimci sendikalizmin *olumlu* yanları, “burjuva” örgütlerin el koyma anında işçi hareketinin “özerk”liğini talep etmiş olmalarında yatar.

yol açan etmenlerden biri ekonomizm ile birlikte bu etkiydi; Almanya'daki faşistleşme sürecinde de AKP politikasının *belli yanlarını* etkiledi –yalnız bu iki örneğin hiçbir şekilde özdeş olmadığını kavramak gerekir.

Ama sol oportünizm *Marksist-Leninist ideolojinin kendi içinde bir sapmaydı*. Özellikle, Marksist-Leninist ideolojide küçük burjuva ideolojisinin etkisinin bir kanıtıydı. Tam da Lenin'in *komünizmi* bir çocukluk hastalığı olarak nitelediği anlamda. Öte yandan, küçük burjuva ideolojisinin yukarıda değinilen dolaysız etkilerinin, yani kendiliğindencilik, anarşizm, darbecilik, vb. Marksist-Leninist ideolojiyle *hiçbir ilgisi yoktur*. Bu anlamda, burada “ultra-sol” denecek bir şey yoktur, çünkü aslında sol oportünizm ancak Marksizm-Leninizmde ortaya çıkar. Faşizmin gelişinde “sol oportünist” ögelerin ağır sorumluluğu vardır: Ama bu, faşist partilerin doğrudan doğruya kullandığı öteki küçük burjuva ideolojik anlatımlarından ayrı bir düzeydeydi.

Ne var ki sorun bu kadarla bitmiyor. Politikalarının sadece görünüşte “ultra-sol” olduğunu göreceğimiz Komintern,⁵ politikasına karşı çıkanların hepsinin otomatikman faşizme teslimiyet ya da “ultra-solculuk” olduğunu söylemiş ve onları faşizme bekçi köpekliği yapmakla suçlamıştı. Bu saldırı öncelikle Troçki'ye yönelik olabilirdi, ama Alman “sol muhalefeti” ve başkaları da okkanın altına gitti. “Ultra-solcu”luğun, faşizmi getiren etmenlerden biri olduğunu söyleyen ve işçi hareketi içinde çok yaygın olan geleneğin kaynaklarından biri budur. “Ultra-solculuk” terimi, gitgide, komünist partilerin teslimiyeti kabul etmeyen herkese söylediği söz haline geldi. Başka söze gerek yok.

Biz asıl, “kendiliğindenci” ögeler, anarko-sendikalistler vb. ve önderlerinin çoğu ile, çok zaman katılıp “sol” kanadını oluşturdıkları faşist partiler arasındaki belirli ve açık çatışma ola-

5 Komintern'in VI. Kongre'de (1928) yaptığı “ultra-sol” analize ileride değineceğim. Şimdilik, 1928 sonrası Komintern politikasının yalnız görünüşte “ultra-sol” olmasına rağmen, bu dönemeç sırasında AKP'nin *kendi politikasının bazı ikincil yanlarının* gerçekte sol oportünist olduğunu belirtelim.

yna dikkat edelim. Özellikle İtalya'da, ama aynı zamanda Almanya'da da örnekler çok ve anlamlıdır. Olayın yaygınlığı bunun rastlantı ya da oportünizme bağlanacak bireysel bir dönemlik olmadığını gösteriyor.

3. SOSYAL-DEMOKRASİ: SINIF YAPISI VE İŞLEVİ, SİYASETİ VE “SOSYAL-FAŞİZM” TEZİ

Faşistleşme süreci, işçi sınıfı üzerinde sosyal-demokrasinin etkisinin devamının ve niteliksel genişlemesinin, sosyal-demokrasinin faşizm karşısındaki siyasal çizgisinin damgasını taşır.

Bu durum ortaya iki tür sorun çıkarmaktadır:

a) Sosyal-demokrasinin etkisinin sürmesini, hem sosyal-demokrasinin doğasına, hem işlevine ve hem de faşistleşme sürecinin özel konjonktürüne başvurarak açıklamak;

b) Faşizmin gelişinde, sosyal-demokrat siyasetin nesnel sorumluluğuna işaret etmek.

Önce, Komintern'in bu konudaki görüşlerinden, son derece yanlış ve kendi pratik uygulamasının getirdiği yıkımdan sorumlu bir kavram üzerinde duracağız. Burada kastedilen “sosyal-faşizm” tezidir.

Önce tezin ne olduğunu görelim. Gerçekte bu tez, her ikisi de sosyal-demokrasi ve faşizmin özdeş olduğunu hissettiren iki ayrı biçimde ortaya atılmıştır. Daha önce, V. Kongre (1924) tarafından ileri sürülmüş olan bu tez, özellikle VI. Kongre'den sonra (1928) tüm gücüyle yeniden ortaya çıkmış ve en uç etkinlik noktasına erişmiştir.

a) Bu tezin konuş tarzına göre, “sosyal-demokrasi/faşizm” arasında bir karışım ve kaynaşma söz konusudur. Daha V. Kongre'nin kararlarında şöyle ifade bulunmaktadır: “Faşizm ve sosyal-demokrasi, büyük sermayenin diktatörlüğünün tek ve aynı aracının iki ayrı görünümüdürler. Sosyal-demokrasi, şimdiden işçi sınıfı hareketinin sağ kanadından, bunjuvazinin ve dolayısıyla faşizmin sol kanadı haline dönüşmektedir.”⁶ 1924'te Stalin, “faşizmin sadece burjuvazinin bir kavga kuruluşu olma-

6 J. Degras, a.g.e., cilt II, s. 139 vd.: Beşinci Kongre'nin faşizm üstüne kararı.

yıp, aynı zamanda sosyal-demokrasieye *dayalı* bir siyasal olgu olduğunu” savunur.⁷

1928’den sonra, ve özellikle 1929’da, sosyal-faşizm teriminin ilk kez resmen kullanıldığı X. Plenum’la birlikte bu tez belirginleşir. Manuilsky, VI. Kongre’de şu görüşü ileri sürmektedir: “Sosyal-demokrasie, işçi sınıfına karşı baskı eylemini burjuvaziden gittikçe alacaktır. ... Böylece sosyal-demokrasie faşistleşecektir. Sosyal-demokrasinin, sosyal-faşizme bu dönüşme süreci başlamış durumdadır.” 1930’da, H. Neumann, sorunu daha da açık bir şekilde ortaya koymaktadır: “Burjuvazinin sorunu, faşizm veya sosyal-demokrasie değildir; fakat, *aynı zamanda* sosyal demokrasie ile faşizmdir.”⁸ Ve en sonunda, Stalin’den alman şu tekrarlama hep yapılır: “Faşizm, burjuvazinin, sosyal-demokrasinin etkin desteğine dayanan kavgaya örgütüdür. Nesnel olarak, sosyal-demokrasie, faşizmin ılımlı kanadıdır. ... Bu örgütler, “karşılıklı bağdaşmama” durumunda değillerdir, fakat tam tersine birbirlerini tamamlarlar. Birbirlerinin karşıtı değil, fakat ikizdirler. Faşizm, bu iki örgütün şekilsiz politik blokudur” (*Eserler*, cilt 6. Moskova, 1952-5, S. 294).

b) Bu teori, ikinci şekliyle daha incelmış gözükmektedir: Bu durumda, bir faşizm/sosyal-demokrasie bileşimi değil, fakat *alternatif* bir görünüm söz konusudur. Burjuvazi ya faşist, ya da sosyal-demokrasie kartını oynayacaktır.⁹ Bununla birlikte, tezin bu biçimi, ancak birinciye görece incelmıştır: Gerçekte burada, veya/veya durumu ile ilgili *hiçbir dönemleme* uygulanmamakta, tersine bu veya/veya durumunun aynı konjunktüre bağlı olacağı üzerinde ısrar edilmekte ve seçimi tamamen ikincil etmenlere bağlanmaktadır. Böylece, sosyal-demokrat kart, faşist karttan “biraz daha yasal” olmakla birlikte, bu iki kart arasındaki farkın pek az olduğu vurgulanmakta, böylece doğrudan doğruya tekrar sosyal-faşizm tezinin ilk şekline dönüşmektedir.

7 H. Weber, *Die Kommunistische Internationale*, s. 117.

8 *Imprekorr*, Almanca baskı, sayı 69, Ağustos 1930.

9 Altıncı Kongre Kararları, Degras, *a.g.e.*, cilt II.

Şimdilik bu tezin onlarsız oluşmasına imkân olmayan temel varsayımlarını açığa çıkaracağız. Bu teze, birtakım tavırlar yön vermektedir. Öyle ki, bu tezi bu tavırlardan ayırmak ve bu tavırlar olmaksızın tezin ayakta durması imkânsızdır.

1. Bu tez, faşizm denilen devlet biçimi ve özgül rejimle, burjuva devletinin öteki biçimleri arasındaki farkı tanımazlıktan gelmektedir. Faşizm ve “demokratik parlamenter” devlet, bir ve aynı şeydir, ve büyük sermayenin diktatörlüğü olması nedeniyle, sosyal-demokrasi, bu ikinci devlet biçiminde, faşizmle özdeşleşmektedir. Öyleyse sosyal-faşizm tezinin, faşizmin öteki burjuva devlet biçimleri ile özdeşliği tezini birlikte getirmesi rastlantı değildir. Thalmann’ın çok açık bir şekilde söylediği gibi, “...saflarımızda, faşizm ve burjuva sosyal-demokrasisini, Hitler’in partisini ve sosyal-faşizmi liberal bir şekilde birbirinden ayırma eğilimleri ortaya çıktı.”¹⁰ Veya bundan da öte, 1931’deki XI. Plenum’a Manuilsky’nin sunduğu rapor: “Saflarımızda ağırlığı olan ve,... faşizm ve burjuva demokrasisi arasında, sosyal-demokrasi ve Hitler’in partisi arasında bir karşıtılık üzerine spekülasyon yapan yanılığlar ... son derece zararlı ve ölümcüldürler.”¹¹

Devlet biçimlerinin birbirine özdeşliği tezi ile eşlenen bu sosyal-faşizm tezi, oldukça anlamlı varsayımlara yol açmaktadır: Sosyal-demokrasi, faşizmin zaferinden hiçbir kaygı duymaması bir yana, Nazilerle birlikte iktidara katılıp, faşizm demek olacak olan nasyonal-sosyalizm/sosyal-demokrasi “şekilsiz blokunu” ortaya çıkaracaktır. Böylece aynı Manuilsky’ye göre: “Burjuvazinin, faşist yöntemlerle işçilerin eylemini ezmeğe yönelmesi, üst kademelerin bundan böyle önceden olduğu şekilde, yani, sosyal-demokrasinin katılması veya desteği ile iktidarını yürütmeyeceği anlamına gelmez. Faşizm, burjuvazinin diktatörlüğü sisteminden ayrı bir hükümet yöntemi değildir. Bunun tersini düşünen ise bir liberaldir.”¹² Veya Thalmann’ın ifade ettiği şekilde: “Nazilerin hükümete gir-

10 *Die Internationale*, Aralık 1931.

11 Bkz. ayrıca, XI. Plenum Kararları, Degras, a.g.e., cilt III, s. 151 vd.

12 Aynı yerde.

meleri halinde bile, faşist diktatörlüğü kurmak için burjuvazinin sosyal-demokrasî ile işbirliğini terk etmesi sorunu ortaya çıkmayacaktır.”¹³

2. Bu tez, faşist partinin kendisinin kitle partisi niteliğini ve açık siyasal niteliğini tanınamazlıktan gelmektedir. Bu konuda 1924'te, Stalin'in analizi, gerek esin kaynağı, gerekse tamamen yanlış sonuçlar çıkarması yönünden dikkat çekicidir. Stalin, faşizmin sırf burjuvazinin basit bir kavga aracı olmayıp, aynı zamanda bir siyasal kitle olayı olduğunu tesbit ederek, bundan faşizmin sosyal-demokrasîye dayandığı sonucunu çıkarmakta, yani faşizmin kendine özgü halk tabanının anlaşılması ve düşünülemez olduğunu belirtip, sosyal-demokrasinin bir bakıma bizzat faşizmin halk tabanını –kitle tabanı– oluşturduğu sonucuna varmaktadır.

3. Dolayısıyla “burjuvazinin aracı” faşist partinin yapısını ve işlevini tanınamamak, sosyal-demokrasinin yapısını ve işlevini tanınamamakla birlikte yürür. Kitle tabanı ve sınıfsal temsil açısından ve burjuvazi karşısında oynanan rol açısından, elbette bu iki durum birbiri ile bağlantılıdır.

İlk açıdan, sosyal-demokrasinin niteliğini tanınamamak konusunda, Komintern'in, doğuşundan beri ve özellikle IV. Kongre'den sonra, ne sosyal-demokrasinin işçi sınıfı içinde direnişini, ne de bunun nedenlerini kavrayamadığını belirtmek gerekir. Komintern sürekli, sosyal-demokrasinin işçi sınıfı üzerindeki etkisinin saf dışı olacağını beklemiştir. Bu durum, şüphesiz, faşistleşme sürecinde bu etkinin sürmesinin konjonktürel etmenlerini bilmemekten gelmektedir. Fakat sırf buna bağlı da değildir. Aynı derecede, Komintern'in ekonomist görüşü çerçevesinde, ideolojik-siyasal etmenlerin önemsenmemesine de bağlıdır.

Bu önemsememe, her şeyden önce, Lenin'in *sosyal-demokrasî* ve “işçi aristokrasîsi” ilişkisi konusunda sürekli olarak tek-

13 *Die Internationale*, Ocak 1932. Sosyal-faşizm teorisi ilkin 1924'te ortaya çıktığında (Beşinci Kongre) aynı yanlışlar vardı: Zinoviev, sözü geçen raporunda şöyle diyordu: “Tekrar ediyorum, barışçı demokratik çılgın kapitalizmin ölümünün işaretidir. Bunun demokrasi ya da ‘faşizm’ biçimini alması fazla önem taşımaz.”

rarlanan tezinin, Komintern içinde belirli bir tarzda yorumlanışında kendini göstermektedir. Sosyal-demokrasi olgusu gitgide özünde “iktisadî” bir olgu sayılmıştır.

Buna göre, sosyal-demokrasinin tek gerçek popüler tabanı, emperyalist burjuvazilerin aşırı kârından dağıttığı kırıntılarla beslenen bu işçi-aristokrasisi tabakasının iktisadî çıkarlarına dayanacaktı. Bu, *en sonunda*, sosyal-demokrasinin gerçek kitle tabanı olmaz anlamına gelir. Üstelik, “iktisadî katastrofizim” etkisi altında, bu aşırı kârların daralacağı ve böylece bu tabanın da etkisizleşeceği beklenmekteydi.

Sosyal-demokrasinin, bu tabaka dışındaki kitle etkisi konusunda ise, Komintern bu olguyu hasıraltı etmediği durumlarda, işçi sınıfında, “sosyal-demokrat yanılısamalar” deyimi ile hafife almakta idi. Bu terimin altında, ideolojik etmenlerin rolünün yeterince önemsenmemesi saklanmaktadır; ve bu çok önemlidir. Aslında, Komintern bu sosyal-demokrat düşlerin, faşistleşme sürecinin ilerlemesiyle artık tamamen belirgin olarak kabul edilen “olayların” kendi kendine tanımlama erdemiyle pek yakında kendiliğinden çökeceğini beklemektedir. “İşçiler gittikçe her şeyin farkına varmaktadırlar” türünden sözlere çok rastlanır ve öbür taraftan, bu tür sözler kitleleri sosyal-demokrat düşlerden uyandıracağı kabul edilen faşizmin iktidara gelmesinden sonra da devam ederler. Oysa, kapitalist bir toplumda, sosyal-demokrasinin, bazı devrimci dönemler dışında oldukça önemli dalgalanmalara uğramakla birlikte, sürekli bir kitle tabanı olmaktadır. Bu durum, özellikle burjuva ideolojisinin ve aynı zamanda küçük burjuva ideolojisinin işçi sınıfı üzerindeki etkisinden ileri gelmektedir. Burjuvazi salt örgütlü fizik baskı ile egemen olamayacağı için, ve ideoloji sadece fikirlerde kalmadığından, *burjuva devlet, her durumda, özellikle burjuva ideolojisinin işçi sınıfına aşılmasına yönelik bir (veya birtakım) ideolojik devlet aygıtına sahiptir*. Sosyal demokrat tipte bir parti (sendikalar konusu daha içeride ele alınacaktır), “normal” burjuva devleti biçimlerinde, benzer yapıda bir aygıt oluşturur.

Sosyal-demokrat tipte bir parti, Lenin’in 1921’deki nitelemesine göre, işçi sınıfı içinde *burjuvazinin siyasetini izleyen* bir “iş-

çi *partisi*” demektir. Bu partinin sınıf tabanı, üye ve milatanlarının görece önemli bir kesimi, örgütünün alt kademeleri, geniş ölçüde işçi kökenlidir.

Böylece, bu tip bir parti- İtalya’daki (Katolik) Halkçı Parti, Almanya’daki (Katolik) Merkez Partisi vb. gibi, o dönemin işçi desteğine dayanan burjuva partilerinden ayırt edilir. Öte yandan, bu parti mutlaka sosyal-demokrat değildir: Sosyal-demokrasi görevini artık yerine getiremez olduğunda –gözden düştüğünde– hemen bir başkası bunun yerini alacaktır.¹⁴

“Sınıf işbirliğinden” –bu parti hükümeti açıkça destekler ve ya katılır– burjuvazinin siyasetinin işçi sınıfının ezilmesini gerektirdiği noktaya kadar gelen ve burjuvazinin işçi sınıfına karşı kararlı bir siyasetine denk düşen “normal” devlet biçimleri içinde, bu parti ideolojik aygıtı oluşturur.

Çünkü, öbür taraftan, bu partinin özellikle işçi sınıfı içinde bir kitle partisi olması nedeniyle, işçi sınıfının uğraşmaları zorunlu olarak partiye de geçer ve partiyi hem doğrudan doğruya, hem de partiye bağlı örgütlerin (hattâ kimi zaman partinin kendisi örgütlere bağlıdır) –sendikalar– desteği ile etkiler. Böylece, bu parti, kendi varlığının bağlı olduğu kurumsal işlevini

14 Bunun tek somut örneği, dönemin sosyal-demokrasisini bir “işçi partisi” olarak tanımlamakla sorunu koyan, Fransa’daki SFIO’dur: a) Fransız işçi hareketinin özel anarko-sendikalist geleneği ve “partiler”e duyduğu güvensizlik sadece FKP tarafından ve oldukça geç bir tarihte giderilebildi; b) “Jakoben radikalizmi” yüzünden SFIO ile Fransız *küçük burjuvazisi* arasında kısa zamanda yakın bir ilişki kurmuştu. Sadece Alman sosyal-demokrasisinin gerçek bir “işçi partisi” olduğu sık sık özellikle A. Kriegel tarafından (*Le Pain et les roses*, Paris, 1968, s. 167) savunulmuştur. Bu yanlıştır. Kriegel’in Fransız örneğini çok yakından tanıyor olması görüşünü bulandırmış olmalı. Bunun için SFIO’yu Avrupa’nın öteki sosyal-demokrat örgütleriyle özdeşliyor. Alman partisini de istisna sayıyor. Benim görüşümü destekleyen kaynaklar olarak, bkz. R. Michels, *Political Parties*, 1966, ikinci baskısı, s. 254 vd. ve S. Neumann (der.), *Modern Political Parties*, 1966. Sosyal-demokrat partilerin örgütsel biçimleri birbirlerinden ve değişik dönemler süresince önemli ölçüde ayrılır. Partiler *bir bölüm olarak* “burjuva partiler”inden çok daha disiplinli ve merkezileşmiş olmakla birlikte, örgütsel biçimleri yüksek derecede bürokratik merkeziyetten (örneğin Almanya ve Avusturya) görece liberal bir rejime kadar (İngiltere’deki gibi) değişir. Aslında, politik çizgileri yüzünden de, sosyal-demokrat partilerin *tipik* bir örgütsel biçiminden –örneğin, Bolşevik örgütlerde olduğu gibi– söz etmek mümkün değildir. Avrupa’nın sosyalist partileriyle bir karşılaştırma için, bkz. M. Duverger, *Political Parties*, Londra 1966.

yitirme pahasına temsil temelini sürdürmek zorunda kalmaktadır. Bu tip bir parti, işçi sınıfı yönünden bir uzlaşma siyaseti, bu devlet biçimi ve söz konusu belirli siyaset çerçevesinde, burjuvazinin kabul edebileceği bir çizgi izler. Öte yandan, böyle bir partinin bünyesinde, çeşitli kademeler, şefler ve bürokrasi görevlileri, kitleye daha yakın alt tabakalar, militanlar arasında önemli ayrımlar kaçınılmazdır.

Başka bir söyleyişle, sosyal-demokrat tipte bir parti, burjuvazi tarafından her zaman ve her şekilde, her şeye yarayan basit bir “araç” gibi kullanılamaz. Kesin olarak belirlenmiş bir toplumsal işleve bağlı bir kurum olarak kalır.

Aslında faşizm de burjuvazinin belirli bir siyasetine uyan özel bir devlet ve yönetim biçimini oluşturur. Faşizm bu şekli ile devletin ideolojik aygıtları dahil, tüm devlet kuruluşunun yeniden düzenlenmesine tekabül etmektedir. Böyle bir yeniden düzenlemede, sosyal-demokrat tipte bir parti, kitle tabanının işçi sınıfına dayanması nedeniyle ve sınıf savaşının bu parti aracılığıyla yürütülmesi ölçüsünde, hiçbir işlev alamamakla kalmayıp, tersine, tamamen yıkılmalıdır.

Ve sonunda yıkılır zaten. Burjuvazinin siyaseti, bundan böyle, işçi sınıfının tamamen yok edilmesini amaçlamaktadır.

Bu sonuncu durumda bile, işçi sınıfına karşı örgütlü ve geniş ölçüde fizik baskı -sosyal-demokrat tipte bir partinin bunu sürdürme imkânı yoktur- burjuvazinin egemenliğine yetmez. Başka aygıtların herhangi bir şekilde görevi devralmaları gerekecektir. Bunlara, başka örnekler arasında, özellikle kitle tabanı ve örgütsel yapısı işçi sınıfı dışında (küçük burjuva) ve dolaşısıyla, ideolojik rolü, sosyal-demokrat tipte bir partininkinden tamamen değişik olan faşist örgütler gösterilebilir.¹⁵

15 Bir sosyal-demokrat parti *küçük burjuvazi*yi de içerecek şekilde genişletilebilir. Fakat gene de işçi sınıfı içinde burjuva ideolojisi ve politikasının bir çeşit *iletişim kanalı* olarak işlev görür. Ama sosyal-demokrat türden bir partide, bu küçük burjuva ögesinin, sadece veya başlıca sayısal değil, daha çok politik, ideolojik ve örgütsel olan öneminin bazı sınırları vardır. Bunları aşınca işçi sınıfından izleyici bulan bir burjuva partisine dönüşür. Bu sürecin eşitsizliğine rağmen, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın sosyal-demokrat partilerinin çoğu böyle evrilmişlerdir.

Son olarak, hâlâ bu özgöl bağlam içinde kalmak üzere, nas-yonal-sosyalizmin iktidara gelmesinden önceki dönemde sos-yal-faşizm teorisi Komintern açısından şu yan-anlama sahip-ti. Alman ve Avusturya sosyal-demokrasisi bu sıralarda olduk-ça merkezileşmiş, disiplinli ve bürokratikleşmiş bir partiydi ve işçi hareketinin gelişmesini, ekonomik ve politik taleplerini ba-şarılı bir şekilde bloke ediyordu. Böylece, sosyalist demokra-si ve sosyalist özlemleri boğduğu için, işçi sınıfı kitlesi üstün-de faşist “yöntemler” ve “uygulamalar” yoluyla “faşist” tipte bir baskı kurduğu söyleniyordu.

Sosyal-demokrasinin rolünün kitleleri yanlış yönlendirmek ve devrimi engellemek olduğu konusunda tartışma yersizdir. Ama bu işlevi faşist parti ile aynı şekilde yerine getiremeyeceği ve getirmediği de açıktır; oysa, sosyal-faşizm teorisinin ayağını bastığı yer bu noktadır. Aslında “uygulamalar” ve “yöntemler” boşlukta değil, onlara dayanak olan aygıtlarda varolur: Özellik-lerini aygıt belirler. Sosyal-demokrasi ve faşizm bu rolü aynı şe-kilde yerine getirmezler -ne işçi sınıfına baskı yapmakta (yan-lış anlamda), ne de ideolojik ya da örgütsel biçimleri söz konu-su olduğunda.

Bütün bu yaklaşımları göz önüne alarak ve Stalin’in kendi te-rimlerini kullanarak, sosyal-demokrasi ve faşist partinin sadece birbirlerini “tamamlamadıkları” gibi, hattâ kelimenin tam anla-mı ile, kesinlikle “karşılıklı bağdaşmadıkları” söylenebilir. *Sos-yal-demokrasi ve faşizm aynı devlet biçimi içinde kesinlikle aynı yeri işgal edemezler.*

4. Burada, burjuvazinin stratejisi açısından ve burjuvazinin, ya sosyal-demokrat kartı veya faşist kartı oynayacağı, veya aynı za-manda her ikisini birden oynayacağı alternatifi içinde ele alınan sosyal-faşizm tezi, faşistleşme süreci konusunda ve sınıf savaşın-da, güçlerin, gerçek dengesine göre, adımlar ve dönüm noktala-rı halinde bir dönemleme konusunda, önemli ve anlamlı bir yan-lışlık içermektedir. Siyasal bunalım ve faşistleşme süreci sorunla-rına bütünüyle yabancı, çizgisel “organik süreç” anlayışı ile, “de-mokratik parlamenter” devlet biçimi ile faşist devlet biçiminin özdeş sayılmasının bir arada bulunuşu rastlantı değildir.

Burada gözlenen şey: Burjuvazinin, eğer gerekli görürse, *stabilizasyon döneminin sonunda ve faşistleşme süreci başlangıcında*, “sınıf işbirliği” kartını oynadığıdır. Öte yandan, bu kart, ya bizzat iktidardaki sosyal-demokrasi tarafından (Alman örneği) veya sosyal-demokrasinin doğrudan katılımı olmaksızın, burjuva siyasal partilerince oynanmaktadır. Başka bir deyişle, bu durum, işçi sınıfının yenilgisinin başlangıcı ve burjuvazinin saldırıya geçmesi ile çakışmaktadır.

Fakat bu siyaset başarısız kalır. Burjuvaziye, ne işçi sınıfının iktisadî-siyasal kazanımlarının tamamen geri alınmasını sağlar, ne de halk kitlelerinin sömürülmesine kesin bir artış getirir. Bundan böyle ve tüm faşistleşme süreci boyunca bu siyaseti izlemeyi yalnız orta sermayenin siyasal temsilcileri deneyeceklerdir. Yine de –ve önemli bir konudur bu– bu siyasal temsilciler, giderek hem büyük sermayeden, hem de kendi sınıf kesimlerinden kopmaktadırlar. Büyük sermayeye gelince, artık ötekilerin yanı sıra veya aynı zamanda sınıf “işbirliği” kartını asla oynamaz. Ayrıca, zaten büyük sermayenin bu kartı hiç oynamamıştır. Kesinlikle faşist bir çözüme yol açan bu durum, siyasal alanda olanlarla aldanmayıp, bu alanın gizlediklerini ve temsil eden/edilen bağının kopuşunu ele aldığımızda çok daha açıklık kazanır.

Bu süreçten, faşistleşme süreci ile ilgili genel bir sonuç çıkarılabilir mi? Yeterince yaygın bu sonuç şöyle olacaktır: “Önce sosyal-demokrasi, *arkasından* faşizm”. Kanımca böyle bir sonuç çıkarmak fazla ileri gitmek demektir; çünkü bu sonuç, belli bir ölçüde faşizmin “burjuvazinin son kartı” –yani “burjuvazinin güçsüzlüğünün kanıtı”– anlayışı ile bağlanmakta ve aynı zamanda “organik” bir sosyal-demokrasi/faşizm sürekliliği yanılışmasını sürdürmektedir. Gerçekte, bu dönemde, büyük sermayenin sosyal-demokrat sınıf işbirliği kartını ele almış olduğu hiç de kesin değildir. Bu daha çok orta sermayenin büyük sermayeye zorla kabul ettirdiği bir çözüm olmuştur ve bunu büyük sermaye ile işçi sınıfı arasındaki güçler dengesinden çok, büyük sermaye/orta sermaye güçler dengesi kabul ettirmiştir. Üstelik, faşistleşme başlangıcı, işçi sınıfının yenilgisi-

nin pekişmesini ve büyük sermayenin açıkça saldırıya geçişini yansıtmaktadır. Bu koşullarda, sosyal-demokrasinin, büyük sermayenin siyasetinin gerçekleşmesi için uygun bir araç oluşturduğu düşüncesi doğru gözükmemektedir.

“Sosyal faşizm” teorisine şiddetle karşı çıkan Troçki’nin bu konudaki fikirleri nelerdir?¹⁶ “Bu ‘çağ’ sorusuyla ilgili olarak faşizm üstüne eşit derecede çarpık ve pervasız bir tartışma başladı. Muhalefet, burjuvazinin ancak dolaysız bir devrimci tehlike rejimin temellerini tehdit ettiği zaman faşist omzunu döndürdüğü tezini savundu... Bu anlamda etkin faşizm, kapitalist toplum açısından, başkaldıran proletaryaya karşı açılmış bir iç savaş demektir. Ya da tersine, burjuvazi solunu, sosyal-demokrat omzunu çevirmek durumunda kalır, -ya iç savaş öncesi bir dönemde, proletaryayı kandırmak, uyutmak ve demoralize etmek için, ya da proletaryanın ciddî ve kalıcı bir zaferini izleyen bir dönemde, yani geniş halk kitlelerini, bu arada devrimden hayal kırıklığına uğramış işçileri parlamenter yoldan denetim altına alarak normal rejimi restore etmek için. Teorik olarak mutlak biçimde karşı çıkılmaz olan ve bütün mücadele sürecinde pekişen bu analize karşı, Komintern önderleri, sosyal-demokrasinin faşizmle özdeş olduğu yolundaki anlamsız ve basite indirgenmiş iddiayı ortaya attılar. Sosyal-demokrasinin, burjuva toplumun temellerine karşı faşizmden daha az kölece davranmadığı ve tehlike anında her zaman gönüllü olarak bir Noske çıkardığı gibi tartışılmaz bir olgudan yola çıkan Komintern önderleri sosyal-demokrazi ile faşizm arasındaki politik farklılığı bütünüyle hiçe indirmiş ve bunun yanı sıra açık bir iç savaş dönemiyle sınıf mücadelesinde “normalleşme” dönemi arasındaki farklılığı da hiçe indirmiştir.”

Aslında, Komintern’e yönelttiği doğru eleştirilere rağmen, Troçki bu analizinde faşizmi yanlış bir şekilde devrimci bir harekete ve ilan edilmiş iç savaşa karşı bir tepkiyle özdeşleştirmekte, ayrıca da *ilkin* sosyal -demokrazi (proletaryanın yenilgisinden sonraki dönem, “normalleşme”) ve *sonra* faşizm (yenil-

gi dönemini izleyen devrimci yükseliş dönemi) sonucuna varmaktadır. Faşizmin yükselişinin başlangıcı, işçi sınıfının yenilgisinde bir dönüm noktasına denk düşüyorsa, Troçki'nin dediğinin tersine, proletaryanın bu yenilgiden sonra yükselemediği unutulmamalıdır. Çünkü şimdi burjuvazi sürekli bir saldırı içindedir. Yenilgi ne büyük sermayenin kitleleri rejimin "normalleşme"sine katmayı tasarladığı, ne de ayaklanan proletaryaya karşı iç savaşa yol açan bir durum yaratır.

Faşizmin yükselişinin kesin özelliği, daha önceki dönemlerde büyük sermaye tarafından istihdam olunan sosyal-demokrasinin politikaları yürütmek için yeterli bir araç olup olmadığını belirler -Almanya ve İtalya'da sosyal-demokrasi, faşizmin yükselişi sırasında "sınıf uzlaşmacılığı"na katkıda bulunsa bile. *Bu koşullarda kullanımı*, genel olarak büyük ve orta sermaye arasındaki çelişkilerin olacağı biçimlere uyar.¹⁷

Bütün bunlar, şüphesiz, faşizmin gelişinde, sosyal-demokrasinin faşizm konusundaki tavrının ciddi sorumluluk taşımadığı anlamına gelmemektedir. Üstelik, sosyal-demokrasinin kitle üzerinde önemli ölçüde etkisi olmasına rağmen; bu etki sözü edilmiş olanlardan daha başka etmenlere bağlıdır, işçi sınıfı hareketinin savunma evresine girişinin ardından, her zaman olduğu üzere, tekrar sosyal-demokrasinin yükselmesi gelmektedir.

Sosyal-demokrasinin bu teslimiyetçi tavrı, sosyal-demokrasi ve faşizm arasında doğrudan bir çatışma olmadığına göre, sınıf işbirliği partisinin siyasetinin tipik bir örneğidir.

4. KOMÜNİST PARTİLER VE SİYASETLERİ.

KOMİTERN'İN DÖNEMEÇLERİ VE İTTİFAKLAR STRATEJİSİ

Faşistleşme süreci ve faşizmin iktidara gelişi, bir yandan İtalyan Komünist Partisi'nin, öte yandan Komintern ve Alman Komünist Partisi'nin yanlış stratejisine denk düşmektedir.

Burada temel olarak, anahtarı ittifaklar stratejisinde bulunan, faşizme karşı mücadele konusu üzerinde durulacaktır. Bu

17 Bkz. yukarıda, s. 115-119.

konuda, İtalyan ve Alman Komünist Partileri'nin çizgi ve niteliklerini, "ultra-sol" sıfatıyla, çok çabuk bir benzerliğe sokma eğilimi var. Her ne kadar benzerlikler ve orta noktalar bulunsa da, bu iki örnek durum, başka nedenlerin yanında, Komintern'in bu iki örnek durumda değişik bir tutum göstermesi ölçüsünde benzemezler. Özellikle, bu dönemde İtalyan Komünist Partisi'nin çizgisi, Komintern'in resmî çizgisinin tersiydi ve bu yüzden Komintern bu çizgi ile mücadele etmiştir. Oysa Alman Komünist Partisi'nin çizgisi Komintern'in resmi çizgisinin kesin bir uygulaması idi. Bundan başka, İtalyan Komünist Partisi'nin "goşizmi", Komintern'in nasyonal-sosyalizm konusunda "ultra-sol" olarak bilinen çizgisinden tamamen farklı idi.

Son olarak, bu partilerin çizgisini ve bu çizginin, mücadeledenin adımları ve dönüm noktaları ile ilgili yanlış bir görüşe bağlı olduğunu görmeksizin, soyut biçimde inceleme eğilimi, çoğu kez ağır basmaktadır. Bu çizgi, faşizmler döneminin niteliği ve bu ittifaklar stratejisi çizgisinin uygulanacağı adımın niteliği konusunda yanlış bir değerlendirmeye bağlıdır.

Önce İtalyan örneğini ele alalım: Komintern, III. Kongresi ile, sınıf savaşında bir "stabilizasyon" dönemini kabul edip, "kitlelere doğru" sloganını ileri sürer ve Komintern yönetimi, altı ay sonra, Aralık/1921'de, bu sloganın uygulanmasına bağlı olarak, *birleşik cephe* tezlerini benimser. I. Plenum (Şubat-Mart 1922) tarafından ve IV. Kongre kararı ile "proleter cephenin birliği üzerine tezler" başlığı altında teyit olunan bu tezler, daraltılmış bir şekilde IV. Kongre kararlarına eklenirler. Ayrıca bu tezlerin, *Lenin'in doğrudan sorumluluğu altında* geliştirilmiş olduğunu belirtelim.

Tam olarak ne kastedilmektedir? Komintern, *aynı zamanda* sınıf savaşında bir dönüşü, bir önceki dönemin sekter nitelikteki yanlışlarını ve ayrılmaya rağmen hâlâ süren sosyal-demokrasi etkisini tesbit ederek, tüm çabalarını birleşik proleter cephesi oluşturulması konusunda yoğunlaştırmaktadır. "Tabanda" birleşik cephe, hiç şüphesiz, içinde komünist partilerin bağımsızlığını ve özerkliğini ve işçi sınıfı örgütlerine

komünistlerin kesinlikle katılmalarını içeren bu cephe, aynı zamanda sosyal-demokrat parti ile ilgili olarak, bu partinin belli bir değerlendirmesinden türetilmiş bir siyaseti de içermektedir.

Daha yakından bakacak olursak: “Birleşik cephe taktiği, geniş işçi kitlelerinin zorunlu, hayati çıkarları için günlük mücadelelerine komünist öncülerin katılması anlamına gelir. ... Bu eylem içinde komünistler, hain sosyal-demokrat şeflerle ve Amsterdam önderleriyle tartışmaya özellikle hazırdırlar. ... Bağımsız komünist partilerin varlığı ve bu partilerin burjuvazi ve karşı-devrimci sosyal-demokrasi karşısında eksiksiz eylem özgürlüğü, komünistlerin hiçbir durumda bırakmayacakları ve proletaryanın önemli tarihî kazammım oluşturmaktadır. ... Birleşik cephe taktiği, hiçbir durumda, yüksek kademede, parlamenter bir amaç taşıyan seçim ““kombinezonları””nı belirlemez. Birleşik cephe taktiği, komünistlerin, başka parti ve gruplara bağlı olan tüm işçilere ortak kavga önerisidir. ... Birleşik cephenin gerçek başarısı tabandan, bizzat işçi kitlesinin içinden gelişir. Fakat aynı zamanda komünistler, kendilerine karşı olan işçi partilerinin (sosyal-demokrat veya 2 1/2 Enternasyonal’e üye) yönetimleriyle, belirli koşullarda anlaşmayı reddedemez. Kitleler bu tartışmaların devamından eksiksiz ve sürekli olarak bilgilendirilmelidir...”¹⁸

Birleşik cephe tezleri doğrudan doğruya Leninist “kitlelere doğru” sloganı sonucunda ortaya çıktı ise de, IV. Kongre’de ve bunun hemen ertesinde Komintern’in tavrı açık bir değişme göstermekte, ve burada, daha önce gördüğümüz bir slogan, işçi hükümetleri –*Arbeiterregierungen*– yani, amaçları belirli komünist/sosyal-demokrat ittifakı hükümetleri savunulmaktadır: “Böyle bir hükümet, ancak kitle mücadelesi sonucunda ortaya çıktığı ve mücadelecî işçi örgütlerine dayandığı zaman mümkündür... Bir işçi hükümetinin en başta gelen görevleri, işçi sınıfını silahlandırmak ve burjuva ve karşı-devrimci örgütleri silahlansızlandırmak olmalıdır... Hatta, bir parlamenter koalisyondan doğan ve dolayısıyla tamamen parlamenter kökeni

18 J. Degras, a.g.e., cilt I, s. 422 vd.

olan bir işçi hükümeti bile devrimci karakterin yükselmesi için fırsat oluşturur. Elbette, devrimci bir siyaset izleyen gerçek bir işçi hükümetinin doğuşu ve iktidarda kalışı, burjuvazi ile son derece keskin bir mücadeleye ve sonuçta burjuvazi ile iç-savaş yolu açacaktır...”¹⁹

Bununla ne kastedildiği bellidir ve Dimitrov durumu açıklığa kavuşturmaya çalışır. Burada temel olarak birleşik cephe konusunda, İtalyan Komünist Partisi’nin siyaseti ile ilgili ilk tezlerle dayanmak gerekmektedir.

Komintern’in IV. Kongresi (1922-1923) ile VI. Kongre arasındaki döneme gelince, bu dönem üzerinde burada fazla durulmayacaktır; çünkü bu dönem, faşistleşme sürecini doğrudan ilgilendirmemektedir. Sadece bu dönemde, ittifaklar sorunu konusunda, ve Komintern’in evrelere ilişkin olarak yaptığı değerlendirmeler konusunda büyük bir *karışıklık (confusion)* ile dolu olduğunu belirtelim.

V. Kongre’de, “stabilizasyon” sesizce geçirildiği halde, ve işçi hükümetleri konusundaki tutumun değişmesine rağmen yine de “ultra-sol” bir dönüş görülür. IV. Kongre’ye göre işçi hükümetleri, devrimle gelecek proletarya diktatörlüğü yolunda bir “aşama” sayıldığı halde, V. Kongre –“Bolşevizasyon” kongresi– bu hükümetleri, bunların devrimden önceki özel bir aşama olamayacaklarına işaret ederek, proletarya diktatörlüğü ile özdeş saymaktadır: Pratikte bu, işçi hükümetleri tezinin reddedilmesi anlamına gelir. Birleşik cephe tezleri görünüşte, dokunulmamış halde kalmaktadırlar; fakat (ve bu durum, sosyal-faşizm tezinin ilk kez ortaya çıkışına denk düşmektedir) ayrıca bu birleşik cephe, “devrimci bir kitle ajitasyon ve mobilizasyonu yönteminden başka bir şey değildir”, ve “başlıca amacı karşı-devrimci sosyal-demokrasi şeflerine karşı mücadele etmekten ibarettir”.

V. Plenum (1925), stabilizasyonu kabul ederek, yeniden üst düzeyde ilişkiler siyasetine döner. Komintern, V. Kongre’ye katılan sol parti yöneticilerine karşı yoğun bir mücadele yürütür.

19 Aynı yerde.

Komintern'in VI. Kongresi ile (1928) kesin dönüş gerçekleşir.²⁰ Bu sırada Almanya'da faşistleşme sürecinin başlangıcı ile ifadesini bulan, işçi sınıfı hareketinin savunma evresi henüz başlamış olduğu halde, "stabilizasyon" döneminin sonu, "ekonomist katastrofizm" etkisi altında, proletaryanın saldırdığı ve devrimin gündemde olduğu bir evre olarak nitelenmektedir: Açık olarak ileri sürülen, "saldırı stratejisidir". Sosyal-faşizm tezi ön plana çıkmakta ve ittifaklar stratejisinde "sınıfa karşı sınıf" (classe contre classe) ve "tabanda birleşik cephe" sloganları ile tanımlanan bir dönüş yapılmaktadır.

Bu konuda, III. Kongre de, tabanda birleşik cepheden söz ettiği halde, değişiklik, Komintern ve Alman Komünist Partisi'nin sosyal-demokrasi ve sosyal-demokrat kuruluşları izleyen kitleler konusundaki somut siyasetindedir: "Gayet açıktır ki, sosyal-faşistlerle birlik olunamaz."²¹ "Sosyal-faşistler bizim açımızdan hiçbir işbirliğinin mümkün olmadığını bilirler... Hiçbir komünist, faşizmin sosyal-faşizm yardımı ile yenileceği düşünüy paylaşmaz."²² Öte yandan bu çizgi, yalnızca Sosyalist Parti'nin üst kademesine uygulanmamaktadır: "Sosyal-faşistleri, işletmelerdeki ve sendikalarındaki görevlerinden atınız."; "İşletmelerden, iş bulma bürolarından, çırak okullarından, küçük sosyal-faşistleri atınız"; "Okullarda ve dinlenme yerlerinde sosyal-faşistlere vurunuz."²³

Öte yandan, sosyal-demokrasinin "sol" kanadı en tehlikeli düşman sayılmaktadır: "Devrimci hareketin yükselişi..., Komintern'e ve şubelerine sosyal-demokrasiye ve özellik-

20 Aslında, *kronolojik* açıdan, VI. Kongre'ye zamanında tekabül eden bir dönüm noktası değildir, söz konusu olan. Bu dönüm noktasının ilk belirtileri daha 1927'deki VIII. Plenum'da görülebilmektedir: Sol sosyal-demokrasi akımı komünistler için sağ akımdan daha tehlikeli görülmektedir. Hatta VI. Kongre'nin karar tasarıları, Stalin'in tavırları ile Buharin'inkiler arasında görece ve oldukça eğreti bir uzlaşmanın izini taşımaktadırlar. Dönüm noktası, ancak 1929'daki X. Plenum ile belirginleşir.

21 H. Remmele, *Die Internationale*, Mart 1930.

22 *Rote Fahne*, Mart 1931.

23 Öte yandan, 8 Haziran 1932 tarihli *Rote Fahne*, "Anti-faşist cephe" siyaseti gereği, bu nitelemeyi yalnızca ASP'nin "yönetici çevrelerine" atfettiği zaman, *Die Internationale* (C. XV, s. 274) tarafından "sağ sapma" ile suçlanmıştır.

le onun, komünizmin en tehlikeli düşmanını ve işçi sınıfının savaştan eyleminin artmasının başlıca engelini oluşturan “sol” kanadına karşı mücadeleyi kesinlikle derinleştirmelerini gerektirmektedir...”²⁴

Sosyal-demokrat kitleler konusuna gelince, Thaelmann'ın bu konudaki anlatım biçimi, bu kitlelere karşı alınan tutumu ortaya koymaktadır: “... sosyal-faşistlerin etkisinden kurtulmadıkça, [PSA ve ADGB'e bağlı] bu milyonlarca işçi, *anti-faşist mücadele yönünden kaybedilmişlerdir.*”²⁵

Elbette bu strateji, *baş düşman* anlayışıyla birlikte gelmektedir. Bu baş düşman, yenilgisi faşizme karşı zaferin, ayrıca kronolojik anlamda da *önkoşulunu* oluşturan faşizm değil de, sosyal-demokrasidir. “Nasyonal-sosyalistler seçimde önemli bir başarı elde ettiler diye, bazı yoldaşlar sosyal-faşizme karşı mücadelemize yeterince önem vermiyorlar... Bu durum, hiç şüphesiz, ana darbeyi Alman Sosyalist Partisi'ne yöneltmeyi görev sayan siyasal çizgimizde bir sapmanın göstergelerini ifade etmektedir. ... *Partinin tüm güçlerinin sosyal-demokrasiye karşı mücadeleye atılması gerekir.*”²⁶ “Fakat nasyonal-sosyalizme karşı mücadelemizin en önemli sorunu... IX. Plenum kararlarına uygun olarak, ana darbeyi sosyal-demokrasiye yönelten doğru bir devrimci strateji sorunudur... Bu Hitler faşizmine karşı zaferin önkoşuludur.”²⁷

Ve en sonunda, faşist tehlikenin artık hızla yaklaştığı sırada, Eylül/1932'de XII. Plenum'un kapanış konuşmasında Thaelmann, “gelişmekte olan güncel faşistleşme aşamasında, sosyal-demokrasiye karşı mücadelemizde her yumuşama... ağır bir yanlışlıktır,” der.

24 X. Plenum (1929) kararı, *Protokoll, X. Plenum der Ek der KI*, s. 897.

25 *Die Internationale*, Haziran 1932.

26 A.g.e., Temmuz 1931.

27 Hirsch, *Die Internationale*, Ocak 1932. Nihayet şunu belirtmek gerekir: “Başlıca düşman” görüşündeki “aşırılıklara” ilk karşı çıkışlar, ancak 1931'deki XI. Plenum'da ortaya çıkar. Yine bu Plenum'da, devrimin güncelliği konusunda kuşku baş gösterir. Bizzat Manuilsky bile, faşizmin “sermayenin saldırı biçimlerinden biri” olduğunu ve “işçi sınıfı için başlıca düşmanın burjuvazi olmakta devam ettiğini” ifade eder. Fakat hiçbir sonuç çıkmaz.

Bu yöneliş, yıkıcı sonuçlara yol açmıştır. Fakat şu konuyu önemle belirtmek gerekir ki, Alman Komünist Partisi'nin bu radikal terminolojisi altında faşizme karşı ve devrim için "sekte" olduğu halde, uzlaşmaz bir mücadele yürüttüğünü sanmak tamamen yanlış olacaktır. Gerçi sosyal-demokrasieye karşı sürdürülen amansız mücadeleyi yumuşatmış değildir: *Ama, bundan başka bir şey yapmamıştır.*

Gerçekte, tam da bu dönemde Komintern bünyesinde gide-rek, oldukça önemli bir şey ortaya çıkmıştır. Bu durum, Komintern için bu dönemde, stratejisinin "deneme tahtasını" oluşturan Alman örneğinde görülebilir. Dimitrov'un VI. Kongresi'ni açık ve belirgin şekilde niteleyen kimi belirtilerin 1928-1935 döneminde gelişmesi çerçevesinde, "sol-sağ" dönüm noktalarının ayırt edici özellikleri, bundan böyle birbirine karışmaya başlamaktadır.

Başka bir deyişle, VI. Kongre'yle Dimitrov'un VII. Kongresi arasındaki ilişki sol oportünizmle sağ oportünizm arasındaki klasik, basit savrulma durumundan çıkmış, aynı yanlış genel çizginin karşıt dışavurumları haline gelir. Bu model bir ölçüde, ve ilk aşamada, VI. Kongre'den önceki Komintern dönemi için de geçerlidir.

Aslında 1928'den sonra, bu model yeterli olmamaya başlar: Bu aynı genel çizgi, görünüşe rağmen, *özdeş somut sonuçlar* içinde gittikçe artarak kendini kabul ettirir. Dimitrov'la birlikte ve ondan sonra süregiden bu sonuçlar, "ultra-sol" olarak tanı-nan dönemden itibaren vardır. Özellikle Alman Komünist Partisi'nin bu aynı dönemde, parlamenter-seçimsel savaşında, radikal söz kalabalığının tek eşidi, onun zafere olan inancıdır ve –"SSCB'nin savunulması" sorusu bir yana bırakılırsa– sosyal-şovenizm de iyice bellidir. Bunun çarpıcı ve önemli bir simgesi ise "ultra-solculuğun," İtalyan partisinin İtalya'da faşistleşme süreci boyunca takındığından veya kendi 1920-1922 dönemi-nin "solculuğundan" tamamen değişik olmasıdır.

Bütün bunlar öyle derine gider ki, artık Komintern'in 1928 sonrası dönemleştirmesi için eski ölçüler kullanılmaz duruma gelir. Fakat bu, akla gelebileceği gibi, önkoşulları 1934'ten

itibaren gözlenebilen VII. Kongre'nin (1935) Komintern için önemli bir an oluşturmadığı anlamına gelmez. Ayrıca belirtmek gerekir: 1935, Komintern içinde 1928'den önce gözlenebilenlerle aynı sıfatta bir "dönüş" değildir. En başta 1935, 1928'e göre kelimenin tam anlamıyla bir "yüz-geri dönüş", yani bir paranın gerçekten öbür yüzü değildir. Fakat, tersine sürekli bir "gelişim" içinde, Komintern'in genel çizgisinin somut göstergelerine izini bırakan bir yüzün çizgilerinin kalınlaştırılmasına takılıp kalarak, 1928'in *basit bir devamı* olarak da yorumlanamaz. 1935 dönemi, bu ikinci anlama daha çok yaklaşıyorsa da, önemli ölçüde de ondan ayrılmaktan geri kalmaz."²⁸

İlk önce, ittifaklar konusunda, VII. Kongre iki bölüm içerir: *Proletaryanın birleşik cephesi*'ni ilgilendirenle *anti-faşist halk cephesi*'ni ilgilendiren bölümler.

Birinci bölüm, önceki dönemlerin "yanılgılarım" düzeltir ve özünde 1921-1922 döneminin birleşik cephe tezlerine döner gibi gözükür.²⁹ "Açıktır ki, komünistler, bir an bile, komünist eğitim, kitlelerin örgütlenmesi ve harekete geçirilmesi konularındaki bağımsız çalışmalardan vazgeçmezler. Yine de, aynı zamanda, işçilere kesinlikle eylem birliği yolunu açmak için, proletar-

28 Burada açıklanan tavırları, bu sırada SSCB'de olanlara değinerek aydınlatmaya çalışıyorum. Bkz. aşağıdaki Ek. SSCB'de olup bitenler hakkında Troçki'nin kendi görüşleri vardı ve 1928 ile 1935 arasındaki ilişki üstüne iki görüşte çelişik yorum yaptı. Bence ikisi de yanlıştır. (a) Sol oportünizmden sağ oportünizme bir savrulma olarak yorumlandı ("bürokratik" zigzaglar); (b) Aynı zamanda 1928'den beri temel bir değişme olmadığını ileri sürdü.

29 Bununla birlikte, Hitler'in zaferinin ve AKP'nin stratejisinin Avrupa komünist partileri bünyesinde yarattığı son derece şiddetli tepkiler karşısında, Komintern yönetimi, 5 Mart 1933 tarihli bir kararla (öte yandan bu karar, Sosyalist Enternasyonal'in 19 Şubat tarihli faşizme karşı ortak mücadele çağrısına cevap niteliğindeydi), birleşik proleter cephesi konusunda Dimitrov'un düşüncesi-ne uyan ilk adımı atmış oluyordu. Komintern yürütme organı, *belirli ülkelerde* ve bu ülkelerin *kendi özel koşulları gereği* faşizme karşı *ortak eylemler* amacıyla sosyal-demokratların merkez komiteleri ile temaslar kurulmasını *önermekteydi*. Bu eylemler süresince "Komintern yürütme organı komünist partileri, sosyal-demokrat örgütlere karşı saldırılarını yatıştırabileceğini mümkün sayıyordu" (alıntı: J. Degras, *The Communist Internationale 1919-1943: Documents*, C. III s. 253). Fakat Kasım-Aralık 1933'teki XIII. Plenum tamamen, var olan taktiği, *yeniden ele alır*. 1935'teki dönüm noktasının ilk gerçek belirtileri ancak 1934'te hissedilmektedir. (Ayrıca, bkz. D. Desanti, *L'Internationale Comunniste*, a.g.e., s. 205).

yanın sınıf düşmanlarına karşı birlikte eylemler hakkında, sosyal-demokrat partilerle, reformist sendikalar ve öteki işçi örgütleriyle kısa veya uzun süreli anlaşmaları gerçekleştirmek için çalışmak gereklidir... Birleşik cephenin kurulması için verilecek savaş başka ve çok önemli bir sorun yaratıyor: Sosyal-demokrat hükümetlerin veya sosyalistlerin katıldıkları koalisyon hükümetlerinin iktidarda oldukları ülkelerde birleşik cephenin kurulması Burjuvaziyle uzlaşma hükümetleri olan sosyal-demokrat hükümetlere karşı olumsuz tutumumuz biliniyor. Buna rağmen sosyal-demokrat bir hükümetin veya koalisyonun varlığını ... sosyal-demokratlarla belirli sorunlar üzerinde birleşik cephenin oluşturulması için aşılabilir bir engel olarak görmüyoruz. Bu durumda da, birleşik cephenin tamamen gerçekleşebilir ve vazgeçilmez olduğunu kabul ediyoruz.”³⁰

Ayrıca, sosyal-demokrat parti ve örgütler konusundaki bu tavır yeterli değildir: “Bu antlaşma, birlikte eylemi gerçekleştirmenin ikincil bir yoludur, fakat, kendisi daha birleşik cephe değildir. ... Komünist ve tüm devrimci işçiler köy ve kentlerin küçük kişileri arasında, işçi mahallelerinde, işsizler arasında, fabrikalarda, birleşik cephe partisinin dışında sınıf örgütlerinin kurulmasına çalışmalıdırlar...”³¹

Proletaryanın birleşik cephesi hakkında bu kadar yeter. Fakat şimdi, faşistleşme sürecinin işçi sınıfı hareketinin savunma adımına rastladığını üstü örtülü olarak kabul eden Dimitrov’la, faşist tehlikenin tanınmasıyla dolaysız ilişkili olan *anti-faşist halk cephesine* gelelim. Bu konuyu kapsayan ana bölümü eksiksiz sunuyorum:

“Faşizme karşı mücadele için emekçi kitlelerini harekete geçirme uğraşı içinde, proletaryanın birleşik cephesi temeli üzerinde geniş bir anti-faşist halk cephesi yaratılması özellikle önemli bir görevdir. Proletaryanın tüm mücadelesinin başarısı, emekçi köylüler ve kentli küçük burjuvazinin temel kitleleriyle bir savaş ittifakı kurulmasına bağlıdır. ... Anti-faşist halk cephesinin kurulması sırasında, bu kitlelerin önemli sayıda üye ol-

30 Dimitrov, *Oeuvres choisies*, s. 64-80.

31 Dimitrov, *a.g.e.*, s. 65.

dukları parti ve örgütlere doğru bir yaklaşımda bulunmak çok önemlidir. Kapitalist ülkelerde, bu parti ve örgütlerin çoğunluğu, iktisadî veya siyasal olsun, hâlâ burjuvazinin etkisi altında bulunmaktadır ve onu izlemektedirler. Bu parti ve örgütlerin toplumsal yapısı homojen değildir. Bunların içinde kulakların yanında topraksız köylüleri, büyük iş sahiplerinin yanında küçük esnafları buluyoruz; ancak yönetim birincilerde, büyük sermaye görevlilerindedir. Bu bizim, üye kitlelerin, kendi yönetiminin gerçek siyasal yüzünü çoğunlukla bilmediği olgusunu dikkate alarak, bu örgütlere değişik bir şekilde yaklaşmamızı gerektiriyor. Belirli ortamlarda, bu parti ve örgütleri veya bir bölümlerini, burjuva yönetimlerine karşı anti-faşist halk cephesi saflarına çekmek için gücümüzü yöneltebiliriz ve yöneltmeliyiz. Örneğin, bugünkü Fransa'da, radikal partiyle olan durum budur..."³²

En sonunda, bu kongre –belirli koşullar altında– komünistlerin faşizme karşı mücadele hükümetlerine katılmalarını öğütler.

Bu tezler gerçekten Komintern içinde önemli bir evre oluşturlar: Yine de, bu anda Dimitrov'da belirenle, talimatlarından pratikte yapılanlar ve bunların ilerideki gelişmeleri arasında ayırım yapmak gerekir. Tezlerin içinde, önceki bir dizi yanlışlığın düzeltilmesi dışında, önemli gözükkenleri şunlardır:

a. Dimitrov'un faşizmin sınıf tabanı için verdiği, kesin bir şekilde daraltıcı ve dolayısıyla liberal burjuvaziyle en geniş ittifaklara yol açacak olan tanımlama,³³

32 Aynı yerde s. 66-67.

33 Burada biraz daha derine inildiğinde, yukarıda, 1928 ve 1935 yılları arasındaki gelişme konusunda söylenenler kolayca doğrulanabilir. Her şeyden önce, faşizmin sınıf tabanının gittikçe daraltılması konusundaki teorik çabalama, 1928'den epeyce önce başlamış olup, "ultra-sol" VI. Kongre'ce *kesintiye uğramıştır*. Bu kongreye göre, faşizmin sınıf tabanını yalnızca "büyük malî sermaye" oluşturmaktadır. Daha sonra –ve 1928-1935 arasındaki gelişme konusunda asıl bu önemlidir– Dimitrov'un, bu tabanı daha da daraltıp, büyük sermayenin "en gerici, en şoven ve en emperyalist" öğelerine indirgeyen tanımlaması gelmektedir. Dimitrov'un "dönüşünün" özü daha Kasım-Aralık/1933'teki XIII. Plenum kararlarında olduğu şekliyle ortaya çıkmakta idi. Yani, "ultra-sol" olarak ün yapan dönemde ortaya çıkıyordu (bkz. XIII. Plenum karar tasarısı, *Der Fascismus in Deutschland*, a.g.e. içinde, s. 227).

b. “Halk cephesinin” birleşik cephe “temeli” üzerine kurulması gerektiğini söylemesine rağmen, Dimitrov kendine göre proletaryanın birleşik cephesini *yöneten* halk cephesine daha fazla önem vermektedir;

c. Dimitrov, köylülük ve küçük burjuvazi içinde komünistlerin kendi çalışmalarına az önem vermektedir; her ne kadar sosyal-demokrat işçi kitleleri içinde komünistler öz çalışmalarını sürdürmeliyseler de, sanki küçük burjuvazi ve köylülüğün, *ilk önce ve özellikle*, “öz partileri” yoluyla yaklaşmalarını sağlamak ve eğer bu partiler yoksa, türetilmeleri gerekirmiş kanısı uyanmaktadır;

d. Komünist siyasetin “ulusal” yanı resmî biçimde ve önemle vurgulanmaktadır.

5. FAŞİST ÖRGÜTLER, FAŞİZM VE İŞÇİ SINIFI FAŞİZM ALTINDA İŞÇİ SINIFININ GERÇEK DURUMU

Sonuncu sorun faşizm ve işçi sınıfının fiilî ilişkileri konusundadır. Bu konuda, faşist parti ve iktidardaki faşizmin rolü ikilidir: Bir yandan örtülü fizik baskı, öte yandan ideolojik işlev; bu ikili rol arasındaki ilişki, faşizmin işçi sınıfı karşısındaki karmaşık siyasetini sağlamaktadır.

Yeteri kadar bilinen fizik baskı ile ilgili olarak şundan başka söylenecek çok şey yoktur: “Vurucu güçler” ve “beyaz muhafızlar” örneğinde bu baskı çıplak bir şekilde ortaya çıkmasına karşın, faşizmin siyasal kitle hareketi olarak düzenlendiği faşistleşme süreci boyunca, bu baskı faşizmin ideolojik işlevinin yönetimi altındadır. Ayrıca bu işlev, faşizmin iktidara gelmesinden sonra bile durmaz.

Fizik baskı ile aynı amaçları olan bu ideolojik görev, faşist ideolojinin küçük burjuva “anti-kapitalizmi” sayesinde uygulanmaktadır. Bununla birlikte faşizm, ancak gerçekten “proletaryaya ait” kimi “tezleri” kendine mal ederek işçi sınıfı içinde gerçek etkinliği sağlar. Bu özellikle faşizmin goşizan kanadı örneği için geçerlidir.

Faşist ideolojinin ayrıca Komintern analizlerinde gözden

kaçmamış olan bu *uvriyerist* yönü, tüm faşistleşme süreci boyunca oldukça belirgindir. Faşizmin ilk iktidar döneminde güçlü bir şekilde süren faşist ideolojinin bu yönü, bu ideolojinin *korporatist ideoloji* biçimi altında gerçek küçük burjuva görünümüne uygun olarak ön plana çıktığı stabilizasyon döneminde gerileme gösterir. Üstelik burada da her şey görüldüğünden daha karmaşıktır. Gerçekte, faşizmin korporatist ideolojisi birçok görünüm sunmaktadır:

a. Faşizmin kırsal bölgelerde ön plana çıkardığı, sınıf baskısını ve sömürüyü gizleyen kişisel bağlara dayalı mistik bir “topluluk”, *feodal ideolojinin* gerçek kalıntıları görünümü;

b. Marx ve Engels tarafından analiz edilen manüfaktür döneminde küçük üreticilerin hayat koşullarının ortaya çıkardığı yanılsamalara dayalı görünüm. Loncalar ve kalfalık döneminin Fourier’ci (*phalans térienne*) düşleri, kendi proleterleşmesinin tehdidi karşısında efsanevi bir geçmişin özlemini çeken küçük burjuva ideolojisinin tipik biçimlerinden birini oluşturmaktadır. Faşizm, korporatist ideolojinin bu görünümünü, gerek küçük burjuvazi, gerekse işçi sınıfı konusunda ön plana çıkarmıştır;

c. *Reformist biçimde sınıf işbirliğini* savunan, yani “hakem devlet”in kurumları içinde “eşit tarafların” temsilcileri arasında varılan bir anlaşmayı savunan görünümü; bu görünüm, korporatist faşist ideolojide tamamen eksiktir;

d. Fakat dahası var: Korporatist ideoloji, belirli koşullarda gerçek “proleter özlemleri” de çarpıtılmış bir biçimde dile getirebilir. Siyasal otoritenin dünyasına kapalı bir iktisadî hücre sayılan “fabrika” düşünün altında, bu korporatizm, iktidarı ele geçirme ve otoritenin, mülkiyetin ve yönetimin saf dışı edilmesi özlemini dile getirmektedir. Korporatizm burada, işçi sınıfının işverenlere isteklerini zorla, kabul ettireceği bir kuruluş içinde işçi yönetimi yoluyla otorite ve iktidarın düzene sokulması anlamını kazanmaktadır.

Bu yolla, devrimci sendikacılık geleneğiyle bağlanan bu anlayışın ilk açık örneğini, III. Napoleon’un “Korporatist” tasarısına desteğini koyan Proudhon’da buluruz. Korporatist ideolo-

jinin bu özel görünümü, faşizmin “goşizan kanadında” sürekli vardır. Yalnız faşist ve nasyonal-sosyalist yöneticiler, korporatist tasarımların “uvriyerist” kullanımı olan, bu iki ağzı da keskin silahı, son derece temkinli kullanmışlardır.

Faşizmin bu rolü, işçi sınıfı konusunda, onu özel bir siyasete yöneltmektedir. Faşistleşme süreci boyunca, faşist örgütler kendilerini sadece “sarı” kuruluşlar, baskı çeteleri ve grev kırıcıları olarak göstermezler. Bir yandan işçi sınıfı örgütlerine ve özellikle işçi sınıfının siyasal örgütlerine karşı saldırıya devam edip, “siyasal” olarak niteledikleri grevleri kırmalarına rağmen, faşizm, kimi zaman işçilerin kavgasına katılmaktadır. Bazı sert halk istemlerinin dile getirildiği grevleri destekler ve hatta örgütler.

Hiç şüphesiz burada faşizmin ideolojik rolünün yön verdiği bir taktik söz konusudur. Bununla birlikte bu taktik, bir ölçüde, faşizmin sağladığı popüler destekten de kaynaklanmaktadır. Faşizmin işçi sınıfı içinde hiçbir zaman gerçek bir taban kazandığı söylenememekle birlikte, yine de işçi sınıfı içine kök salmayı başarmıştır: Komintern bu durumu hep kabul etmiştir.

Sonuç olarak, iktidardaki faşizm, örgütlü fizik baskının yanı sıra, devletin ideolojik aygıtlarının tümünden yeniden örgütlenmesi yoluyla, işçi sınıfının bütününe etkisiz kılar. Bu ideolojik aygıtların yeniden örgütlenmesi konusunu “faşist devletin” incelenmesi sırasında analiz edeceğiz. İstenen ve elde edilen sonuç, işçi sınıfının, değişik biçimler altında önemli ölçüde artan sömürülmesidir.

Yine de, burada daha derine inmek gerekir. Çünkü, yalnızca ideolojik etmenler, işçi sınıfının bu şekilde etkisizleştirilmesini açıklamaya yetmez. İlk önce, faşizmin, işsizliğin ortadan kaldırılmasını etkili bir şekilde başarmış olduğunu unutmamak gerekir: Bu durum hiç şüphesiz, işçi sınıfının etkisizleştirilmesinde rol oynamış olan bir ögedir. Bundan başka, işçi sınıfı, iktisadî sömürü açısından, faşizmin kurbanlarından yalnız biri olmuştur ve faşizmin ana kurbanı olmamıştır. Kırsal bölgelerdeki fakir köylülük ve hattâ üretici olmayan ücretlileri –hiz-

met görevlileri vb.— oluşturan küçük burjuvazi, iktisadî sömürü açısından, daha önceki duruma oranla çok daha fazla sıkıntı çekmişlerdir. Bunun yanı sıra, işçi sınıfının sömürülüşü temelde *görelî*, yani kârların büyümesinin dikkate alınması ölçüsünde artmıştır: *Mutlak* artış olmamıştır. En sonunda, işçi sınıfının gittikçe artan ölçüde sömürülmesi siyaseti, büyük sermayenin sık sık kararsızlığa düşmesine rağmen, sürekli ilerleyici (*progressivité*) ve bölmeyi (*division*) hesaba katan bir plana göre uygulanmıştır. Bir bakıma işçi sınıfı örgütlerinin yok edilmesi döneminde büyük sermayeye bir çeşit zorla kabul ettirilen faşizmin iktidardaki ilk dönemi olan, “iktisadî uzlaşmalar” dönemi için bu durum oldukça açıktır. Bu siyaset, özellikle işçi sınıfı kitlesine oranla düzenli şekilde “ayrıcalıklı işçi kategorileri” yaratılması yoluyla uygulanacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM ALMANYA

1. BOZGUN SÜRECİ, SAVUNMA VE SİYASAL-İDEOLOJİK BUNALIM

Almanya'da bu süreç, burada yalnızca değineceğim adımları ve dönüm noktalarını izler.¹

1918-1919; Alman devriminin başarısızlığı ve Spartakist militanların yenilgisi. Bununla birlikte çarpışmanın, genel bir iç savaş biçimini almış olması göz önüne alındığında, devrimci güçler henüz saf dışı olmuş, işçi sınıfı henüz bütünüyle ezilmiş değildir. Tek istisna, açıkça kurulmuş olan "Sovyetler Cumhuriyeti"nin yenilgisinden (Mayıs 1919) sonra yüzlerce kişinin idam edildiği ve karşı devrimin kesinlikle yerleştiği Bavyera'dır.

Mart 1920, Kapp darbesi. Bu girişimi, sonradan Alman Komünist Partisi'nin de (Spartakusbund)² katıldığı, ortak komi-

1 Almanya'daki 1920-1923 dönemi için, bkz. D. Desanti, *L'Internationale communiste* (Komünist Enternasyonal) Paris, 1970.

2 Aslında daha "sol çocukluk hastalığı çağında" olan AKP'nin Kapp darbesi konusundaki tutumu son derece kaypaktır. Darbenin ilk günü, 13 Mart, AKP "Zentrale"si "burjuva cumhuriyetini korumak üzere bir tek parmağını dahi oynamayı" reddeder ve harekete ancak ertesi gün, grevin başarısı ve kitlelerin baskısı karşısında katılır.

te halinde örgütlenen bağımsız sosyalistler ve sosyal-demokrat solun genel greve götürüp yönettiği işçi sınıfı ve halk güçleri başarısızlığa uğratmışlardır. Bununla birlikte, darbe girişiminin sona erdiği koşullar göz önüne alınırsa, işçi sınıfının görece bir başarısızlığından söz edilebilir: Gerçekten de zaferinden yararlanılmamıştır. Darbe girişiminin önlenmesi ve bununla mücadele için Reichswehr'in desteğini reddeden von Seeckt'in başa geçmesi, ayaklanmacılar için çabucak oylanan genel af, ordunun baştan aşağıya düzeltilmesinin geri çevrilmesi: Gerçekte bu durumdan en kârlı çıkan Reichswehr'dir.

Sosyalist Legien yönetimindeki grev komitesi bir işçi hükümeti kurmaya yönelir. Fakat bu ancak Noske'nin görevden alınmasını sağlar. Bu olayların ardından Ruhr işçilerinin ayaklanması ve bu hareketin Reichswehr tarafından çabucak bastırılması. *Spartakusbund*'un ultra-sol ögelerinin ayrılıp, Alman Komünist İşçi Partisi'ni (KAPD) kurmaları, Aralık 1920'de Spartakistlerle bağımsız sosyalistler birleşirler. *AKP bir kitle partisi haline gelir*; üye sayısı 80.000'den 350.000'e çıkar.

1921; AKP'nin Prusya'da, ola ki, polisiye provokasyonlardan ileri gelen "darbeci" girişimleri. Mansfeld'de M. Hölz yönetiminde askerî ayaklanma. Ayaklanmacılar bir hafta yiğitçe savaştıktan sonra yenilirler. AKP Merkez Komitesi'nin 16 Mart'ta açık ayaklanma çağrısı ve 28 Mart'ta *Rote Fahne*'de yayımlanan ayaklanmacı genel grev çağrısı sonuçsuz kalır. Bu, AKP için çözümlenme başlangıcıdır. Lenin bu konuda, Alman komünistlerine hitap eden 14 Ağustos 1921 tarihli uzun mektubunda şöyle yazmaktadır: "Sosyal-demokrasinin oportünistlerine duyulan kin, Alman işçilerini zamansız ayaklanmalara itmiştir..."³ Bu başarısızlığın ardından üye sayısı 350.000'den 180.000'e düşer. III. Kongre'de Komintern, AKP'nin bu "darbeciliğini" ağır bir biçimde yargılar.

1923; *Büyük dönüm noktasıdır*. Hatırlatalım ki, daha önce (1922-1923) "stabilizasyon"u ekonomist bir yorumdan kalkarak, işçi sınıfının "savunma" evresi ile özdeş sayıp, "işçi hükü-

3 Lenin "Bütün Eserleri", Editions Sociales, s. 32, s. 545.

metleri” sloganım öne süren IV. Komintern Kongresi yapılmıştır. Bu arada, tabanda tek cepheyi gerçekleştirmeye asla yanaşmamış olan AKP, bu slogana bel bağlayıp, Brandler ve Thalheimer döneminde aniden sağ bir siyasete yönelir.

Yalnızca üst düzeyde parlamenter bağlaşıklıklara yönelip, tek cepheyi es geçer. AKP’nin Ocak 1923’teki Leipzig Kongresi’nde kitle eylemi sorunu ve işçi sınıfının yoksul köylülükle ittifakı sorununun sözü edilmez. Oysa Saxe ve Thuringe’de sosyal-demokratlarla “işçi hükümeti” kurulmuştur bile. Küçük burjuvazi ile bir ittifakı gerekli gören Radek dahi bu ittifakın, küçük burjuvazinin “milliyetçiliğini” sömürerek ve aşırı-sağ “nasyonal-Bolşevizm” akımı ile uzlaşarak gerçekleştirilmesini önermektedir. Ünlü *Schlageter çizgisi* budur.⁴ (Fransız işgal bölgesinde demiryolu sabotajına giriştiği için Fransızların vurduğu bir Nazi olan Lao Schlageter’in savunulması olayı.)

Oysa, Temmuz 1923’te; enflasyon, Ruhr’daki edilgin direnişin başarısızlığı, hükümetin gerici siyaseti (Cuno) vb. ile açık bir bunalım ile karşı karşıya kalımlır. İşçi sınıfı içinde, sosyal-demokrasinin etkisine oranla, AKP etkisi artar. Acaba nesnel olarak devrimci bir durum mu söz konusudur? Bu konudaki görüşler değişik ve birbirlerine karşıttırlar. Rosenberg’e göre,⁵

4 Bu Schlageter çizgisi konusunda, geriye dönüp baktığımızda, en büyük yanlışın, o dönem için, sanıldığı yerde olmadığını görmek gerekir. Bu çizginin ortaya çıktığı 1923 Haziran Plenum’u kararı, faşizme karşı, uluslararası alanda, yoğun ve etkin bir mücadele gerekliliğini belirtmektedir. Ancak bu Plenum; a) faşizmin “iç çelişkilerine” dayanarak, onu “iki kanattan” oluşmuş görmektedir. Birinci kanat, büyük sermayeye “satılmış” kanattır; ikincisi ise, muhakkak devrime kazanılması gereken, “yönünü şaşırmış” küçük burjuva “devrimci ve milliyetçi” öğelerden oluşmaktadır; b) Almanya’da faşizmi, nasyonal-sosyalizmle ilişkiye girmemiş olan ordudan ve von Seekt’ten beklemektedir. Ayrıca von Seekt, Bavyera’da Hitler’in darbesini saf dışı etmiştir. Gerçekten de, o dönemde, Almanya’daki “milliyetçi-Bolşevik” akım için olaylar pek aydınlık değildi. Fakat *Schlageter çizgisinin* tuzağı başka yerdedir: Özellikle, “milliyetçi küçük burjuvaziyi” kendi yanına çekmek için, *Versailles Anlaşmasına* karşı hareketi, açıkça milliyetçi bir tavırla sömüren, AKP’nin aldığı “sosyal-şoven” dönemeçtedir. Bu konudaki ana öğe, *Komintern Plenum’u* içinde bu şovenist dönüşün hiçbir tepki yaratmamasıdır. Hatta, o güne kadar, her anlaşmaya karşı olan hareketin yeteri kadar ele alınmadığı keşfedilir. Buna karşılık, Lenin, tarihin “en büyük haydutluğu” olarak nitelendirdiği anlaşmanın sosyal-şoven sömürüsüne, hiç yüz vermemiştir.

5 A. Rosenberg, *A History of the German Republic*, s. 192 vd.

durum 1923'ün ilkbahar ve yazındakine yakındı, ama sonradan koşullar değişti. Ruhr'daki pasif direniş kampanyası sonbahara kadar sona ermiş, Fransa burjuvazisi Alman kardeşinin yardımına koşmuş, Alman müdahale politikasını onaylamıştı. Stresemann'ın malî uyarılama çalışmaları başlamıştı. Almanya'daki Komintern delegesi Radek, Rosenberg'le aynı görüşteydi: "Gelmiş geçmiş en elverişli tarihî durumu kaçırdık." Troçki'ye göre, hazirandan kasıma kadarki bütün dönemde devrimci bir durum vardı. Thaelmann ve Stalin açısından devrimci durum sadece 1923 sonbaharında yaratıldı. O yılın başındaki durumla sonundaki durum arasındaki farklılık konusunda Thaelmann ile Stalin'in söylediklerini reddeden Badia⁶ ile E.H. Carr⁷ yıl boyunca nesnel olarak devrimci sayılacak hiçbir durum olmadığını ileri sürerler. Bununla birlikte, ne olursa olsun, belirgin bir bunalım durumu söz konusudur. Bu bunalım durumu, işçi sınıfı için, doğrudan doğruya iktidarın alınmasına kadar uzanamayacak olsa bile, kitle eyleminin ve bazı zaferlerin nesnel imkânlarını taşımaktaydı.

Oysa AKP, işçi sınıfını yanı sıra sürükleyip, savaşmadan teslim olur. Ruhr'da sol eğilimli komünistler, nisanda, tek başlarına bir savaş başlatırlar. Bir hafta sonra (Fransız işgal kuvvetlerince desteklenen) Alman polisi tarafından bastırılırlar ve Merkez Komitesi tarafından reddedilirler. Bundan sonra Komintern ve Rus Politbürosu'nun çoğunluğunca ayaklanmaya Ekim 1923 için karar verilir. Fakat kitle çalışmasının ve birleşik cephe örgütlemesinin eksikliği yönünden ayaklanmanın, Brandler ve Komintern tarafından Chemnitz'de -21 Ekim- "sendika delegeleri" ile birlikte "yukarıdan" hazırlanması, bu sendika delegelerinin çekimserlikleriyle karşılaşır. Yönetimin yüzgeri etmesi, Hamburg'la bağlantının eksikliği sonucu, bu kentte AKP,

6 Badia, a.g.e., s. 201.

7 Bu dönem ve Komintern ile AKP'nin taktikleri üzerine en iyi tarihî açıklamalardan biri, E.H. Carr'ın *A History of Soviet Russia, The Interregnum, 1923-1924* adlı eseridir. (1969, s. 208-251). Klasikleşmiş eser ise, W. Angress'in *Stillborn Revolution: The Communist Bid for Power in Germany, 1921-1923* adlı eseridir. (1963). Doğu Alman SED bugün de, 1923 güzünde devrimci bir durum olmadığını savunuyor. *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, cilt III, (1965).

Thaelmann'm yönetiminde 21-22 Ekim gecesi genel grevi uygulamaya koyar ve ayaklanmayı başlatır. Partinin merkez yönetimi genel grev emrini vermez ve üstelik Hamburg savaşıclarını tanımazlıktan gelir; zaten bunlar kısa zamanda bozguna uğrarlar. Parti yönetimi, mücadelenin biçim ve amaçlarını değıştirdiği için değil, tüm 1922-1923 süresince harekesizliğe gömüldüğü için yüzgeri etmektedir. AKP, çok ciddi bir başarısızlığa uğrar: Baskı alır yürür, parti yasaklanır ve bu sınavdan yenik çıkan işçi sınıfının gözünden düşer. Bu yenilgi, bundan böyle kesin bir biçimde stabilizasyon adımına zemin hazırlar. Fakat çarpışmanın niteliğinden ve işçi sınıfı güçlerini hâlâ koruduğundan ötürü henüz tam anlamıyla bir savunma evresini vurgulamaz: Öbür taraftan AKP'nin yasaklanması ve sıkıyönetim durumu 1924'te kalkacaktır. Her ne kadar devrim, uzun süre için fırsatlarını kaçırmışsa, faşizm de henüz kendi fırsatlarından yararlanmış değildir; fakat bunda gecikmeyecektir.

Nesnel imkânlarla rağmen bir dizi yenilgi; fakat bununla birlikte bu durum işçi sınıfı ve halk yığınlarının gerçek bazı siyasal-iktisadî kazanımlarını da birlikte getirir. Her şeyden önce, Weimar Anayasası, tekelci kapitalizmin müdahaleci devletinin doğuşunu simgeleyen bir dönüşümün damgasını taşımakla birlikte, genel seçim hakkının her iki cinse tanınmasına ve doğrudan ve nisbi temsil sistemine dayanmaktadır. Bu durum, küçük partilerin parlamentoda yer almasına ve halk yığınlarının dolaysız bir biçimde Parlamento'da seslerini duyurmalarına imkân tanımaktadır. Öbür kazanımlardan başlıcaları: 8 Saatlik işgününün girmesi; toplu sözleşmelerin yaygınlaşması; işsizlik sigortası; 1918-1919'daki İşçi Konseylerinden tamamen farklı olmasına rağmen, işyeri komitelerinin kurulması –bu konseyler anayasada üstünkörü söz edilmiş olup, özellikle “sosyal işlerle” uğraşırlar ama yine de, işletmenin bilançosuyla ilgili bilgi alabilir ve sendikal gelişmeye önemli katkılarda bulunurlar–tarım işçileri dernek kurma hakkını elde eder ve kitle halinde sendikalara katılırlar.

Stabilizasyon döneminde, her şeye rağmen sürdürölüp götüröl bu kazanımlar, faşistleşme sürecinde sürekli olarak bu-

danırlar. Bununla birlikte, bütünüyle yok edilemezler.⁸ Burada, daha önce işaret edilen etmenleri unutmamak gerekir. Her şeyden önce, tüm faşistleşme süreci boyunca, siyaset sahnesinde yönetici durumunda olanlar ve büyük sermayeyle olan ilişkileri yüzünden “sınıf işbirliği” siyasetini izleyenler, orta sermayenin temsilcileridirler. Kararnamelerle yöneten Brüning bile ödünler vererek, sendikaların desteğini sağlar; aynı durum Schleicher için de geçerlidir. Ödünler şu anlamdadır: Önceki kazanımlara el atıldığında, büyük sermayenin isteği uyarınca, yeterince ileri gidilemez. Sonra, bu siyaset sosyal-demokrasinin açık veya üstü örtülü işbirliğine dayandığı için ve sosyal demokrasinin doğası ve işlevi gereği, bu kazanımlar henüz doğru-
dan yok edilemezler.

Son olarak, Weimar Cumhuriyeti'nin *devlet biçiminin* önemini de azımsamamak gerekir. Rosenberg'in işaret ettiği gibi: “Almanya gibi seçmenlerinin dörtte üçünün çalışan sınıflardan oluştuğu bir ülkede, parlamentoda burjuva çoğunluğu ancak burjuva partilerinin popülist bir görünüm aldığı ve kitlelere ödün verdiği zaman mümkün olur. Hükümet legal demokrasi-
nin araçlarını kullanarak Reichstag'da aşırı kapitalist bir politika uygulamaya kalktığında yalnız komünistlerle sosyal-demokratların muhalefetiyle karşılaşmazdı; burjuva partilerin birçok temsilcisi de seçmenlerine gidip aşırı politikayı savunmaktan çekinirlerdi. Almanya'da diktatörlük, yalnız sosyalistlerle komünistlerden ötürü değil, sol nasyonal-sosyalist ve Hristiyan işçiler yüzünden de gerekliydi.”⁹ Büyük sermayenin sadece kazanımları geri almak değil, kitleleri daha fazla sömürmek ve orta sermaye üzerine hegemonya kurmak niyetinde olması, bu gerekliliği büsbütün artırıyordu.

Fakat bu arada, işçi sınıfında ne olup bittiğine bir bakalım. Stabilizasyon dönemi boyunca, işçi sınıfının çözülmesi durumu sürer. Sosyal-demokrasi ve sosyal-demokrat sendikalar git-tikçe ve özellikle faşistleşme sürecinin başlangıcından itibaren *kesin bir biçimde* burjuvazinin siyasetine bağlanırlar.

8 Rosenberg a.g.e., s. 74.

9 A.g.e., s. 297-8.

Faşistleşme süreci başlangıcı, siyasal mücadele konusunda, işçi sınıfında gittikçe artan bir isteksizliği belirtir. İşçiler iktisadî hak talebi mücadelesine kakılıp kalırlar; bu durum, bizzat iktisadî mücadeleye de engel olmaktadır. 1923 başarısızlığından sonra, sendika üye sayıları önemli ölçüde geriler. Faşistleşme süreci başlangıcı 1927-1928'de bu konudaki en düşük sayının gözlemlendiği zamandır; 1929 bunalımı pek fazla bir şey değiştirmeyecektir.¹⁰ Sendika üye sayılarındaki düşme, mücadelenin siyasal yönünün ağırlık kazanmasıyla değil, işçi sınıfının eylemsizleşme durumuyla ilişkilidir. Zaten Kızıl sendikalar faşistleşme süreci boyunca kitlenin ilgisini çekmeyi başaramamışlar, hatta bu gerilemeye katılmışlardır. 1927'den başlamak üzere, lokavtlar nedeniyle kaybedilen işgünlerinin oranı, grevde geçen işgünlerinin oranını aşmaktadır. Bu oran, yalnızca 1930 yılında tersine dönecektir.

Bununla birlikte, mücadelede daha çok iktisadî yön ağır basmaktadır. Gerçekte de, bundan böyle, hemen hemen bir tek ücretler sorununu amaç alan, yalnızca savunma amaçlı, tek-tek, aralıklı grevler ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 1928'de Halle yöresinde bir maden işçileri grevinde komünistler bir ücret artışı sorununu işgününün kısaltılmasıyla (8 saate inmesi) birleştirmeye çalıştılar. Girişim başarısız kaldı: İşçiler 15 fenik artış istedi, hükümet temsilcisi 3 fenik verdi. Lokavta gidildi: Braun'un getirdiği yeni hakem 5 fenik verince işbaşı yapıldı.¹¹ Bunun yanı sıra, işçi sınıfı gittikçe "yasal mücadele biçimlerine" –hükümetin hakemliği– bel bağlamaktadır. Örneğin, bunalımın en üst düzeye ulaştığı 1930 yılında, Mansfeld bölgesinde ve, Ren ve Berlin demir-çelik kuruluşlarında, RGO (Komünist Sendikal Muhalefet) etkisiyle ortaya çıkan tek büyük grevler (130.000 işçi iki hafta grev yapmıştır) bile, yalnızca ücretlerin indirilmesine karşı yürütülür. Ve son olarak, von Papen'in ücret siyaseti karşısında, Eylül ile Ekim/1932 arasında son bir dizi savunma grevine tanık olunur.

10 G. Castellan *a.g.e.*, s. 68.

11 G. Badia *a.g.e.*, s. 249, 268, 283; Flechtheim *Die KPD in der Weimarer Republik*, 1969, s. 258 vd.

Oysa, Thaelmann, AKP'nin Wedding'deki XII. Kongresi'ne (1929) sunduğu çalışma raporunda bütün bu grevleri saldırı nitelikli grevler saymaktadır: "Mücadeleler henüz engellenmekte iseler de, bu mücadeleler daha şimdiden kopuş mücadeleleri biçimini almaktadırlar."

Ve aynı kongrede, Komintern delegesi Sémard, daha ihtiyatlı bir dil kullanır: "Bu grevler, sermayenin saldırısı yüzünden çıkıyorlarsa da, bir karşı-saldırı biçimini almaktadırlar."¹²

Mücadelenin iktisadî yönünün ağır basması, çoğu kez, yakın geçmişten kalan "eylem biçimleriyle", örneğin, şiddetli sokak gösterileriyle, polisin vahşice bastırdığı "açlık yürüyüşleriyle", küçük köylülük içinde vergi dairelerine bomba atmak ve vergiye karşı grev biçiminde "kanlı köylü ayaklanması" tipinde hareketlerle örtülmektedir. Halkın umutsuzluğu ve siyasal bakımdan yönünü şaşırması bundan böyle nasyonal-sosyalizm tarafından hızla kullanılır. Bunun yanı sıra tüm faşistleşme süreci boyunca, işçi sınıfının siyasal kitle eylemlerinin hemen hemen bütünüyle eksikliği gözlenir.

Gerçekten de, faşistleşme sürecinden başlanmak üzere, AKP işçi sınıfı kitlelerinden gittikçe kopar. Aslında bu parti, gerek işçi sınıfı içinde kök salması, gerekse ve özellikle işçi sınıfı üzerindeki gerçek etkinliği nedeniyle uzun süredir bir kitle partisi olmuştu. 1923'ten sonra ve aynı biçimde tüm faşistleşme süreci boyunca AKP'nin seçimlerdeki etkinliğindeki artış, yükselme ve düşüşlere rağmen, süreklidir: Mayıs 1924'te % 12.6, Aralık 1924'te % 9, 1928'de % 10.6, 1930'da % 13.1, Temmuz 1932'de % 14.5, Kasım 1932'de % 16.9. Fakat seçim sonuçları sürekli düzelme gösterirse de, AKP'nin üye sayısı, işsizliğin kitlesel bir biçim aldığı 1930 yılına kadar düzenli bir biçimde düşer.¹³

Buna rağmen sorunun özü burada değildir: Faşistleşme süreci başlangıcıyla birlikte açıklık kazanan konu, seçmenler

12 Protokoll der Verhandlungen des 12 Parteitages der KPD, Berlin, 1929; s. 81, 91, 258.

13 E. Collotti Die Kommunistische Partei Deutschlands 1918-1933, 1961; s. 210. Evrim şöyledir: 294.200 1923'te; 160.000 1926'da; 124.500 1929'da; 176.000 1930'da; 180.000 1931'de; 300.000 1932'de.

üzerinde ve hatta AKP üyeleri üzerinde sosyal-demokrat etkinin arttığıdır.

Başka bir deyişle, AKP'nin bu seçim başarıları, gerçek bir kitle eyleminden ileri gelmeyip, bu siyasetin eksikliğinden dolayı yönünü şaşırان işçi sınıfının bundan böyle, çoğu kez "ötekiler gibi" bir pariye oy vermesi ve üye olması durumundan ileri gelmektedir.¹⁴ Bunun önemli bir göstergesi: AKP birleşik cephe siyasetini izledikçe değil, sosyal-demokrasıyla, yalnızca üst düzeyde ve seçimlerle ilgili "ortak eylemlere" giriştiği zaman oy kazanmaktadır. 1926'da, "prenslerin zararlarının ödenmesine" karşı, sosyal-demokrasıyla ortak yürütölen ve AKP'ye 500.000 yeni seçmen kazandıracak olan halk oylamasında durum böyledir.¹⁵ Zaten, 1930'dan başlamak üzere, AKP'nin seçimlerdeki bu ilerlemesi en fazla radikalleşmiş bölgelerden çok, artık özellikle 1918'den bu yana sakin, Protestan Almanya bölgelerinde olmaktadır.¹⁶

AKP'nin bu seçim başarısı, hiçbir zaman bu bölgelerin radikalleşmelerini göstermez. AKP bir bakıma burada, doğrudan doğruya sosyal-demokrasiden boşalan yeri doldurur.

1932 seçimlerinde Hitler'e en yakın olan bölgeler bu bölgeler olmuştur ve 1932 başkanlık seçimlerinde yeni komünist oylardan 7 ilâ 800.000'i ona dönerler.

AKP ile işçi sınıfı kitlesi arasındaki gerçek kopma, özellikle partinin işçi sınıfını siyasal eylemlere sürüklemeye, sürekli artan beceriksizliğinde kendini göstermektedir: Berlin'de 1929 1 Mayıs'ı için bir kitle gösterisi örgütlemesinin başarısızlığı anlamlıdır. Eğer 1 Ağustos günü Berlin'de savaşa karşı yapılan gösteriye¹⁷ 100.000 gösterici katılmışsa, bu, örgütlenebilen son

14 "İşçiler sosyal-demokrat partiye oy veriyorlardı... Çünkü, bundan böyle sosyal-demokrat sendikaların ve sosyal-demokrat partinin, Alman kapitalizmi çerçevesinde ... işçilerin günlük çıkarlarıyla ilgilenmeleri konusunda düşünce beraberliğindedir. Aslında, Komünist Partisi'nin seçmenlerinin düşüncesi bundan pek farklı değildi. Partileri ... son yıllarda, toplumsal barışa tam anlamıyla hazır bir duruma gelmişti." Rosenberg, *a.g.e.*, s. 191.

15 Rosenberg, *a.g.e.*, 191.

16 R. Heberle, *a.g.e.*, s. 98 vd.

17 G. Badia, *a.g.e.*, s. 289.

gövde gösterisidir ve AKP'nin önceden bu kentteki etkinliğiyle karşılaştırılmalıdır. Sonuçta, Mayıs 1932'de bir "anti-faşist hareket" cephesi oluşturma girişiminde başarısızlığa uğrandı. 1929 ile 1932 arasında AKP ve RGD, aşağı yukarı altı kez genel grev çağrısında bulunurlar; fakat hemen hemen her keresinde bu çağrı cevapsız kalır.¹⁸

Bunun yanı sıra, faşistleşme sürecinde AKP bizzat bölünür; aslında bu bölünme çok daha önceden başlamıştır.

Brandler ve Thalheimer'in partiden atılmasından sonra, yönetimi Ruth Fischer-Maslow "sol" ekibi devralır. 1925'te Komintern'in V. Plenum'u sırasında "ultra-sol" bulunan bu ekibin görevden atılması ile Thaelmann yönetimi ele alır ve bunu Troçkizmle suçlandırılan "ultra-sol" ögelerin atılması izler. 1928'de "sağcı uzlaşmacı" olarak yargılanan ögelerin atılması, Rosa Luxembourg ve Thalheimer'in eski mücadele arkadaşı Frölich önderliğinde KPD (O)'nun (Muhalefetçi Alman Komünist Partisi) kurulmasına yol açar.¹⁹

Birbirlerini izleyen bu temizliklerin ulaştığı boyut hakkında bir fikir vermek için şunu belirtelim: 1920'lerde parti kadrolarının ancak % 20'si Spartakist Liga'ya bağlanmıştı, 1932'de partinin kuruluşundan beri bağlı kalan kurucu komünist sayısı % 4-5'ten fazla değildi; 1931'de Berlin'de parti görevlilerinin % 40'ından çoğunun partiye katılmalarının üzerinden bir yıl geçmemişti.²⁰ AKP ve kitleler arasındaki kopukluğun yanı sıra bu bölünme, kendine özgü sonuçlarıyla, güçlerin iç mücadeleye doğru kutuplaşmalarına ve çoğu kez nasyonal-sosyalizm karşısında felç durumuna yol açar.

Şimdi de, işçi sınıfı içindeki ideolojik bunalımın durumu nedir, onu görelim.

18 Bkz. Fr.Borkenau, *World Comunnism. A History of the Communist International*, 1962, s. 340. Bu kitap anti-komünistliği nedeniyle çok şüphelidir; fakat bu bilgi Fr. Neumann'ın *European Trade Unionism and Politics*, 1936, s. 28 vd. doğrulanır.

19 Bu konuda bkz. K.H. Tjaden *Struktur und Funktion der KPD(O) Eine Organisations-soziologische Untersuchung des "Rechts" Kommunismus in der Weimarer Republik*, 1964.

20 Ossip Flechtheim, *Die KPD in der Weimarer Republik*, 1964, s. 321 vd. ve Hermann Weber, *Die Wandlung des deutschen Kommunismus*, 1970.

Bu bunalım, her şeyden önce, yukarıda belirtildiği üzere, sosyal-demokrat ideolojinin AKP saflarına kadar uzanan etki-siyle kendini gösterir. Fakat bu bunalım aynı zamanda başkal-dırma halindeki küçük burjuvazinin ideolojisinin etkilemesi-y-le de kendini göstermektedir. Geçen yüzyılın sonunda Alman-ya'da hemen hemen tamamen kaybolmuş olan anarko-sendi-kalist eğilim faşistleşme sürecinde, *Frei Arbeiter Union Deuts-chlands* (Almanya Özgür İşçi Birliği) ile tekrar ortaya çıkmak-tadır. Kendiliğindenci eğilimler hızla gelişirler: Alman işçi sı-nıfının yaygın eylemsizleşmesinin yanı sıra, kitle örgütlenmesi eksikliğinin nedenlerinden biri de budur. Bu durum 1929 bu-nalıma rağmen, sendika üye sayılarındaki, düşme –RGO da-hil– ile kendini gösterir. Zaten AKP'nin muhalif “sol” ögele-ri de kitlelerin “örgütlenme” konusundaki görelî isteksizlik-lerine gelip takılmakta ve hiçbir yerde kök salmayı başarama-maktadırlar.

Son olarak, 1920-1923 döneminde güçlü ve yaygın olan “Blankist-darbeci” eğilimler izlerini bırakırlar. Bu eğilimler özellikle, işsizler ve köylü kökenli yeni işçiler arasında ortaya çıkmaktadır. Bu işçilerin bazıları bütünüyle nasyonal-sosyaliz-me bağlanmaksızın kâh AKP, kâh Nasyonal-Sosyalist Parti et-kisinde kalmaktadırlar.

Gerçekten de bu bakımdan, nasyonal-sosyalist ideoloji anar-ko-sendikalist akımı sömürmektedir. İktisadî bir grev, yani sen-dikal hareketin siyaset-dışı olması koşuluyla, işçi sınıfının kur-tuluşunun aracı olarak grev yüceltiliyordu. İşçilerin temsilcileri olarak sendikaların –siyaset dışı (apolitik) sendikaların– gerek-liliğinin olumlu karşılandığı tekrar tekrar dile getirilmektedir. Korporatizm ön düzeye çıkar. Korporatizmin bu yönü, Gre-gor Strasser'in önemle belirttiği üzere, Nazi devletinin, “siyaset adamlarının” devletinin tersine, işverenleri, “siyaset dışı” devlet tarafından yüceltilen örgütler içinde hizaya getirerek, güçlü bir sendikalar hiyerarşisine dayanacağını gösterir.

Nasyonal-sosyalist ideoloji, aynı biçimde kendiliğindenci akımı da sömürmektedir: Bunu hem işçi “örgütlerine” saldır-mak, hem de işçi sınıfının birtakım bölümlerini nasyonal-sos-

yalizme kazanmak amacıyla yapar. Nasyonal-Sosyalist Parti örgütsel düzlemde kendini bir “anti-parti” olarak göstermektedir. Bu açıdan, öne sürülen yön, üyeler arasındaki bağlılığın, bunların yüce şefe doğrudan ve kişisel bağlılıklarına dayandığı sayılan, belli eylemlere birlikte katılmak üzere hazırlanmış eylem bölükleridir. Burada “örgüte” karşı ve “iradeyi” vurgulayan bildirilere çok bol rastlanır.

Sonuç olarak, faşist ideoloji, “darbeci-Blankist” akımı da sömürür. Bu durum, SA’larda özellikle belirgindir. Burada da bir askerî darbeyle başarılabacak sayılan “anti-kapitalist devrim” teması vurgulanmaktadır. SA’ların ve W. Darré yönetimindeki tarım şubelerinin, partinin siyasal aygıtı ve Hitler’le sürtüşmeleri –1931 Berlin SA’larının başkaldırması– yalnızca bunların anti-kapitalist özlemlerine bağlı olmayıp, aynı zamanda hükûmete yönelik kanunsuz darbeci heveslerine de bağlıdır.

Ve son olarak, şiddete tapınma, eylem için eylem tapınması, “programların” ve “doktrinlerin” yadsınması, vb...

2. ALMAN SOSYAL DEMOKRASISI

Sosyal-demokrasieye gelince, tüm faşistleşme süreci boyunca işçi sınıfı üzerindeki etkisi artmaktadır. 1928’den bu yana seçim sonuçlarındaki düşmeye rağmen, % 20’nin üzerinde tutunmayı başarır. Bir başka yönden, seçimlerdeki bu düşüşe rağmen, üye sayısındaki düzenli bir artış görülür: 1928’de 937.000 olan üye sayısı, 1932’de 984.000’e yükselir.²¹

Üyelerinin *en büyük kısmı sanayi işçileri* arasından gelmektedir: Aynı şekilde, en iyi seçim sonuçlarına da sanayinin yoğun olduğu bölgelerde ulaşır.²² Üyeleri en vasıflı ve en iyi ücret alan işçiler arasından gelmekteyse de (fakat ileride görü-

21 M. Duverger, *Les Partis politiques*, s. 89, 124.

22 G. Castellan, *a.g.e.*, s. 88, 89. Yine de belirtmek gerekir ki, aşağı yukarı 1930 yılına kadar, ASP ücretlilerden de üye (küçük burjuvazi) almaktadır: Küçük burjuva üyelerin oranı % 25’tir (bkz. R. Michels *The Political Parties*, yeniden basım 1966, s. 255). Sosyal-demokrat seçmen kitlesinin sınıf kökeniyse, 1930’da % 40 küçük burjuvadır. (Bkz. Lipset “Faschismus-Rechts, Links und in der Mitte”. *Soziologie der Demokratie* dergisi, 1962, s. 154).

leceği üzere, AKP için de durum böyledir) düz işçilerden, en düşük ücreti almakta olan işçilerden (örneğin, dokuma işçileri) ve *kitle halinde* tarım işçilerinden üye toplamaktadır.²³ Nihayet ASP hemen savaş öncesi 15.000 kadar “ücretli militana”, yani sürekli militanlık görevi yüklenmiş kadrolara sahiptir, partinin 100.000 üyesi sosyal sigorta hizmetlerinde, iş ve işçi bulma bürolarında, belediyelerde ve kooperatiflerde çalışmaktadırlar.

Lenin, genel siyasi çizgisi açısından, sosyal demokrasinin *revizyonizm* (Kautsky vb.) yoluyla, temel özelliği *reformizm* olan burjuva siyasetini işçi sınıfı içinde nasıl uygulamayı başardığını göstermiştir. Oysa tüm faşistleşme süreci boyunca ve sosyal-demokrat parti ve sendikaların mücadelenin gücünü frenleyen sınıf işbirliği siyasetlerinin yanı sıra, bunların yönetimlerinin faşizm karşısında giderek teslim oldukları görülmektedir.

Sosyal-demokrasi, 1928’de, son kez iktidara geçişi sırasında devlet aygıtlarına yönelik her türlü önlemi yadsır; oysa bu aygıtlar daha o zamandan nasyonal-sosyalistler tarafından, ciddi bir biçimde ele geçirilmeye başlanmıştır. Prusya sosyal-demokrat hükümeti tarafından, Nazilere “bahane sağlamamak için” yasaklanan, 1 Mayıs 1929’da Berlin’de AKP’nin örgütlediği gösteri, Prusya polisinin göstericilere ateş açarak 33 kişiyi öldürmesiyle sonuçlanır. Sosyal-demokrasi bundan böyle, iktidardan düşüşünden sonra, *Tolerierungs-politik*, yani faşizmi engellemek için *kötünün en iyisi* siyasetini uygulayacaktır: Parlamente açık veya üstü kapalı biçimde Brüning’i destekler. 1931 sonunda sosyal-demokrasi Hartzburg cephesini model olarak, bir yandan desteklemekte olduğu hükümetin “anti-sosyal önlemlerine” karşı yalnızca seçim mücadelesini amaçlayan “demir cepheyi” (sendikaları, sosyal-demokrasiyi ve Merkez Katolik Partisi’ni bir araya getirmektedir) kurar. Son başkanlık seçimlerinde Hindenburg’u destekler.

Sosyal-demokrasi 1924’ten itibaren güçlü sayıda (160.000) silahlı bir işçi milisine, *Reichsbanner*’e sahiptir. Düşmana

23 Flechtheim, a.g.e., s. 316 vd.

“bahane sağlamamak” için, bu milis, Hitler tarafından dağıtılana kadar kullanılmayacaktır. 1932’de Prusya sosyal-demokrat hükümetinin görevine, von Papen tarafından anayasa dışı bir biçimde son verilmesi sırasında komünistlerin önerdiği grevi sosyal-demokrat parti ve sendika merkez yönetimi reddederler. *Vorwaerts* bu konuda: “İşçi halkın, iktidardaki toplumsal gericiliğe karşı elindeki oy silahı ile mücadele...” ettiğini yazar ve sosyal-demokrasi bu gerici önleme karşı Yüce Divan’da dava açar! Hitler’in şansölyeliğe atanmasının ertesinde, bu atamanın yasal olmasının arkasına saklanan sosyal-demokrasi, komünistlerin önerdiği *genel grev önerisini bu kez de reddeder*.²⁴ *Vorwaerts* bu konuda: “Bugün bir genel greve gitmenin işçi sınıfının amaçlarını boş yere harcamak” olacağını yazar.

Sosyal-demokrasi, var olan rejime karşı, örneğin, sosyal-demokrat milletvekili J. Leber’in tutuklanması nedeniyle Lübeck’te dikkati çekecek güçte gösteriler örgütler (aynı *Vorwaerts*, 7 Şubat’ta Berlin’deki gösterilerden sonra “Berlin’in kızılığı sürüyor” başlığını atar). Ancak bu gösterilerin ardı gelmez.²⁵

AKP’nin gecikmiş eylem birliği önerileriyle isteklenen sosyal-demokrasi, çekingenlikle yeraltında bir direniş örgütlemeye çalışırsa da, Mart 1933 seçimlerinden sonra Hitler’e karşı bir “yasal muhalefet” amacına yönelir: “İç çelişkileri” nedeniyle hükümetin kısa zamanda parçalanacağını öngörmektedir: 60 milletvekiline inmiş olan parlamento grubu (çünkü, seçilen 119 milletvekilinden 18’i hapistedir, parti yönetimiyle uyuşmazlığa düşen birçoğu ülkeden göç etmişlerdir ve bazıları da Reichstag oturumlarına katılmaktan kaçınmaktadırlar), hükümetin dış siyasetini ve “Alman ulusunun haklarının eşitliği için” verdiği mücadeleyi onaylar durumdadır. Fakat bu grup, Hitler’in istediği tam yetki yasasını oylamaz. Sendika sorumluları da bir “devrimci grev” tasarısıyla oyalandıktan sonra, daha iyi günlerin geleceği umuduyla, Hitler döneminde işçiler için

24 G. Badia, a.g.e., s. 300 ve cilt 2, s. 11 ve 12.

25 Droz, a.g.e., s. 56 vd. Bkz. aynı yazarın *Le Socialisme Démocratique 1864-1960*, 1966, s. 198 vd.

bir “iktisadî savunma” siyasetine yönelirler: Th. Leipart yönetiminde, sendika yöneticileri, 1 Mayıs 1933’te Nazilerin örgütlediği İşçi Bayramı’na katılırlar. Temmuz 1933 çözülüş, yasaklanma ve sonudur.

Bununla birlikte, burada son bir noktaya değinmek gerekir: Aslında sosyal-demokrasi ve sendikalar *bizzat bölünmüş* durumdadırlar.

Yönetimde: İşçi sınıfı içinde hak edilmiş bir kötü ün yapmış ve “Bolşevizme” oranla Nazizmi kötünün iyisi saymış olan Noske ve Severing gibi şefler yanında, Hitler’in iktidarı alışından sonra yurtdışına giden Hilferding’in temsil ettiği merkez ve sonra “sol” gelmektedir. En başta Rosenfeld ve Seydewitz’in temsil ettiği “sol” kanat uzun süredir komünistlerle tek cepheye taraftardır. Zaten 1931’de bazı sol ögeler ayrılıp, Sosyal İşçi Partisi’ni (SAP) kuracaklardır.

Fakat asıl temel öge, yönetimin ve parti aygıtının siyasetine karşı olan, önemli bir ast sorumlular ve militanlar tabakasıdır; bu tabaka Müller’in son sosyal-demokrat hükümeti zamanında, işsizlik sigortalarında sınırlamaya karşı muhalefet ile kendini gösterir: Zaten, *Müller hükümetinin düşüşüne bu muhalefet yol açmıştır*.²⁶ Nihayet, Reichsbanner milis örgütünün tümü, başlarında M. Höltermann olduğu halde, nasyonal-sosyalizme karşı etkin ve güçlü bir direniş gösterilmesini ister. Bu önemlidir. AKP’nin sosyal-demokrat taban ve kitleler konusundaki tutumu incelenirken bu öge tekrar ele alınacaktır.

Kısaca, sosyal-demokrasinin siyaseti karşı-devrimci doğası ve işlevine sadık kalmaktadır. Aslında, sosyal-demokrasi ve faşizm arasında tam anlamıyla bir suç ortaklığı yoksa da tüm faşistleşme süreci boyunca, sosyal-demokrasi kendi yöntemiyle işçi sınıfının “iktisadî çıkarlarını” korumaya çalışırsa da, –bu sınıf içindeki tabanını korumak için– faşizmin gelişinde en büyük sorumluluk payını hiç şüphesiz sosyal-demokrasi taşımaktadır.

26 W. Abendroth, *Histoire du mouvement ouvrier en Europe*, 1967, s. 97 vd.

3. ALMAN KOMÜNİST PARTİSİ

Şimdi, AKP'nin faşistleşme sürecindeki siyasetini ele alalım. Bu siyasete başka nedenlerle birlikte, bu dönemin yanlış değerlendirilmesi (işçi sınıfının devrimci saldırı dönemi) ve faşist tehlikenin yeterince önemsenmemesi yön vermektedir. Genelde bu siyaset, yalnızca görünüşte “ultra-sol”dur. Daha önce, Komintern'in IV. Kongresi için kullanılan “ultra-sol” özellik hakkında ne düşünülmesi gerektiğinden söz edilmiştir; bu görüşler AKP'nin siyasetine de, *bir bütün olarak ele alındığında*, eşit derecede uygulanır. Buna rağmen bu dönemde, AKP'nin somut siyaseti, bazı açık “ultra-sol” görünümüler verir.

Siyasi çizgiyle ilgili sorunlar en azından özde, AKP'nin kök saldığı sayılan tabakaların özelliğine bağlanamaz. Gerçekten de, birçok yazar (bunlar arasında bizzat W. Ulbricht bile) AKP'nin bu siyasetini gerçekten “ultra-sol” olarak niteleyip, bunu AKP'nin “kararsız” *lumpen* tabakalara kök salmasına mal etmişlerdir. *Oldukça* yaygın olan bu düşünce *yanlıştır*. 1928'de AKP üyeleri arasındaki vasıflı işçilerin ortalama % 40'ının ücretlerin en yüksek olduğu demir-çelik sanayi, inşaat vb. iş kollarından geldikleri görülmektedir. Fakat bunun karşılığında AKP'nin “teslimiyetçi” siyasetini saflarındaki bu sayıca yüksek “işçi aristokrasisine” bağlayan tezinde geçerliliğı yoktur. AKP, aynı şekilde düz işçilerden (1928 üyelerin % 28'i, yöneticilerin % 13.5'i) ve 1930'dan sonra geniş ölçüde işsizlerden de üye almaktadır. 1932'de fiilen çalışmakta olan AKP üyelerinin oranı yalnızca ortalama % 22'dir.²⁷

27 Yine de belirtmek gerekir ki, AKP öncelikle orta ve küçük firmalardan üye toplamaktadır; bu konuda bkz.: O. Flechtheim, a.g.e., s. 241 vd., 314 vd.; H. Weber, *Die Wandlung des deutschen Kommunismus*, 1970. Sosyal-demokrasi hakkında bilgiler dikkate alındığında, Komintern'in sosyal-demokrasiyi izleyen ve yüksek vasıflı ve ücretleri işçilerin “sayısal çoğunluğu” kavramı halinde sunduğu “işçi aristokrasisi” teorisinin “ekonomist” yanı, olgularla pek bağdaşmamaktadır. Söz konusu dönem boyunca sosyal-demokrasi ile Komünist Parti arasında bu bakımdan görülebilen farklılık, Komintern'in göstermek istediğı kadar büyük veya önemli değildir. Ama işçi aristokrasisinin ekonomist tanımını elde tutarak “sayısal çoğunluk” kavramına karşı çıkmak sorunu çözme-ye yetmez. Bir başka söyleyişle, bulanık bir şekilde, *öncelikle ekonomik çerçevede tanımlanmış* bir işçi aristokrasisinin sosyal-demokrasi içinde sayısallıgım

Nihayet, AKP'nin zayıflığı Dimitrov'dan anlaşılacağı aksi-ne hiç de "sayısal" yönden değildir; Dimitrov (biraz da savunur bir biçimde) AKP'nin "...kitleleri eyleme geçirmek... ve böylece onları faşizme karşı sonuca götürücü mücadeleye sürüklemek için çok zayıf..." olduğunu dile getirmektedir.²⁸ Oysa 1932'de AKP'nin 300.000 üyesi vardır.

Bu siyasal çizgiyle ilgili olarak, her şeyden önce, sosyal demokrasi ve sosyal-demokrat sendikaların çoktan sosyal-faşist olarak ve başlıca düşman olarak nitelenmesiyle, birleşik cephe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasında ağır bir sorumluluk taşıdığı söylenmelidir. Bu sorumluluk yalnızca sosyal-demokrasıyla "üst kademede" ve hattâ daha alt kademelerde tüm ilişkinin yadsınmasından değil, fakat, özellikle *sosyal-demokrat kitlelerin*, sosyal-demokrasinin etkisinde olduklarına göre, "kaybedilmiş" sayılmalarından doğmaktadır. Hiçbir şey bu konuyu, Thaelmann'ın Mayıs 1932'de, sosyal-demokrat "demir cepheye" karşılık "anti-faşist eylem" cephesinin kuruluşu sırasında yapmak zorunda kaldığı açıklamalar kadar açık bir biçimde dile getiremez.

Sosyal-demokrat işçilerin yirmi bir sorusuna cevabında, Thaelmann, *geçmişte olanın tersine*, işçilerin sosyal-demokrat örgütlere bağlı olmasının anti-faşist cepheye bir engel oluşturmadığını belirtmektedir: Bununla birlikte, bu hiçbir zaman bir ilkesel açıklamanın ötesine geçmez.²⁹ Ancak en sonunda, Mart

dışındaki bir anlamda "baş rolü" oynadığını, ama Komünist Parti içinde böyle olmadığı söylemek hiçbir şeyi çözmez. "İşçi aristokrasisi, *politik* ve *ideolojik* çerçevede tanımlanmalıdır. İşçi aristokrasisi, işçi sınıfında, burjuva politikası ve ideolojisinin işçi sınıfına aktarıldığı tabakasıdır. Üretimin belli sektörlerinde emperyalist artık-değer kırıntılarının bölüşümü ile yaratılan "hayat standardı" kendine göre bir rol oynar, ama bu belirleyici rol değildir ve işçi sınıfı içindeki bu bölünmelere *denk düşmez*. Dolayısıyla: (a) işçi aristokrasisi sendikadaki ve politik örgütteki (mahalli hükümet vb.) "bürokrasiler"i kapsamalıdır ve (b) devrimci bir sınıf bilincine sahip vasıflı ve yüksek ücretli işçiler "işçi aristokrasisi"nin parçası sayılmalıdırlar.

28 Dimitrov, *a.g.e.*, s. 47.

29 25 Nisan 1932 günü, AKP ve RGO, 1928'den beri ilk kez, ASP ve sosyal-demokrat sendikalarla *ortak mücadeleye* çağırır; dorukta ilişkiler ön görülür. Fakat gördüğümüz gibi "sosyal-faşizme" yapılan saldırılar yeniden en etkin bir biçimde başlar (bkz. bu çağrı hakkında, *Die Internationale*, cilt XV, s. 346). Bu

1933'te Hitler iktidara geldiği zaman AKP sosyal-demokrasiye bir ortak eylem çerçevesi önerir; fakat artık çok geçtir.

Tüm faşistleşme süreci boyunca bu sosyal-faşizm anlayışı, eli kulağında bir devrimin beklenmesi ve “demokratik-parlamente” devlet biçimiyle faşizm arasındaki ayrımın bilinmemesiyle bağdaşmaktadır. Küçümsenerek dile getirilen “demokratik özgürlüklerin savunulması” için girişilecek her ortak mücadele bir kenara itilir: Çünkü, böyle bir eylem kitleleri “devrimci saldırı” yolundan saptırma tehlikesini getirecektir.

Ne var ki, AKP'nin başlıca eyleminin sosyal-demokrasiye karşı yürütülmesinden öteye bu eylem, “örgütler” arası bir mücadele biçiminde kavranmakta ve hiçbir zaman bir kitle çizgisiyle saptanan bir kitle mücadelesi olarak düşünülmemektedir. Gerçekten de, tabanda birleşik cephe hakkında ne denebilir? Dimitrov'un doğru olarak belirttiği üzere, bu konuda dikkati çeken olay, AKP'nin hiçbir yerde, *tabanda birleşik cephe örgütlemesinin özgül biçimlerini* ortaya koymamış olmasıdır. Öyle ki, bu özgül biçimler *parti dışı* örgütlenmeler biçimine kadar vararak, siyasal mücadelenin önderliğinde, siyasal ve iktisadî mücadeleyi birleştirip, birliği evre evre pekiştirebileceklerdi. AKP'ye göre tabanda tek mücadele biçimi *sendikal muhalefet RGO aracıyla sendikal mücadeledir*. RGO ise, artık bir korkuluk niteliğine bürünmüş olan “işyeri komitelerinde” somutlaşan, tabanda birleşik cephenin vurucu gücü olmalıdır.

Her şeyden önce sosyal-demokrat örgütlere bağlı işçiler konusundaki siyaset nedeniyle, sonuç hiç de öyle olmadı. İkinci olarak ve özellikle parti “üst kademeleri” “proletarya diktatörlüğü” çağrısında bulunduğu halde, RGO'nun, dar anlamda, hak isteğiyle ilgili amaçlar konusunda sosyal-demokrasiyle vatan yarışına girmekle, ancak burada onu yaya bırakmayı denediği için sonuç elde edilemez. Ve şüphesiz burada, bir sendika-

çizginin sonuçlarını göstermek için, Bade yöresel parlamentosundaki komünist grubun (dolayısıyla herhangi birisi değil) 1932'de, demir cephe ve Reichsbanner'in yasaklanması için bir yasa tasarısı vermeye yeltendiği ve bu hareketin parti yönetimince kısaca kınandığını belirtmekte yarar vardır (*Die Internationale*, cilt XV, s. 247).

nin kendine özgü işlevi bulunmadığı anlaşılmamalıdır. Kabaca şunu dile getirmek istiyorum: Gerek birleşik cephe için tabanda özgül organların yokluğu ve gerekse AKP'nin kitle çizgisi- nin eksikliği nedeniyle, RGO, sürekli olarak sosyal-demokrasi- nin sınıf işbirliği yoluyla elde ettiğinden biraz daha yüksek bir ücret için çarpışmaya itilmektedir.

Bunun ikili bir etkisi oldu: RGO bir yandan ekonomik taleplerle ekonomist bir mücadeleye girdi (Lenin'in gösterdiği gibi, böyle taleplerle girilen her mücadelenin ekonomist olması gerekmez), ama aynı zamanda da tabanda sosyal-demokrasie karşı mücadelenin başlıca aracı sayıldı. Başka bir söyleyişle, RGO *aynı zamanda hem işçi talepleri alanında ekonomist bir mücadele açmaya, hem de yanlış bir politik çizginin "politik" aracı olmaya* itildi. Bir *sendika* örgütü olarak, doğru kavranmış bir tabanda birleşik cephenin ana örgütü olamazdı.³⁰ Bu aynı zamanda, sürekli tersyüz edişlerinde, Komintern'in bütün sendika sorununun da anahtarıdır. Gramsci'nin tutumunu incelerken bu soruna döneceğim.

Her şeye rağmen, yani ASP ve AKP yönetimine rağmen, gerek iktisadî alanda, gerekse siyasal alanda tabanda eylem birliği tasarıları gerçekleşir. Bu yüzden Thaelmann, Eylül 1932'de aynı yılın mayıs ayında "anti-faşist eylem birliği" ortaya atılmış olmasına rağmen, bu durumu yermeden geçmez: "İşçi sınıfı içindeki birleşme eğiliminde, büyük karanlıklar ve tehlikeli yangınlar ortaya çıkmaktadır... Nazi terörü karşısında birlik olmada büyük yararlar olduğunu belirtmek gerek, fakat 'tüm şefleri aşan bir birlik' veya 'ASP ve AKP'nin şefleri birleşik cephenin başarısızlıkla sonuçlanmasının sorumluluğunu taşımaktadırlar' biçimi-

30 Gerçekten de Thaelmann AKP'nin Wedding'deki XII. Kongresi'nde (1929) sorunu şöyle koyar: "Bugünkü görevlerimizi yalnızca, doğru bir siyaset ile mi yerine getirebiliriz? Hayır! Fazladan bir de uygun bir örgüt sistemine sahip olmamız gerekmektedir." Bu uygun sistem yalnızca RGO'dur. Ve gerçekten de AKP Merkez Komitesi'nin Ocak 1931 tarihli bildirisi şöyle der: "Proletarya devriminin en önemli parçası, şüphesiz ve tartışmasız işçi sınıfının iktisadî mücadelesinin örgütüdür. (*Die Internationale*, cilt XIV, s. 57). Öbür kitle örgütlerine gelince, AKP yalnızca iki *yardımlaşma* örgütüne sahiptir. Uluslararası Kızıl Yardım (Secours Rouge International) ve Uluslararası İşçi Yardımlaşması (Entraide Ouvriere Internationale).

minde tehlikeli görüşlere de dikkat çekmek gerekir. Bu tür eğilimler büyük zararlara yol açabilirler.”³¹

Devrimin resmen eli kulağında sayılması, AKP’nin işçi sınıfı içinde kitle eylemi eksikliğinin güçlü bir göstergesidir. Bununla birlikte ekonomik katastrofizm tezleri gereğince durum ancak iktisadî bunalımın şiddetlenmesi sayesinde olgunluğa erişecektir. Bu iktisadî bunalımın işçi sınıfı “çoğunluğunu” AKP saflarına yönelteceği beklenmektedir; bu konu sürekli gündemdedir. Devrimi hazırlamak için “önce” bu çoğunluğu kazanacak biçimde hareket edilmelidir.

Hareket etmek? Oysa daha çok “o büyük akşam” gerçekleşecek olan ayaklanma anına dek *beklemek* söz konusudur. Burada, AKP’nin *seçimsel yanılsamaları* ile ilgili en önemli soruna geldik. İşçi sınıfının “çoğunluğunu kazanma” konusunun, bu çerçevede, AKP’nin seçim mücadelesine, başlıca “kitle eylemi” olarak verdiği önemi örtmede kullanılması bir rastlantı değildir. Seçim mücadelesine verilen önem, her şeyden önce, seçim sonuçları başarısının kitleler içinde AKP’nin kazanmasının ve sosyal-demokrasinin gerilemesinin şaşmaz kanıtı olarak değerlendirilmesinde görülmektedir. AKP’nin oy kazandığı ve sosyal-demokrasinin oy kaybettiği, Hitler için bir zafer olan 1930 seçimlerinden sonra, 15 Eylül tarihli *Rote Fahne* şöyle yazmaktadır: “İşçiler arasında etkimizin artması ... emekçi kitlelerin kazanılması ... 14 Eylül’den önce düşündüğümüzden daha çabuk gerçekleşmiştir ... Dün Bay Hitler için ‘en büyük gün’ olmuştur, ne var ki, Nazilerin görünüşteki seçim zaferi sonun başlangıcıdır.”

Bu durum, aynı şekilde 1931’de Prusya sosyal-demokrat hükümetine karşı yapılan halk oylamasında da kendini göstermektedir. Bu halk oylaması konusunda Komintern, Merkez Komitesi’nin ters yöndeki kararına rağmen, AKP’yi nasyonal-sosyalistler ve Çelik Mihverler’le birleşmeye zorlayacaktır. Burada, açık bir biçimde, yalnızca sosyal-faşizmi başlıca düşman sayan tutumunun mantıkî sonucu değil, fakat aynı zamanda, seçim mücadelesine verilen önem de saptanmaktadır.

31 Kapanış söylevi, XII. Plenum, Eylül 1932.

Die Internationale halk oylaması konusunda şunları yazmaktadır: “Partinin doğru siyaseti sayesinde, AKP sayesinde, AKP ordusu, geçen yıl boyunca kesintisiz olarak büyümüştür. Halk oylaması kampanyasının yürütülmesiyle ilgili doğru karar ... bugüne kadar nasyonal-sosyalistlerin ve sosyal-demokratların etkisi altında bulunan kitleleri AKP ordusuna katmıştır.”

AKP’nin, ne yoksul ve orta köylülük ve ne de küçük burjuvazi konusunda hemen hemen hiçbir şey yapmadığına değinenin belki bir gereği yoktur. Nasyonal-sosyalizmin etkisinin artmaya başladığının saptandığı 1930 tarihinden önceki AKP program ve kararlarında bu sorunlardan şöyle bir söz edilmektedir. İktisadi bunalımın ve devrimci durumun olgunlaşması sonunda, halk kitlelerinin “kendiliklerinden” işçi sınıfının izinden yürüyeceği düşünülmektedir.³²

Öte yandan, yine bu dönemde ve özellikle 1930’dan sonra AKP’nin siyasetinin *sosyal şoven* yönü *kesin biçimde* gelişmektedir; bu durum, en başta Versailles Anlaşması sorununun sömürülmesinde somutlaşır: Nasyonal-sosyalizmin bu konudaki tutumunun incelenmesi sırasında, AKP’nin tutumunun birçok yönden nasyonal-sosyalizminkiyle birleşerek kitleleri hangi karışıklıklara sürüklemiş olduğunu göstereceğiz. Bununla birlikte hemen şunu belirtelim ki, benzer bir görünüm bulmak için 1923’lerin ünlü *Schlageter çizgisine* kadar uzanmak gereklidir: Fakat o zaman da, ileride adı konarak lanetlenecek olan bir “sağa” dönüş –IV. Kongre’nin– söz konusu olduğu halde, bu sosyal-şoven görünüm “ultra-sol” olarak bilinen dönemde egemen olur.

Şimdi AKP’nin faşizm konusundaki siyasetinin “yasalcı” yönünü ele alalım. AKP’nin de, 1924’te 100.000 üyesi olan, 1929’da yasaklanmış olsa da, yasa dışı olarak varlığını sürdüren *Roter Front - Kaempferbund* (Kızıl Cephe Savaşçıları Ligi) içinde örgütlenmiş bir vurucu gücü vardır. Bu örgüt, nasyonal-sosyalistlere karşı etkinlikle fakat kesik kesik müdahalede bulunsa

32 Bu sorunla ilgili olarak, bkz. ayrıntılarıyla E. Collotti, *a.g.e.*, s. 146 vd. ve H. Weber, *a.g.e.*

da, kavgaya hiçbir yerde açık ve örgütlü olarak katılmadığı gibi, mücadelenin askerî yönünün –dönüşsüzlük noktasına yaklaşılırken– ön plana geçtiği 1931 yılından başlamak üzere, biz-zat, açık olarak kavganın dışında tutulur.

AKP, “faşistlere gördüğünüz yerde vurun”³³ parolasını erteler. Çünkü, “Thaelmann’a göre, bu parolanın, proletaryanın dikkatini baş düşman sosyal-demokrasiden başka yere çekme tehlikesi vardır. Ayrıca, bu parola seçim sürecini engellemektedir.”³⁴ Hitler’in iktidara geçişinin hemen ertesinde, Naziler’in Karl Liebknecht evinin önünde gösteri yapmaları sırasında bile Emniyet Müdürüne karşı çıkma mektupları yollanmasına rağmen, *Roter Front-Kaempferbund* olaya müdahale etmeme emrini alır. AKP hâlâ Hitler’in pek yakında düşeceğini ve devrim durumunun patlak vereceğini beklemektedir. Böylece Hitler’in iktidarı almasına rağmen, “güçlerini zarar görmemiş halde” korumayı başarmakla övünür. Hitler’in zaferinden sonra Komintern’in XIII. Kongresi’nde Manuilsky AKP’yi savaşmamış olmakla suçlayan yabancı komünistlere “eğer AKP Hitler’e karşı silahlı mücadeleye girişseydi, provokasyona gelecekti” cevabını verir.³⁵

AKP, Hitler’in iktidara gelmesinden sonra, Mart 1933 seçimlerine katılır ve Merkez Komitesi’nin 15 Mart 1933 tarihli çağırısı, hükümetin şatafatlı açıklamalarına rağmen, 5 Mart’ın fa-

33 Bu parolanın bırakılması konusunda ilk karar AKP Politbürosunun 7 Temmuz 1930 tarihli oturumunda alınmıştır. Durdurmanın resmî kanıtı “kişisel şiddet” karşı korunmanın gerekliliği ve “militan savunmacı bir siyasal kavganın (wehrhaft)” yürütülmesidir. Görülüyor ki AKP, bir yandan sürekli öğütlediği “saldırmacı kavga” konusunda, faşizme karşı etkin bir mücadele sürdürülmesi gerektiğinde yüzgeri etmektedir. Bu parolanın kesin ertelenmesi, AKP Merkez Komitesi’nin Kasım 1931 tarihli bir kararıyla bağlanır. Ekim 1932’de, AKP’nin 3. konferansı sırasında (*Die Internationale*, cilt XV, s. 386 vd.) “Neumann grubu” bu parolaya sadık kaldığı için şiddetle eleştirilir. (Bu konuda bkz. D. Desanti, *a.g.e.*, s. 175). Sonuçta Neumann, çelişki çıkarmak amacıyla Nazi toplanularına yollanır. Katedilen mesafeyi ölçmek için, 1924’teki Fischer-Maslow “sol” ekibi sırasında AKP’nin “faşizmle ancak devrimci komünizmin yöntemleriyle savaşılacağı” konusundaki tutumunda kararlı davrandığını belirtelim. (AKP Frankfurt Kongresi tezleri).

34 Bkz. *Die Internationale*, cilt XV, 1932. Thaelmann burada sürekli “kişisel şiddet” ile “seçim başarılarını” karşı karşıya getirir.

35 Manuilsky Söylevi, *Der Faschismus in Deutschland* içinde, *a.g.e.*, s. 57 vd.

şizm için bir zafer olmadığını açıklamaktadır. Aslında nasyonal-sosyalistler, oyların ancak % 43'üne ulaşmışlar, sosyal-demokratlar durumlarını korumuşlar ve AKP, uygulanan vahşi baskıya rağmen, hâlâ 4.800.000 seçmene sahiptir.

Nihayet, AKP'nin yeraltı aygıtının örgütlenmesinin var olmadığı görülür: Gerçekte AKP, mart seçimleri için bir kampanya yürütmekteydi. 22-23 Şubat gecesi, Reichstag'ın kundaklandığı gece, 4.000 komünist sorumlu bir anda ve karşı koymadan tutuklanır. Hele eli kulağında bir devrime inanan bir parti olduğu göz önünde tutulursa, inanılır şey değil.³⁶

AKP'nin bu çizgisinin korkunç sonuçları gereği, faşizmin etkin olarak engelleme konusunda geç kalan girişimleri *gerçek girişimler olmalarına rağmen*, başarısız kalırlar. Bu girişimler, Hitler'in iktidara gelmesinden sonra tek-tük gösteriler ve sokak çatışmalarından öteye geçmezler. Hitler'in iktidara gelişini izleyen ay içinde sokak çatışmalarında 62 kişinin öldüğü saptanmıştır (Bunlardan 29'u komünist, 8'i sosyalist, 14'ü Nazi'dir). Üstelik bu çatışmalarda saldırganlar Nazilerdir. Grev örgütleme girişimleri başarısızlığa uğrar. Kısacası AKP'nin faşizm karşısında düpedüz teslim olduğunu söylemek ne denli yanlış olursa da, nasyonal-sosyalizmin iktidara ulaşmasında, İtalyan Komünist Partisi'nin taşıdığından apayrı bir boyutta, ağır sorumluluklar taşıdığı da bir gerçektir.

Ama böyle bir politik çizginin komünist partiler arasında ve tabanda, AKP militanları arasında güçlü bir muhalefet yaratması doğal değil mi? Aslında, Hitler'in iktidara gelişinden sonraki ilk Plenum olan Kasım-Aralık 1933 On üçüncü Komintern Plenumu'nda, özellikle yabancı komünist partilerden gelen tepkilerin güçlü olduğu anlaşılmıştı. Militan kitlesi, örgütler, bazı Merkez Komite üyeleri ve hatta Fransız, Çek, Polonya, Avusturya ve İsviçre Komünist Partilerinin bazı polit-

36 Bütün bunlar devrimi bekleyen AKP'nin, *kendine özgü bir biçimde*, ayaklanmanın askeri yönünü hazırlamadığı anlamına gelmektedir. 1932 yılı boyunca, yasa dışı, "ayaklanma sanatı" ile ilgili kitap ve broşürler ortalığı kaplar. Komintern'in askeri uzmanı E. Wollenberg, Almanya'ya geri gelir. Fakat, Flechtheim'in da doğru olarak belirttiği üzere, bütün bunlar, AKP çizgisinin genelinde gözlemlendiğinde "amatörlük" gibi görünürler (Flechtheim, a.g.e., s. 279).

büro üyeleri izlenen politika karşısında sersemlemiş ve öfkelenmişlerdi.

Komintern'in en yakından denetlediği parti olan AKP'ye gelince, 1928-33 dönemi boyunca tepkiler daha az güçlü göründü, *ama ne de olsa tepki vardı*. Bu konuda bilgimiz eksik olsa da, yöneticilerden çeşitli yerel federasyonlara ve tabandaki üyelere gönderilen, çizgiyi "uygulamamak"la ilgili sürekli resmî ve kamusal uyarılar, tartışma götürmez belirtilerdir. 1932'nin başında, Merkez Komite Württemberg örgütünü başlıca mücadeleyi sosyal-demokراسiye karşı değil de Nazizm'e karşı sürdürdüğü için eleştirdi.³⁷ Nüremberg, Hamburg, Oberhausen ve Brunswick yerel örgütlerinin başına da aynı şey geldi. AKP önderleri arasında 1931'de bir "muhalif eğilim" in örgütlendiği görülüyor. Neumann, Remmele, Münzenberg (Kızıl Yardım önderi) ve Wollenberg (Komintern askerî uzmanı) bu eğilim içindeydi; bunlar Nazizm'e karşı sert bir mücadeleden (Neumann grubunun "faşistlere gördüğünüz yerde vurun" sloganını hâlâ benimsediği için mahkûm edildiği hatırlanacaktır) ve asıl darbenin sosyal-demokراسiye değil, Nazizm'e vurulmasından yanaydılar.

Ama bunlardan bir şey çıkmadı. Alman politikasını tereddütsüz onaylayan On üçüncü Plenum eski yanlışların hepsini tekrarladı ve daha da şiddetle savundu.

Konuyu bağlamadan önce şu son noktaya da değinmek gerekir: Hitler'in zaferi karşısında cesaretleri son derece kırılmış olmasına rağmen, komünist militanlar ve pek çok sosyalist, *direnışten dolayı* kitle halinde zindan ve toplama kamplarına doldurulmalarının da gösterdiği üzere, örnek bir yiğitlikle ve daha ilk andan başlamak üzere, Nazi rejimine karşı direniş saflarında çarpışmışlardır. Ölünceye kadar barbarlığa karşı koymuş olan bu adsız militanları unutmamak gerekir. Gerçekten de, kelimenin her iki anlamıyla da sorumluluk taşıyan sayısız siyasî sorumlu da bu militanlarla birlikte göçmüştür. Bir de, burjuvazi ve onun koruma köpeklerinin bunlardan, yalnızca tek tük, birtakım uydurma ordu içi "direnışler"

37 S. Schwab, *Die Internatinole*, sayı 4, 1932.

olarak söz ettiği göz önünde bulundurulursa, özellikle unutulmamaları gerekir. Ve, tabii ki, son dakikadaki Stauffenberg sıçraması.

4. NASYONAL SOSYALİZM VE İŞÇİ SINIFI

a) Nazi Örgütleri ve İşçi Sınıfı

Şimdi önce parti, sonra devlet olarak, nasyonal-sosyalizmin işçi sınıfıyla olan ilişkilerine gelelim. Burada incelenmesi gereken ilk sorun, pek çok yanlış anlamaya yol açtığı için, nasyonal-sosyalizmin işçi sınıfı içindeki gerçek kök salması sorunudur.

1928'de faşistleşme sürecinin başlangıcıyla birlikte nasyonal-sosyalizm, Gregor Strasser'in yönetiminde, geniş ölçüde, işçi sınıfı içinde kök salma girişimine koyulur. Bu girişim, işyerlerinde, "fabrikalara" *Hinein in die Betriebe* (Hib-Aktion)³⁸ parolasına göre yürütülür. 1929'da *İşyeri Hücreleri Nasyonal-Sosyalist Örgütü* (NSBO) kurulur. İktidarın alınması sırasında bu örgütün 400.000 üyesi vardır; RGO'nun 1932'de 200.000'den fazla üyesi olmadığı dikkate alınırsa (şüphesiz, o sıra birçok komünist sosyal-demokrat sendikalar içinde de çalışmaktadır) bu sayı oldukça önemlidir.

NSBO'nun bu üyeleri, özellikle hangi tabakalardan gelmektedirler? Üyelerin önemli bir bölümünü "işçi aristokrasisinin" sağladığı ileri sürülmektedir (örneğin, Daniel Guérin).³⁹ Oysa, terimler üzerinde iyi anlaşılırsa bu durum pek doğru gözükmez.⁴⁰ Yüksek ücret alan ileri sanayi işçileri içinde, sosyal-demokratların hemen hepsi ve komünistler, *kitle olarak* kendi örgütlerine sadık kalmışlardır. Her ne kadar NSBO daha önce de sağ örgütlere bağlı olan "işçi aristokrasisi" içinde üye toplamaktaysa da, bu örgüt, üyelerini özellikle işyerlerinde "yönetici kadrolardan" –yüksek teknisyenler, mühendisler vb. arasın-

38 K. Bracher, *Die Deutsche Diktatur, Entstehung, Struktur, Folgen des National-Sozialismus*, 1969, s. 171 vd.

39 A.g.e., s. 67.

40 Bracher a.g.e., fakat aynı zamanda Rosenberg "Der Faschismus", a.g.e., s. 131 vd.

dan- sağlamaktadır. “İşçi aristokrasisi” işçi sınıfının bir tabakasını oluşturduğu halde, bu sözü edilen yönetici kadrolar işçi sınıfına –üretken işçilere– girmezler.

Ama NSBO tabandan da adam toplamaktadır. En başta, yeni kurulmuş işletmelerdeki, köyden henüz gelmiş⁴¹ (nüfusun tümünde köylü nüfusun oranı 1914’te % 35 iken, 1935’te % 23’e düşer) ve tarımdaki bunalımın özellikle ağır geçtiği, nasyonal-sosyalizmin yoksul köylülük içinde kitle desteği bulmuş olduğu Doğu bölgelerinden gelen işçiler için bu durum söz konusudur.

Ve son olarak NSBO, özel bir gazeteyle (*Der Erwerbslose*) seslendiği, 1932 Almanya’sında sayıları 5.500.00’i bulan işsizler arasından taraftar sağlamaktadır. Çok sayıda işsiz, yoksulluk nedeniyle, SA’ların ücretli üyeleri haline gelirler. Zaten, işverenler çoğu kez, işe almadan önce, Nasyonal-Sosyalist Parti’nin kartını sormaktadırlar. Buna rağmen, bu konuda da, gerekli ayrımlar göz önüne alınırsa, durumun sanıldığı kadar ileri gitmediği görülmektedir.⁴² Her şeyden önce, geçici bir süre için, işsiz kalanları, toplumsal sıralamadaki yerlerinden olmuş *lumpen* ögelerden ayırt etmek gerekir. Nasyonal-sosyalizm, özellikle bunlar arasında adam toplamaktadır. Sonra, daha önceden mücadele geçmiş olan işsizlerle, işsiz genç işçileri birbirinden ayırt etmek gerekir. Bu sonuncular, nasyonal-sosyalizme daha açık bir biçimde bağlanmaktadır. Ayrıca, işsiz işçilerle –*Arbeitslosen*– değişik görevli ücretliler ve idari hizmetliler kategorilerinden gelen –*Berufslosen*– işsizler arasında da ayırım yapmak gerekir: Nasyonal-sosyalizm, özellikle bu sonuncular arasından adam toplamaktadır.

Nasyonal-Sosyalist Parti’nin gerçek anlamda işçi sınıfından topladığı üyelerin yüzdesine gelince, bu 1930-1934 arasında % 28’den % 32’ye çıkarsa da, işçi sınıfının nüfusun tümü-

41 S.M. Lipset, “Elections, an expression of democratic class struggle”, *Class, Status and Power*, New York 1967, s. 427.

42 Bracher, a.g.e.; Rosenberg, a.g.e. Genel işsizliğin toplumsal ve siyasi sonuçlarıyla ilgili olarak, bkz. R. Ledrut *Sociologie du chomage*, 1966, s. 417 vd.

ne olan oranın yanında (yaklaşık % 45) düşük kalmaktadır.⁴³

Aynı sonuçlar, nasyonal-sosyalizmin işçi sınıfı üzerindeki ideolojik etkilemesinin görece daha belirgin görülebileceği seçim sonuçlarının incelenmesinde de çıkarılabilir. 1930'dan başlamak üzere, nasyonal-sosyalizm, işçi sınıfı oylarının düşük bir yüzdesini kazanır gözükmemektedir ve bu, sosyal-demokrasinin zararına olmaktan çok, özellikle Mersebourg ve Chemnitz-Zwickau gibi kalelerinde AKP'nin zararına olur. Bununla birlikte bu sonuçlardan, Hitler zamanındaki 1932 seçim sonuçları da dahil olmak üzere işçi sınıfının, bütününde, ASP ve AKP'ye bağlı kaldığı ortaya çıkmaktadır.⁴⁴

Fakat sorun burada değildir: Açıklanması gereken konu, nasyonal-sosyalizmin işçi sınıfını *etkisizleştirmeyi ve edilgin bırakmayı* başarmış olmasıdır. Burada temel olan, nasyonal-sosyalizmin *ideolojik görünümüdür*. Her şeyden önce bu ideoloji, başkaldırmış küçük burjuvazinin niteliği olan belirgin "anti-kapitalist" bir yön taşımaktadır. Faşistleşme sürecinin yaygın ideolojik bunalımı içinde bu küçük burjuva anti-kapitalist görünüm, –"plutokrasiye", "vergiye", vb... karşı– işçi sınıfını çeker. *Fakat her şey bununla bitmez*: Nasyonal-sosyalizm, başta O.ve Gr. Strasser kardeşler olmak üzere, "sola yatkın" kanadının etkisiyle, tam anlamıyla sosyalist bazı sloganları benimser.⁴⁵ Örneğin, 1920'den başlamak üzere, parti, programının 13. maddesinde, tüm anonim ortaklıkların ulusallaştırılmasını ister. Gr. Strasser, "Marksistlerin" üretim araçlarının toplumsal mülkiyetini istemekte haklı olduklarını, fakat üretim araçlarının yalnızca işçi sınıfının değil, tüm milletin olması gerektiğini söylemektedir. Mülkiyetin –Eigentum– millette olmasına karşın, zilyetlik hakkı –Besitz– denetim al-

43 K. Bracher, *a.g.e.*, s. 256 vd.

44 Bu konuyla ilgili olarak R. Heberle, *a.g.e.*, s. 89 vd. Zaten, belirtelim ki 1930-1933 arası Alman seçimleriyle ilgili derinlemesine araştırmaların ışığında, nasyonal-sosyalist seçmen kitlesinin büyük bir çoğunluğu daha önceki seçimlerde oy kullanmamış *yeni seçmenlerden* oluşuyordu. Uzun süre sanılanın tersine, sol partilerin "geleneksel" seçmen kitlesinin nasyonal-sosyalizme kayması çok daha önemsiz olmuştur (Lipset, *a.g.e.*, s. 155).

45 Rosenberg, *a.g.e.*, s. 128; R. Kühni, *a.g.e.*

tında, bazı özel kişilere verilebilir. O. Strasser ise, “halktan her yoldaşın” yalnızca “millî zenginliklerin” mülkiyet ortağı olmayıp, aynı zamanda, zilyetlik ortağı da olmasını istemektedir. “Emperyalizme” düşman ve sosyalizmden yana bildiriler bollaşır. Gr. Strasser şunları yazmaktadır: “Alman sanayinin, Alman ekonomisinin uluslararası malî sermayenin elinde olması, tüm toplumsal kurtuluş imkânının sonu olmaktadır; tüm sosyalist bir Almanya düşlerinin sonu olmaktadır ... Biz, savaştan çıkmış genç Almanlar, biz nasyonal-sosyalist devrimciler, Versailles Barışı ile somutlaşan kapitalizme ve emperyalizme karşı savaşa giriyoruz ... Biz, nasyonal-sosyalistler, halkımızın millî kurtuluşu ile Alman işçi sınıfının iktisadî kurtuluşu arasında ... sıkı bir bağ bulunduğunu anladık. Ancak Almanya özgür olduğu zaman Alman sosyalizmi mümkün ve kalıcı olacaktır.”

Bunlar, şüphesiz milliyetçilik örtülü anti-emperyalizmi hatırlatan deyişlerdir. Bununla birlikte unutmamak gerekir ki, 1930’da sosyal-şovenizm batağına saplanan AKP, *bu nokta üzerinde*, yukarıdaki deyişler konusunda kesin bir tutum almayan bir seçim programı ortaya koyar. G. Badia’nın belirttiği üzere: “Bu nokta üzerinde, komünist propaganda, temelde Hitlerci demagojiden ayrılmakla birlikte, siyasal bakımdan yeterince eğitilmemiş Almanlar’ı belli bir düşünce kargaşasına sürükleme tehlikesini taşımaktaydı, bunlar iki partinin amaçlarının fazla farklı olmadığı görüşüne varabilirlerdi.”⁴⁶ Ve gerçekten de çok fazla sayıda, siyasal bakımdan az eğitilmiş Alman –zaten bunları kim eğitecekti?– bunu böyle sandılar.

Son olarak, işçi sınıfına seslendiği biçimde, nasyonal-sosyalist ideolojinin korporatist yanını da göz önüne almak gerekir. O. Strasser’e göre, korporatizm, salt millî varlığın “ortakça yönetimi”ni dile getirme ve özellikle millî mülk olan işletmelerde işçi denetimi anlamına gelir.

Faşistleşme süreci sırasında, nasyonal-sosyalizmin işçi sınıfı konusundaki somut siyasetine gelince; 1928’den itibaren siyasal örgütlere saldırdığı halde, sendikaları görece olarak esirgediği-

46 A.g.e., s. 276.

ni görmek gerekir. Arada hak isteği mücadelesine katılmaktadır: 1930'da Mansfeld ve Berlin demir-çelik işçilerinin grevlerini destekler. Dahası, 1932'de RGO ile birlikte ünlü Berlin taşımacılık grevini başlatır.

b) Nazi Yönetimi Altında İşçi Sınıfının Gerçek ve Faşist Sendikalar Sorunu

Nasyonal-sosyalizm iktidara geldi. Önce Alman işçi sınıfının tam "iktisadî" durumunu, şimdiki güvenilir bilgiler ışığında gözden geçirelim.

Her şeyden önce, nasyonal-sosyalizm, işsizliğin ortadan kalkmasını parlak bir biçimde başarır. 1933'te 5,5 milyon dolayında olan işsiz sayısı, 1937'de 1milyona, 1939'da birden 40.000'e düşüp, savaş sırasında tamamen ortadan kalkar.

"İşçi sınıfının" iktisadî yönden sömürülmesi konusuna gelince, bu sömürü artarsa da, bu, gözle görülür bir iktisadî canlanma, üretim artışı ve işgücü verimliliğinin artışı döneminde *kârların artması* ile orantılı olarak *görelî* bir artıştır. Bu genel iktisadî canlanma, işçi sınıfının "özgür" siyasal ve sendikal hareketi zamanında kesinlikle görülmemiştir.⁴⁷ 1933-1938 arasında kârlar % 127, toplam üretim hacmi de % 113 artar. Tarifeli biçimde saptanan işçi ücretleri, gayri safi, parasal, saatlik ücretler olarak, 1933'ten 1939'a % 14 oranında, 1939'dan 1942'ye % 9 oranında yükselir. Şüphesiz burada, besin maddeleri ve tüketim maddelerindeki fiyat artışları sonucu olarak ortaya çıkan % 6 dolayında hayat pahalılığı artışını gözlemek gerekir. Bir başka yandan, ücretler üzerinden yapılan "zorunlu" kesintiler çoğu kez % 15 ilâ % 20'ye ulaşırsa da, ücretli fazla mesai saatleri ile iş gününün uzatılmasını unutmamalıdır. Bu durum, haftalık ücretlerdeki artışın saat ücretleri artışına oranla bir hayli fazla olmasını yanı sıra getirir.

47 Bu konuda bkz. *Statistisches Jahrbuch des deutschen Reichs*, 1933-1939; Charles Bettelheim, *a.g.e.*, s. 209 vd.; S.J. Woolf, *a.g.e.*, s. 119 vd.; G. Castellan, "Bilan social du III. Reich", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, Temmuz-Ağustos 1968 ve biraz yukarıda belirtilen T. Mason'un makalesi.

Kısaca, nasyonal-sosyalizm konusunda, “ücretlerin” *bütünü-nü* ele alan *fazla genel* ögelere dayalı bazı incelemelerin düştüğü yanlıştan sakınarak, *sanayi işçileri* ile ilgili olarak, nasyonal-sosyalizm sırasında bunların “hayat düzeylerinin” –gerçek ücretlerinin– daha önceki durumlarına oranla kötülemediği, hattâ 1930 düzeyine ulaşmamakla birlikte, bazı bakımlardan iyileştiği görülebilir.⁴⁸ Hayat düzeylerinde ve satın alma güçlerinde düşme olanlar, en başta, üretken olmayan ücretliler ve özellikle, 1933 ve 1942 arasında satın alma güçlerinde % 20 bir düşüş görülen memurlardır.⁴⁹

Daha da ilgi çekici olanı, sanayi işçilerinin kendi içlerinde “ücret” kategorilerine ayrılmalarıdır. Bu ayrım, belli bir ölçüde “doğal olarak” –işgücü piyasasının yasalarına göre,– *fakat özellikle nasyonal-sosyalizmin işçi sınıfını açık bölme siyaseti sonucunda işlerlik kazanır*. Bu ayrım, hem sanayinin belirli dallarındaki işçiler, hem de yüksek vasıflı işçilerle ilgilidir.

1937’den önceki dönem için Bettelheim şunları söylüyor: “Gerçek gayri safi ücretlerde artış vardı. Bazı iş sözleşmeleri endüstrinin farklı dallarına göre iş dağılımındaki değişikliklere bağlı olan, standart oranın üstünde ücretler sağlıyordu (1936’da gerçek ücretleri dondurma tedbirleri alındıktan sonra bu sık sık yasaklandı).” Ama bu dönem içinde, “asgari ücret”i belirleyen yasa, eski toplu sözleşmelerdeki ücretleri eşitleme eğilimini suçlayarak açıkça şunları söylüyordu: “Asgarî ücret, işyerinde herkesin ürettiğine oranla ücret almasına imkân bırakacak şekilde düzenlenmelidir. Öte yandan, her türlü istis-

48 Örneğin, *genel* istatistik verileri ele alırsak, ücretler bütünü içinde, devlet ve büro memurlarının ücretleri de dahil olmak üzere, 1929’daki 100 endeksinе göre *gerçek ortalama* ücretin 1931’de 108, 1932’de 104, 1933’te 103 ve 1936’da 99’a düştüğünü görürüz (Castellan, a.g.e.). Fakat ortalama “ücretin genel düşüşü”, özellikle büyük oranlarda düşen üretici olmayan ücretlerin düşüşüne bağlıdır. Bu ücretlerin düşüşü “genel düşüşten” çok daha büyüktür. (Woolf a.g.e., s. 1933). 1936’da 100 olan endekse göre, işçi ortalama gerçek ücretinin 1928’de 102.2, 1932’de 88.5, 1937’de 103 ve 1938’de 107.5 olduğunu hesaplar.

49 Ayrıca, *iş hızının artırılması* yoluyla sanayi işçilerinin sömürülmelerinin artmasını unutmamak gerekir. Yalnız bu sömürü artışı, işe gelmeme, iş hızını azaltma gibi, işçi sınıfından gelen, kendiliğinden tepkilerle sınırlı kalır.

naî hizmet için yeterli ödüllendirme imkânı vardır.” Bu yakın-
larda, Tim Mason,⁵⁰ 1938’de devlet “asgarî ücret oranı”nı çok
sıkı bir şekilde sınırladıktan sonra bile bazı işverenlerin önce-
likli endüstrilerde vasıflı emek kıtlığıyla karşılaşınca, birbirleri-
ni yağmalama yoluna gidip ödüller dağıtmayı veya izin verile-
nin üstünde ücret ödemeyi seçtiklerini gösterdi. Devlet olup bi-
tenlerin pekâlâ farkındaydı: Ya karışmıyor ya da teşvik ediyor-
du; işçi sınıfının işe gelmeme, üretkenliği düşürme gibi davra-
nışlarında belli olan kendiliğinden tepkilerini bölmek ve yen-
mek için.

Ücretler sınıflandırmasının düzenli olarak gelişmesi, Franz
Neumann’ın altını çizdiği üzere: “... nasyonal-sosyalist ücret si-
yasetinin özünü oluşturmıştır. ... Şurası çok önemlidir ki, bu
iktisadî bir sorun olarak değil, kitlenin denetlenmesini içeren
temel bir siyasal sorun olarak anlaşılmalıdır. ... resmî istatistik-
lerin bu konuda hiçbir şey söylememelerine rağmen, emek ge-
lirleri göstergeleri, vasıflı ve yarı-vasıflı işçilerin gelirlerinin,
yelpazede önemli ölçüde birbirlerinden açıldıklarını göster-
mektedir. Eğer sayılar vasıfsız işçilerin gelirlerini de içerseler-
di, bu eğilim çok daha belirgin olacaktı.”⁵¹

Kısaca, bu iktisadî sömürünün artması sürecinde, her şey
sanki iyi hesaplanmış bir bölme planına göre hareket ederek,
nasyonal-sosyalizm öteki halk sınıflarına oranla, gerçek düş-
manını, işçi sınıfını, gözetliyormuş gibi gelişmektedir. Fakat
hiç şüphesiz, nasyonal-sosyalizm egemenliği altında işçi sınıfı-
nın etkisizleştirilmesinin tek ve başlıca yolu bu iktisadî siyaset
değildir. İşçi sınıfının etkisiz kılınması, polis zorbalığı da dahil
olmak üzere, *ama özellikle* devletin ideolojik aygıtlarının baş-
tan aşağı yeniden örgütlenmesinin ve bu aygıtların yüklendiği
işlevin eseri olmuştur.

Burada belirtilmesi gereken, işçi sınıfının etkisizleştirilme-
sinin adım adım gerçekleştirildiğidir. Özellikle, nasyonal-sos-

50 T. Masson, *Der Primat der Politik...*, a.g.e., *Das Argument* içinde, Aralık/1966, s. 486 vd.; ayrıca aynı yazarın, *Labour in the Third Reich* Past and Present, s. 33, Nisan 1966.

51 Fr. Neumann, *Bekemoth*, a.g.e., s. 433.

yalızmin iktidardaki ilk döneminde, nasyonal-sosyalizmin belli bir ölçüde egemen sınıflara gücünü benimsettiği bir uzlaşma politikasını görmek mümkündür.⁵² İktidara gelişinden sonra nasyonal-sosyalizm, “bağımsız” sendikaları dağıtır –Mayıs 1933– grev hakkını kaldırır, çalışma karnesini getirir –1935– iş uzlaşmazlıklarında devletin zorunlu hakemliğini yerleştirir. Bununla birlikte, Temmuz 1933’e gelinceye kadar, NSBO örgütünün büyük bir bölümü SA’lara üye olan işyeri hücreleri üyeleri, çoğu kez işe alma konusunda kendi denetimlerini yerleştirmekte ve hattâ toplum düzenine aykırı buldukları işverenleri tutuklamaya kadar gitmektedirler.

Mayıs 1933’te nasyonal-sosyalist sendikal örgüt Çalışma Cephesi kurulur ve hemen ardından, bu örgüte girmek, değişik baskı araçları ile, hemen hemen tümüyle zorunlu hale gelir. Bunun yanı sıra, NSBO üyelerine Çalışma Cephesi’ndeki her türlü sorumluluktan el çektirilir. NSBO şefi Gr. Strasser, Uzun Bıçaklar Gecesi’nde öldürülür. Bununla birlikte, bir yanda işverenler, öbür yanda Çalışma Cephesi ve onun şefi Çalışma Bakanı Dr. Ley arasında sürtüşmeler sürmektedir: Dr. Ley’in meslek birlikleriyle ilgili tasarısı, işveren örgütlerinin dağıtılmasını ve işverenlerin Çalışma Cephesi içinde toplanmalarını amaçlamaktadır. Böylece Çalışma Cephesi, Alman ekonomisinin başlıca örgütleyicisi durumuna gelecektir.

Dr. Ley, başlangıçta bu amaca belli bir ölçüde ulaşır: 1934’te Alman Sanayi Konfederasyonu yedi ayrı meslek birliğine bölünür. Bu yedi ayrı işletmeler düzeyinde “güven kurulları” ve “işletme toplulukları” gibi, meslek birliklerine dayalı kurumlar içinde, Çalışma Cephesi ile birlikte bütünleştirilirler. Bu işveren loncalarına doğrudan doğruya hiçbir işçi temsilcisi alınmaz, bu loncalar karma nitelikte olup, bir Nasyonal-Sosyalist Parti üyesi başkanlığında yürütülmekte ve burada “şef ilkesi” uygulanmaktadır. Başlangıçta Kessler ve onun görevden alınmasından sonra Goltz gibi “şefler”, hâlâ bazı halkçı gelgeç istekler sergilemektedirler.

52 Bkz. D. Guérin, *a.g.e.*, s. 187 vd.; K. Bracher, *a.g.e.*

Fakat işverenler bütün bunları böyle anlamazlar: 1934 Temmuz'undan başlayarak, "demagojik" ve "sosyalizme yatkın" tasarımlarla, iktisadî hayatı açmaza sokan Ley'in görevden alınmasını isterler. İktisat Bakanı Schacht ile Ley arasında açık bir çatışma patlak verir. 1934 sonunda Sanayi Konfederasyonu yeniden kurulur; "şef ilkesi" kaldırılır ve Ley, Mart 1935'te Çalışma Cephesi'nin Leipzig'deki kongresinde isteklere boyun eğer. Bundan böyle, yalnızca meslek birliklerine dayalı kuruluşlar –"çalışma toplulukları"– doğrudan doğruya sanayi konfederasyonunca yönetilmez; Çalışma Cephesi'nin kendisi de dolaysız olarak işverenlerin denetimine girer. İşverenler, her işletmenin içerisinde Çalışma Cephesi'nde temsil olunurlar. Ulusal düzeyde, Reich'in iktisat kurulunda Çalışma Cephesi'nin hiçbir temsilcisi yer almadığı halde, işverenler, Reich'in Çalışma Kurulu'nu kendi denetimleri altında tutmaktadırlar. "İktisadî" alanda işverenlerle "işbirliği"nin dışında bırakılan Çalışma Cephesi, aynı şekilde, "toplumsal" alanda, eski işyeri komiteleri alanında da bu işbirliğinin dışında bırakılır. "Toplumsal" alandaki işbirliği, işverenlerle doğrudan doğruya kendilerinin seçtiği işçilerden oluşan "güven kurulları" arasında gerçekleşir. Yerel sorumluları, çoğu zaman, doğrudan doğruya Nasyonal-Sosyalist Parti'nin yerel şubelerince atanmasına rağmen, Çalışma Cephesi, işçi kitlesi ile ilişkisi yüzünden, sürekli kuşku ile karşılanmıştır.

Böylece, nasyonal-sosyalist sendika aygıtı, *sendikanın bir ideolojik aygıt olarak karmaşık yapısını ve görünüşe rağmen, burjuva devletin "normal" biçimlerinde de sendikaların sınıf "uzlaşmacı" yanlarını göstermektedir.*⁵³

İlkin, gizli polisle dolu da olsa Çalışma Cephesi'nin başlıca işlevi polis rolü değildi. Bunu en iyi dile getiren, Reich'in gizli polisinin başı olan Himmler'di. 1936'da Çalışma Cephesi önderlerini makamlarında ziyaret ederken şunları söyledi: "SS ve polisin iç güvenliği sağlaması ancak insanların nasyonal-sosya-

53 İdeolojik devlet aygıtları ileride ele alınacak. Özellikle, özgül parti ya da sendikalar *bu durumlarıyla* kesin anlamda aygıtlar oluşturmazlar; sadece politik aygıtın, sendika aygıtının vb. kollarındırlar.

lizm fikrine kazanılmasıyla mümkün olur: Bu görev özellikle Çalışma Cephesi'ne düşmektedir." Gerçekten de Çalışma Cephesi'nin rolü öncelikle ideolojiktir. Propagandasının başı Selzner ötsel görevinin "eğitim yoluyla bütün üyelerinin nasyonal-sosyalizm hazırlanması" olduğunu bildirir. Çalışma Cephesi'nin rolü işçilerin ekonomik taleplerini hakem kurullarında temsil etmekle sınırlıydı - tabii, bu taleplerin politik karakteri olmaması ve "kamu düzeni" ile "topumsal barış"ı tehlikeye atmaması koşuluyla. Gene de nasyonal-sosyalist önderler Cepheyi "tamamen politik" bir araç olarak görüyorlardı: Daha açık söyleyemezlerdi bunu.

Çalışma Cephesi ne kadar temizlenmiş, dönüştürülmüş, devlet güdümüne sokulmuş olursa olsun, nasyonal-sosyalist önderlerin bu tek sendikaya her zaman güvensizlikle bakmış olmaları paradoksal bir olgudur. Çünkü ne türden olursa olsun, her burjuva devleti işçi sınıfına karşı yetiştirilmiş bir veya daha fazla ideolojik aygıtı silah olarak kullanmak zorundadır ve sınıf mücadelesinde bunların saldırıya uğramasından hep korkar; nasyonal-sosyalist devletteki Çalışma Cephesi de böyle oldu. Bunu söylemek, sosyal-demokrat sendikalarla Çalışma Cephesi arasında "sosyal-faşizm" gibi yüzeysel bir analoji *yapmamak* demektir. Daha çok, burjuva devletinin her biçimindeki ideolojik aygıtlar arasındaki *doğal hısımlığı* belirtir ki, işlevleri, amaçları ve eylem yöntemleri arasındaki *temel farklarının* ardında yatan da budur. Bu görüş, "özgür" sendikalarla, Çalışma Cephesi gibi "devlet-güdümlü" faşist sendikalar arasında doğal bir ayrım olduğunu savunan görüşle karşılaştırılabilir.

Faşizm örneği ek bir önerme getirmemize de imkân veriyor. Burjuva devleti ilke olarak özellikle işçi sınıfı için düşünülmüş "parti" tipi bir ideolojik aygıt olmadan da var olabilir (tipik bir küçük-burjuva partisi olan NSDAP bu işlevi ancak başkasının yerini alarak yapmıştı), ama "*sendika*" tipi bir aygıt *olmaksızın hiçbir şekilde varolamaz*. Fransız Devrimi, kabul edilmiş düşüncelerin tersine, ilkin "parti" tipi aygıttan ve ancak daha sonra, ünlü Le Pelletier Yasası yoluyla "sendika" tipi aygıttan kurtul-

maya çalıştığında bu deneyi yaşamıştı. Louis Bonaparte sorunu çok iyi anlamıştı. Ama burjuva devlet aygıtının mutlak gerekli bir parçası olan bu aygıt belirsiz işlevi yüzünden burjuvazi tarafından hep güvensizlikle karşılanır.

Çalışma Cephesi'ni Dimitrov çok iyi anlamıştı: "Faşist kitle örgütlerinde çalışmayı küçümseme eğilimini kararlı biçimde durdurmalıyız... Faşizm işçileri kendi yasal örgütlerinden yoksun kılmıştır. Faşist örgütlenmeyi zorunlu kılmıştır ve kitleler de oradadırlar - zorla veya bir ölçüde gönüllü olarak. Bu faşist kitle örgütleri, kitlelerle karşılaşabileceğimiz her yerde yasal veya yarı-yasal eylem alanımız olmalıdır. Kitlelerin gündelik çıkarlarını savunmak için yasal ya da yarı-yasal başlangıç noktamız olabilir ve olmalıdırlar. Bu imkânlardan yararlanmak için, komünistler... böyle bir işin devrimci bir işçiye yakışmayacağı yolundaki önyargıdan kendilerini kurtarmalıdırlar."⁵⁴

54 A.g.e., s. 600; Ayrıca Togliatti'nin çok güzel analizi için bkz. *Lezioni...*, s. 177.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İTALYA

1. BOZGUN SÜRECİ VE SAVUNMA

Daha önce olduğu gibi, burada da başlıca, gerek İtalyan ve Alman örnekleri arasındaki farklar üzerinde, gerekse İtalyan örneğinde, Alman örneğinden daha açık şekilde ortaya çıkan görünümeler üzerinde durulacaktır.

Burada, her şeyden önce, proletarya açısından, yalnız faşistleşme sürecinin değil, fakat bu süreçten önceki dönemin de yoğun bir özellik sunduğu izlenmektedir. Özellikle, yenilgi dönüm noktası ile faşistleşme süreci başlangıcı arasındaki stabilizasyon döneminin çok kısa niteliği görülmektedir. Yenilgi sürecine gelince –1917’de Torino’daki yerel ayaklanma bir yana bırakılırsa– hiçbir zaman kelimenin tam anlamıyla ayaklanma denemesiyle karşılaşmamıştır. Proletaryanın saldırısı, esas olarak grev ve özellikle siyasal grev şekline bürünmektedir. Yine de, yenilgi süreci, var olan iki güç arasında “gizli” ve kesintisiz bir iç savaş çerçevesinde gelişir. Savaşın sonu İtalya’da da işçi sınıfının olağanüstü devrimci atılımına denk düşer.¹ Bir dizi grev ve siyasal kitle eylemlerinde kendini gösteren bu atılım,

1 A. Tasca, *a.g.e.*, Salvemini, *a.g.e.*, Santarelli, *a.g.e.*

Temmuz 1919'da (14 Temmuz), burada siyasal genel grev şeklini alan nesnel olarak devrimci bir durumla somutlaşır. Hemen hemen her yerde iktidarı elinde tutan Sovyetler ortaya çıkar ve askerî bölüklerle işçiler arasındaki kardeşçe ilişkiler önemli boyutlara ulaşır. Fakat, nöbeti devralması gereken 20 Temmuz "devrimci" siyasal grevi başarısızlığa uğrar.

1920'de, grev eylemleri, görelî bir sakinleşmeden sonra, yeniden başlatılır. Ağustos 1920'de, fabrikaların işgali ile genel grev zirvesine ulaşır. Her fabrika, bir Fabrika Konseyinin (Consiglio di Fabbrica) yönetimi altına girer: İşçi kooperatifleri ile varılan bir anlaşma, işçilere ücret ödenmesini mümkün kılar. Nesnel olarak devrimci bir durum ve "kaçan fırsat" mıdır bu? Bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bununla birlikte denilebilir ki, işçi sınıfı hareketi için bazı imkânlar taşıyan açık bir bunalım durumu söz konusu idi.

Fakat hareket fabrikaların dışına çıkamaz. "Müdahalesizlikten yana tarafsız" Giolitti, fabrikalara kapalı kalan bu hareketi, sanayi kentlerini işgal eden askerî birliklere kuşattırmakla yetinir. Hareket başarısızlığa mahkûmdur. Grevciler, yalnızca işletmeler üzerinde işçilere belirsiz bir denetim hakkının tanınması sonucunu elde ederler. Üstelik bu da, ilke olarak tanınacak, hiçbir zaman kanunlaşmayacaktır (disiplin konularında ve işgücü verimliliğinin artırılması ile ilgili olarak işçi-işveren ortak komisyonlarının kurulması gibi). 27 Eylül'de, stabilizasyon döneminin ardından, daha 1921 yılı başlangıcında, işçi sınıfının savunmaya geçişi ve faşistleşme sürecinin başlangıcı yer alacaktır.

Bununla birlikte, işçi sınıfı, bu süreç boyunca, önemli siyasal-iktisadî kazanımlar elde eder: Ücretlerin önemli ölçüde yükselmesi, 8 saatlik işgünü, toplu sözleşmenin genelleşmesi, işyeri komiteleri, genel ve doğrudan oy hakkı; Kızıl bölgelerin yerel yönetiminde görelî özerklik. Bu kazanımlar, faşistleşme süreci boyunca sürekli budanmakla birlikte, orta sermaye temsilcilerinin desteği sayesinde, faşizmin iktidara gelişi sırasında hâlâ büyük sermayenin kabul edemeyeceği düzeydedirler.

İşçi sınıfına gelince, fabrika işgallerinin başarısızlıkla sonuç-

lanması işçi sınıfının genel hareketsizleşmesine yol açar. Faşistleşme süreci boyunca grevler azalır: Grevler nedeniyle kaybedilen işgünü sayısı, 1920'dekine oranla % 75-80 azalır ve yine burada da, mücadelenin iktisadî yönü ön plana çıkar.² 20 Şubat 1922'de, *Emek İttifakı*'nın kurulması ile sendikal hareketin birleştirilmesi, yalnız bu planda ve "savunma hak talebi" amaçları ile gerçekleşir. Bu Emek İttifakı, faşist saldırı karşısında ve "demokratik yasallığın tekrar kurulması" için ağustos'ta, son bir belirsiz siyasal grev denemesinde bulunur ve başarısızlığa uğrar.

İtalya'da, faşistleşme süreci sırasında, İtalyan Komünist Partisi'nin işçi sınıfı kitlesinden koptuğu görülür. Bu kopuş, ilk olarak, Sosyalist Parti'den ayrılıştan sonra, üye sayısının azalması ile kendini göstermektedir. 1921'de, Livorno'daki bölünme kongresinde, İKP'nin kurucularının önergesi, Sosyalist Parti'ye kayıtlı olanlardan 58.000 kadarının oyunu toplar. Mart 1922'deki II. Kongresi'nde İKP, resmen 40.000 üyesi olduğunu açıklarsa da, bu sayının 20.000 olarak düzeltilmesi gerekir gibi gözükmektedir. Bu dönemde İKP, parti yöneticilerinin işçilerin % 98'ini kazanmış olmakla övündükleri ve yalnızca kuzeyde yerleşmiş *bütünüyle* "uvriyerist" bir partidir.³

Burada da, önemli öge, İKP'nin, işçi sınıfının geniş kesimlerine önderliğini kabul ettirmeyi başaramamasıdır, oysa, 1920'ye kadar, Sosyalist Parti'nin "devrimci fraksiyonu" bunu başarmıştı; (*Ordine Nuovo* çevresindeki Gramsci ve Torinolular grubu, fabrika işgalli grevlerde öncü bir rol oynamayı başarmışlardı). Bu İKP'nin, halk kitlelerini, faşizmin iktidara gelmesine karşı, etkin bir mücadeleye hazırlayamayışında açıkça görülür. Fakat bu kopukluk, seçimlerde yansımamaktadır: 1921 seçimlerinde sosyalist ve komünistler, birlikte, Sosyalist Parti'nin ayrılıştan önce tek başına almış olduğu oylara kıyasla, 20.000 oy daha kazanırlar.

Son olarak, İKP, tüm faşistleşme süreci boyunca önemli ölçüde bölünmüş durumdadır. Bu dönemde, kendi çizgisini ka-

2 A. Tasca, a.g.e., s. 117.

3 P. Spriano, *Storia del Partito Comunista Italiano*, C. I, *Da Bordiga a Gramsci*, 1967, s. 168 vd.

bul ettirmeyi başaran Bordiga eğilimi ile, Gramsci-Togliatti eğilimi arasındaki mücadele çok serttir. 1922’de Bordiga, sosyalistlerle mücadeleyi hararetle savunurken, Gramsci ve Torinolular grubu, milliyetçilerle faşistlerin yakınlaşmasından önce, kendi lejyonerlerine *fascileri* terk etme ve onlarla mücadele etme buyruğunu veren D’Annunzio ile ilişkiye geçmeye çalışmaktadırlar.

2. SİYASAL-İDEOLOJİK BUNALIM SOREL VE DEVRİMCİ SENDİKACILIK

İtalyan örneğinde özellikle ilgi çekici olan şey, işçi sınıfı bünyesindeki ideolojik bunalımdır. Bu bunalım, isyan halindeki küçük burjuvazinin ideolojisinin, işçi sınıfı ideolojisine bulaşmasında kendini göstermektedir: Bu bulaşma, *devrimci sendikacılık* hareketinde ve İtalya’da önemli ölçüde etkili olmuş olan G. Sorel’in düşüncesi çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Ana çizgileri ile bu etkilemelerin içeriği nedir?

Devrimci sendikacılık, anarko-sendikalizmden görece ayrıdır çünkü anarko-sendikalizmden daha siyasallaşmıştır. “Üreticilerin” “kendi malları” olan tek “sınıf” örgütleri, sendikalar yoluyla “öz-kurtuluşlarını” (“auto-emancipation”) salık vermektedir. Arturo Labriola’nın⁴ (Antonio Labriola ile karıştırılmamalı) ifade ettiği gibi: “İşçilerin kurdukları iktisadî birlik [sendika] toplumsal devrimi gerçekleştirmenin aracı olarak kabul edilmektedir; burjuva rejiminin dayandığı temeli, yani ücretlilerin rekabetini, ancak bu kuruluş yıkar; işçilerin toplumsal gücünü yalnız bu kuruluş oluşturur. ... Bütün bu nedenlerden ötürü, sendikacılık, toplumsal devrimin bir partinin eseri olamayacağı sonucuna varmaktadır...” Devrimci sendikacılığa göre, önemli olaylar iktisat alanında (fabrikalar) olduğu gibi, “toplumsal devrimin” ana amacı, devlet iktidarını almaya değil, iktisat alanına yerleşmeye yönelik olmalıdır. Zamanı ge-

4 Labriola’dan özetlenerek aktarılanlar, *Le Mouvement Socialiste* Ekim 1906’daki “Sendikalizm ve Sosyalizm” adlı makalesinden alınmıştır. Yine bu konuda, bkz. H. Dubief, *Le Syndicalisme revolutionnaires*, 1969.

lince, devletin yerini de, “*üreticilerin*” *öz-yönetim* araçları olan sendikaların birliği alacaktır. Tanımı bakımından üreticilerin “dışında” olan bir parti tarafından yapılacak bir devrim, sadece bir “siyasal” sömürüyü bir başkası ile değiştirmek olacaktır. Devrim, devlet iktidarını ele almadan gerçekleştirilecek ve devlet iktidarı, üreticilerin *genel grevle* fabrikaları ele geçirmesi sırasında kendi kendine düşecektir. Bu görüş, burada kendiliğindencilikle birleşmektedir; genel grev, işçinin bilincinde potansiyel olarak her an var olduğuna göre, bunu partilerden her zaman uzak durması gereken sendikalar aracılığıyla ilan etmek yeterlidir.

Son olarak devrimci sendikalizm, üretimin işçiler tarafından “*öz-yönetimi*”, (autogestion) görüşünün buna indirgenebileceği, *üretimci teknikçilik* (productivisme technicist) izleri taşımaktadır. Labriola ayrıca şunları da yazmaktadır: “sendika.. ayrıca, belirli teknik nitelikleri olan kişilerin bir araya gelmesidir. Dolayısıyla iki sonuç ortaya çıkar:

1. Sosyalist devrim, ancak sanayide büyük bir hamle olduğu dönemde mümkündür...

2. Üretimin yönetimini ele alacak olanlar, kazanılmış yeteneklere sahip olacaklardır: Devrim bir parti tarafından yapıldığından, bu koşul gerçekleşmeyecektir.”

Bununla birlikte ve ilk görüşte görüldüğünden daha az çelişkili olarak, bu devrimci sendikacılık anlayışı üzerine G. Sorel’in düşüncesi katılmaktadır. Sorel’e göre de, devrim, ancak bizzat “*üreticilerin*” eseri olabilir (St. Simoncu “*üreticilik tapınması*”). Parti tipinde bir siyasal örgüt, “*bürokrasileşmekten*” ve devrimci kazanımlarında üreticilere ayakbağı olup, onların sırtından geçinmekten öteye bir şey yapamaz. Fakat, Sorel’e göre, işçi sınıfının bu kendiliğinden yönelişi yetmez; “*etkilenmesi*” gerekir. Bu onun *etkileyici azınlık* kavramıdır. Yalnız, kitlenin bilinçli bir kesiminin gönüllü olarak ve şiddet kullanarak işe el atması, devrimi yapmayı mümkün kılacaktır.

Niçin şiddet? Bir taraftan, her durumda, şiddet, kitleleri harekete geçirerek düşmanın maskesini düşürdüğü için: “... şiddet tehdidi karşısında korkup kaçmakta olan burjuva taban-

sızlığı, ancak ve ancak burjuvazinin ölüme mahkûm olduğu ve yok olmasının zaman sorunu olduğu düşüncesini doğurur. Şiddete yer veren her çatışma bir öncü kavgası haline gelir...”⁵ Öbür taraftan ve özellikle simgesel niteliği gereği, etkili azınlığın “eylemleri” işçi bilincinin uyarılmasını mümkün kıldığı için şiddete başvurulmaktadır.

Böylece Sorel, *Şiddet Üzerine Düşünceler*’inde,⁶ siyasal “mitos” olarak belirttikleri yoluyla, bir dizi siyasal simgecilik yorumu vermektedir: Sosyalizm, gerçekçi olması için, bundan böyle mitos üzerine dayanmalıdır: “Mitoları, var olan durumu etkilemeye yarayan araçlar olarak görmek gerekir,” ve Sorel, mitos “kavgaya ve savaşa iten imgeler örgüsü” olarak tanımlamaktadır. Sorel, genel grevin, iktidarı ele geçirmeye yetmeyeceğini kabul eder ve iktidarın alınması için, büyük bir Blanqui hayranı olarak, etkili azınlığın önderliği altında bir işçi sınıfı hareketi salık verir. Fakat aynı zamanda genel grevin simgesel rolü üzerinde de ısrarla durur. Tarih stadyumunun ilahlarına hücumu hazırlayan “devrimci jimnastik”, bu “genel grev” mitosudur.

Öbür taraftan, önemli ve anlamlı bir ayrıntı olarak, G. Sorel’in belli bir süre ve büyük bir yanlış anlama ile, kendini *Leninist saydığına* işaret edelim: Ekim Devrimi’nden sonra, *Şiddet Üzerine Düşünceler*’in IV. baskısına eklenen “Lenin için” (Bolşevik Partisi = etkili azınlık) konusuna bakınız. Kısaca şunu hatırlatmak gerekir: “Sendikacılar”dan düş kırıklığına uğrayan Sorel, Birinci Dünya Savaşı’ndan önce *Action Française* (Fransız Hareketi) ve Maurras ile yakınlaşma içinde idi.⁷

Bu ideolojik eğilimlerin, İtalyan işçi sınıfı üzerinde önemli bir etkisi olmuştur: Bu eğilimler, yüzyılın başından beri canlı bir şekilde sürmüşler ve faşistleşme süreci ile tekrar etkinleş-

5 G. Sorel, *Reflexions sur la violence*, 8. baskı, s. 94 vd.

6 Aynı yerde, s. 371 vd.

7 Ne zamandır, Sorel hesabına mümkün oldukça çabuk düzeltilmesi gerekli görülen bir şeyi düşünüyorum: Jaures’in dondurucu hümanizmine kıyasla, Fransız işçi hareketi üzerinde bir zaman olumlu etkiler yapmıştır. (Gramsci de bunun farkına varmıştı).

mişlerdir.⁸ Sorel'in etkisi, daha 1904 yılında sadece kuzey bölgelerin sendikal hayatında, özellikle Parma, Milano, Bologna, Modena'da değil, aynı zamanda Napoli'de, Arturo Labriola, Enrico Leone ve E. Longobardi yoluyla anlam kazanmaktadır. 1904 yazında, Sorelci devrimci sendikacılar, büyük bir genel grevin başlatılmasına katkıda bulunurlar. İtalyan CGT'sinin kurulması sırasında (1906) Sorelciler, Alceste De Ambris liderliğinde, 200.000 üyeyi temsil eden "Dolaysız Eylem" adlı bir azınlık grubu oluştururlar. 1912'de Sorelciler; Pelloutier ve Monatte'ın İşçi Borsaları (Bourses du Travail) deneylerinden etkilenen ve bir yıl sonra 100.000 üyeli bir kuruluş olan Unione Sindicale Italiana'yı kurarlar.

Savaş sorunu konusunda, kendi aralarında bölünen sol müdahaleciler Edmondo Rossoni, M. Bianchi ve De Ambris kardeşler, 1914'te *Union Italiana del Lavoro*'yu kurarlar. Bu kuruluş, savaştan sonra çok önemli ideolojik rol oynayacaktır. 1919'da Dalmine'de "ulusal", "kendi kendini özgürlüğe vardi-ran" ("auto emancipatrice") büyük bir genel grev örgütler. İşçiler fabrikaları işgal ederler ve üretimi sürdürürler.

Böylece sorunun ikinci yönüne, faşizm ile Sorelci devrimci sendikalizmin dolaysız suç ortaklığına geliyoruz. Sol müdahaleci Mussolini kendisini Sorel'in inançlı bir taraftarı saymaktadır. Dalmine grevi, Mussolini ve *fasciler* tarafından açık bir şekilde selamlanır. *Unione Italiana del Lavoro*'nun "üreticilerin" korporatif örgütlenmesi ile ilgili, Ocak 1919 programı, faşist parti tarafından aynen benimsenir. Rossoni, Bianchi, De Ambris ve Farinacci ile faşist sendikaları örgütleyerek, *Sorelci devrimciler, kitle halinde faşist partiye katılırlar*. İtalyan faşizmi, Alman örneğinden çok daha açık bir şekilde, işçi sınıfı üzerindeki bu küçük burjuva ideolojik etkileri sonuna kadar sömürmüştür. Mussolini, "bütün hayatı boyunca şiddetin savunucusu olduğunu" söyler. Burada, "seçkinler" temasına aktarılmış olan etkin azınlıklar teması yine gündemdedir. Mussolini, siyasal partilerin "program" ve "öğretilerine" karşı: "Bizim öğretimiz, iştir" diye atıp tutmaktadır. 1920'de: "Tüm bi-

çim ve kişileşmeleri altında; kahrolsun devlet, dünün devleti, bugünün ve yarının devleti ... Bize anarşi dininden başka bir şey kalmadı” diye ünlemektedir Mussolini. Bürokratik örgütlere karşı ve bir”anti-parti” olarak faşist hareket konusundaki sözleri daha da keskindir: Taşra faşist takımı bu sözleri ciddiye alır ve 1922’de, faşist hareketin “ötekiler gibi bir parti” halinde partiye dönüştürülmesine karşı başkaldırır. Faşist parti içindeki açık “darbeci” eğilim, iktidarın “tedricen” ele geçirilmesi düşüncesine döndüğü zaman Mussolini’ye yapılan muhalefetlerle kendini gösterir.

Bunların yanı sıra, “ekonomik” grev ve sendikaların rolünün göklere çıkarıldığı görülür. Dalmine “ulusal” grevcilerini kutlayan Mussolini daha da ileriye gider gözükmektedir: “Tüm kollarının ve tüm sektörlerinin çalışmasını sağlayarak, işletmenin yönetimini düzene koyan İşçi Konseyi’nin oluşumu, namuslu bir atılımı, tamamen iyi niyetli bir çabayı, çalışmanın düzenlenmesinde, sözde burjuva sınıfının yerini almayı amaçlayan değerli bir tutkuyu temsil etmektedir.” Öte yandan Mussolini, devrimci sendikacıların teknikçi verimlilik tutkusuna yaklaşıp, bu “öz yönetime” yani, üretimin işçiler tarafından “teknik” yönden yönetilmesine bir tek koşul koşturur: “Üretim yükseltsin ve düzeltilip iyileştirilsin.” Nihayet, faşizm, devrimci sendikacıların korporatif tasarısını kendine mal eder.

3. ITALYAN SOSYAL-DEMOKRASİSİ VE MAKSİMALİZM

İtalyan sosyal-demokrasisi konusunda, bunun, Alman sosyal-demokrasisine kıyasla kendine özgü özellikler sunduğunu belirtmek gerekir. Fakat aradaki bu fark, üyelerinin sınıfsal kökeni ile ilgili değildir: Savaştan hemen önce, İtalyan Sosyalist Partisi % 43 sanayi işçilerinden, % 15 tarım işçilerinden, % 6 yoksul köylülerden, % 15 zanaatkârlardan, % 3.5 kamu görevlilerinden oluşmaktaydı.⁹ Fakat savaştan sonra ve özellikle İKP’nin ayrılmasından sonra, köylü kökenli üyele-

9 R. Michels, *The Political Parties*, a.g.e., s. 225 vd.

rin (tarım işçileri ve yoksul köylülük) oranının arttığı görülmektedir.¹⁰

Siyasal açıdan, ISP, İtalya'nın savaşa katılmasına karşı çıkar. ISP, Zimmerwald Konferansı'na katılır ve önderi Serrati, bu konferansın aktif bir propagandacısı olur. Savaştan sonra, 1919'daki Bolonya Kongresi, savaş-öncesi "reformist" eğilimden kopar gibi gözükmemektedir. Serrati'nin temsil ettiği *maksimalist* akım (48.111 oy), Turati'nin temsil ettiği reformist akıma (14.880 oy) galip gelir. Kongre, III. Enternasyonal'e katılmayı alkışlarla kabul eder. 1921'de Bordiga önderliğinde ayrılacak olan "çekimser-maksimalistler" ancak 3.417 oy toplarlar.

Fakat, partinin bundan sonraki evriminin incelenmesine geçmeden önce, 1922'ye kadar Sosyalist Parti içinde egemen durumda olan bu ünlü maksimalist akım üzerinde durmak yerinde olur.

Burada da maksimalizmi, iktisadî katastrofizm görünümünü altında ekonomizm nitelemektedir. Sosyalist Parti "demir gibi bir gereklilikle" gelecek olan devrimin eli kulağında olduğuna inanmaktadır. Bu düşünce, 1921'de Livorno Kongresi'nde hemen sonraki Milano Kongresi'nde, Serrati'nin, kapitalist sistemin çöküşünden önceki burjuva egemenliğinin *son evresi* olarak tanımladığı faşist hareket görüntüsünde açıkça görülmektedir. Reformist ekonomizm burada, doğrudan doğruya ekonomist katastrofizme dönüşmektedir. Zorunlu ve pek yakın olan bu devrim, kendi kendine olacaktır ve Sosyalist Partisi durmadan "fara da sè" sloganını tekrarlar. Böylece devrimi hazırlamak ve yapmak söz konusu olmayacaktır. Zaten bu parti bunu yapacak halde değildir; fakat devrimin engellenmesine meydan vermeyecek şekilde hareket etmek söz konusudur. *Bu, ya hep-*

10 Gramsci, *Les Origines du Cabinet Mussolini*, *Imprekorr*, Fransızca baskı, 20 Kasım 1922 içinde. Ama bu sıralarda Gramsci, Sosyalist Parti'nin "uzlaşma" politikasını "iki ruhlu" olmasıyla, yani çok sayıda köylü kökenli üye barındırmasıyla açıklama eğilimindeydi. Bu açıklamanın kaynağı, o sıralarda Bordiga gibi Gramsci'nin de yoksul köylülüğün devrimci potansiyelini küçümsemesidir (Gramsci'nin tavrı kamusal olarak 1926'da, Lyon Kongresi'nde güney sorunu üstüne raporunu sunarken değişti). Oysa bu tavır açıkça yanlıştı: İtalya'da yoksul köylülüğün sınıf mücadeleleri bu sıralarda özellikle keskin biçimler almıştı.

ya hiç görüşüdür; devrimin patlak vermesini bekleyerek, yapılacak tek şey, reformizm yoluna düşmekten sakınmak olmaktadır. Bunun içindir ki, Bolonya Kongresi'nde maksimalist önerge, şu sözlere yer vermektedir: "Sosyalist toplumun kurulması, nitelikleri ne olursa olsun, bir parlamento veya kurucu meclisin karar veya müzakeresi ile gerçekleştirilemez. Aynı şekilde, parlamento ve İşçi Konseyleri arasında her türlü karma birlik biçimlerinin de tehlikeli ve aldatıcı olduklarını göstermek ve bunları reddetmek gerekir. ... Tam tersine, proletaryayı, aynı zamanda, hem yasama, hem de yürütme işlevlerine sahip olacak işçi ve köylü konseylerine tamamen verilecek olan siyasi ve iktisadî iktidarın zorla ele geçirilmesi yönünde harekete geçirmek gerekir."¹¹

Bu cümlelerin altında, iktidarın ele geçirilmesi ile ilgili hiçbir stratejinin var olmadığı gerçeği saklanmaktadır. Gerçek hayatta olaylar, çok daha açık ortaya çıkmaktadır: Tam anlamıyla, bir bekleme siyaseti (bekleyişçilik) söz konusudur. Beklenen bu devrimi gerçekleştirmek için hiçbir şey yapılmamaktadır.¹² Dahası var: Sosyalist Parti üyeleri, yerel resmî idareler ve belediyelere iyice yerleşmiş seçim kalelerinin varlığına alışkindılar. Burada, somut olarak taktik değiştirmek değil, her şeyi başka türlü göstermek söz konusudur. Devrimi gerçekleştirmek için hiçbir şey yapılmazsa da ve "Merkezî Devlet İktidarı" ile "işbirliği yapmak" konusunda çekimser davranılırsa da, merkezî iktidarın ele geçirilmesinin, bölgelerdeki ve büyük kentlerdeki "özerk" iktidarların giderek ele geçirilmesi ile gerçekleşeceğine inanmaya devam edilir. Kızıl il, Emilia ili buna örnektir: Partiyeye kalsa, İtalya'da birçok "Kızıl Emilia'lara" sahip olmak, devrimin yapılması için yeterli olacaktır.¹³

Böylece, en önemli şey, zorunlu ve pek yakın olan bu devrime ayakbağı olmamak olduğuna göre, beklerken düşmana "bahane" vermemek gerekecektir. Grevler yılı 1920'de parti yönetimi şu bildiriye hazırlamaktadır: "Güncel durum, burju-

11 *Avanti*, 25 Haziran 1920.

12 P. Togliatti, *Le Partie Comuniste Italien*, 1961, s. 44; G. Salvemini, a.g.e.

13 A. Tasca, s. 388 vd.

vazi ve proletarya arasındaki büyük kapişma yaklaşırken bunalımın da hızlandığını göstermektedir. Bu yeni kavgayı olanca gücümüzle karşılama zorunluluğu karşısında, İtalya'da proleter hareketin yönetim organları, hareketin bütününe zararlı ve bu yönde etki yapabilecek hareketlere karşı, işçileri uarmalıdır..." Fakat, öte yandan, devrimci sürecin engellenmesinin ve "yasa dışı olarak" bu sürece karşı koyan engellerin, özellikle faşistlerin ortadan kaldırılmasının "merkezî devletten", "hükümetten" elde edilmesi gerekir. Nihayet, 1922'de Sosyalist Parti yönetiminin bildirdiğı üzere, "hükümet lehine, her türlü desteği, her türlü oy vermeyi, her türlü katılmayı reddetmek"¹⁴ gerekecektir.

Bununla birlikte, başta d'Aragona olmak üzere, İtalyan CGT'si (CGT, 1918'den beri bir ittifak anlaşması ile Sosyalist Parti'ye bağlıdır ve 1920'de 2.200.000 üyeye sahiptir), ve bunun yöneticilerince desteklenen, Turati ve Trevers önderliğindeki "reformist" fraksiyon böyle düşünmemektedir. Bu fraksiyon açıkça sınıf işbirliği yolunu tutar ve 1920'de maksimalistlerin bekleyişçiliğı yüzünden fabrikaların işgali hareketini başarısızlığa uğratar. 1922'de, başta Turati olmak üzere, Sosyalist Parti'nin parlamenter çoğunluğu "demokratik" bir hükümete katılmaya hazır olduğunu açıklar. Daha sonra, faşizmin iktidara gelmesinden iki ay önce, Ekim 1922'deki Roma Kongresi'nde, maksimalistler ve reformistler arasındaki ayrılış gerçekleşir: Reformistler, CGT'nin İSP ile olan eylem anlaşmasını bozduğu sırada, İtalyan Sosyalist Birlik Partisi'ni kurarlar.

Buna rağmen, faşistleşme sürecinde sosyal-demokrasinin gerilemesi açık ise de -1920'de 216.000 üyesi varken, 1922'de 60.000'e iner- bu durumun Livorno bölünüşünün devamı ve İKP dahil, işçi örgütlerinin genel bir gerileyiş çerçevesinde yer aldığını unutmamak gerekir. Her şeye rağmen Sosyalist Parti, İKP'ye kıyasla kendi durumunu korur ve reformist fraksiyon bu parti içinde ilerleme kaydeder: Reformistler, 1920'deki Livorno Kongresi'nde ancak 15.000 oyları olduğu halde, 1922 Roma Kongresi'nde 30.000 civarında oyları vardır.

14 J. Droz, *Le Socialisme democratique*, a.g.e., s. 197.

Bunun yanı sıra, özellikle sendikaların ve Sosyalist Parti'nin parlamenter fraksiyonun desteği ile, sosyal-demokrat ideoloji, Alman örneğinden daha düşük bir derecede olmakla birlikte, işçi sınıfına bulaşır. Bu ideolojik ilerleme özellikle mak-simalizm yoluyla yayılmaktadır. Almanya'da olduğu gibi açık, bir doğrudan sınıf işbirliği şekline bürünmez. Bu ideolojik etkileme, özellikle işçi sınıfında, devrim mahşerine kadar, burjuva devlet örgütünün ara tabakalarının –yerel idareler, jandarma, polis, ordu– burjuvaziye işçi sınıfı hareketine müdahale bahanesi vermekten kaçınılacak şekilde, faşizme karşı engel olarak kullanılabileceği sanısında gözlenebilir. Başka bir deyişle, bu ideolojik etkileme, burada esas olarak, bir yandan her türlü doğrudan sınıf işbirliğinin reddedildiği burjuvazi karşısında devletin tarafsızlığı ile ilgili tipik küçük burjuva karakterde bir yanılısma şekline bürünmektedir.

Sosyal-demokrasinin faşizm konusundaki siyaseti, İtalya'da, Almanya'dakinin aynı olmayabilir, ama aynı sonuçlara yol açmaktadır. Sosyalist Parti bir "kötünün iyisi" siyasetine, burjuva hükümetlerini açıkça destekleme siyasetine kapılmaktan kaçınmıştır. Gerçekte, bu partinin yanlışı, J. Droz tarafından öne sürüldüğü üzere, "demokratik" bir hükümete katılmamış veya onu desteklememiş olmak değildir.¹⁵ Sosyalist Parti nasıl devrimi hazırlama konusunda hiçbir şey yapmamışsa, faşizmi önlemek için de fazla bir şey yapmamıştır.

Her şeyden önce, düşmana bahane sağlamamak için, faşizme karşı (birkaç dağınık gösteri ve çatışma bir yana) siyasal kitle mücadelesi örgütlemeyi reddeden, yasalıcı taktik gelmektedir. 22 Mayıs 1922 tarihli *Avanti*, G. Papini'nin *İsa'nın Hayatı* adlı eserinden geniş alıntılar basar. Şüphesiz burada; "Direnmek" diye anlamlı bir başlık altında tokata öbür yanağını çevirme konusu işlenmektedir.¹⁶ Sürekli bir anayasaya saygı çağrısına ve parlamenter ajitasyona dayanan bu taktik, 1921'de, kendi iç sorunlarının sıkıntısı içinde olan faşizme toparlanıp saldırısını daha iyi yürütmesi imkânını veren, sosyalistler ve fa-

15 Droz, a.g.e., s. 197.

16 P. Spriano, a.g.e., s. 132.

sistler arasında bir barış anlaşmasına ve işçi sınıfının dağılmasına yol açar.

Fakat Sosyalist Parti'nin, faşizme karşı *en son durumda* kullanmak için kıskançlıkla sakladığı mucizevi araç *genel grevdir*: Nasyonal-sosyalizm karşısında çok daha açık bir şekilde teslim olmuş olan Alman sosyal-demokrasisinde bu çareye bile başvurulmamıştır. Gerçekte, Kornilov ve Kapp'ın askerî darbelerine karşı başarılı tarihî genel grev örneklerinden sonra, işçi sınıfı hareketinde, faşizmi engelleyici mucizevi bir savunma yolu olarak genel greve sarılma yanılması yer etmişti. İtalya örneğinde, bu yanılama, "devrimci sendikalizm" geleneği ve bu geleneğin genel grev anlayışı dolayısıyla daha da pekişmişti.

Aslında burada, tamamen bir yanılama söz konusudur ve pek çok nedenleri vardır. İşçi sınıfının yenilgisinin ardından ortaya çıkan faşistleşme süreci sırasında, işçi sınıfı güçlerinin hareketsizleşme-örgütsüzleşme durumu nedeniyle, siyasal bir grevin ortaya konulması çok güç gözükmektedir. Yalnız faşizmin kitle örgütlenmesiyle eşdeğerde olan bu hareketsizleşme-örgütsüzleşmenin yoğunluk kazanması, bir kez dönüşsüzlük noktasına ulaşıldı mı, böyle bir grevi tamamen imkânsız hale getirmektedir. Faşist hareket, artık bir *kitle hareketidir*: Yarı-askerî örgütleri, sendikal kuruluşları sayesinde ve devletin etkili desteği ile, bir genel grevin örgütlenmesini ve uygulanmasını, çoğu kez daha doğmadan kırmak, faşist hareket için kolaydır. Nihayet Kornilov ve Kapp'ın darbe denemelerinde halkçı güçler lehine rol oynayan sorunun teknik yönünün küçümsenmesi gerekir: Faşizm, kitle örgütlenmesi dolayısıyla, kendi ulaşım ve haberleşme yollarına sahiptir.

Son koz olan bu ünlü greve, 1 Ağustos 1922'de Emek İttifakı karar verir. İKP ise, hâlâ bunu bir devrimci genel greve dönüştürmeyi ummaktadır. Bu grev, büyük şehirlerde, hatta Kızıl Emilia'da bile sönük geçer. Büyük şehirler dışında ise pek az uygulanır. Grevin koordinasyonu ile görevli gizli komitenin örgütlenmesi başarısızlıkla sonuçlanır. Faşistler derhal limanlar ve demiryolu istasyonlarını işgal ederek, şehirlerde tren ve

tramvayları kendileri çalıştırır; sendika merkezlerine ve kooperatiflere saldırırlar, sanayi kentlerini işgal ederler. Bundan iki gün sonrası, bu “yasalcı grevin” ve “sosyalist Caporettonun” fi-yasko günüdür.

Sonunda, aynı yasalıcı taktik, Mussolini’nin iktidara gelmesinden sonra ve faşizmin uzun ilk iktidar döneminde de devam eder. Sosyalist Parti, 1924’teki seçimlerin örgülenmesini ciddiye alır. Mussolini’nin iktidara gelmesinden iki yıl geçmiş olmasına rağmen, faşistler oyların ancak % 38’ini sağlarlar. “Antifaşistler” oyların % 25’ini alırken, seçmenlerin % 37’si seçime katılmaz. Oysa Hitler, Almanya’da daha 1932’de % 37 oy almıştı. 1927’de sosyalist milletvekili Matteoti öldürüldüğü zaman ve büyük bir hoşnutsuzluk ve ajitasyon dalgasının İtalya’yı sarmasına rağmen yapılanlar parlamento protestolarından öteye gitmez. CGT’nin sendikal sorumluları, d’Aragona önderliğinde, hükümetle teknik bakımdan işbirliği yaparlar” ve Duçe ile görüşmeler sürer. Fasitleştirme yasalarından sonra, “özgür” parti ve sendikalar kesin bir şekilde dağıtılacaktır.

4. İTALYAN KOMÜNİST PARTİSİ

a) Bordiga Eğilimi ve Partinin Siyaseti

İKP’nin siyasetine gelince, tüm faşistleşme sürecinde yanılgılarla belirlense de, daha çok, *goşist çocukluk hastalığı* –AKP’nin göstermelik “ultra-solculuğundan” tamamen başka– olarak nitelenmelidir.

Livorno’daki ayrılıştan sonra kurulan İKP, bir anda Bordiga’nın siyasal çizgisinin egemenliği altına girer.¹⁷ Daha 1919’da, Sosyalist Parti’nin komünist fraksiyonu, Bordiga’nın etkisiyle, “çekimserlik”, yani seçimlere ve parlamentoya katılmamayı savunur. Bu tutum, Lenin’in şiddetli uyarılarına neden olur. Ayrılıştan sonra bu çizgi, Sosyalist Parti’ye karşı, bu parti ile ve her

17 Bordiga 1926’ya kadar Komintern’in en önemli kişilerinden biri olmuştur. Hem de Maslow, Fischer, Korsch, Rosenberg vb. gibi “sol” Almanlardan tamamen ayrı bir şekilde.

kademe her çeşit ilişki ve anlaşmaya yer vermeyen yoğun bir mücadele çizgisine dönüşür. En başta, Serrati hedef alınmaktadır. İKP, Livorno'daki bölünüş sırasında ve sosyal-demokrasinin ölümünün gecikmesine katkıda bulunan "maksimalist hayaller" in tehlikeli niteliği nedeniyle, Serrati'yi başlıca hedef saymaktadır.

İKP Merkez Komitesi, 1921 seçimleri ile ilgili bildirisinde şöyle der: "Mayıs 1921 seçimleri, Sosyalist Parti'nin yargılanması olmalıdır ... Mantıklı her işçi ... kendi sınıfının, İtalya'da, sosyalist partinin cesedine basmadan ilerleyemeyeceğini, sınıf savaşı alanını önce bu kokuşmuş cesetten temizlemeden burjuvaziye yenmenin mümkün olmadığını kabul etmelidir."¹⁸ 1922'de Turati, maksimalist fraksiyonun etki alanından çıkmaya başladığı sırada, İKP'nin bulduğu tek yapacak iş, "Sosyalist Parti'nin çöküşü, İKP'yi, İtalyan işçi sınıfının ve onun devrimci mücadelesinin önderliğine getirme yolundadır," diyerek, kendini kutlamak olmuştur. İKP, aynı şekilde, sosyal-demokrasinin kitleler üzerindeki etkisinin azalacağı ve dolayısıyla İKP'nin etkisinin genişlemesine elverişli koşulların ortaya çıkacağı düşüncesiyle, faşizmin başarılarından da sevinme payı çıkarmıştır.¹⁹ Sosyalist Parti konusunda izlenen bu tavır, daha 1922'den önce, Serrati maksimalistleri ile uyuşmayı önermekte olan Lenin tarafından şiddetle eleştirilir.

Bütün bu dönem boyunca, İKP (özellikle İKP'nin 1922'deki II. Kongresi'nin *Roma Tezleri*), işçi sınıfının saldırı durumunun devam ettiğine, devrimin eli kulağında olduğuna inanmakta ve faşist tehlikeyi yeterince önemsememektedir. Başta Bordiga ve Terracini, Komintern III. Kongresi'ndeki İKP temsilcileri, stabilizasyon tezi ile kesinlikle aynı fikirde değildirler. Faşist hareket, sürekli olarak Rus beyaz-muhafızlığına benzetilmekte, devrimci bir durumun sıcak tepkisi olarak algılanmaktadır.²⁰

18 *Partito Comunista d'Italia: Manifesti ed altri documenti politici* (1921), yeni baskım, Feltrinelli, s. 46-47.

19 P. Spriano, *Storia del partito comunista Italiano, C.T: Da Bordiga a Gramsci*, 1967, s. 127.

20 P. Spriano, *a.g.e.*, s. 126.

Bir tek Gramsci, faşist bir “hükümet darbesinin” zaferi ihtimalini ele almaktadır.²¹

I. Plenum’un, birleşik cephe konusundaki tezleri benimsemesine rağmen, İKP delegeleri, Fransız ve İspanyol delegeleri ile birlikte karara kaşı oy kullanırlar. Bordiga eğiliminin getirdiği açıklama, VI. Kongre’nin getirecekleri hakkında ipuçları vermektedir. Hatta Bordiga yönetimi, sosyal-faşizm tezinin ilk taslağını da ortaya koyar. Bu yönetim, parlamentoda, faşist parti ile Sosyalist Parti arasında, Giolitti’nin koruyuculuğunda, resmî bir ittifak beklemektedir ve Bordiga bu konuda şöyle yazar: “Faşizm ve sosyal-demokrasinin birbirine yaklaşan yollar izlemesi, bazılarına aykırı bir düşünce gibi gelirse de ... gelecek bunu doğrulayacaktır ... Faşizm ve sosyal-demokrasi, yarının aynı düşmanının iki ayrı görünümüdür.”²² Sosyalistlere karşı da aynı taktik izlenir.

Birleşik cephe siyasetine gelince, İKP, bunun yalnız *ekonomik alanda*, sendikalarla olan ilişkilerde ve “belli taleplere” bağlı eylemler için uygulanması gerektiğini düşünmektedir. Ekonomik ve siyasal alan arasındaki bu kesin ayrım, ileride görüleceği üzere, Bordigacı parti ve örgütlenme anlayışında da kendini göstermektedir. Bu durum, bu siyasete karşı sürekli İKP’nin dikkatini çeken Zinoviev’e, I. Plenum’da şunları söyletmektedir: “Yoldaş Terracini’nin bütün siyaseti d’Aragona’ya evet, Turati’ye hayır demektir ... Kitleler, bunların siyasal örgütleri ve yöneticileri ile de ilişki kurmadan kazanılamazlar”; ve aynı Zinoviev, IV. Kongre’de şöyle konuşmaktadır: “Birleşik cephe taktiğinde, birleşik cephenin ekonomik alanda mümkün olduğunu, fakat siyasal alanda kesinlikle gerçekleştirilmemesini savunan İKP ile aramız-

21 A. Gramsci, “La reazione”, *Avanti*, 17 Ekim 1920. Troçki bu konuda, 1932’de: “Gramsci hariç, hiçbir İtalyan komünisti, faşist diktatörlüğün mümkün ve muhtemel olduğunu kestirememiştir” der (Aktaran, J. Cammet, *A Gramsci and the Origins of Italian Communism* 1969, s. 159). Gramsci’nin bu görüşü, Komintern tarafından, özellikle Lenin ve Zinoviev tarafından paylaşılmakta idi. (P. Spriano, *a.g.e.*, s. 95)

22 *Il Soviet*, 15 Mayıs 1921.

da çok ciddi ayrılıklar var. İKP'nin bu görüşü anti-Marksist bir görüştür..."²³

Böylece bu politika, birleşik cephe taktiğinin yalnızca ekonomik alanda bile başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açar. "Ekonomik alanda birleşik cephe" bildirilerine rağmen, İKP'nin Emek İttifakını bile boykot etmiş olmasında çelişik bir durum yoktur. Birleşik cephe, çekingenlikle, pek ender ortak eylemlerle, en azından "resmen" denenecektir. Maksimalistlerle yakınlaşma denemeleri için, Ekim 1922'de Sosyalist Parti'nin bölünmesini beklemek gerekir; fakat artık çok geçtir. Faşizmin iktidara gelişinden sonra bile, bu tür yakınlaşmalar, Bordiga'nın şiddetli saldırısı ile başarısızlığa uğrar. Maksimalistler ve komünistler dağınık bir şekilde 1924 seçimlerine katılırlar: Oysa bu seçim, çoğunluk sistemine göre yapılmaktadır: Son anda Komintern'in baskısı ile Sosyalist Parti'ye bir çağrıda bulunulacak, fakat bu çağrı sonuçsuz kalacaktır. İKP ve sosyalistler arasında hiçbir seçim anlaşması olmaz. Bu yakınlaşmalar, ancak Gramsci'nin ağırlığını kabul edecek olan Lyon Kongresi'nden sonra denenecektir.

Fakat tabanda birleşik cephenin gerçekleşmesi, İKP'nin sosyal-demokrat örgütlerle ilgili tutumu yüzünden engellendiği gibi, parti yönetiminin yaydığı parti görüşü ve partinin iktidarı ele geçirme stratejisiyle de karşı karşıya gelir. Bordiga eğilimi, apaçık bir Blankizm (Blanquisme) etkisi taşımaktadır. "Az olmak, fakat iyi olmak" der Bordiga sık sık ve sloganı "küçük parti" ve "10.000 komünist"tir. Devrimci genel grev sayesinde, 10.000 kararlı komünist, isabetli bir anda, ayaklanma yoluyla devlete öldürücü darbeyi indirmeyi başaracaklardır. Ne olursa olsun, Bordigacı görüş, işçi sınıfı "çoğunluğunun" seçimle kazanılmasına dayanan AKP görüşüne tamamen karşıt-ır. Bununla birlikte, İKP'nin bu görüşünden hareket edildiğinde, birleşik cephenin, belirli kuruluşların kendi içlerindeki ittifakın, hiçbir anlamı ve varlık nedeni kalmamaktadır. İKP, parti

23 Zinoviev'in I. Plenum'a raporu, *Compte rendu de la Conference de l'Executif elargi de l'IC*, Şubat-Mart 1922, Paris, s. 159 ve IV. Kongre'ye raporu, *Protokoll*, a.g.e., s. 897 vd.

“üst kademeleri” tarafından sıkı bir şekilde denetlenen bir avuç kararlı kişinin oluşturduğu “kendine özgü”, “katıksız” örgütlerini kıskançlıkla örgütlemek zorundadır. Benzer yapıdaki başka her “parti dışı” kuruluşla savaşmak ve onu teşhir etmek zorundadır.

Üçüncü (Leninist) Komintern Kongresi’nin kararları ise, “kitlelere doğru” sloganıyla, bunun tam karşıtıdır. “Doğduğu günden beri Komünist Enternasyonal amacının açıkça ve hiçbir belirsizliğe düşmeden, işçi sınıfı üstünde etkilerini ajitasyon ve propaganda yoluyla kuracak küçük komünist mezhepler yaratmak değil... *Kitle Partileri* yaratmak olduğunu görmüştür.” “Kitle Partisi” terimi, Togliatti tarafından özellikle 1945 sonrasında alışılmış revizyonist anlamıyla yeniden ele alınmış olsa da, aslında Leninist bir terimdir.²⁴ Leninist gelenek öncü örgüt (parti) ile *kitle* örgütü (örneğin sendikalar) temel bir ayrım yaptığı ölçüde paradoksal görünebilir bu. Aslında “Kitle Partisi” teriminin kullanımı, politika ve ekonominin ilişkileri ve buna tekabül eden örgütlenme tarzları üzerine Komintern analizlerinin sürekli bulanıklığını işaret eder.

Bordiga’nın anlayışı, ilke olarak, işçi sınıfı içinde “çoğunluğun” seçimde fethedilmesini vurgulayan AKP anlayışının tam karşıtıdır. Ama İKP görüşüne göre, özgül örgütler içinde bir ittifak olarak birleşik cephenin hiçbir anlamı ve varoluş nedeni yoktu. 1921’de faşist saldırılara karşılık vermek için kendiliğinden oluşan yarı-askerî formasyonlar olan kırmızı “Arditi del Popolo” karşısında İKP’nin tutumu tipikti. Arditi içinde işçiler, köylüler, tabandan sendikacılar, sosyalistler, komünistler vb. vardı. İKP bunları lanetledi ve üyelerinin katılmasını yasakladı: “Görünüşe göre ‘Arditi del Popolo’ faşizmin aşırılıklarına karşı proleter tepkiyi kullanarak toplumsal hayatın düzeni ve ahlakını yeniden kurmayı öneriyor. Komünistlerin amacı çok farklıdır: Onlar proleter mücadelesini devrimci zafere ulaştırmak is-

24 Daha kesin söylemek gerekirse, Leninist “Kitle Partisi” terimi üye sayısı ile ilgili değildir (Togliatti’nin kullanımının tersine). Ama Bordiga da öbür uca gitmiş, “öncü” kavramını “sınırlı sayıda” üye, “inisiyasyondan geçmiş mezhep” ile özdeşleştirmiştir.

terler. Aldıkları tavır, burjuva gericiliğinin diktatörlüğü ile proleter devriminin diktatörlüğü arasındaki amansız antiteze dayalıdır... Dolayısıyla işçi sınıfının savunması ile saldırısı arasındaki bütün ayrımların iğrenç ve bozguncu özelliğini teşhir ederler.”²⁵ Arditi ögeleri “şüpheli” ve “bulanık” sayıldı ve İKP “yalnızlığın değeri”ni vurgulayarak kendi komünist müfrezelelerini kurdu. Gramsci ise boşu boşuna yazıyordu şunları: “Komünistler Arditi del Popolo’ya karşı mıdır? Tam tersine. Arditi, proletaryayı silahlandırmak istiyor, burjuvaziyi yenecek güçte bir proleter silahlı gücü yaratmak istiyor.”²⁶

Bunlar, AKP’nin çizgisinden farklı olarak bir çocukluk hastalığı çizgisine özgü, tipik yanlışlardır. Faşizme karşı mücadele konusunda İKP, kendi çizgisinin zorladığı sınırlar içinde kesin bir şekilde kavgaya atılır, ve yasalıcı-seçimci düşlerden uzak kalır. 1921’den itibaren “Komünist Müfrezeler” her tarafta eyleme geçerler ve çoğu kez, özellikle Milano’da değerli sonuçlar alırlar. Cenova ve Torino’da şiddetli kavgalar olur. 1922’deki yasalıcı grevin başarısızlığa uğramasından sonra, komünistler, Forlì ve Parma’da devrimci sendikacıların yardımıyla, faşist birlikleri bozarlar. Parma’da, İKP’nin itmesi ve önderliği ile, kent sağlamlaştırılır ve proletarya, Italo Balbo’nun seçme faşist birliklerini, beş gün boyunca başarısızlığa uğratar. Faşistler 40 ölü, 150 yaralı bırakarak geri çekilirler. Bu kararlı tutum karşısında, faşizm, iktidarı ele geçirmeden önce büyük şehirlere saldırmaktan vazgeçer. Ayrıca, birçok komünist, İKP’den atılmayı göze alarak, Arditi saflarında çarpışmıştır.

b) Gramsci ve İşçi Konseyleri. Komintern, Sendikal Sorun ve “Parti Sendika” İlişkisi Sorunu

Dahası var. Bordiga çizgisinin karşısında, 1924’ten sonra, giderek İKP yönetimini alacak olan Torinolu komünistler ve Gramsci’nin çizgisi vardır. Bu çizginin solunda Bordiga, sa-

25 İKP MK bildirgesi, 7 Ağustos 1921, *Manifesti ed altri documenti politici*, s. 93.

26 “Gli Arditi del popolo”, *Ordine Nuovo*, 15 Temmuz 1921.

ğında ise Tasca bulunur.²⁷ Gerçekte, faşistleşme süreci boyunca *İşçi Konseyleri* sorunu konusundaki tutumları ile yalnız *Ordine Nuovo* çevresindeki Torinolu komünist grubu ve Gramsci, yanılırlarına rağmen, Avrupa'da III. Enternasyonal içinde, birleşik cephenin ortaya koyduğu sorunları kavramış görünmektedir.

Önce yanılırlar: Bu tarihte, Gramsci'nin *kuruluşları ile birlikte*, burjuva devletin yerine geçecek işçi iktidarlarının, *İşçi Konseyleri* desteği ile kurulmasını öne sürdüğü, ve *bir ölçüde*, *bizzat devlet sorununu azımsadığı* kesin gibi gözükmemektedir. Bu durum Gramsci'nin kapitalist toplumun ana iktisadî hücrelerini oluşturduğu ölçüde, "fabrika"nm kapitalist toplumun *temel siyasal merkezi olduğu* değerlendirmesiyle iyice ortaya çıkar.²⁸

Fakat, Gramsci'nin *İşçi Konseyleri* anlayışı önemli olumlu öğeler içermektedir: Bu anlayış, devrimci sendikalist "öz yönetim" efsanesinden kesin bir şekilde ayrılmaktadır. Hem halk kitleleri, yani işçi sınıfı, yoksul köylülük, küçük burjuvazi arasında ittifaklar ve hem de işçi sınıfının kendi bünyesindeki ittifak konusunda tutarlı bir görüşe ve bu anlayışın gerçekleşmesine uygun araçlara dayanmaktadır. İşçi Konseyi, birleşik cephenin, parti dışı, özgül bir örgütü olarak görülmektedir. İşyeri Komiteleri, her fabrika ve atölyede kurulu sendikaların ve bunların üst kademelerinin aracılığından geçmeksizin, doğrudan temsile dayalı seçimle kurulan İşçi Konseylerine dönüşmektedirler. İşçi Konseylerinin rolü, grev sırasında üretim üzerinde denetim oluşturmaktır. Fakat *sürekli (permanent)* nitelikte kuruluşlar olmaları nedeniyle, bunların rolü, "sendikal mücadeleyi korporatist ve reformist çizgiden, devrimci yola geçişini" yürütmek olacaktır, der Gramsci. Şüphesiz bu rol, belli talepler için mücadele gibi, "bütünüyle teknik ve sınai" görevleri de içerecek, fakat özellikle, askerî yönden hazırlama dahil, "kitlelerin siyasal yönden hazırlamasını" da kapsayacaktır: *İşçi Kon-*

27 Gramsci ile Bordiga arasındaki hararetli ayrılıklar 1924'e kadar, Gramsci'nin, İKP'nin "resmî" görüşüne karşı *açık bir muhalefet* oluşturması biçimini almamıştır. Gramsci ileride bunu, Bordiga'ya karşı sağ muhalefete destek sağlamak için yaptığını belirtir.

28 "Lo Strumento del lavoro", *Ordine Nuovo*, 15 Temmuz 1921, s. 79.

seylerinin rolünün, iktisadın yönünü denetimine alan siyasal yönü budur. Örgütlü komünistler, bu parti dışı taban örgütleri içinde çalışırlar, bu kuruluşların örgütleyicileri ve en bilinçli ögeleridirler.²⁹

Bordiga, tahmin edilebileceği gibi, Gramsci'nin çizdiği geleceği "sendikalist ve neo-sendikalist efsanelere" bağlamaktadır.³⁰ Bordiga'ya göre, sorun alternatif bir şekil sunmaktadır: *Fabrikayı ele geçirmek veya iktidarı ele geçirmek*; böylece, 22 Şubat 1920 tarihli *Il Soviet'de* Gramsci'nin o tarihte, devlet sorununu pek fazla önemsememesini sömürerek, sorunu bu şekilde ele almaktadır. Bordiga'nın, Ocak 1920'de *Il Soviet'deki* dizi yazılarında: "*Per la costituzione de Consigli Operai in Italia*" geliştirdiği düşünceye göre, *daha sonra* fabrika İşçi Konseylerini kurmak için, *önce* devleti *ele geçirmek* ve onu kırmak gerekir. Bordiga, "devletin desteği ile kapitalizmin siyasal iktidarı elinde tutmaya devam ettiği sürece, proletaryanın ekonomik ilişkilerde ilerleme kaydetmekle kurtulabileceğini sanmaktan oluşan yanılgılara" işaret etmektedir. Bordiga, konseyleri *sendikal* tipte örgütler olarak ele alarak ve Gramsci'nin tavrını devrimci sendikalizmine benzeterek, İşçi Konseylerinin cevap vermeye çalıştıkları sorunu es geçmektedir.

Bu konu üzerinde daha fazla durabiliriz. Sadece şunu belirtelim ki, Gramsci, birleşik cephenin somut örgütsel gerçekleşmesinde, siyasal mücadelenin önceliği altında, iktisadî ve siyasal mücadele arasında doğru bir ilişki sorununu, partinin gerekliliği konusundaki gerçek Leninist görüş çevresinde kavramış gözükmektedir. III. Enternasyonal bu sorunu hiçbir zaman doğru koymamıştır: Öbür taraftan Komintern'in "sendikalar sorunu" konusundaki bütün fikir değiştirmelerinin anahtarı işte buradadır.

Şimdi bu sorun, gerçek sorun tanımlandıktan sonra, daha yakından incelenebilir. Gerçekte, Komintern içinde sendi-

29 Gramsci, *Ordine Nuovo'da* çeşitli makaleler.

30 Bordiga'nın *Programme Communiste*, Ekim-Aralık/1969, No.47'de tekrar basılmış olan yazıları, s. 5 vd. Ayrıca, bkz. P. Spriano "Il dibattito tra il soviet e L'ordine nuovo", *Rinascita* sayı 1, Ocak 1961.

kalar sorunu pek çok kez, ittifaklar sorunu ile ilgili çeşitlemelere indirgenmektedir. Bu ise, sorunun çeşitli yönlerinden türemiş yalnız bir yönüdür. Bu konuda, Komintern'in genel çizgisinin (çeşitli ülkelere göre özelliklerle birlikte) aşağıdaki gibi olduğuna işaret edelim: Sendikal ayrılık denemelerinden sonra, 1921'den 1924'e kadar sendikal birlik (ve komünistlerin sosyal-demokrat sendikalarda çalışması) görünüşü ağır basar. V. Kongre öncesinde, özellikle Almanya'da, özerk komünist sendikalar kurma denemeleri; fakat V. Kongre'den sonra sendikal birlik: Komünistler, sosyal-demokrat sendikalar içinde fraksiyonlar veya sendikal muhalefetler örgütlemeye çalışırlar. 1928'den 1934'e kadar sendikaları dağıtma politikası ve özerk komünist sendikaların örgütlenmesi. VII. Kongre'ye hazırlık döneminde ve sonrasında sendikaları yeniden birleştirme politikası gündeme gelir.

Fakat ana sorun, burada değildir. Ana sorun, Komintern'in, ekonomik mücadele ve siyasal mücadelenin ilişkisi, bu mücadelenin örgütleri ve bu örgütler arasındaki ilişki görüşünde yatmaktadır. Özellikle birleşik cephe konusu çevresinde yoğunlaşan sorular bunlardır.

Burada da, aşağıdaki açıklama ileri sürülecektir: Lenin'in *Sendikalar Sorunu ve Troçki ve Buharin Yoldaşların Yanılgılarında*, özellikle belirtilen açık görüşlerine rağmen, III. Enternasyonal, ekonomik mücadele ve siyasal mücadele ilişkisi sorununu açıklığa kavuşturmamıştır. Kitle çizgisinin terk edilmesi ile bir arada gelen, ekonomizmin giderek yerleşmesi ile birlikte, bildirilere rağmen, ekonomik mücadele ve siyasal mücadele arasında *köklü bir ayrım* ilkesinin fiili olarak kurulduğu görülmektedir. Bundan böyle, bu iki mücadele arasındaki ilişki sorunu, bu köklü ayrımdan hareket edilerek konulacaktır. Bu köklü ayrıma ve kitle çizgisinin terk edilmesine, ekonomik mücadelenin özgül örgütü –*kitle örgütü*– ve siyasal mücadelenin özgül örgütü parti –*öncü örgütü*– arasındaki ayrım sorunu eklenir ve bunların ilişkisi yanılgılarla sonuçlanacaktır: Bu gidişi kıyasıya eleştiren Lenin'in Komintern'in III. Kongresi kararlarında “Kitle Partisi” terimini sokması rastlan-

tı değildir. Peki bu yanılgılar nelerdir? Siyasanın önceliği sürekli olarak belirtilir, fakat bu politik ve iktisadî yön arasında ki köklü ayırmadan hareketle ortaya konulmaktadır: Bu önceliğin gerçekleşmesi için öngörülüp savunulan tek yol ise, sendikanın (devrimci sendikal fraksiyonun veya komünist sendikanın) doğrudan partiye bağımlı olmasıdır. Öngörülen tek örgütsel biçimler, sendika ve partidir. Parti üyeleri, sendikanın işletmelerdeki bölümlerinde çalışmaktadırlar. *Kitle çizgisinin terk edilmesi, burada, “sendikanın” –kitle örgütü–, “partinin” –öncü örgütü–, kitle görünümünü alması durumuyla somutlaştırmaktadır; iktisat, bir bakıma siyasanın kitle görünümünü halini almaktadır.*³¹ Böylece, sendika, daima, hem ekonomik mücadeleden, hem de temelde –kitle içinde– birleşik cephe mücadelesinin tek örgütlendiği yer olarak ele alınmaktadır. Bordiga’nın birleşik cepheyi ancak “ekonomik-sendikal” alanda kabul etmesi rastlantı olmayıp, tutarlı bir mantıkî gelişim sonucudur. Sonradan, bu verilerin bütünü, aşağıdaki paralel veya alternatif sonuçlara varmaktadır: Ya komünist sendikal kesim (veya komünist sendika), partinin artık bir kitle çizgisi olmayan “siyasal çizgisini sonuna kadar savunacak, böylece siyasa ve iktisadın, siyasanın doğru önceliğindeki somut birleşmesini ve kendi sendikal işlevini elden kaçırarak; veya bu kesim (veya sendika), iktisadî istemleri sendika yönetimlerinin (veya sosyal-demokrat sendikaların) ileri sürdüklerinden daha fazla artırma yoluyla, iktisadî mücadeleyi siyasal mücadele ile birleştirmeyi deneyecek. Bu konuda, AKP’ye bağlı RGO ile ilgili olup-bitenlere daha önce işaret edildi. Komintern’in sen-

31 Burada Varga’nın bu konudaki *son derece* anlamlı tavrını veriyorum ve bunun tamamını aktarmaya değer: “Komünistler, devrimci kitle partisi olarak etkin bir rol oynamaya kararlı olmalıdırlar.... Komünistlerin görevi, durmadan devrimci amaç için çalışan bir *öncü müfreze* olmaktır ... fakat hiçbir zaman işçi kitlelerinden kopmamaları ve tecrit olmuş bir grup haline gelmemeleri gerekir. *Kitle partileri olmaları gerekir.* Yani, işçi kitlelerinin ve tüm sömürülenlerin günlük çıkarlarını savunmalı ve *kapitalizm çerçevesinde* burjuvazi ile tutarlı bir şekilde mücadele etmelidirler.” (*L’Economie de la periode du declin du capitalisme...*, Paris 1927, s. 131). İşte Varga’nın ve onunla birlikte Komintern’in *kitle partisi* ile kastettikleri şey: Parti öncü müfreze olması yönüyle devrimi, kitle örgütü görünümü ile de sendikayı içermektedir!

dikalar sorunu konusundaki tüm yüz seksen derecelik dönüşleri, sonuçta, genel siyasal çizgisini sınırlayan bu iki yöntemden biri veya öbürüne doğru ani dümen kırmalar olarak özetlenebilir.

Bu durumun tohumlarının daha Enternasyonal'in II. ve III. Kongreleri'nin, sendika sorunu ve birleşik cephe ile ilgili kararlarında bulunduğunu göstermek için daha ileri gideceğiz. Gerçekten –böylece yeniden Gramsci'ye dönüyoruz–”endüstriyel İşçi Konseyleri” veya “fabrika konseyleri” sorunu, II. ve III. Kongreler’ce ortaya konulmuştu. Bu iki kongre, “proletaryanın gerçek kitle örgütlerini”³² yaratma ihtiyacını açıkça vurgulamaktadır. “Konseyler” ve “sendikalar” arasında yapılması gereken ayırım, özellikle vurgulanır: “Endüstriyel İşçi Konseyleri” sendikaların yerini alamazlar. Ancak eylem içinde örgütlenebilirler ... ve yavaş yavaş tüm mücadeleyi yürütebilecek genel bir aygıt kurulabilir.” Öte yandan bu konseyler, özellikle temelde birleşik cephe örgütlenmesinin en mükemmel özel biçimleridirler, sendikal veya siyasal bağılıklardan bağımsız olarak doğrudan doğruya işçilerin tümü tarafından seçilmelidirler. Ayrıca, ilk üç kongrenin bu İşçi Konseylerini, savaştan sonra, özellikle Almanya’da ve İtalya’da kurulmuş yasal ve resmî işyeri komitelerinden (Betriebsräte) ayırt ettiklerini belirtmek gerek.

Bu İşçi Konseyleri, ilk bakışta, ve belirli bir ölçüde, bu kongrelerin, bir devrimci saldırı ve devrimin gündemde olması döneminde “ikili bir iktidarın” çekirdekleri görüşü ile bağlantılı gözükmektedirler. II. Kongre’ye göre “işçi sınıfının tüm çalışma ve görevlerinin endüstriyel İşçi Konseyleri ve sendikalar arasında bölüşülmesi, devrimin tarihî gelişiminin sonucudur.” Fakat bu durum mutlak değildir. III. Kongre, özellikle toplumsal stabilizasyonu göz önüne alarak, birleşik cephe örgütlenmesinin sürekli biçimleri olarak kavranan konseylerle ilgili tezlerini değiştirmez, fakat bir yandan da sendikaların işlevlerini daha fazla vurgulamaya başlar.

Fakat en önemli nokta, bu konseylere verilen işlevin niteli-

32 *Quatre premiers Conès Mondiaux de l'Internationale*, Ed. Maspero, II. Kongre için, bkz. s. 55 vd. ve III. Kongre için, s. 130, 138 vd.

gidir: Enternasyonal'e göre bu özgül işlev, *iktisadî alana* aittir. II. Kongre'ye göre bu işlev, endüstriyel İşçi Konseyleri'nin tarihî görevi olan 'sanayide işçi denetimini gerçekleştirme' çabasından esinlenmektedir. Bu işlev, fabrikalara hammadde sağlanmasında, iktisadî durum üzerinde, malî işlemlerde vb. "işçi denetimi" olacaktır.

III. Kongre'nin bu konudaki dönüşü daha da açıktır. "Toplumsal stabilizasyonun" yardımıyla, İşçi Konseyleri, işten çıkarmalara, fabrikaların kapatılmasına karşı ve ücretlerin yükselmesi, çalışma koşullarının düzeltilmesi için mücadeleyi hedef alırlar. Gramsci'nin üzerinde ısrarla durduğu İşçi Konseyleri'nde siyasal işlev, hatta siyasanın somut önceliği sınırlanır. Siyasanın önceliği yine belirtilmekle birlikte, bundan böyle, daha önce belirttiğimiz, parti-sendika çözümü yolunda çalışılmaktadır. Gerçekten bu dönüş göz önüne alınırsa, bu İşçi Konseyleri'nde ihtiyacın ne olduğu belirsizdir: Artık bu konseylerin sendikalar ve parti karşısında oynayacak özgül işlevleri kalmamış gibi gözükmektedir. Hattâ, iktisadî alana sıkışıp kalmış, fabrika İşçi Konseyleri, ulusal federasyonla ve sanayi dallarına göre örgütlenen sendikal örgütlenmenin kazanımlarına ters düşen işçi sınıfının *korporatif bir parçalanması* gibi gözükmektedirler.

Temmuz 1921'de Moskova'da toplanan Birinci Uluslararası Devrimci Sendikalar Kongresi'nde doğru şeyler söylenir: "İşçi sendikaları, sendikal bürokrasilerin hakkından geldiği ölçüde... *fabrika konseyleri, işletmede sendikaların çekirdekleri haline gelmektedirler.*"³³ Ve Komintern, V. Kongresi'nde (1924) sorunu kesip atar. İşçi Konseyleri, usta bir değiştirmeye kaybolurlar. Artık yalnız, Enternasyonal'in daha önce İşçi Konseyleri'nden özellikle ayırt etmeye çalıştığı işyeri komiteleri vardır.³⁴ Bundan böyle, Komintern'in dikkate alacağı sorun, yalnız komünist "sendikal kesiminin" bir taraftan sendikalar içinde, öbür taraftan korkuluk niteliğindeki işyeri komiteleri içinde çalışması olacaktır.

33 "Fabrika ve atölye konseyleri konusunda rapor". *Revolutions et decisions du I er Congress Moseou 1921*. Yeni baskı Feltrinelli, s. 43.

34 V. Kongrenin sendikal sorun konusundaki karar tasarısı, Weber, a.g.e., içinde, s. 112.

Sorun çok önemlidir ve burada hemen geliştiremeyiz. Yalnızca, İşçi Konseyleri'nin cevap vermeyi denedikleri soruna şöyle bir işaret etmek istedim.

5. FAŞİZM VE İŞÇİ SINIFI

a Faşist Örgütler ve İşçi Sınıfı

Faşizm ve işçi sınıfı ilişkilerine gelince, Almanya'da olup bitene kaba çizgileri ile İtalya'da da rastlanır. Yalnızca şu farkla: İtalyan işçi sınıfının direnişi daha kuvvetli ve İtalyan faşizminin kökenleri daha "sendikalist" olduğundan, işçi sınıfının ezilmesi daha uzun sürer ve Almanya'dakine göre daha dolambaçlı ve daha çekingen bir strateji izler. İşçi sınıfının faşist devletle korporatist tarzda "bütünleşmesi" Almanya'dakinden daha düşük bir derecede yerine getirilir.

Faşizmin İtalyan işçi sınıfı içine yerleşmesi, nasyonal-sosyalizmin Alman işçi sınıfı içine yerleşmesiyle aynı çizgileri izler. Temmuz 1922'de, Ulusal Korporasyonlar Konfederasyonu (faşist "sendikalar") 700.000 üyeye sahiptir, fakat burada daha çok, zorla kaydedilen tarım işçileri ve hizmetliler, serbest meslek sahipleri ve memurlar vardır. Mart 1923'te, Torino'daki Fiat fabrikasında, komisyon seçimleri sırasında, CGL oyların % 72,6'sını, faşistler % 27,4'ünü alırlar. Fakat bir yıl sonra, Ağustos 1924'te, aynı komisyonların seçimlerinde CGL % 85,8'e yükselir, tersine, faşistler % 14,2'ye düşerler.

Faşist partiye gelince, mutlak yüzde olarak, Nasyonal-Sosyalist Parti'ye oranla daha az işçi üyeye sahiptir. Bu konuda, faşist partinin 1921'deki³⁵ yapısı üzerine yazılmış istatistikler; 1930'da Nasyonal-Sosyalist Parti'ninki³⁶ ile karşılaştırıldığında, Nasyonal-Sosyalist Parti'nin işçi oranı % 28 olduğu halde, faşist partininkinin –denizciler dahil– % 17 olduğu görülür. Bu yılları izleyen iki yıl içinde, bu yüzde, Nasyonal-Sosyalist Parti'de 1933'te % 32, faşist partidekinden çok daha fazla yüksektir. Bununla birlikte, bu

35 Rosenberg, *Der Fascismus...* a.g.e., s. 110; A. Tasca, a.g.e., s. 127.

36 K. Bracher, a.g.e., s. 264 vd.

yüzdelere, bu ülkelerde işçi sınıfının toplam nüfusa oranı ile karşılaştırılırsa, (İtalya'da 1921'de işçi sınıfı nüfusun % 24.3'ünü oluşturur; Almanya'da ise, 1930'da % 45 dolayındadır), iki örnek durumun hissedilir bir şekilde benzer olduğu görülür.

b) Faşizm Altında İşçi Sınıfının Gerçek Durumu.

CGL ve Faşist Sendikalar

İtalya'da, sanayi işçilerinin faşizm altında gerçek durumu nedir? Alman ekonomisinden daha güçsüz olan İtalyan ekonomisi, 1929 bunalımına ve özellikle savaş ekonomisi durumuna daha zor dayanır. Bununla birlikte, 1935'lere kadar durum pek o kadar değişik değildir.

Her şeyden önce, en azından uzun bir süre için, işsizliğin kısmen ortadan kalkması gözlenmektedir: 1922'de 280.000 olan işsiz sayısı, 1925'te 125.000'e düşer (zaten İtalya'daki işsizlik olgusu Almanya'da gözlenenle karşılaştırılmaz). Bu yıllar boyunca, sanayi işçilerinin iktisaden sömürülmelerindeki artış, kârların yükselmesine oranla *görelî* olur. Hayat pahalılığı göz önüne alınarak, *yalnızca sanayi işçilerini değil, tüm ücretliler kitlesini kapsayan ortalama gerçek ücretin* evrimi konusunda aşağıdaki eğri gözlenmektedir. 1913'te 100 olan bir endeks için, 1921'de 127, 1922'de (ücretler için yüksek dalgalanma dönemi) 123, 1923'te 116, 1924'te 113,6 ve 1928'de tekrar 121'e yükselir; 1930'da bir alçalma gösterdikten sonra, 1934'te 125 civarında bir değer alır. Bundan sonra giderek düşme ve savaş ekonomisi ile birlikte ani ve şiddetli bir düşüş göstermektedir.³⁷

Bununla birlikte, ortalama ücret sabit kaldığı halde, ücretlerin düştüğü veya ortalama düşüşten daha çok düştüğü üretken olmayan ücretlilerle ilgili istatistikler ve tüm faşizm boyunca ücretleri % 50 dolayında düşen tarım işçileri ile ilgili istatistiklere dayanarak şunu belirtebiliriz: 1922'den 1935'e, *sanayi işçilerinin gerçek ücretleri*, asla 1921'deki düzeyine ulaşamazsa da,

37 İstat (ed), *Somario di statistiche storiche italiane*, 1948, s. 39, 65, 106, 159; V. Foa, a.g.e., *Fascismo a antifascismo* içinde, s. 262 vd.; M. Roncayolo, a.g.e., *Le Monde et son histoire*, C-IX içinde, s. 342.

alçalıp yükselmelerle birlikte, bu dönemde görece istikrar gösterirler. Daha sonra izlenen, ortalama gerçek ücretin düşmesinde, üretken olmayan ücretlilerin ücretlerindeki düşüşün baskın bir rol oynadığı tesbit edilmektedir. Sonuç olarak, ve faşizm tarafından izlenen, işçi ücretlerini *hiyerarşiye sokma* politikası nedeniyle, ilk önce ve en yüksek oranda, sanayi işçilerinin *asgari ücretleri* geriler.³⁸

Fakat, ne öteki sömürü biçimlerini –özellikle çalışma hızının artırılması–, ne de faşizmin, salt işçi sınıfını bölmek amacıyla, bizzat sanayi işçileri arasında değişik ücret kategorileri yaratmaya dayanan siyasetini gözden kaçırmamak gerekir. Öte yandan, işsizliğe karşı izlenen faşist siyaseti –büyük kamu yatırımları vb.– nasyonal-sosyalizminkinden çok daha küçük boyutlarda olmuştur.

Bu iki ülkenin sanayi kapitalistleri arasındaki fark ve 1929 bunalımının İtalya'daki yankıları, 1932'den sonra tekrar ortaya çıkan işsizliğe karşı verilen mücadeleyi, İtalya'da, 1934'ten itibaren, *kimi işçi kategorileri* için, haftalık ücretlerinin düzeyi korunmadan, haftada 40 saatlik çalışmanın getirilmesiyle sürdürtür. Bu durum, bu işçi kategorilerinin ücretlerini önemli ölçüde azaltmıştır.

Ayrıca, 1934'ten sonra, işçi sınıfının durumundaki bu düşüş karşısında, İtalyan faşizmi, daha önce de İtalya'da pratik olarak var olmayan, “*sosyal*” *işlerlik* konusunda ödünler verir gözükmektedir: İş kazaları, sakatlık, ihtiyarlık, analık vb. durumları için Sigortaların kurulması gibi.³⁹

Faşizmin işçi sınıfı konusundaki siyasetine gelince, *faşizmin*, “*bağımsız*” *sendikalara* ve işçi partilerine karşı aldığı tavırdan bütünüyle ayrı olarak, özellikle CGL'e (sosyal-demokrat) *görelilik* olarak ölçülü davrandığı gözlemlenmektedir. Mussolini, daha 1921'de, CGL'i sosyalist milletvekilleriyle aynı tutmadığını belirtiyordu. 1923 yılında, sendikalist milletvekilleri Baldesi ve d'Aragona'ya hükümete katılmalarını önerir. 1925'e kadar,

38 C. Vannutelli, “Occupazione e salari dal 1861 al 1961” *Economia Italiana dal 1861 al 1961* içinde, s. 570 vd.

39 Guichonnet, *a.g.e.*, s. 54; Vannutelli, *a.g.e.*

CGL'in yerel federasyonlarının idari vesayet altına alınmaları, mallarının usulsüz gasbı vb. yoğunlaştığı halde, yönetim hoş-görü ile karşılanmaktadır. Fakat 1926'da saldırı açıklığa kavuşur ve fiili ve yasal baskı karşısında, Ocak 1927'de CGL kendi kendini fesheder.

Bununla birlikte, 1924-1925 yıllarında, metalürji dalında grevler örgütleyen faşist sendikalar, 1925'ten itibaren, devrimci sendikalizm kalıntısı gözbebeği korporatizmlerini ve "işçilerin kendi kendini yönetmesini" istemektedirler. Onlara göre sendikalar, işçilerin "teknik denetimine" tâbi şekilde patronları da içine almalıdırlar. Tasarıları başarısızlıkla sonuçlanır: Korporasyonlarla ilgili, 1926 Rocco Kanunu, ancak ulusal planda ve en üst kademede çalışacak "korporatist" kuruluşların içinde, patronların ve işçilerin birbirinden ayrı olarak temsilini öngörür. Sendikalistlerin bu konudaki tasarıları sonuçsuz kalırsa da, burada işçi sınıfının patronlar ve faşist devlete korporatist bağımlılığı Almanya'daki kadar ileri gitmez. Öte yandan, bu durum, bir yıl sonra, 1927'de, *İş Kanunu*'nun yayımlanmasıyla pekiştirilir.

Fakat faşist sendikacılar ajitasyona devam ettiler. 1928'de, büyük bir darbe gelir: Rossoni ve ekibinin gözden düşmesi, Faşist Sendikal Konfederasyonun, on üç sanayi federasyonuna ayrılması, faşist sendikal aygıtta köklü temizlik. Bundan sonra ve her şeye rağmen yürütülen bir ajitasyon karşısında, Mussolini, 1934'te, korporatist beyanatların büyük desteği ile, ulusal düzeydeki yarı-resmi bazı işveren örgütlerine, yerlerinden atılmış bazı yüksek faşist sendika görevlilerini sokma imkânı bulur. En sonunda, Mussolini'nin düşüşünden sonra, 1943'te, İtalya'nın kuzeyinde, *Salo Sosyal Cumhuriyeti*'nde, "korporatist düşün" canlandırılıp diriltilmesi deneyi ortaya çıkacaktır.

İşçi sınıfı ile ilgili siyasetin öteki yönlerine ve faşist ideolojinin işlevine gelince, bunların ayrıntılarına girmek yararsız. İtalya örneğinde, bu ideolojinin uvriyerist görünümünü daha belirgin olmakla birlikte, bu ayrıntılar aşağı yukarı nasyonal-sosyalizminki ile çakışır. Faşizmin sendikalist "sol eğilimli kanadının" istemleri de nasyonal-sosyalist "sol'un" istemlerinden daha radikaldir.

EK SSCB VE KOMINTERN

SSCB'nin Komintern'le ilişkisi sorununu incelemek, dördüncü bölümde ve oraya kadar ileri sürülen tezlerin haklı gösterilmesini sağlayacaktır.

Altıncı Kongre'den sonraki dönemde (1928) Komintern politikası ile SSCB arasında özellikle yakın bir ilişki kuruldu; aslında böyle bir bağ, Komintern'in kuruluşundan beri vardı. Gelgelelim, 1928'den önce bu ilişki o kadar dolaysız değildi. *Temelde bunu sağlayan zorunlu halka, ekonomizm, kitle çizgisi yokluğu ve proleter enternasyonalizminin terki ile belirlenen genel bir çizgiydi. Hem SSCB içinde Bolşevik Parti politikasını, hem de ulusal komünist partilerin çoğunun politikasını giderek egemenliği altına alan çizgi buydu.*

Ama Komintern politikası ile SSCB arasındaki bağ “özellikle yakın” olduktan sonra dahi,¹ onları birbirine perçinleyen bu aynı genel çizgi önemini sürdürdü. Bunu akılda tutarak:

1 Burada, “özellikle yakın” gibi betimleyici sözleri kasıtlı olarak kullanıyorum, ama bunların öncelikle örgütsel bağları belirtme amacı gütmeyi söylemeliyim. SSCB, Komintern ve ulusal partiler arasındaki bu örgütsel bağları etkileyen olay 1924'teki Beşinci Kongre'dir (Bolşevikleştirme Kongresi); oysa SSCB ile Komintern arasındaki, değindiğim özellikle yakın ilişki 1928 sonrasına kadar kurulmadı. “Örgütsel bağlar” da, genel olarak örgütlenme sorunu da öncelikle önemli değil.

a. Yerel partilerin Komintern yönergelerini uygulamadaki eşitsizliğine ve sahip oldukları özerklik derecesine rağmen, aradaki bağın etkililiğini anlayabiliriz.

b. Bolşevik Partisi'nin iç politikasında ve SSCB'nin dünya stratejisinde görülen koca bir dizi (gerçek anlamda) "çelişki" ve "yanlış"ı açıklayabiliriz.

c. Genel olarak Komintern politikasını *kendi başlarına* belirledikleri sanılan, SSCB ile ilgili belirli "etmen" ve "olay"ların gerçek anlamlarını anlayabilir ve dile getirebiliriz. Genel çizgi ile sınıf mücadelesi arasındaki ilişkiyi tesbit edebilirsek, SSCB içinde gerçekten olup bitenleri kavramayı ve böylece Komintern'i SSCB'ye bağlayan çeşitli etmenlerin rolünü ve anlamını görmeyi de umabiliriz.

Çok farklı görüşlere sahip kişiler "olaylar" dizileri arasında ilişkiler kurmaya çalışmışlardır. Amaçları genel olarak, daha Komintern'in ilk kurulduğu andan (ya da neredeyse o zamandan) başlayarak ve herhangi bir kesin dönemlemeye başvurmaksızın, SSCB ile Komintern arasında dolaysız ve yeterli bir bağlanma tesbit etmektedir. Ama ortaya koydukları etmenleri 1928'den öncesi için olduğu gibi *sonrası için de* SSCB ile Komintern arasındaki bağı açıklamaya yeterli değildir.

1. Öne sürülen ilk etmen *Bolşevik Parti içindeki içsel hizip mücadelesidir*. Genel çizgileriyle SSCB ile Komintern arasındaki ilişki aşağıdaki gibi açıklanmaktadır: Sol Muhalefete karşı mücadelede Stalin SSCB ve Komintern içindeki "sağcı" öğelere doğrudan doğruya dayanmış, bunun sonucu da Komintern'in "sağ"a kayması olmuştur. Sonra SSCB içinde Sağ Muhalefetle mücadeleye girişince bunun tam tersi oldu ve Komintern "sol"a kaydı.²

Buna ilk itiraz, SSCB'de sınıf mücadelesinin konjonktürünü aydınlatıncaya kadar bu bağlamdaki "sağ" ve "sol" terimlerinin tamamen betimleyici bir nitelikte kalacağıdır. Ayrıca, bu "kayma"ları *etkilerine* bakarak ayırt edebilirsek bile, bunların (değişen derecelerde de olsa) söz konusu tek çizginin *arazisi* üzerinde durduğunu unutmamalıyız. Üstelik, 1928'den sonra

2 P. Broué, *Le parti bolshevik*, 1963, böyle bir açıklamanın tipik örneği.

bu “sağ/sol” ayrımları, fenomenler düzeyinde bile iyice belirsizleşmiş gibi görünüyor.

Bu şemayla çalıştığımız sürece, 1928’in öncesinde de, sonrasında da, bir sürü çelişkiyle karşılaşırız. Sol Muhalefete karşı mücadelenin doruğundayken, Beşinci Kongre ile birlikte Komintern “sol” a kaymaya başladı (1924). Komintern’in 1924 ile 1928 arasında geçirdiği karışık ve bulanık dönem de bu şekilde açıklanamaz, çünkü bu düzeyde, SSCB’deki durum (yani Sol Muhalefete karşı mücadele) açıktır. Stalin’in Sağ Muhalefete karşı mücadelesi yüzeyde Komintern’in 1928’deki dönüşüne daha iyi uyuyor, ama o zaman da bunu gerçek bir “ultra-sol” dönüş olarak görmek gerekiyor ki bu da yanlış. Öte yandan Dimitrov’un “sağ” a kayışından hemen önceki döneme gelince çelişkiler büsbütün belirginleşiyor. Bu dönem, SSCB’de Sağ Muhalefete karşı yoğun mücadele dönemiyle çakışıyor.

Son olarak, muhalefetin önde gelen kişileri bu tarihe kadar tasfiye edilmiş olmakla birlikte, Bolşevik Parti’nin ve Kızıl Ordu’nun bütün eski kadrolarını fiziksel anlamda yok etmeye girişmeden önce Stalin’in son derece sert bir iç muhalefetle (örneğin: Kirov, Ordjonikidze vb.) mücadele içinde olduğunu biliyoruz. Açıktır ki bu muhalefet de klasik “sağ/sol” şemasına göre anlaşılamaz.

2. SSCB ile Komintern arasındaki ilişkinin yeterli ve tümünü açıklayıcı belirleyicisi olarak sık sık ileri sürülen bir ikinci etmen de SSCB’nin *dış politikasıdır*.

Bu ögenin Komintern politikasında önemli bir rol oynadığı doğrudur, ama 1928’e kadar doğrudan doğruya ve dolaysız bir rol değildi bu. SSCB’nin dış politikası hem SSCB’de, hem de yabancı komünist partilerinde (aynı derecede olmasa da) egemen olan tek bir genel çizginin (yani ekonomizm, kitle çizgisi yokluğu ve proleter enternasyonalizminin terki) zorunlu halkası yoluyla Komintern politikasını belirlemeye başladı. *Bunun belirgin kanıtını tek büyük “istisna” verir (o da 1928’den sonra olmuştur):* Yani Çin: Burada, Mao’nun Çin Komünist Partisi’ne verdiği çizgi sayesinde halka kopmuş ve,

bağ bir daha yeniden kurulmamış, bu da bilindiği gibi Çin Devrimi'ni kurtarmıştı.³

Üstelik, 1928'den sonra bile, genel politik çizgi, SSCB ile Komintern arasındaki ilişkinin halkası olarak önemini korudu:

a. SSCB'nin dış politikasının önemini ve anlamını kavramayı kolaylaştırdı: "tek proleter devlet olan SSCB'nin savunulması", ya da "bir büyük güç olarak SSCB'nin politikası".

b. Komintern politikasının çok zaman SSCB "çıkarları"na karşı gibi, dış politikasının alabileceği yönden bağımsız gibi görünmesi anlamında, önemli "yanlışlıklar" biçimini alan bir dizi çelişkiyi açıklamamıza imkân verdi.

Bunun çok açıklayıcı ama basit bir örneği aşağıda: 1928'de, özellikle Almanya'ya ilişkin olarak, "sosyal-faşizm" çizgisi için sık sık sunulan açıklama, Alman büyük sermayesinin SSCB ile bir "uzlaşma" politikasından yana olmasıdır; bu politika Rapallo Anlaşması'nda von Seekt tarafından başlatılmış, bu anlaşma Avrupa'da Sovyet dış politikasının bütününe damgasını vurmuş, Alman sosyal-demokrasisi ise İngiliz-Fransız ve hattâ Amerikan emperyalizmiyle açık ittifaka girerek "anti-Rus" bir politika benimseme eğilimi göstermişti. Bu olgular aslında tamamen doğrudur. Böylece, 1928 dönüşünden sonra Stalin'in başlıca savaşını, istekleri Rapallo Anlaşması'yla güvence altına alınan Alman büyük sermayesini temsil eden Hitler'e karşı değil de, Avrupa sosyal-demokrasisine ve özellikle Alman sosyal-demokrasisine karşı yürüttüğü görülmektedir. Kaba çizgileriyle bu, Alman-Sovyet paktının yorumlarından biridir.

Ama bu açıklama temel bir noktayı gözden kaçırmaktadır. 1925'ten ve özellikle 1927'den sonra Stalin bir dizi bildirisinde Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesinin kaçınılmaz olarak SSCB'ye karşı savaşa yol açacağını pekâlâ bilincinde olduğunu göstermişti. Öyleyse, "sosyal-faşizm" çizgisinin Hitler'in ilerlemesini etkili biçimde durduracağına inanmak gi-

3 Politik çizgi halkasına değinmeyen yazarlar Çin ve Komintern/SSCB arasındaki bağın gerginliğini Çin'deki kıvılcıklarla Sovyetler arasındaki *haberleşme güçlükleriyle* açıklıyorlar.

bi anıtsal bir “yanlışlık” nereden kaynaklanmış olabilir? ⁴

3. SSCB ile Komintern arasındaki ilişkiyi belirlediği sık sık iddia edilen üçüncü etmen de Bolşevik Parti’nin iç politikasında *geçirdiği bir dizi kitlesel dönüş* ve bu dönüşlerin Komintern üzerindeki etkileridir.

Bunun çok büyük bir öneme sahip olduğu varsayılır. Ama o da birinci etmenle aynı engele çarpmaktadır: Ana görev dönüşün ardına geçebilmek, *gerçek* dönüşleri tesbit ederek bunların SSCB içindeki sınıf mücadelesiyle ilişkilerini görebilmektir. Zaten ötekiler gibi bu etmenin de 1928 öncesinde Komintern politikası üzerinde dolaysız, doğrudan doğruya bir etkisi yoktur. SSCB’de NEP dönemi yaşanırken, Komintern’in Dördüncü (1922-3) ve Beşinci (1924) Kongreleri ile Beşinci Plenum’u (1925) bununla nasıl açıklarız?

a. Bu çizgiyi göz önünde tuttuğumuz zaman, “içsel dönüşler”in gerçek, kesin anlamını yakalayabilir, aslında bu çizginin bir sonucu olduğu, sınıf mücadelesi ile ilişkilerini saptayabiliriz: 1928’den sonra bile bu dönüşlerin “sağ/sol” karakteri bulanıktı (Komintern dönüşlerinde olduğu gibi).

b. Bu çizgi yoluyla, SSCB içindeki dönüşlerle Komintern içindeki dönüşler arasındaki belirli açık çelişkiler açıklanır hale geliyor.

Örneğin birçok yazar Komintern’in 1928’deki sözde “ultra-sol” dönüşünü SSCB’de Stalin’in köylülüğü “kolektifleştirme” yoluyla başlattığı sözde “ultra-sol” dönüşü indirgeyerek açıklıyor. Bunları yukarıda özetlenen genel çizgiye ilişkin olarak ele aldığımızda, aslında “ultra-sol” nitelemelerinin de birtakım sorunlar yarattığını görüyoruz. Ama bunları bir yana bıraktığımız

4 En tanınmış yazar olarak, bu soruyu oldukça doğru biçimde ele alan Isaac Deutscher’i anıyorum: “Şunu söylemekle yetinelim ki, çöküşten sonra Alman solu arasında “Stalin olmasa Hitler olmazdı” sözü oldukça yaygınlaşmıştı. Bu söz ihtiyatla kabul edilmelidir. 1933’ten sonra başlarına gelen *Katzenjammer* içinde Alman solunun öncülerinden çoğu kendi başarısızlıklarını tevil etmek ve bunu Stalin’in kökü etkisiyle bağışlatmak eğilimindeydiler. Gene de, bu politikanın bilinçsiz olarak Hitler’in zaferine yaptığı katkının sorumluluğundan, Komintern politikasının esin kaynağı olan Stalin’in de kendi payını taşıması gerekir. (*Stalin*, Harmondsworth, 1966, s. 401) Deutscher’in açıklayamadığı şey bu “yanlışlar”ın “kökleri”dir.

zaman bile, bizim için doğrudan doğruya önemli olan şey, bu iki “dönüş” arasındaki belirgin çelişkinin genel çizgi göz önüne alınmadan açıklanamayacağıdır. SSCB’deki, 1929 sonrasına kadar pekiştirilmeyen politik dönüş de ilk Sovyet Beş Yıllık Planı tarafından ön-gerektirilmiş bir teze dayanıyordu. Buna göre, SSCB uzun bir tecrit dönemine mahkûmdu ve hattâ emperyalist ülkelerle bir savaşa bile sürüklenecektir; yani, Avrupa’da devrimin daha uzun bir süre için imkânsız olduğu kabul ediliyordu. Öte yandan, Komintern’deki *paralel dönüş*, 1929 buhranının tahminleri ve analizleriyle açıkça belirleniyor ve Komintern Avrupa’da devrimi kaçınılmaz ve yakın görüyordu - politikasını yönlendiren de bu değerlendirmeydi.⁵

Bu sözlerim yanlış yorumlanmamalı; genel politik çizginin SSCB ile Komintern arasındaki ilişkinin bir halkası olarak oynadığı temel rolü vurgularken, Komintern politikası üzerinde belirtilenen öteki etmenlerin etkisini inkâr etmeye ya da önemini azaltmaya çalışmıyorum. Bunu daha çok SSCB içindeki özgül rolünden ötürü vurguluyorum. Bu çizginin “SSCB’de olup bitenler” ile belirleyici bir ilişkisi vardır; sınıf mücadelesiyle ilişkisi bu “olaylar”ın gerçek anlamını görmemizi ve böylece bağlantılarını açıklamamızı sağlar.

Böylelikle ikinci ve en önemli soruya geliyoruz. Ekonomizm, kitle çizgisi yokluğu ve proleter enternasyonalizmin terki, SSCB’nin kendi içinde kesin olarak neye tekabül ediyor? *Nedenleri nelerdir? Sonuçları nelerdir?*

1. Tamamen idealist bir tarih görüşümüz yoksa, olayları sadece “yanlışlar” ve “sapmalar” şeklinde görmekle yetinemeyiz. Şüphesiz ki bu çizgi somut “yanlışlar”a yol açmıştır. “Yanlış”ı bütünüyle öznel bir şey sanmak yanlıştır: Bu çizgi yanlıştı (basit bir yanlışlık veya sapma değil), yani kendinden doğan somut yanlışları yönlendiriyordu.

2. Bunun sadece bir “bürokratik kast” elinden çıkma bir çiz-

5 Bu konudaki muazzam literatürü tartışmaktan kaçınmak için sadece birkaç örnekle yetindim. Söz konusu olayla ilgili olarak (1928’deki iki dönüş), Deutscher şunları söylüyordu: “Stalin’in iki politik çizgisi arasında yadsınamaz bir ilişki vardı - Rusya’da izlediği çizgi ile Komintern’de esinlendirdiği çizgi arasında (a.g.e., s. 400). Deutscher doğal olarak bu “çelişki”yi açıklayamıyor.

gi olduğu da söylenemez. Şüphesiz bu ögenin de –başlangıçta ve belirli bir süre boyunca– oynadığı özgül bir rol vardı. Ama hem SSCB’nin iç politikasını, hem de dünya komünist hareketini yönlendiren çizginin herhangi türden bir bürokrasiyle açıklanması mümkün değildir. Troçki de bunu sezmiş olmalı, çünkü “bürokrasi” nosyonuna gelince durakladı ve bu politikayı yönlendiren genel çizgiyi aydınlatmaya hiç girişmedi. Kendi görüşleriyle tutarlı olarak, “bürokratik zigzaglar” kavramıyla yetindi.

3. “İkinci aşama”nın tamamen yanlış bir kavramını kullanarak çizgiyi bu aşamaya indirgeme çabası da yanlıştır.

Şöyle açıklayalım: Mao Marksist-Leninist teori ve pratiğe *yeni ve belirleyici önemde* ögeler kattı. Bu yeni ögelerin temel ilkini, emperyalizmin şimdiki dönemi ve dünya çapında sınıf mücadelesi üzerindeki etkileri, ikinci olarak da, Çin Devrimi’nin tarihî deneyimidir. Onun için şu aşağıdaki noktalar aydınlanıncaya kadar”üçüncü aşama” karamını tam olarak tanımlama imkânı yoktur:

a. Emperyalizmin çağdaş döneminin özelliklerinin ve Çin Devrimi’nin *evrensel* yanlarının ve her ikisinin özellikle emperyalist metropol ülkeleri ilgilendiren yanlarının açığa çıkarılması;

b. “Birinci aşama” ve “ikinci aşama”nın anlamının kesinlikle açıklanması; çünkü ancak bu şekilde “üçüncü aşama”yı belirleme umudumuz olabilir.

Sadece ikinci noktayı ele alacağım, çünkü bizim için dolaysız önemi var ve “ikinci aşama”nın bana bütünüyle yanlış görünen bir kavramını çürütmek istiyorum. Bugün “ikinci aşama”dan genellikle anlaşılan şey, SSCB ve Komintern’de olup biten her şeyin, Çin Devrimi ve Mao düşüncesinin tarihî deneyinden yoksun bulunan bir aşamanın *zorunlu sonucu* olduğudur.

Tamamen evrimci ve kaderci bir “aşamalar” öğretisi olan bu kavram çerçevesinde, “Stalin sorusu” sorulamaz. Buna göre, SSCB’nin ve Komintern’in genel politik çizgisi *başından sonuna kadar* ikinci aşamanın kaçınılmaz sonucudur ve böylece “Lenin” ile “Stalin” aynı birime *aynı statü* ile girerler. “*Lenin-Stalin*”, süreklilikleri içinde, “ikinci aşama”nm “zorunlu sı-

nırları” içinde elde edilmiş “olumlu kazanımlar”ı temsil ederler. SSCB’nin 1917’den Kruşçev’e kadarki genel çizgisinde “Stalin’in yanlışları” dışında hiçbir özsel kesinti yoktur. “Stalin’in yanlışları” da, bir “zorunlu aşama”da doğrudan doğruya öznel şeyler ya da sadece amaç ve yön yanlışları olarak yorumlanır.

Ama bu ilkel düzeyde bile düzmece bir açıklamadır bu ve bundan kurtulmadıkça “üçüncü aşama” sorusu aydınlatılamaz. Lenin’in düşüncesi ve politikası olmak anlamında Leninizm kendisi şüphesiz hem içinde yer aldığı “dönem”le, hem de Mao’nun düşüncesi ve politikasına ilişkin olarak sınırlandırılmıştır. Bu kitapta bu sınırlara değindik ve yeniden değineceğiz. Aynı sınırlamalar Stalin için de geçerlidir.

Ama bu açıdan bakıldığında, hem SSCB, hem de Komintern içindeki süreçte önemli ayrılıklar olduğu da doğrudur: Bunları “Lenin”le “Stalin” arasındaki *mesafe* olarak şemalaştırabiliriz (oysa şüphesiz bir taneden fazla “Stalin” vardı). Bu durumda Lenin’in yaşadığı dönemle sınırlı olduğunu (Stalin de benzer şekilde sınırlı olmak üzere) söylemek bir şeydir. Ama Bolşevik Parti’ye ve Komintern’e gittikçe daha fazla egemen olan ekonomizm, kitle çizgisi yokluğu ve proleter enternasyonalizminin terkinin, ikinci aşamanın “zorunlu olarak sınırlı Leninizm”i *arttı* Stalin’in yanlışları ile eşitlemek başka bir şeydir, dahası, düpedüz yanlıştır da.

Üstelik bu mantık “üçüncü aşama” sorusunu bütünüyle saptırır. Üçüncü aşamanın bağlamı ve anlamı yukarıdaki kavrayışa göre mi (Stalin’i “ikinci aşama”nın “zorunlu olarak sınırlı Leninizm”i içinde açıklamak), yoksa benim savunduğum ilkelere göre mi tanımlayacağımıza bağlı olarak, tamamen değişir. Basit bir örnek verebilirim: Mao’nun “politikanın emrediciliği” ilkesini “üçüncü aşama”nın özgül bir karakteristiği olarak görmemiz için bunu Stalin’e ve onun başıboş ekonomizmine bağlamamız ve Stalin’i de yanlış bir biçimde Lenin’le özümlememiz gerekir. Oysa olaya Lenin açısından bakınca, bunu “üçüncü aşama”nın özgül bir karakteristiği saymak tamamen anlamsızlaşır, çünkü Lenin, Stalin’in aksine, bunu her zaman savunmuş ve uygulamıştır.

Burada bizi ilgilendiren sorunla hesaplaşmaya girmeden önce bu sorunun sorulması gerekiyordu. Eleştirdiğim yorum, bizi ilgilendiren dönemde “SSCB’de olup bitenler” konusunda bir analize girmeyi imkânsızlaştırıyordu, çünkü bu analizin Çin Devrimi’nin tarihî deneyimine ve Mao’nun geliştirdiği ilkelere dayandırılması gerekiyordu. Eğer, bu yoruma göre, Lenin ile Stalin arasında herhangi bir temel kesinti olmadıysa, bunun nedeni bu görüşün SSCB’de Stalin ölünceye kadar sınıf mücadelesindeki güçlerin evriminde herhangi bir temel değişiklik olmadığını varsaymasıdır. Minerva nasıl Jupiter’in başından eksiksiz çıkıvermişse, “Sovyet burjuvazisi” de Kruşçev’in gelişyle birlikte ortaya çıkıvermiştir. Bu yorum yanlışlığı çok daha ciddi, çünkü SSCB’de yer alan ölümüne sınıf mücadelesini herhangi bir şekilde dönemlere ayırmamıza izin vermiyor.

Ben de böyle bir dönemlendirmeye burada girişmeyeceğim, ama bu konuda iki şey söylemeliyim. Amacım, SSCB’de egemen olan genel çizgi ele alınmadıkça, SSCB ve Komintern ile ikisi arasındaki ilişkinin, SSCB’deki sınıf mücadelesine ilişkin olarak kavranamayacağını göstermektir.

Bu dönem boyunca SSCB’de “iki yol” arasında *amansız bir mücadele* vardı (yani kapitalist ve sosyalist yollar: Bu ikisinin alternatifi yoktur). *İki çizgi arasında* değil, *iki yol arasında* diyorum, çünkü SSCB’de ve Komintern’de “iki çizgi yoktu ve çeşitli muhalefetler son analizde (eşitsiz derecelerde olmakla birlikte) aynı resmî çizgi zemini üzerinde yer almışlardı.⁶ Çelişik bir süreç sonucunda, “Sovyet burjuvazisi” yeni bir biçimde yeniden oluştu ve devlet iktidarını ele geçirdi. “Sovyet burjuvazisi”ni yeniden oluşturmanın bu süreci Stalin zamanında da son hızla geliyordu (söz konusu burjuvazinin sınıf mücadelesi üzerindeki ağır etkisi de aynı zamanda gelişti).

“Sovyet burjuvazisi”nin yeniden oluşumu SSCB’de bir dizi *tarihî koşula* bağlıdır. Yeniden oluşumunun başlıca araçları nelerdi? İşçi sınıfını ve Bolşevik Parti politikasını nasıl etkiledi?

6 Bunu söylemek, Troçki’ninki dahil olmak üzere çeşitli muhalefetlerin çizginin somut görünüşleri üstüne yaptıkları “eleştiri”lerin sınıfsal anlamı olmadığı demek değildir: Özellikle de örtük olarak içerdikleri aynı temel çizginin farklı gerçekleşme biçimlerinde böyle bir anlam vardı.

Çin deneyiminin ışığında, işçi sınıfı partisinin politik çizgisinin bu yeniden oluşuma yol hazırladığını biliyoruz. Belki en önemli etkiler devlet aygıtları ve ideolojik aygıtlarla ilgilidir. Bu aygıtlar eski burjuvazinin sığınaklarıdır (burjuvazi başlangıçta ekonomik yerini *görece* kaybeder) ve yeni bir biçimde kendini yeniden oluşturduğu müstahkem mevkiilerdir. “Bürokratik deformasyon” da doğal olarak bu süreçte rol oynadı; bir kere, devlet burjuvazisinin çekirdeğini oluşturmak için gerekli koşuldu. Ama aygıtlar karşısındaki bu politika *kendisi daha geniş etkileri olan bir genel çizgi tarafından yönlendirilmektedir: Yani ekonomizm, kitle çizgisi yokluğu (bunu burjuva pratikleri üretir) ve bu ikisinin sonucu olan proleter enternasyonalizminin terki.*⁷

Böylece bu genel çizgi ne basit bir yanlış ne de sıradan bir rastlantı idi; SSCB’deki sınıf mücadelesine bağlıydı. Özünde, burjuva ideolojisinin geçiş süreci boyunca direncinden kaynaklanıyordu. Böyle bir direnç mümkün olabildi çünkü bir toplumsal güç olarak devlet aygıtlarına sığınan burjuvazi olayları etkilemeye devam etti ve kendi sürekli etkisi de bir dizi tarihî etmenden ötürüydü: Burada, Bolşevik Parti’nin kalbinde “Sovyet burjuvazisi”nin büyüyen varlığını görmek son derece önemlidir. Bundan sonra çizgi, “Sovyet burjuvazisi”ni yeni bir biçime girmiş bir toplumsal güç olarak yeniden oluşturan sürecin başlangıcına imkân veren temel “kopma” noktasına geldi.

Ama aynı zamanda çizgi, SSCB’deki sınıf mücadelesinde, “Sovyet burjuvazisi”nin yeniden oluşma sürecinin ve artan ağırlığının başlıca sonuçlarından biri olarak görünmektedir. Böylece çizgi, “SSCB’de olup bitenler” arasında özel rolünü oynamakla birlikte oradaki, burjuvazi ile proletarya arasındaki mücadeleden türedi.

Süreç boyunca SSCB ile Komintern ilişkisinin bu özsel düğümünü oluşturan bu çizgiyi şimdi daha iyi anlayabiliriz: SSCB’deki sınıf mücadelesine bağlı olan bu çizgi SSCB’nin Komintern üzerindeki etkisinin daha somutlaştırılmasına imkân verir.

7 Özellikle de Bolşevik Parti’de proleter demokrasinin yokluğu ve önderlerin politikayı bir polis operasyonu olarak kavramaları ne basit “yanlışlar” ne de “ilk nedenler”dir; çizginin sonuçlarıdır.

Aynı zamanda, “SSCB’de olup bitenler” ve Komintern’deki süreç arasındaki uyumsuzluk ve eşitsizlikler de daha iyi açıklanabilir. Aslında SSCB’nin kendi içindeki sürecin iki görünümü, yani (1) başlıca ve egemen görünüm olan, sınıf mücadelesinin adımları ve (2) çizginin somut evrimi, birbirlerine ilişkin olarak eşitsiz geliştiler. Bu eşitsizlik, SSCB’deki sınıf mücadelesinin dönüşlerinde ve aynı çizgiyle bağlı olduğu için “SSCB’de olup bitenler”le ilişkili olan Komintern’deki dönüşlerde görülen uyumsuzluklara ya zemin hazırlamış ya da bunları bizzat yaratmıştır. Bu uyumsuzluklar ya kronolojikti (Komintern sürecinin SSCB sürecini izlemiş veya öncelemiş olması ölçüsünde) ya da “SSCB’de olup bitenler” ile Komintern süreci arasındaki “çelişkiler” biçimini almıştır.

Bütün bunlar Bolşevik Parti içindeki mücadelelerin, SSCB içinde parti politikasının ve SSCB’nin dış politikasının Komintern politikası üstüne gittikçe artan bir ağırlığı olmadığı anlamına gelmez. Ama bu durumda da *sorun başka yere kayıyor*. Aşağıdaki sorular çevresinde eklemlenmedikçe, bu “etmenler” ciddi bir dönemleştirme için gerekli anlamlılıktan yoksun kalır. SSCB’de burjuvazi ile proletarya arasındaki mücadelenin adımları nelerdi ve Sovyet devletinin sınıf özelliğinin bu bakımdan değişim süreci neydi? Şüphesiz böyle bir ad altında kimliği belirlenemeyen bu “Sovyet burjuvazisi”ne verilen “tavizler” sürecindeki adımlar nelerdi? Hangi andan sonra “Sovyet burjuvazisi” bir toplumsal güç rolünü yüklenerek kendini etkili bir toplumsal sınıf halinde biçimlenirdi? Bu çelişik sürecin hangi anlarında çelişkinin baş görünümü haline geldi? Politik hegemonyasını ne zaman ve nasıl kurdu?

Şimdiye kadar SSCB’nin sınıf mücadelesini bağlantı kuran zincir olarak ele alan ve yukarıda betimlenen çizgiyi kullanarak bu çeşitli etmenleri SSCB’deki sınıf mücadelesinin adımlarına bağlayan bir tarihi yazılmadı. Bu türden ayrıntılı ve kesin sonuçlar veren bir açıklama yapılmıyaya kadar Komintern’i daha kesinlikli bir biçimde dönemlerine ayırmak mümkün değildir.⁸ Sözünü et-

8 Bettelheim’in SSCB üstüne yeni çalışmaları bu dönemleştirmeyi önemli ölçüde aydınlatıyor.

tiğim sorular çerçevesinde, *daha Stalin zamanında bazı temel değişiklikler olduğu açıktır*: 1928 -sonrası kolektifleştirmesi, 1936'da "bütün halkın devleti"nin ilanı, Bolşevik Parti ile Kızıl Ordu'nun bütün eski kadrolarının fiziksel anlamda tasfiyesi.

Sonuç olarak özetlemek gerekirse, SSCB ve Komintern içinde gittikçe egemen olan çizgi Komintern'in dönemlerini ayırmamızı görece kolaylaştırıyor ve böyle bir dönemleştirme SSCB tarihi açısından da yararlı olabilir. Örneğin, Komintern'in Altıncı (1928) ve Yedinci (1935) Kongrelerinin saat rakkası modeline göre (sol oportünizm/sağ oportünizm) açıklanamayacağını gördük, ama ikisi arasında basit bir süreklilik de yok. Bu durum köylülüğe karşı Sovyet politikasının da bir bütün olarak basit, içsel bir "ultra-sol" dönüş olmadığı görüşünü güçlendiriyor. Ama SSCB'deki sınıf mücadelesi döneminde Sovyet burjuvazisini kapsayan gerçek süreç kesin olarak saptanmadan, bu sorunla ilgili olarak Komintern konusunda da daha derin bir analiz yapmak mümkün değil. SSCB'deki olay proletarya ile yoksul köylülerin kulaklara karşı yürüttüğü basit bir mücadeleden ibaret değildi.

Son bir örnek vereceğim: SSCB'deki devletin sınıf yapısını bu açıdan dönemleştirmedikçe, Sovyet dış politikasının yönünü ve Komintern politikası üstündeki kesin rolünü de kararlaştıramayız. Sovyet devletinin sınıf yapısı proleter kaldıkça, Komintern'de giderek egemen olan "SSCB'nin savunulması" sloganı, zorunlu olarak (tekrar ediyorum: *Zorunlu olarak*) enternasyonalizmin terki ve Komintern'in, Sovyet dış politikasının çıkarlarına mekanik bir şekilde boyun eğmesi anlamına *gelmiyordu*. Ama bu örnekte de, Komintern'de olanlar, SSCB'de gerçekten olanların önemli bir göstergesi sayılabilir.⁹

9 Bu kitapta genel çizginin bu görünümü –proleter enternasyonalizminin giderek terk edilmesi– ayrıca tartışılmadı. Nedeni, bu durumun Komintern içinde "ulusal ve sömürgeci sorular" üzerine tezler ve somut politikalar çerçevesinde ortaya çıkmasıdır. Bunlar, bu metnin kapsamına girmeyen sorulardır.

5.

Faşizm ve Küçük Burjuvazi

Faşizm, faşist parti, faşist devlet ve küçük burjuvazi arasındaki ilişki küçük burjuvaziyi genel olarak incelemenin ideal zeminidir. Burada, küçük burjuvazi hakkında bazı ön açıklamalar gerekiyor.

BİRİNCİ BÖLÜM
KÜÇÜK BURJUVAZİNİN SINIF YAPISI
VE KÜÇÜK BURJUVA İDEOLOJİSİ İLE İLGİLİ
ÖN AÇIKLAMA

Küçük Burjuvazinin sınıf tanımlaması Marksist toplumsal sınıflar teorisinin düğüm noktası görünümündedir. Marksist teoriye göre böyle bir tanımlama, ekonomist bir toplumsal sınıflar görüşünün tersine, bir üretim tarzı içinde herhangi bir sınıfın belirlenmesinde ve toplumsal formasyon içinde yerinin tesbit edilmesinde, üretim ilişkileri ölçütünün tek başına yeterli olmadığını açıkça göstermektedir. İdeolojik veya siyasal ilişkilere başvurulmasına mutlak gereklilik vardır. Bunu başka bir yerde, bir toplumsal formasyonda toplumsal güç oluşturma yeteneğinde ve öbürlerinden ayrı bir sınıfın, ancak üretim ilişkileri içindeki yerinin siyasal ve ideolojik düzeyde “anamlı etkilerle”¹ yansıma bulması hali, formasyondaki yerinin tesbit edilebileceğini ifade etmeye çalışmışım. Dış görünüşlere rağmen; Marx, Engels ve Lenin’in ve çok açık bir şekilde Mao’nun tavırları sürekli bu olmuştur.

Kırsal küçük burjuvazi sorunu geçici olarak bir yana bırakı-

1 Poulantzas, *Pouvoir Politique et Classes Sociales*, 1968, s. 57-109. Öte yandan, bu eserde, “katıksız” bir üretim tarzında bile toplumsal sınıfların belirlenmesinin iktisat, politika ve ideolojiyi nasıl işe karıştırdığını da göstermişim. Bu konudaki düşünceler, belirli noktalarda düzeltmelerle birlikte, *Les Classes sociales dans le capitalisme aujourd’hui*, adlı kitabımdan aktarılıp, geliştirilmiştir. Ed. du Seuil, 1974.

lırsa, küçük burjuvazi sınıfı içinde, üretim sürecindeki yerleri ilk bakışta birbirinin aynı olmayan iki ana grup ayırt edilebilir. Bu iki ana gruba karşılık, yine de tek bir küçük burjuva sınıfından söz edilebilmesi, üretim ilişkilerindeki bu iki farklı konunun siyasal ve ideolojik düzeyde, aynı etkilere sahip olmasındandır. Bu durum küçük burjuvaziye, özellikle siyasal ve ideolojik ilişkilerde bir bütün haline getirir.

İktisadi düzeyde küçük burjuvazi teriminden, en başta küçük üretim ve küçük mülkiyet anlaşılmaktadır: İşte Marx, Engels ve Lenin'in öncelikle sözünü ettiği "geleneksel" küçük burjuvazi budur.

a. *Küçük Üretim*: Burada, aynı kişinin, hem üretim araçlarının sahipliğini, tasarrufunu kendinde tuttuğu, hem de doğrudan işçilik yaptığı zanaatkârlık biçimleri veya küçük aile işletmeleri kastedilmektedir. Bu üretim biçimlerinde hiç ücretli işçi çalıştırmamaları veya ancak zaman zaman çalıştırmaları ölçüsünde, kelimenin tam anlamıyla, iktisadî sömürü yoktur. İşgücü, en başta, bu tür küçük işletmenin gerçek sahibi ve onun aile üyelerince sağlanmakta, karşılığı ücret şeklinde ödenmektedir. Bu küçük üretim, kârını, kendi ürettiği malların satışından ve artık-değerin toplam bölüşümüne katılarak sağlar. Fakat doğrudan doğruya artık-emeğe el koymaz.

b. *Küçük Mülkiyet*: Burada, esas olarak, mal sahibinin ailesinin yardımını aldığı, işgücünü kendinin sağladığı ve ancak ara sıra ücretli işçi çalıştırdığı, sermayenin dolaşım alanındaki küçük ticaret söz konusudur.

Şu halde, geleneksel küçük burjuvazinin bu iki ana grubu için, iktisadî düzeydeki ortak konumlarının doğrudan doğruya ücretli emek sömürmemelerine dayandığı söylenebilir. Böyle bir küçük burjuvazi, "saf" kapitalist üretim tarzına (sermaye-ücretli emek) ait değildir. Böyle bir küçük burjuvazinin kapitalist toplumdaki varlığı aşağıdaki etmenlere bağlıdır:

a. Bu toplumda, birçok üretim tarzının bir arada bulunması. Bunlar arasında, feodal üretim tarzı veya bu üretim tarzının belirli bazı "öğelerinin"² varlığı;

2 Bu konuda, yukarıda, s. 141 vd. bakınız.

b. Böyle bir toplumda, feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçiş şekli olan basit *meta üretimi* biçiminin varoluşu.

Dolayısıyla, bu tip bir küçük burjuvazinin varlığı, aynı şekilde, feodalizmden kapitalizme geçişin aldığı somut tarihî biçimlere bağlıdır: Örneğin, Fransa'da, küçük üretim ve küçük mülkiyetin ısrarlı varlığı, feodalizmden kapitalizme geçişin büründüğü *siyasal biçimler* nedeniyle (burjuvazi, aristokrasiye karşı küçük burjuvazinin desteğine dayanıyordu). Marx ve Engels'in kapitalist bir yapıda, yıkıma doğru gitme ve saf dışı olma eğilimi üzerinde önemle durdukları; Lenin'in, "*geçiş sınıfı*" diye nitelendirdiği küçük burjuvazi budur. Kapitalist üretim tarzının egemenliğinin yerleşmesi ve genişleyen gelişimiyle, bu sınıf, ya küçük bir oranda ve çeşitli yollardan burjuvazi ile bütünleşmeye, ya da kitlesel olarak "*proleterleşmeye*" mahkûmdur.

Bununla birlikte, iktisadî alanda bu iki gruptan tamamen farklı bir konumu olan, bazı başka gruplar da küçük burjuvazi olarak nitelenmektedirler. Bunlar, daha önce Lenin'in önemine işaret ettiği "*yeni*" küçük burjuvazi olarak tanımlanabilir. Bu kategorinin yeniliği, birincisinin (küçük üretim ve küçük mülkiyet kategorisi) tersine, kapitalist üretim tarzının genişleyen gelişimi ve tekelci kapitalizm aşamasına geçişinin, bunun yıkımını değil, serpilip gelişmesini koşullandırdığı anlamındadır. Bu, *üretken olmayan ücretlilerin* durumudur.

Burada, "*üretken olmayan işçiler*" diye incelenen karmaşık soruna girmemek amacıyla, işletmelerin "*teknik kadroları*" – "*bilim ileticiler*" – sorunu bir tarafa bırakılabilir. Kısaca, Marx'a göre, ve bu kez tamamen açıklıkla, hiçbir bakımdan, üretici işçi olarak, yani, kapitalist üretim tarzında doğrudan doğruya meta ve artık-değer üreten işçiler olarak, nitelenemeyen ücretli işçilerin en önemli kesimleri üzerinde durulabilir.³

Bu durum, en başta, *sermayenin dolaşımı* alanında çalışan veya artık-değerin *gerçekleşmesine* katkıda bulunan ücretli işçiler için geçerlidir. Sigortalar, ticaret, bankalar, satış büroları, rek-

3 Bu konuda, Marx, *Le Capital*, Ed. sociales C-II, s. 184; C-IV, s. 117; C-III, s. 302 vd.

lam şirketleri vb. çalışma ücretli işçilerle, aynı zamanda “hizmetler” sektörü görevlileri. Bundan sonra *devlet memurları* ve devletin çeşitli aygıtlarındaki memurlar (yani kamu hizmetlileri, ama şüphesiz devletleştirilmiş fabrikaların işçileri bunun dışındadır), kısacası, görevi, devletin işleri dolayısıyla, artık-değer üretimi koşullarının *yeniden-üretimini* sağlamak olan (üreten olmayan) ücretliler gelir. Bu emekçiler artık-değer üretmezler. Bunlar da işgüçlerini satarlar. Bunların da ücretleri işgüçlerinin yeniden-üretim fiyatıyla belirlenir. Fakat bunların sömürülmesi, artık-değerin üretilmesi ile değil, doğrudan doğruya artık-emeğe el konulması yoluyla olmaktadır.⁴

Bu iki kesim, bir yanda küçük üretim ve küçük mülkiyet, öte yanda verimsiz ücretli emekçiler, ekonomik düzeyde, bütünüyle birbirinden ayrı yerler tutmaktadırlar. Bu iki kesimin bu düzeyde tek ortak yönü, ne burjuvaziye, ne de proletaryaya dahil olmak gibi olumsuz bir özelliğe sahip olmalarıdır. Bu olumsuz ölçüt, ekonomik düzeydeki yer konusunda herhangi bir ortaklık veya yatkınlık sağlamaya yetmez. Bu ölçüt ancak siyasal düzeyde geçerlilik kazanır.

Fakat, bu iki kesim, ekonomik düzeydeki farklı konumlarının, ideolojik ve siyasal düzeyde genel olarak aynı etkilere sahip olması ölçüsünde, *aynı sınıfın*, “küçük burjuvazinin” kesimleri olarak ele alınabilirler. Ideolojik ve siyasal düzeylerde, benzer etkilerinin özdeşliğini ortaya koymaya yarayacak geçerli ölçütler; birinci durumda, küçük üretim ve özellikle bu sonuncusuna bağımlı olan *küçük mülkiyettir*; ikinci durumda, *doğrudan doğruya üretimde değil*, “*ücretin*” “*yasal*” biçimi *altında yaşanan bir sömürüdür*.

İdeolojik düzeyde, söz konusu etkilerin özdeşliğinin tesbitinden önce, ünlü “küçük burjuva ideolojisinden” kısaca söz etmek gerekir.

4 1928’de *Die Internationale*’de yayımlanan bir istatistiğe göre, AKP *proletaryaya* “alt kademede çalışan” 3 milyon ücretliyi ve 1.5 milyon kamu görevlisini dahil etmektedir (Aktaran W. Reich, *Massen psychologie des Faschismus*, 2. baskı, s. 23). Şu halde bu “proletarya” partisi sürprizlere hazır olmalıydı. Burada da gayet iyi görüldüğü üzere, AKP’nin “ultra-solculuğu”, “ücretliler sınıfı” mitosuna kapılmaktan kendini koruyamamıştır.

İdeoloji ve sınıfsal siyasal konum arasındaki sıkı ilişki göz önüne alındığında, kapitalist bir toplumsal formasyonda, sınıf ideolojisi anlamında, siyasal bakımdan birbirine taban tabana karşıt yalnız iki temel sınıfın, burjuvazi ve proletaryanın ideolojileri vardır. Yani burada, özel tutarlılığa ve göreceli sistematikliğe sahip bütünler olarak, yalnız, egemen burjuva ideolojisi ve işçi sınıfına bağlı ideoloji vardır.

Yine de, gerçek bir “küçük-burjuva” ideolojik alt-bütünden söz edilebilir. Bu alt-bütün, küçük burjuvazinin kendi özgül sınıf durumu ile ilgili, kendine özgü özlemleri üzerinde, burjuva (egemen) ideolojisinin etkisiyle oluşmaktadır. Küçük burjuvazi, kendi özlemlerine çevirip-uydurduğu burjuva ideolojisine, kendi sınıf durumuyla ilgili, özgül ideolojik “öğeler” de katar. Fakat dahası var: Kapitalist bir toplumda, aynı zamanda, bir de işçi sınıfına ait ideoloji vardır. Lenin’in de belirttiği gibi, egemen ideolojinin kendisi de, ifade biçimlerinde, bu işçi ideolojisine ait “öğeleri” içerir. Küçük burjuvazinin karışık sınıf durumu nedeniyle, küçük-burjuva ideolojik alt-bütünü de, egemen ideolojiden daha da fazla olmak üzere, işçi ideolojisinden “alıntıları”; Saptırılmış ve küçük burjuvaziye özgü özlemlere uydu-
rulmuş şekilde içinde taşır.

Bu kitapta, “küçük-burjuva ideolojisi” kastedildiği zaman, yanlış anlamalardan sakınmak için bütün bu noktaların göz önünde tutulması gerekir.

Böylece, küçük burjuva ideolojisindeki bu çelişik etmenlerin birbiriyle bağdaşma biçimlerinin, burjuva ideolojisinin işlevinin ve etkileme biçimlerinin, küçük burjuvaziye özgü ideolojik “öğelerin” yer ve işlevlerinin, işçi sınıfına bağlı ideolojiden yapılan “alıntıların” işlevlerinin ve biçimlerinin, küçük burjuva ideolojisinin kaypak ve kararsız niteliğinden dolayı, küçük burjuvazinin konjonktür içindeki yerine bağlı oldukları belirtilebilir.

Şimdi bir kez daha, sözü edilen iki büyük küçük-burjuva bütünü-
nün iktisadî alanda işgal ettikleri farklı konumların etkile-
rinin, ideolojik düzeydeki özdeşliği sorununa dönelim: Burada kaçınılmaz olarak şematik kalınacaktır.

Küçük üretim, küçük mülkiyet durumunda, bu kategori, ekonomik düzeyde hem burjuvaziye –mülkiyet– hem de proletaryaya –küçük mülk sahibi bizzat doğrudan emekçidir– yaklaşmaktadır. Hem burjuvaziye –burjuvazi tarafından ekonomik bakımdan gittikçe ezilmektedir– hem de proleterleşme korkusu ve küçük mülkiyete aşırı bağlılığı yüzünden proletaryaya karşıdır. Bu durum çoğu kez, ideolojik düzeyde aşağıdaki sonuçları doğurmaktadır:

a. “Aşırı zenginliğe, “büyük servetlere” karşı bir statükocu *anti-kapitalizm*: Fakat her şeyden önce *statüko*, çünkü bu kategori mülkiyetine çok bağlıdır ve proleterleşmekten korkmaktadır. Bu durum, çoğu kez, eşitlikçi özlemlerle, tekellere karşı “fırsat eşitliğine” doğru geriye dönme özlemleri ile birleşmektedir: Bir taraftan gerçek bir rekabet özlemi, öbür yandan seçimlerde eşitçilik özlemi. Bu küçük burjuvazi, sistem değişmeden değişiklikler olsun ister. Böylece, burada, siyasal iktidarın yapısının köklü bir şekilde değişimine taraftar olmaksızın, bu iktidarın “paylaşılmasına katılma” özlemi de ortaya çıkmaktadır.

b. Toplumun devrimci değişimi yerine, “merdiven” *mitosuna* bağlı bir ideolojik görünüm. Aşağıdan proleterleşme korkusu, yukarıdan burjuvazinin çekiciliği. Küçük burjuvazi, “daha iyiler” ve “daha yeteneklilerin” bireysel yükselmesi ile burjuvazi olmayı özler. Bunun görünümü, çoğu kez, toplum değişmeksizin, seçkinlerin yenilenmesi, “rolünü yerine getirmeyen” burjuvazinin küçük burjuvazi ile değiştirilmesi vb. ile ilgili “elitist” bir biçim almaktadır.

c. Lenin’in söz etmiş olduğu “*İktidar fetişizmi*” görünümü: Ekonomik *tecrit edilmişliği* nedeniyle (bu aynı zamanda “küçük burjuva bireyciliğini” de doğurmaktadır), burjuvazi ve proletaryaya iktisadî yaklaşma ve karşıtlık durumu sonucu küçük burjuvazi sınıflar-üstü, “tarafsız” devlete inanmaktadır. Bu tarafsız devletin kendisine yukarıdan “rahmet etmesini”; kısaca, gerileyişini durdurmasını beklemektedir. Bundan da öteye: Bu durum, çoğu kez, bir “devlet tapınmasına” yol açmaktadır. Küçük burjuva bu durumda kendini burjuvazi ve işçi sınıfı arasında “tarafsız” bir sınıf gibi görerek, tarafsızlı-

ğının kendininkine benzediği devletle kendini özdeşleştirmek-
te ve dolayısıyla kendini, “kendi” devleti olacak olan devletin
direği saymaktadır. Marx’ın dediği gibi, tüm toplumun küçük
burjuvalaşmasını istemesi anlamında, toplumsal “hakemliğe”
sıvanmaktadır.

Sömürüyü üretimde değil, fakat esas olarak ücretin hukukî
–dolayısıyla geniş ölçüde “aldatıcı”– biçiminde yaşayan, üret-
ken olmayan ücretli emekçilerin “ekonomik” durumu da ben-
zer ideolojik sonuçlara sahiptir.

a. *Anti-kapitalist statükoculuk* görünümü; bu kategoride, ger-
çek sömürü, esas olarak ücretin biçiminde yaşandığından dolayı
gizli olduğu için, gelirlerin (ücretler) devlet tarafından yeniden
dağıtımı ile bir “toplumsal adalet” özlemektedir. “Aşırı zengin-
liğe” karşı söylevler, özellikle vergi sisteminin işleyişine karşı
çıkma şeklini almaktadırlar. “Eşitçi” görünüm “gelirlerin” eşit-
lenmesi şeklini almakta ve burada da çoğu kez bir “parlamen-
ter ikiye bölünme” birleşmektedir. Proleterleşme korkusu, fakat,
özellikle ücret düzeyinde yaşanan güvensizlik nedeniyle, toplu-
mun devrimci değişimi korkusu. Üretimde çalışmayan emek-
çilerin ücretlerini etkileyebilecek bir devrim korkusu: Bu kişi-
ler, çoğu kez, üretim mekanizmalarının ve sömürde, üretim
araçlarının mülkiyetinin işlevinin bilincinde değildirler. Zaten
bu durum, bu kesimde, sendikal mücadelenin büründüğü özel
korporatist biçimlerde de kendini gösterir.

b. *Anti-kapitalist statükoculuk* görünümü; bu kategoride, gi-
bi, bu kesimin geçici niteliğine bağlı değildir; fakat, kapitalist
bir toplumda, bu kategorinin en yüksek toplumsal değişkenlik
ölçütü ile (hem yükselen ve hem de daha az fazla alçalan) etki-
lenmesine bağlıdır. Her ne kadar bu bütün, bütün olarak, geçi-
ci değilse de, her şey, üyeleri, hayat koşulları nedeniyle (kuşak-
lar boyunca) sanki “geçiciymişler” gibi gelişmektedir.⁵ Bu üç-

5 1964’te yapılmış bir INSEE araştırmasında verilen, kuşaklara göre toplumsal hareketlilik sayıları “*Etudes et conjonctures*, sayı 2, 1967), beyaz yakalı işçile-
rin oğullarının yalnız % 39.7’sinin böyle yaptığını, burjuva ve serbest meslek-
ten ailelerde ise oranın daha yüksek olduğunu gösteriyor. Beyaz yakalı işçile-
rin oğullarının % 38’i kol işçisi olmuş, % 28’i ise idari ya da serbest meslek dal-
larına geçmiş.

retli emekçiler bütününün, işgücü olarak beceri kazanmasını sağlayan bir yüksek öğrenimden geçmeleri ölçüsünde, bu ideolojik eğilim birtakım özel biçimler almaktadır. Burada, “kültürün demokratik tarafsızlığı” ideolojisi ve “tarafsız” okul ve üniversite aygıtının ilerleme ve “en iyilerin” burjuvazinin düzeyine erişmesi yolu olarak kabul edilmesi söz konusudur.

c. *Iktidar fetişizminin* ideolojik görünümü. Üretimde “kolektif işçi” işlevi görmeyen biri olarak burada da, küçük mülkiyet durumunda büründüğü biçimde değil, bir ücretlinin tecrit edilmişliği ve rekabeti şeklinde ortaya çıkan olgu, yine (“küçük burjuva bireyciliğine” de yer veren) tecrit edilmişliktir. Bu, ticaret sektörünün yoğunlaşmasının sona erdirmedeği bir tecrit halidir. Sınırlar-üstü tarafsız devlete inanış, ve “toplumsal Sezarizm” şekline bürünen devlet tapınması: Kuvvetli bir devletin “adaletine” inanış.

Buna bir de, devlet aygıtının idarenin bir kısmını oluşturan ücretliler kesimine özgü ideolojik görünümü eklemek gerek. Devlet aygıtları kurum olarak, kendi iç ideolojilerini ortaya koyarlar ve bu ücretliler, bu ideolojinin özellikle etkisi altındadırlar: Sınıflar-üstü, tarafsız devletin ideolojik görünümü, devlet aygıtlarının iç ideolojilerinin temel ögesi olması nedeniyle, burada özellikle önemli rol oynar. Bu durumda, bürokratism ve hiyerarşik bağımlılığın desteği ile, devlet ve devletin “üst makamları” ile kendini özdeşleştirme durumu ve devlet tapınması, öteki durumlardan daha fazla burada gözlenir.

Küçük burjuvaziyi oluşturan kesimlerin farklı “ekonomik” yerlerinin sonuçlarındaki bu ortaklık, aynı şekilde, siyasal düzeyde de göze çarpmaktadır. Bunları birbirine bağlayan ortak olumsuz ölçüt işte burada rol oynar: Bu kesimler, ne burjuvazinin, ne de proletaryanın, yani siyasal çıkarları sonuna kadar taban tabana karşıt olan iki ana sınıftan hiçbirinin parçası değildirler. Bu demektir ki, sınıf savaşı alanında, küçük burjuvaziyi oluşturan bu çeşitli kesimler, “kendilerine özgü” uzun süreli siyasal çıkarlara sahip olamazlar. Tecrit edilmişlikleri ve ideolojik yakınlıkları ile birlikte bu ölçüt, siyasal planda genel olarak aşağıdaki ortak sonuçları doğurmaktadır.

a. Özgöl bir parti halinde siyasal örgütlenme konusunda çok önemli güçlükler.

b. Küçük burjuvaziyi oluşturan kesimler için çoğu kez, bu örgütlenme *kendi* siyasal “temsilcileri” olarak görülen, ve örgütleyici bir rol oynadığı kabul edilen devletin çeşitli aygıtlarından geçmektedir. Küçük burjuvazi çoğu kez, devlete destek bir sınıf oluşturmaktadır. Burjuvazi ile olan ittifakı doğrudan olmayıp, burjuvazinin çıkarlarına karşı ve kendi çıkarlarına uygun gördüğü devlet biçimlerine destek yoluyla gerçekleşmektedir.

c. İdeolojik-siyasal etkilerin bu ortaklığı, her şeyden önce “düzenli” diyebileceğimiz toplumsal koşullarda işlev görür. Bu iki bütün, seçimle ilgili düşleri nedeniyle, çoğu kez “demokratik-cumhuriyetçi düzenin” şu ünlü “halim-selim” temel direklerini oluşturmaktadırlar. Fakat etkilerin bu ortaklığı bunalım durumunda da işlev görmektedir. Bu iki bütünün var olan düzene karşı başkaldırıları tamamen birbirini andıran biçimler almaktadır.

d. Bu kesimlerin siyasal değişkenlik ortak özelliği: Bunlar pek çok kez, ve konjonktüre göre, ya burjuvaziye doğru, ya da işçi sınıfına doğru kaymaktadırlar.

Görölüyor ki, iktisadî düzeyde farklı konumlarına rağmen, bu konumların ideolojik ve siyasal ilişkiler düzeyindeki etkilerinin ortaklığı nedeniyle, bu bütünleri, aynı sınıfın, küçük burjuvazinin kesimleri olarak niteleyebiliriz. Burada bazı açıklamalara gerek var:

1. Bu bütünlerin aynı sınıfa bağlı, ekonomik alandaki yerlerinin farklılığının bu yüzden geçerliliğini kaybettiği yargısına yol açmamalıdır. *Küçük burjuvazi de bizzat sınıf fraksiyonlarına bölünmektedir.* Bu durum daha da ileri gidebilir: Örneğin, eğer, ve genel kural olarak, küçük burjuvazi, belirli bir konjonktürde, bütün halinde ortak bir siyasal tarza sahip olsa bile –faşizmler durumunda özellikle böyle olmuştur– fraksiyonları arasında uyumsuzluklar ortaya çıkması da muhtemeldir.

Bu uyumsuzluklar, fraksiyonlardan birinin bir tarafa, öbürünün başka bir tarafa kaymasına bile neden olur. “Düzenli” sınıf

savaşı koşullarında veya işçi sınıfının savunma durumu ile birlikte giden keskin siyasal bunalım koşullarında –faşizmler durumu– böyle ortak bir siyasal tavrın geniş ölçüde egemen olduğu pratikte gözlemlenmektedir. Uyumsuzluklar özellikle devrimci konjonktürlerde veya 1919 ve 1921 arasında Almanya ve İtalya’da olduğu gibi, işçi sınıfının saldırıya geçtiği siyasal bunalım dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Başka durumlarda, küçük burjuvazi bir *toplumsal* güç olarak işlev gördüğünde, iki grup genellikle ortak politik tavır alıyor.⁶

2. Küçük burjuvazinin uzun süre kendine özgü bir sınıf tavrına sahip olmaması, hiçbir zaman *gerçek bir toplumsal güç oluşturamayacağı anlamına gelmez*: Faşizmin de dahil olduğu ve tamamen belirli konjonktürlere tekabül eden durumlarda olduğu gibi, küçük burjuvazi, zaman içerisinde ve sonuçta, ister burjuvazinin, ister işçi sınıfının işine yarasın, *görece özerk bir biçimde ve özgül bir siyasal ağırlıkla siyasal sahnede* toplumsal bir güç olarak yer alır.

Sorun önemlidir: Gerçekte, Komintern’in faşizm olayını gereği gibi tanıyamamasının nedenlerinden biri, küçük burjuvazinin etkin bir şekilde, gerçek bir toplumsal güç işlevi görebileceğini kabul etmemesidir. Çünkü, Komintern faşizmle küçük burjuvazi arasındaki ilişkiyi çabucak kavramıştır. Fakat, küçük burjuvaziye, büyük sermayenin basit “artçı” gücü olarak görmekteydi (faşist parti = sermayenin satılmış “ajanı”).

Faşizm = küçük burjuvazi ilişkisini doğru şekilde kavrayanlar, yalnızca Gramsci ve Troçki olmuştur.⁷ Bunların görüş-

6 Daha kuvvetli anlamda bir “geçiş” grubu olan “geleneksel” küçük burjuvazi “normal” konjonktürlerde yeni küçük burjuvaziye oranla daha fazla aşırı sağ hareketlere yakınlık duymakta: Örneğin, ABD’de McCarthyilik ve Fransa’da Poujadizm (Bkz. W. Kornhauser, *The Politics of Mass Society*, 1965, s. 201 vd. Küçük burjuvazi içindeki politik bölünmeler şüphesiz sözü edilen “ekonomik” bölünmelerle özdeş değildir.

7 Faşizmin tamamen büyük sermayenin çıkarlarını temsil ettiği konusunda ısrar eden Troçki, şöyle yazmaktadır: “Faşizm, temelde küçük burjuva akımlarının programıdır. Bu özelliğin büyük bir önemi –daha doğrusu belirleyici bir önemi– yoksa da, küçük burjuva halk kitlelerinin kendi kaderlerini belirleme hakkı, tüm burjuva toplumunun kaderini etkiler” (Troçki, *Yazılar*, C-III, s. 270). Aynı şekilde Gramsci, faşizmin “sermayenin ve toprak sahiplerinin hizmetkârı” olduğunda ısrar etmektedir ve bunun yanı sıra faşizmin “küçük

leri ise, sonradan Komintern tarafından yadsınmış ve küçük burjuvaziyi "üçüncü güç" sayan, yani uzun süre kendine özgü bir sınıf tavrına sahip bir güç sayan ve faşizmi "küçük burjuvazinin diktatörlüğü" olarak gören yanlış anlayışa yol açmış olan sosyal-demokrat görüşle bir tutulmuştur.⁸

3. En son olarak, küçük burjuvazi sınıfının oluşmasında, ideolojinin rolünü görelim. İktisadi konumları (fraksiyonlardan biri için "geçici" konum, öteki için ücretlilik) ve bunun ortaya çıkardığı tecrit edilmişlik yüzünden birtakım düşlere özellikle yatkın durumdaki küçük burjuvazinin çeşitli "fraksiyonları" için ideolojinin "birleştirici" rolü yanında, ideoloji küçük burjuvazi sınıfında belirleyici bir rol oynamaktadır: *Küçük burjuvazi, kendi harcını oluşturan ideolojiden, kelimenin tam anlamıyla beslenmektedir.* Özellikle faşizm durumunda, bu sınıf, faşizmin başlıca "iktisadî" kurbanlarından biri olmuştur: Elindekiler sonuna kadar alınmış olduğu halde, yine de ideolojik nedenlerle, faşizmi kitle halinde sonuna kadar tek destekleyen o olmuştur. Bu durum Komintern'in bu ko-

burjuvazinin en son siyasal cisimleşmesi" olduğuna *en başta* (1921'de) işaret etmektedir.

- 8 Aslında, daha Haziran 1923'teki Komintern yürütme organı Plenumunda faşizm konusunda açılan tartışma çerçevesinde, faşizm ve küçük burjuvazi ilişkisi vurgulanmıştı. Fakat bu küçük burjuvazi, büyük sermayenin basit bir "kuyrukçuğu" olarak görülmekteydi. Bu Plenum, AKP'nin 18 Mayıs 1923 tarihli *Rote Fahne*'de yayımlanan bir kararını kendine mal etmektedir. Bu karara göre, faşizm iki kanada bölünecektir: "Doğrudan doğruya sermayeye satılmışlar kanadı" ve birinci kanat tarafından aldatılmış olan "milliyetçi küçük burjuvalar kanadı". Yine bu dönemde Radek ve Clara Zetkin'in analizleri de aynı doğrultudadır. Fakat giderek ve özellikle 1928'deki VI. Kongre'den sonra, faşizm ve küçük burjuvazi ilişkisi, özellikle sosyal-demokrat bir görüş olan üçüncü güç görüşü ile mücadele için söz konusu edilmekte ve bu görüş Troçki'nin analizleri ile karıştırılmaktadır. Bu nedenle, Wilhelm Pieck, Komintern'in XIII. Plenum'unda (1933) "Avusturya sol sosyal-demokrasisi ... faşist diktatörlüğü, küçük burjuvazinin diktatörlüğü yaptı. Troçki, faşist diktatörlüğü, küçük burjuvazinin karşı-devrimi olarak nitelemektedir," der. (*Der Fascismus in Deutschland, a.g.e.*). Öbür taraftan bu tavrı, VII. Kongre'de de değişmez. Aslında bu kongrede "salt" faşizm ve "en gerici" ve tekelci sermaye ilişkisi vurgulandı. Örneğin, bkz. bizzat Togliatti'nin *Lezioni sul fascismo*, 1934'teki kendi tavrı. Togliatti, faşizm konusunda, VI. Kongre'ye sunduğu raporda, raporun Bordiga tarafından budanmasına rağmen, Gramsci'nin tavrını izliyordu.

nudaki yanılığının önemini göstermektedir. Komintern kendi “iç çelişkileri” nedeniyle veya küçük burjuva kitlelerin, faşizmin, kendi çıkarlarına zarar getirdiğini görmelerinden sonra, ondan yüz çevirmeleri sonucunda, faşizmin yakında çökmesini beklemekteydi.

İKİNCİ BÖLÜM

GENEL ÖNERMELER

Yeniden faşizm ve küçük burjuvazi arasındaki ilişkiler sorunu-
na, şimdye kadar izlenen plan çerçevesinde dönebiliriz.

1. TEKELCİ KAPİTALİZM VE KÜÇÜK BURJUVAZİ; KÜÇÜK BURJUVAZİNİN İKTİSADİ DURUMU

Faşistleşme süreci, küçük burjuvazinin tümünü saran bir iktisadî bunalıma denk düşer. Bu olgu küçük burjuvazi için önemlidir: İtalya'da olduğu gibi, Almanya'da da bu ülkeleri saran iktisadî bunalım, özellikle küçük burjuvaziye etkilemiştir. Bununla birlikte, faşizmin iktidara gelmesinden önce, bu bunalımın çözülmeye başlaması ölçüsünde, sorunun en önemli yanı, faşizme denk düşen tekelci kapitalizmin egemenliğine doğru geçiş döneminde-
dir. Bu dönem faşizme denk düşer. Faşistleşme süreci arasında, sermayenin yoğunlaşma sürecinin hızlanması, küçük üretim ve küçük mülkiyetin ekonomik varlığını doğrudan doğruya tehdit eder. Ücretlilere gelince, tekelci burjuvazinin egemenliğine geçiş evresi, bu dönemlere özgü düşük istihdam ve işsizlikle birlikte, bunların sayısının aniden ve önemli ölçüde kabarmasına yol açar.¹

1 Bu adımda, Marx'ın belirttiği, ticarî ücretlerin *görece düşürülmesi* yönündeki eğitim aslında gerçekleşmiştir. "Kelimenin kesin anlamıyla, ticaret sektö-

2. SİYASAL BUNALIM: BİR TOPLUMSAL GÜÇ OLARAK KÜÇÜK BURJUVAZİ, FAŞİST PARTİLER

Faşistleşme süreci ve faşizm, küçük burjuvazinin siyasal bunalım durumuna ve faşist partilerin desteği ile gerçek bir toplumsal güç haline gelmesine denk düşer.

Küçük burjuvazinin bu bunalımı, öbür sınıflarla birlikte, küçük burjuvaziyi de etkileyen öteki etmenlerden başka, Almanya ve İtalya'da egemen sınıfların hegemonya bunalımı tarafından doğrudan doğruya belirlenmiştir. Gerçekten, "ara sınıf" küçük burjuvazi, kapitalist toplumların temel güçlerini saran önemli bir bunalımdan her zaman etkilenir. Genel kural olarak, egemen sınıfların bunalımı küçük burjuvaziyi dolaysız biçimde etkiler. Stabilizasyondan önce ve burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki açık bunalımın ilk döneminde, küçük burjuvazinin büyük bir kesimi açıkça işçi sınıfı tarafını tutar. Küçük burjuvazinin iki kesimi arasında kesin bir ayırım yapılmamakla birlikte, bu kesimin esas olarak ücretliler kesimi olduğu söylenebilir.

Ne var ki, bir yandan işçi sınıfının yenilgisi sonunda, öte yandan küçük burjuvazi konusunda komünist partilerin üzerinde anlaştıkları kesin bir politikanın yokluğu yüzünden durum evre evre değişir. Küçük burjuvazinin daha önce işçi sınıfını tutan kesimi, stabilizasyon döneminde, sosyal-demokrasie bağlanır gibidir.

ründeki ücretli, öteki ücretlilerden daha çok para alır, emekleri vasıflı diye sınıflandırılan ve ortalama emeğin üzerinde olanlar arasında yer alır. Ama kapitalist üretim tarzının ilerlemesiyle bu ücret ortalama emeğe göre de düşmeye başlar. Bu bir bakıma bürodaki işbölümüne bağlıdır... İkinci olarak, kapitalist üretim tarzının öğretim yöntemlerini vb. pratik amaçlara daha fazla yöneltmesiyle orantılı olarak, ticarî pratikler için gerekli yetiştirme, bilgi vb. bilimin ve kamu eğitiminin ilerlemesiyle gittikçe daha hızlı, daha kolay, daha evrensel ve ucuz bir şekilde yeniden üretilmeye başlar" (*Kapital*, c. III s. 295.) Faşistleşme sürecinde sorunun önemli yanı, yalnız bu "iktisadi" süreçte değil, küçük burjuvazinin kendine özgü ideolojisi veri alındığında, aynı zamanda sürecin *ideolojik yargılarından*dır: Küçük burjuvazi, *burjuvazi statüsüne geçme umudunu* "normal" dönemlerdekinden daha fazla yitirmiştir. Bu konuda, bkz. H. Lasswell, aşağıda dipnot 2'de verilen makalesindeki çözümler.

Fakat her şey burada bitmez. Küçük burjuvazi, çıkarlarını korumayı başaramayan sosyal-demokrasiden düş kırıklığına uğrar. Sosyal-demokrasiden yüz çeviren küçük burjuvazi, faşistleşme sürecinin başlangıcında, egemen sınıf ve fraksiyonların hegemonya yetersizliği ve hegemonya istikrarsızlığı (burjuva partilerinin temsil bunalımı) ile karşı karşıya gelir. Küçük burjuvazinin kendi öz partisini kurma yeteneksizliği nedeniyle, hepsi de iktidar blokunun sınıf çıkarlarına bağlı olan bu partiler, küçük burjuvazinin “temsil edilmişlerdir”.

Oysa bu partiler, iktidar blokunu oluşturan kendi sınıf ve fraksiyonlarından kopmakta idiler. *Bu durum, bu partilerle küçük burjuvazi arasındaki temsil bağına da doğrudan etkiler*: Bundan böyle, küçük burjuvazi, artık bu partilerin eş-dost parlamenterlerden başka bir şey olmadığını fark eder. Bu partilerin, küçük burjuvazi dışındaki sınıflarla olan bağları gereği, sahip oldukları siyasal alandaki gerçek etkinliklerini kaybetmeleri, küçük burjuvaziye bunlardan yüz çevirtir. Yol faşist partilere açıktır.

Küçük burjuvazi bu kez, faşistleşme süreci içinde, faşist partilerin desteği ile toplumsal bir güç haline gelir.² Yine de burada durup, faşist partilerle küçük burjuvazi arasındaki *temsil* ilişkisi sorusunu cevaplandırmak için *temsil* teriminin iki anlamını birbirinden ayırmak gerekir. Birinci anlamında bu, bir siyasal partinin *gerçek sınıf çıkarları* ile olan bağına ifade eder. İkinci anlamında ise, esas olarak, bir siyasal partinin gerçek çıkarlarını temsil etmeyebileceği bir sınıfla, ideolojik ve örgütsel bağlarını ifade eder.

Faşist partiler ve küçük burjuvazi ilişkisi konusunda olayları daha da açık belirtmek, faşistleşme sürecinin ve faşizmin iktida-

2 Bu noktayla ilgili tartışma için bkz. T. Geiger, ‘Die Soziale Schichtung des deutschen Volkes’ in *Arbeiten zur Soziologie* 1962, s. 335; R. Bendix ve S.M. Lipset (der.), *Class, Status and Power*, 1956, s. 605 vd.; S.M. Lipset, *Der Faschismus... a.g.e.*; R. Dahrendorf, *Gesellschaft und Freiheit*, 1961, s. 260 vd.; W. Mills, *Power, Politics and People* ve burada ele aldığı Neumann, *Behemoth: Structure and Practice of National Socialism*; H. Laswell, “Psychology of Hitlerism”, *Political Quarterly*, no. 4, 1933 ve nihayet W. Reich’in daha önce belirtilen kitabı.

rının adımlarını ayırt etmek gerekir. Her şeyden önce ve temsil teriminin ikinci anlamında, faşist partiler, küçük burjuvazinin gerçekten temsilcisidirler. Bu partiler, kitle tabanı, taraftarları, militanları ve temsilcilerini esas olarak küçük burjuvazinin oluşturduğu, iyi örgütlenmiş kitle partileridirler. Üst ve ara tabakalarının sınıfsal kökeni küçük burjuvaziye dayanır. Küçük burjuvazi ile etkin örgütsel bağları, bu partileri, geleneksel olarak küçük burjuvaziyi temsil etmekte olan “burjuva” partilerinden ayırır. Buna bağlı olarak, faşist partiler, ideolojik açıdan tipik “küçük burjuva” partilerdir: Bu nitelikleri ile de küçük burjuvaziyi temsil etmekte olan öteki burjuva partilerinden ayrılırlar.

Temsil kelimesinin birinci anlamında, bu partilerin temsil ettikleri *gerçek çıkarlar* nelerdir? Kısa vadede küçük burjuvaziye özgü siyasal çıkarlardan söz edilebildiği ölçüde, faşist parti, faşistleşme sürecinin ilk evresinde bu çıkarların etkin temsilcisidir. Bu partilerin ilk programları, aslında, küçük burjuvazinin “istekleri kataloğu”ndan başka bir şey değildir, ve bu partiler küçük burjuva taleplerini etkin biçimde desteklerler. Fakat dönüşsüzlük noktasından sonra, dönemeç dönülmüştür: Faşist parti, bundan böyle bir bütün halinde burjuvazinin gerçek çıkarlarını temsil eder. Faşist parti, küçük burjuvazinin çıkarlarını hâlâ belirli ölçüde dikkate almaya devam ediyorsa da, stabilizasyon döneminde faşizmin bir kez iktidara gelmesi ile birlikte bu çıkarlar bütünüyle terk edilecektir.

Oysa, küçük burjuvazi, faşist partiler yoluyla siyaset sahnesinde toplumsal bir güç olarak yer alır: Açıkça burjuvazinin yänma geçen küçük burjuvazi, bu ittifak içinde *büyük sermayeye karşı görece özerk bir rol* oynar. Bu kez küçük burjuvazi, zamanında geleneksel burjuva partilerince temsil edildiğinde olduğu gibi, kayıtsız şartsız burjuvazinin “izinde” değildir. Büyük sermayenin başkaldıran küçük burjuvazisi ile bu ittifakı, böyle bir konjonktürde çok keskin çelişkileri içinde taşır. Bu ittifak gerçekte büyük sermaye ve küçük burjuva arasında, faşizmin tüm tarihine damgasını vuran ve etkileri faşizmle büyük sermaye arasındaki çelişkilerde kendini gösteren yoğun siyasal mücadeleye yansır.

Bu ittifak, başlangıçta, faşist parti yoluyla, bu partinin neyi temsil ettiğinin belirsizliği sayesinde kurulur: “Anti-kapitalist” olarak ortaya çıkan bu parti, giderek bütünüyle büyük sermayenin gerçek çıkarlarını temsil eder. Bu partinin devlet aygıtıyla bütünleşmesinden sonra, bu devlet ve küçük burjuvaziye özgü iktidar fetişizmi aracılığı ile ittifak yürür. Büyük sermaye/küçük burjuvazi ittifakı, dolaysız ve açıklanmış bir ittifak değildir: Küçük burjuvazinin, büyük sermayenin çıkarları ile olan bağlarını açığa vermeyen bir devlet biçimine dayanması olarak kendini gösterir. Bu bakımdan, faşizmin tarihî rolü, aralarındaki çelişkilerin iyice keskinleştiği bir konjonktürde, büyük sermaye ve küçük burjuvazi ittifakını gerçekleştirmek olmuştur.

Faşizm altında, küçük burjuvazinin yeri ve siyasal işlevi konuları, faşizm ve egemen sınıflar konusunda kaba çizgileri ile verilmiştir.

Faşizmin iktidardaki ilk döneminde küçük burjuvazi yönetici sınıf durumuna gelir. Stabilizasyon dönemi ile birlikte, küçük burjuvazi yalnızca devlet aygıtını elinde tutan sınıf durumuna çekilir. Bundan böyle küçük burjuvazinin toplumsal güç rolü, devlet aygıtı üzerindeki özel etkilerde kendini gösterir. Bunların aldığı özel biçimler, büyük burjuvazinin çıkarlarına denk düşmeleri ve faşizmin genel ideolojik işlevi ile değil, küçük burjuvazinin toplumsal güç işlevi ile açıklanabilir. Gerçekten, işçi sınıfından başka bir sınıfın toplumsal bir güç oluşturmamasının tek yolu “özel” bir parti olarak örgütlenmesi değildir.

3. IDEOLOJİK BUNALIM VE “FAŞİST IDEOLOJİ”: EMPERYALİST IDEOLOJİ VE KÜÇÜK BURJUVA IDEOLOJİSİ

Faşistleşme süreci, bu süreci geçirmekte olan toplumlardaki genel ideoloji bunalımı içinde, küçük burjuvaziye saran şiddetli bir ideoloji bunalımına denk düşer.

Alman ve İtalyan toplumlarında gözlenen bu genelleşmiş ideolojik bunalım, her şeyden önce, egemen ideolojinin bunalımıdır. “Küçük burjuva ideolojisi”, burjuva ideolojisinin eğilip bükülerek küçük burjuvazinin özlemlerine uydurulmasının

dan başka bir şey olmadığına göre, böyle bir bunalım, doğrudan doğruya küçük burjuvazinin ideoloji bunalımına yol açar. Bu durumun küçük burjuva başkaldırısı ile birleşmesinden şu sonuçlar ortaya çıkar:

a. Küçük burjuva ideolojisinin, belirli ve küçük burjuvaziye özgü, ve daha önce burjuva ideolojisi içinde bir çeşit sıkışık kalmış, küçük burjuvazinin özlemlerine cevap veren “öğeleri” tekrar canlılık kazanırlar ve açık biçimde öne çıkarlar;

b. “Anti-kapitalist” görünüm, burjuva ideolojisine örtük *karşıtlık* yoluyla öne çıkar;

c. İşçi sınıfının ideoloji bunalımının yardımıyla, bundan, git-tikçe daha sık ve yoğun hale gelen bölük pörçük “ödüncüler” alarak ideolojisine katar.

Faşizmin iktidara gelişiyle birlikte, açıkça paradoksal bir olguya tanık olunur: *Böyle bir değişime uğrayan küçük burjuva ideolojik alt-bütünü, bu toplumların iç bağlarını sağlamlaştırma-yı başararak, egemen burjuva ideolojisinin “yerini alır”*. Gerek işçi sınıfına, gerekse burjuvaziye karşı, daha önce egemen burjuva ideolojisinin oynamış olduğu işlevi, bundan böyle, ideolojik alt-bütün üstlenir.

Fakat burada bir noktanın belirtilmesine gerek var; çünkü çoğu kez, yerli yersiz, faşizmin “küçük burjuva ideolojisi”nden söz edilir. Gerçekte, burjuva ideolojisinin egemenliğinin yerine küçük burjuva ideolojik alt-bütününün geçmesi, burjuva ideolojisinin artık etkisiz kaldığı anlamına gelmez. Burjuva ideolojisi, egemen ideoloji içinde varlığını sürekli sürdürür. Değişmiş bile olsa, küçük burjuva ideolojik alt-bütünü, kelimenin tam anlamıyla kendine özgü bir ideolojiye sahip olmayan küçük burjuvazinin özlemlerinin eğilip bükülerek burjuva ideolojisine uydurulması olmaya devam eder. Öbür taraftan, küçük burjuvaziye özgü ideolojik “öğeler” bile, sonuçta burjuvazinin yararına çalışırlar. Böylece, burjuva ideolojisi baskınlığını dolaylı ve örtülü biçimlerde sürdürür. Zaten, “faşist ideoloji”nin özgül niteliği burada yatmaktadır: “Küçük burjuva ideolojisi”nin doğrudan egemenliği yoluyla, “emperyalist ideoloji”nin dolaylı egemenliği.

Çünkü, faşizm altında, aynı zamanda burjuva ideolojisinin kendi içinde büyük sermayenin *emperyalist ideolojisinin*, klasik liberal ideolojiye baskın çıktığı görülür. Emperyalist ideoloji, her ne kadar küçük burjuva ideolojisinin “olağan” biçimleri – sosyal adalet, seçim ilkeleri vb.– ile çelişir görünse de, *isyan halinde küçük burjuvazinin ideolojisinin aldığı biçimlere mükemmelen uyabilir*. Klasik liberal ideoloji için durum böyle değildir. İktidar fetişizminden güçlü devlete, saldırgan ve doruk noktasına ulaşmış milliyetçilikten devlet ve “şef” tapınmasına, anti-parlamentarizmden korporatizm ve otokratizme; bütün bunlar emperyalist ideolojinin ve isyan halindeki küçük burjuva ideolojisinin ortak özellikleridir. Bu ortak özellikler, esas olarak devletin işlevi çevresinde dönerler.

Bundan da öteye, emperyalist ideoloji, küçük burjuvazinin yeni fraksiyonunun sınıfsal durumuna bağlı ideolojik “öğelerle” açık biçimde uyuşur. Kapitalizmin gelişmesi gereği, sayıları kabarıklanan bu ücretliler fraksiyonu –buna teknisyenler ve kadrolar da dahildir– *teknokratik* ideoloji görünümüne, yani, kültürün tarafsızlığı görüşü ile bir arada, etkinlik ve *tarafsız teknik* tapınmasına karşı özellikle duyarlıdır. Oysa, emperyalist ideolojinin teknokratik yanı, en önemli yönlerinden biridir. Zaten faşizm, büyük sermaye ve yeni küçük burjuvazinin bu ortak ideolojik ögesini, verimlilik ve etkinliğe tapınmasına inanışı ile sonuna dek sömürür.

Faşist ideoloji diye ifade edilmiş olan şey, bu düşüncelerden hareket ederek anlatılabilir. Bu ideolojinin karakteristik özellikleri, büyük sermayenin çıkarlarına tamamen uygun düşmektedir. Böylece, faşist ideolojinin “burjuva yönü”, özünde emperyalist ideoloji ile aynı anlama gelmekteyse de, emperyalist ideolojinin burjuva ideolojisi zemininden doğması ölçüsünde, söz konusu toplumların egemen ideoloji “geleneginde” faşist ideolojinin “tohumlarını” bulmak mümkündür. Almanya ve İtalya’nın “ulusal kültür” geleneginde faşist ideoloji bir anlamda kök salmıştır. Fakat, öte yandan, hem küçük burjuvaziye özgü ideolojik öğeler ve hem de emperyalist ideolojinin bu küçük burjuvazilerin özlemlerine özel biçimde uydu-

rulması, bu iki ülkede faşist ideolojiyi egemenlikleri altına almışlardır.

Başka bir deyişle, bir yandan faşist ideolojinin emperyalist ideoloji ile ilişkili olmayan temel bir yönü yoktur, öte yandan, eğer bu yönler özellikle faşist ideoloji görünümünü almışsa, bu, adı geçen ideolojinin küçük burjuvazi ile olan ilişkisine dayanır. Ayrıca bu bize, faşist ideolojinin iç çelişkilerini unutturmamalıdır: Bu iç çelişkiler, büyük sermayenin çıkarları ile küçük burjuvazinin çıkarları arasındaki çelişkilerle dayanır.

Burada faşist ideolojinin genel çizgilerini, emperyalist ve küçük burjuva yönlerini göstererek belirtebiliriz. Fakat sistemli bir analize girmek söz konusu değildir. Aslında “faşist ideoloji”, işçi sınıfı ideolojisi ve burjuva ideolojisi ile aynı değerde bir araştırma konusu oluşturamaz. Daha çok (Togliatti'nin doğru bir biçimde işaret ettiği gibi) *çelişik ögelerin karmaşası* söz konusudur. Bu ögelerin birbirlerine eklenmeleri ancak pratikte görünümleri ve bir araya gelmeleri ile kavranabilir. Bu konu kitabın sonunda incelenecektir.³ Dolayısıyla burada, zorunlu olarak, faşist ideolojinin bazı temel yönlerini sırayla işaret etmekle yetinmek gerek.

Faşist ideolojinin iç çelişkilerinden söz etmeye başlarken, faşizmin, isyan halindeki küçük burjuvaziye özgü ideolojik öğeleri sömürdüğünü tekrar hatırlayalım. Küçük burjuva özlemlerinin “anti-kapitalist” görünümünün burada önemli bir yeri vardır.

3 Togliatti, “faşist ideolojinin bir dizi heterojen öge içerdiğini, ... geniş bir yığın hareketi yaratmak ve işçi kitleleri üzerinde bir diktatörlük kurmak yolundaki değişik mücadele akımlarının tümünü kaynaştırmaya (çabaladığını) ... faşist ideolojinin, bütün bu öğeleri birbirine bağlı tutmak için yaratılmış bir araç (olduğunu) ... (kendisinin) faşist ideolojiyi, sağlam yapı, tamamlanmış, homojen bir şey sayma eğilimine karşı (olduğunu)” ifade ediyordu. (*Lezioni sul fascismo, a.g.e., s. 15*) Öbür taraftan, güçlü anlamda siyasal ideolojik “faşist” eserlerin olmayışı rastlantı değildir. Oysa faşist ideoloji konusunda bibliyografya oldukça zengindir. Ayrıca, bazı konularda sakınımlar gerektirmelerine rağmen, bu konuda özellikle 1930-1939 Frankfurt Okulu'nun eserlerinden söz etmeye değer, bunlardan Marcusa, *Der Kampf gegen den Liberalismus in der totalitären Staatsauffassung*, ... Adorno, *Minima Moralia* vb... Mannheim'in analizleri de gözden ırak tutulmamalı.

“Aşırı zenginliğe” karşı çıkış; bu, özellikle klasik küçük burjuvazinin çıkarlarını çok açık biçimde zedeleyen büyük sermayenin fraksiyonlarına yöneliktir. Borç sermayesine, yani büyük sermayenin banka kesimine karşı çıkış; küçük ticareti ezen büyük mağazalar sistemi nedeniyle, ticarete yatırılan büyük sermayeye karşı çıkış. Bunun gibi, küçük üretimin değerli sloganı olan, özgür ve adil rekabeti bozan tekellere karşı çıkış; son olarak, bazı vergi biçimlerine karşı çıkışlar.

Fakat, faşist ideolojinin bünyesinde, emperyalist ideoloji ile küçük burjuva ideolojisi arasındaki bu çelişkilerin dışında, bu iki ideolojinin *uzlaşma noktalarına* da özellikle işaret etmek gerekir. Üstelik bu uzlaşım “anti-kapitalist” bir biçim altında kendini apaçık ortaya koyar:

Faşist ideolojinin *devlete tapınır görünümü* ve devlet dışında “birey bir hiçtir” şeklinde devlet tapınmasına verilen önem. Küçük burjuvazinin iktidar fetişizmine uygun düşen bu görünüm, tekelci kapitalizm aşamasında, büyük sermayenin, devletin müdahaleci rolüne bağlı çıkarlarını kapsar. Bu görünüm, isyan halindeki küçük burjuvazinin iktidar fetişizminin tipik ifadesi olan ünlü “şef tapınması” ve hiyerarşik otorite özleminde de sürer.

Hukuka karşı olma ve bu anlamda faşist ideolojinin “hakemliğe” tapınması: Yasa ve kural şefin buyruğudur. Bu yalnız küçük burjuvazinin şef tapınmasını dile getirmez, aynı zamanda, devletle olan ilişkisi nedeniyle kendi işini güçleştirir saydığı bir hukukî “mevzuata” karşı isyanıdır. Bu görünüm, büyük sermayenin çıkarlarına uygun düşer: Emperyalist ideoloji, burjuva ideolojisinin kendi içinde egemenlik alanının yerini değiştirerek, liberal burjuva ideolojisinde hukukî-siyasal *alanda* bulunmakta olan egemenlik alanını ekonomik-teknokratizm alanına kaydırır. Egemenlik alanının bu yer değiştirmesi, tekelci kapitalizm evresinde devletin, büyük sermaye yararına çok geniş müdahalelerde bulunmasını gizler.⁴ Fakat egemenliğin yer değiştirmesi olgusu, faşist ideolojinin hukuka karşı oluş görünümüne bağlı olarak, *ahlakî (moral) ideolojinin* yeniden ortaya

4 Bu konuda bkz. Poulantzas, *Pouvoir politique et Classes sociales*, s. 227 vd.

çıkması ve küçük burjuva ideolojisinin başta gelen dışavurumu olan “şef” ve “görev” temaları yoluyla gerçekleşir.

Faşist ideolojinin elitist görünümü, faşist ırkçılık anlayışına varır. Bu görünüm de burjuvazinin yerine göz diken küçük burjuvaziye özgüdür. Bu da, orta sermaye ve onun siyasal temsilcilerini siyasal alandan silmeye ve bunların hegemonyasına son vermeye çabalayan büyük sermayenin işini kolaylaştırır.

Yahudi düşmanı ırkçı görünüm; ırkçılığın derin analizine girmek şüphesiz burada söz konusu değil. Sadece, “zengin ve sömürücü Yahudi” simgesinin, küçük burjuva ideolojisinin mistikleşmiş anti-kapitalist görünümüne uyduğunu belirtelim. Bu görünüm büyük sermayeyi, yalnız küçük burjuva kitlelerin anti-kapitalizmini “Yahudiler” üzerine çektiği için değil, aynı zamanda büyük sermayenin sömürgeci ve yayılmacı çıkarlarına uygun düştüğü için de doyurucudur.

Milliyetçi görünüm; küçük burjuvazinin mistik bir “ulus” kavramına (“toprak” ve “kan” bağları) tapınması. Bu tapınma içinde küçük burjuvazi sınıf mücadelesini reddetmeye yönelir ve kendini “ulusun” temel direği olarak görür. Böyle bir milliyetçilik, emperyalist büyük burjuvazinin açık biçimde işine gelir.

Militarist görünüm; milliyetçi görünüm, otoriter ve hiyerarşik yönler ve isyan halindeki küçük burjuvazinin şef tapınması ile birleşmesi ve tüm bunların yayılmacı büyük sermayenin çıkarlarına uygun düşmesi. Buna bağlı olarak, küçük burjuvazinin ayaklandığı ve büyük sermayenin halk kitlelerine karşı baskısının arttığı dönemlerde ortaya çıkan “soyut” bir “şiddet” tapınma.

Kiliseye karşı olma görünümü; küçük burjuvazinin “ayrıcılıklara” karşı isyanında ifadesini bulan “laiklik” görünümü. Bu ülkelerde büyük toprak mülkiyeti ve orta sermaye ile Kilise arasındaki sıkı bağ dikkate alınırsa, bu görünüm de büyük sermayenin işine gelir.⁵

5 Aslında, şehir küçük burjuvazisi üzerinde dinin siyasal rolü, W. Reich'in ileri sürdüğünden çok daha azdır. W. Reich, *a.g.e.*, s. 188 vd. S.M. Lipset bunun böyle olduğunu gösterir. Bendix and Lipset, *Class Status and Power*, *a.g.e.*, s. 423.

Faşist ideolojinin “aileye” yüklediği özel ve önemli işlev; bu işlev Wilhelm Reich tarafından incelenmiştir. Ailenin bu işlevi, aile üretimi ve ekonomik bakımdan tecrit edilmişlikle, sınıf mücadelesinden korunmuş bir toplumsal sığınak arayışının simgelerin ve özelemleriyle etkilenmiş küçük burjuvaziye bağlıdır. Bu görünüm de, tekelci kapitalizm süreci geleneksel aile bağlarını çözme yolunda ilerlese bile, büyük sermayeyi tatmin etmektedir. Çünkü, bu görünüm, emperyalist ideolojiye özgü “otoriter hiyerarşi” eğilimine yardım ederek sınıf mücadelesi gerçeğini maskeler ve bu mücadelenin özünü boşaltır.

Eğitime verilen özel işlev; bu “gençlik” ve öğretim konuların da tamamen özgül bir anlayışla bir araya gelerek, gençliğin devlete bağlı bir kol halinde birleştirilmesini sağlar. Bu olgu, küçük burjuva ideolojisinin yeni küçük burjuvazinin “kuşaklar” anlayışına uygun düşer. Bu görünüm, tekelci kapitalizm için gerekli işgücünün oluşumunu ve niteliğini denetim altına almasına el verdiği ölçüde sermayeyi tatmin etmektedir.

Faşist ideolojinin cehalet taraftarlığı ve anti-entelektüel yönü; özelemlerinde onu düş kırıklığına uğrayan burjuva “ideologları” ve organik –Gramsci’nin kastettiği anlamda– “ideoloji görevlileri”ne karşı, küçük burjuvazinin kendiliğinden isyanının olağan sonucudur. Aslında, başka koşullarda okumuşluk mitosu nedeniyle kültüre karşı çok saygılı bir sınıf olan küçük burjuvazinin bu isyanı, çoğu kez bu biçimde “ideologlara” düşmanlık görünümünü almaktadır. Tam anlamıyla kendine özgü bir ideolojiye sahip olmayan küçük burjuvazi, genellikle, ona özgü “ideoloji görevlilerine” de sahip değildir. Burjuvaziye bağlı organik “ideoloji görevlilerine” karşı isyanı, “ideologlara karşı” genel bir isyan görünümüne bürünmektedir. Bu durum, emperyalist ideolojinin teknokratik yönüne uygun düşer.

Son olarak, kendi özel küçük burjuva yönünden korporatist görünümü; bu görünüm, küçük burjuvazinin korporasyonlar çağının geleneksel kesiminin geçmişe yönelik düşüne, fakat aynı zamanda yeni küçük burjuvazinin özelemlerine uygun düşmektedir. Küçük burjuvazi, bir bütün olarak, devletin devletleştirilmiş bu korporasyonlara kendi özel “katılmasının” dolaylı des-

teği ile tüm toplumsal güçleri “otoriter” bir biçimde birleştirerek, tüm toplumsal formasyonun orta direğini ve temel gücünü oluşturmak ister. Korporatist görünüm, sınıf mücadelesini özel bir biçimde bastırdığı ve orta sermayeyi büyük sermayeye bağımlı kıldığı için büyük sermayenin işine gelir.

4. FAŞİZM ALTINDA KÜÇÜK BURJUVAZİNİN GERÇEK DURUMU

Son olarak, faşizm altında küçük burjuvazinin gerçek iktisadi durumu ve faşizmin bu konudaki stratejisini inceleyelim.

Geleneksel ve yeni küçük burjuvazi, yoksul köylülükle birlikte, faşizmin başlıca iktisadi kurbanı olmuşlardır. Faşizmin büyük sermayeden yana siyaseti sonucu, küçük ticaret ve küçük üretim köklü bir darbe yemişlerdir. Ücretler konusundaki faşist siyasetten, en başta ve özellikle, ücretli memurların satın alma gücü zarar görür.

Fakat bu siyaset, adım adım uygulanır: Küçük burjuvazinin siyasal hayatta yönetici sınıf durumunda olduğu ilk adımda, faşizm, küçük burjuvazi yararına, egemen sınıflara zorla kabul ettirilen bir dizi uzlaşmaya katlanmaktadır.

Bundan sonra, yerleşmiş faşizm geleneksel küçük burjuvazinin köklü olarak yok edilmesine yol açmaz. Tekelci kapitalizm aşamasında karakteristik bir karşı-eğilim üzerinde özellikle durmak gerekir. Bir toplumsal formasyonda, tekelci kapitalizm egemenliğinin kökleşmesi, güçsüz bir küçük üretim ve küçük ticaret kesiminin *ayakta kalması ile pek çok nedenden dolayı bağdaşır*. Ücretlilere gelince, sorunun önemli bir yönünü de unutmamak gerekir: Gramsci'nin derinlemesine incelemesinin gösterdiği üzere, faşizm, devlet bürokrasisi aygıtının karakteristik bir şekilde genişlemesi ile küçük burjuva kitlelerin önemli bir kısmına iş sağlamıştır. Devlet aygıtının “faşist bürokrasi” diye ifade edilenle aşırı derecede şişirilmesi, küçük burjuvazinin faşist devlete sağlamış olduğu desteğin nedenlerinden biri olmuştur.⁶

6 Tabii, faşizmi “bürokrasi”ye dayanarak açıklama girişimleri de var: Örneğin, B. Rizzi, *La bureaucratisation du monde*, Paris, 1939.

Son olarak, yukarıda, faşizm ve burjuvazi ilişkisi konusunda kısaca değinilen son bir sorun var. Küçük burjuvazinin bir toplumsal güç ve yönetici sınıf olarak işlev gördüğü “diktatörlük” durumlarında, küçük burjuvazi üyelerinin, eski burjuvazinin yerini aldığı, görece fakat bazen de radikal bir *yerine geçme* süreci ile karşılaşmaktadır. *Devlet burjuvazisinin* gelişimine paralel olarak, bunlar, *yeni burjuva sınıfını oluşturmaktadırlar*. Bir yandan eski burjuvazinin mallarının kamulaştırılması ve büyük ölçüde millileştirilmelerle, öbür yandan devlet aygıtında egemen durumda olmaları nedeniyle “yüksek mevkilerdeki” küçük burjuvalar eski burjuvazinin yerini almayı başarırlar.

Oysa, özellikle faşizm durumunda, bu süreç önemli bir işlev görmez. Bu sayede küçük burjuva “yüksek mevkileri” ile burjuvazi arasında belirli bir bütünleşme gerçekleşmesine rağmen –*H. Goering Werke*’in kurulması ile Goering kliğinin klasik örneği–, bu bütünleşme esas olarak siyasal-ideolojik bağlar görünümüne bürünmüştür. Faşizm tarafından ekonominin “devletleştirilmesi” sürekli bir mitos olarak kalmış, ve hatta *savaş ekonomisi* durumunda bile, bu devletleştirme, büyük sermaye yararına bir ayarlamadan öteye hemen hemen gitmemiştir. Faşizm, çıkarlarını sürekli güven altında tuttuğu “geleneksel” büyük sermayenin varlığını tehdit etmemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALMANYA

Almanya'da, küçük üretim ve küçük ticaret, özellikle sermayenin yoğunlaşması nedeniyle önemli bir ekonomik bunalım geçirirler. Toplam nüfus içinde "bağımsız" üreticilerin ve tüccarların oranı 1907 ile 1925 arasında % 4.5; 1925-1933 arasında % 2'lik bir azalma gösterir. Bu, bütün olarak % 6-7 gibi önemli bir azalış demektir.¹ Bunun yanı sıra, büyük sermaye tarafından sömürülen (yalnız mülksüzleşme ve tam anlamıyla *proleterleşme* yoluyla olmamak üzere), fiyat dalgalanmaları, enflasyon ve 1929 bunalımıyla özellikle etkilenen bu küçük burjuvazi kesimi, "ekonomik bakımdan" nüfusun en fazla zarar gören kesimlerinden biri olmaktadır. Bu *yoksullaşma* sürecinde, zanaatkarlar ve tüccarlar gelirlerinin yarısına yakın bir bölümünü kaybederler.²

Yeni küçük burjuvaziye, yani ücretliler ve kamu görevlilerine gelince, 1907'de nüfusun % 12.6'sını temsil etmekteyken, 1925'te % 17'sini temsil eder duruma gelirler: 1925-1933 arasında bu oran, aynı dönemde işçi sınıfının toplam nüfusa oranı görece sabit kalırken, % 1.4 daha artar.³ Bu üretken olmayan üç-

1 G. Castellan, *a.g.e.*, s. 146.

2 *A.g.e.*, s. 178-9.

3 *A.g.e.*, s. 150.

retli emekliler kesimi öbür kesim kadar zarar görmemekle birlikte, satınalma gücü işçi sınıfınınmkinden daha fazla düşer.

Savaş sonrasında va faşistleşme sürecinde Almanya'da küçük burjuvazinin karşılaştığı siyasal bunalımı ele almadan önce, Alman küçük burjuvazisinin özelliklerinden birkaç kelime ile söz etmek gerekir.

Bismarck tarafından, toprak aristokrasisinin siyasal önderliğinde yürütülen “yukarıdan” devrim ve burjuvazinin hegemonya konusundaki işlevinin açık eksikliği, Alman küçük burjuvazisinin önemli bir işlevi olmasına yol açmıştır. “Almanya’da, 16. yüzyılın bir kalıntısı olan ve o zamandan beri çeşitli biçimlerde durmadan ortaya çıkan küçük burjuva sınıfı, var olan durumun gerçek toplumsal temelidir.”⁴ “Her toplumsal gövde içinde ve bütün modern devrimlerde önemli olan bu sınıf, yakın zamanlardaki mücadelelerde genellikle belirleyici bir rol oynamış olduğu Almanya’da daha da önemlidir.”⁵

Şüphesiz önemli, ama hangi işlevdir bu? Aslında, burjuvazi ve toprak aristokrasisi arasında sürekli saklanan siyasal çelişki karşısında, küçük burjuvazi, burjuvazi ile olan kendi çelişkisini açığa vurmaksızın, burjuvaziyi bu aristokrasiye karşı sürekli desteklemiştir. Fransa’dakinin tersine, Alman küçük burjuvazisi, burjuvaziye özgü bir ideolojinin yokluğu karşısında, Jakobin tipte bir ideolojiye kapalıdır ve sürekli en geride, yedekte kalır: Bu yüzden kitle halinde, “değişmiş” feodal ideolojinin etkisi altındadır. Faşizmden önce, küçük burjuvazi hiçbir zaman toplumsal bir güç oluşturmamıştı. Faşizmin iktidara gelişinden sonra, burjuvazinin küçük burjuvaziyi uyutması da bunu ifade etmektedir.

Savaş sonrasında, bu küçük burjuvazinin bir kesimi, değişik ölçülerde, işçi sınıfına taraf çıkar gözükmemektedir. Ücretlilerin ve kamu görevlilerinin büyük grevlere ve sokak gösterilerine açık açık katılmaları, sendikalara bağlanmaları, ve hatta seçimlerde sosyal-demokrasiyi, daha ender olarak da Komünist Partisi’ni desteklemeleri, özellikle Alman küçük burjuvazisinin

4 *Communist Manifesto*, Progress Publishers, s. 32.

5 F. Engels, *Germany, Revolution and Counter-Revolution*, Şikago, 1967, s. 128.

de bu durumun açık belirtileridir. 1923'te, Ruhr bölgesinin iş-gali sırasında pek çok küçük burjuva, en başta bazı ücretliler, komünizme kayarlar. Küçük burjuvazinin özellikle önemli olduğu bölgelerde, sendikalara katılma ve seçim sonuçlarının incelenmesi, küçük burjuvazinin bu kesiminin, stabilizasyon döneminde, sosyal-demokrasiyi desteklediğini göstermektedir. Bu kesim ancak faşistleşme sürecinin başlangıcı ile nasyonal-sosyalizme yönelecektir.

Şimdi Nasyonal-Sosyalist Parti ve küçük burjuva ilişkisine gelelim.⁶ Nasyonal-Sosyalist Parti'ye üye olma konusunda, 1930 ile 1934 arasında şu gelişme gözlenmektedir: Üyeler arasında, ücretlilerin yüzdesi, toplam nüfusa oranlarının (% 12 civarında) epeyce üzerinde, % 25.6'dan % 20.6'ya düşer. Memurların ve özellikle öğretmenlerin toplam nüfusa oranları % 5 olduğu halde, üyeler arasında % 8.3'ten % 13'e yükselir –1935'te % 29'a ulaşacaktır–. Toplam nüfus içindeki oranları % 9 olmasına rağmen, üyeler arasında zanaatkâr ve “bağımsız” tüccarların (küçük esnaf) oranı sürekli % 20 civarında kalır.

Aynı şekilde, Nasyonal-Sosyalist Parti'nin orta derecede sorumlularının ve üst kademe yöneticilerinin sınıfsal kökenleri de dikkate değer: Bunlardan % 37'si ücretli kökenlidir, bunun hemen ardından memurlar ve daha sonra da zanaatkâr ve tüccarlar gelir.⁷ 1930 seçimlerinde, Nasyonal-Sosyalist Parti'nin parlamentoda, aslen küçük ticaret ve zanaat kesiminden gelme 16 milletvekili, 25 ücretli emekçi, 13 öğretmen, 12 memur, 15 küçük burjuva kökenli parti görevlisi, 8 eski-subay, 12 orta köylü ve bundan başka bir din adamı ile bir eczacı (G. Stras-ser) bulunmaktadır.

Seçim sonuçları da ilginçtir: Nasyonal-Sosyalist Parti'yi açık bir şekilde ve bir bütün halinde destekleyen en başta küçük burjuvazidir. Özellikle belirtmek gerekir ki, nasyonal-sosyalizmin seçim başarıları arttıkça, Naziler yararına seçmenlerinin yalnızca % 40'ını kaybeden “muhafazakârlardan” ve Alman-

6 Bkz. K. Bracher, *The German Dictatorship*, s. 295.

7 H. Gerth, “Nazi Partisi: Önderliği ve bileşimi”, *Reader'in Bureaucracy* içinde, 1952, s. 100 vd.

milliyetçilerinden çok, *en başta* seçmenlerinin % 80'ini kaybedip gerileyenler, *küçük burjuvaziye hitap etmeye çalışan* merkezci “liberal” partiler (Katolik Zentrum dışında) olmuşlardır.⁸ Faşizm iktidarda iken bu durum hemen hemen değişmez. Nasional-Sosyalist Parti ve küçük burjuvazi ilişkileri, aynı şekilde, bu partinin dayandığı *örgütlenme biçimlerinde* açıkça gözlenmektedir.⁹

a. İlk bakışta, adamakıllı merkezîleşmiş bir partidir, sokak ve mahalle temeline göre örgütlenmiştir ve “önder ilkesi” her kademede yukarıdan aşağı uygulanır. Ama bu merkezîlik aslında *sektörleştirilmiştir* ve değişik parti aygıtları ile coğrafi sektörler uzun zaman büyük ölçüde özerk kalırlar. Parti uzun zaman iç mücadeleler ve çelişkilerle sarsıntı geçirir; burada yalnız ideolojik ve politik anlamda çelişik çıkarların temsil edilmesi değil, küçük burjuvazinin örgütlenmesinde yatan güçlükler de etkilidir. Son olarak bu üst kademelerle küçük burjuvazi arasındaki bir dizi temsil bağının kopmasına da işaret eder; böyle kopmalar, üst rütbelerle orta düzeyler arasında kopmalara da yol açar. Böylece giderek SS kolunun kurulmasına geçilir; SS kolu partiye egemen olur ve her iki anlamda da küçük burjuvazi ile temsil bağlarını koparan üst rütbelerin dolaysızca komutasındadır.

b. Partinin taban örgütleri meslekî temsile dayanır: Esnaflar, öğretmenler, büro çalışanları, doktorlar vb.

c. Yalnız iktidar mücadelesinin gereklerine göre değil, aynı zamanda ve belki özellikle Alman küçük burjuvazisinin ideolojisine uyarak, parti askeri bir biçimde örgütlenir.

d. Parti başından beri şişkin kadrolara sahiptir, çoğu profesyonel ve tam gün çalışan kadrolardır bunlar. Bu özellikle proleterleşen küçük burjuvazinin yan gelir ihtiyaçlarına, ayrıca da küçük burjuvaziye özgü bürokratlaşma yolundaki ideolojik eğilimlere tekabül eder.

e. Katıksız bir ideolojik işlevi olan örgütler özellikle önemlidir (örneğin, “spor”, “gençlik”, “dinlence” örgütleri). Geçit re-

8 R. Heberle, *a.g.e.*, s. 112 vd.; K. Bracher, *Die Auflösung*, s. 94.

9 M. Duverger, *a.g.e.*, s. 46 vd.; 271 vd.

simleri, “festivaller” ve inisiyasyon türünde ayinler gibi ideolojik yapıda eylemler bunda öncü rolü oynar.

Faşistleşme süreci boyunca, Nasyonal-Sosyalist Parti, küçük burjuvaziye özgü kısa vade gerçek çıkarları, gerçekten temsil eder gözükmemektedir. Bu durum, küçük burjuvazinin eylemlerine sağladığı pratik destek ve programlarına aldığı somut taleplerde gözlemlenir. Öbür taraftan, küçük burjuvazinin korporatif kuruluşları, ki en önemlisi *Deutschnationale Handlungsgelhilfeverband (DHV)*’dır, 1927’den itibaren Nasyonal-Sosyalist Parti’yi desteklerler.¹⁰ Fakat dönüşsüzlük noktasından sonra bu partinin yaptığı dönüşle birlikte, her şey köklü olarak değişmeye başlar.

Nasyonal-sosyalizmin iktidara gelmesi ile kısa bir süre için yönetici sınıf durumuna geçen ve daha sonra devleti elinde tutan sınıf olarak kalan küçük burjuvazinin siyasal alandaki evriminin genel çizgileri, nasyonal-sosyalizm ve egemen sınıflar ilişkilerinin incelenmesi sırasında verildi. Yalnız şunu hatırlatalım: Nasyonal-Sosyalist Parti ile küçük burjuvazinin gerçek çıkarları arasındaki temsil bağlarında açık ve giderek artan bir kopuş görülürse de, siyasal ideolojik temsil bağları, faşizm iktidarda kaldığı sürece devam eder. Bunun sonunda, toplumsal bir güç olarak küçük burjuvazi eylemleri ile büyük sermaye arasında ortaya çıkan somut çelişkiler, dönemin bütününe ve büyük sermaye, nasyonal-sosyalizm ilişkilerine damgasını vurur.

“Nazi ideolojisi” konusunun incelenmesine gelince, ayrıntılara inmeyeceğiz. Bir kere bu sorun başkaları tarafından geniş olarak daha önce incelendi. Ayrıca ve özellikle, *küçük burjuva sınıfının ideolojisi anlamında*, başlıbaşına bir “faşist ideolo-

10 Bracher, *The German Dictatorship*, s. 195. Geiger (*Die soziale Schichtung*, s. 353) çok ilginç bir noktaya işaret ediyor: İçinde bulundukları durum nedeniyle beyaz-yakalı işçiler ve sivil hizmetliler, yani “yeni” küçük burjuvazi, “geleneksel” küçük burjuvaziye göre daha fazla sendikal örgütlenmelere kayarlar. Bu yüzden, Nasyonal-Sosyalist Parti, kısa zamanda bir ikilem karşısında kaldı: “Çıkarların sendikal temsili”ne mi, yoksa “mesleklere göre kooperatif temsili”ne mi yönelinmeliydi? İkinci çözüm ağırlık kazandı ve partiyle DHV arasında sürtüşmeye yol açtı.

ji” yoktur: Bu “ideolojiyi” belirleyen “öğeler” yukarıda belirtilmiştir. Öbür taraftan oldukça ilginç bir konu, bu öğelerin doğrudukları kurumsal biçimler olup, bu, nasyonal-sosyalist devletin incelenmesi sırasında ele alınacaktır.

Kent küçük burjuvazisinin gerçek çıkarlarına gelince, bunlar nasyonal-sosyalizmin iktidara gelişi ile tamamen bir kenara bırakılırlar. Yine de işlem adım adım gerçekleştirilir ve bu süreç ancak stabilizasyon adımıyla sonra belirginleşir. İlk adımda, küçük burjuvazinin birinci kesiminin yararına bazı tedbirler alınır. Büyük mağazaların çalışmaları görece olarak sınırlanır. 1933’te iki özerk korporasyon bir perakende ticaret korporasyonu (büyük mağazaların dışında) ve bir zanaatkârlar korporasyonu kurulur. Amaçları küçük üretimin ve küçük ticaretin korunması olan bu korporasyonların başına Dr. Renteln getirilir. Fakat 1934’te tedbirler kaldırılır. Dr. Renteln görevden alınır.¹¹

Oysa, tekeller kapitalizmin, küçük üretim ve küçük ticaretin “proleterleşmesi” ile ilgili karşı eğilimi gereği, küçük ticaret ve küçük üretimin büyük sermayeye sömürülmesi ve giderek yok olmaya yüz tutmaları, ne doğrudan küçük üretim ve küçük ticaretin mallarının ellerinden alınması, ne de bunların büyük sermaye tarafından satın alınması yoluyla gerçekleştirilir. Bu süreç, küçük ticaret ve küçük üretimin, ekonomik bakımdan fiili olarak büyük sermayeye bağımlı hale getirilmesi ile dolaylı yoldan gerçekleştirilir.¹² Nasyonal -sosyalizmin perakende fiyatlarını sabit tutma siyaseti, küçük ticaretin düzenli bir düşüş gösteren kazancını köklü bir şekilde etkilemiştir: 1936’dan sonra, gıda maddesi ticareti işletmelerinin % 75’i sahiplerine, kalifiye bir işçininkinden daha düşük aylık gelir sağlamaktadır. 1936-1938 arasında 104.000 bağımsız zanaatkâr ücretli işçi durumuna geçer.

Fakat, savaş ekonomisi ve insan-gücü ihtiyacının itışı ile durum daha da ileri gider. 1939’da iki kararname yayımlanır. Birincisine göre, “gereksiz” ve “yeteneklerine uygun olmayan”

11 D. Guérin, *a.g.e.*, s. 253 vd.

12 C. Bettelheim, *a.g.e.*, s. 152 vd., 114 vd.

bir işte çalışan zanaatkârlar, başka işlerde çalışmaya zorlanabileceklerdir. Küçük ticareti olduğu kadar, küçük üretimi de ilgilendiren ikinci kararnamede ise, yıllık ciroları, çalışma alanlarına göre değişen belli bir asgari düzeyin altına düşen tüm işletmelerin ortadan kaldırılmasına karar verilir.

Tüm bu önlemler, nasyonal-sosyalizm tarafından, -fiyatların yükselmesine karşı- halktan yana ve "ilerici" tedbirler olarak öne sürülürler. Her şey, sanki nasyonal-sosyalizm bölme taktiği yoluyla, büyük tekeller yararına, küçük burjuvaziye karşı köklü tedbirler almak amacıyla, işçi sınıfına ve yoksul köylülüğe dayanıyormuş gibi gelişir. Aynı zamanda, aynı küçük burjuvazi yararına ve bu sınıfların aleyhine bazı tedbirler de alarak, bu görünümü saklar. Örneğin, 1941'de nasyonal-sosyalizm, özel ticarete karşı "yolsuz rekabet" yaptıklarını öne sürerek, Almanya ve Avusturya'da on milyon kadar küçük tüketiciyi ilgilendiren tüketim kooperatiflerinin dağıtılmasını kararlaştırır.

Küçük burjuvazinin ikinci kesimine gelince, nasyonal-sosyalizm altında, tekелci kapitalizmin egemenliğinin kurulması sonunda, ücretli çalışanlar kesimi genişler. Toplam nüfus içinde ücretlilerin oranı 1933'ten 1939'a kadar % 11.8'den % 11.3'e çıkar: Memurların oranı ise % 6.6.'dan % 7.1'e yükselir. Bu durum devlet memurlarının sayısında aşağı yukarı 350.000 dolayında bir artış demektir. Buna Nasyonal-Sosyalist Parti'nin sivil memurları dahil değildir. Sivil idari personel için ayrılan bütçe % 170 artar.¹³ Sanayi işçilerinin gerçek ücretleri aşağı yukarı aynı kalırken, bu üretken olmayan ücretlilerin *gerçek ücretleri birdenbire düşer* (% 20 dolayında).

13 K. Bracher, a.g.e., s. 435.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İTALYA

İtalya'da kent küçük burjuvazisinin durumu, geniş ölçüde küçük burjuvazinin Almanya'daki durumuna benzer. Savaş sırasında İtalyan büyük sermayesinin zamansız ve yapay yoğunlaşması karşısında, zanaatkârla küçük tüccarların durumu, tüm faşistleşme süreci boyunca gittikçe kritikleşir. Ücretlilere gelince, bu dönemde bunların oranı, kapitalizmin farklı gelişme derecesi gereği Almanya'dakinden daha az artarsa da, devlet memurlarının oranı, kente göç ve bu yeni gelir kaynağı nedeniyle, Almanya'dakinden çok daha yüksektir. Savaş sonrasının ekonomik bunalımı ve lirenin düşmesi ile birlikte, bu kesim, toplu sözleşmeler sayesinde önemli ekonomik üstünlükler sağlayabilen işçi sınıfına göre daha kötü bir duruma düşer.

İtalyan kent küçük burjuvazisinin kendine özgü niteliklerine gelince; "edilgin" Risorgimento Devrimi ve kuzey burjuvazisi ile güneyli büyük toprak sahipleri arasındaki özel ittifak nedeniyle; faşizm gelinceye kadar, toplumsal bir güç işlevi görmeyi başaramaz. Bununla birlikte, ve Alman örneğinin tersine, İtalyan küçük burjuvazisi, Garibaldici ideolojik akımdan etkilenmiştir. Crispi döneminde çabucak geri çekilen burjuvazi ile olan çelişkisi, çoğu kez açık durumdadır. Bir yandan faşizmin

bizzat “Garibaldici-cumhuriyetçi” gelenek içine yerleşmeye çalışması, öbür taraftan, faşizm altında İtalyan küçük burjuvazisinin Alman küçük burjuvazisine kıyasla daha radikal oluşunun nedeni budur. Bu durum, İtalyan faşizmini sürekli birtakım uzlaşmalara zorlamıştır.

Savaştan sonra, burada da, küçük burjuvazinin büyük bir kesimi işçi sınıfından taraf çıkar. 1920’deki fabrikaların işgali grevini geniş ölçüde destekler ve kendisi İtalyan sosyal-demokrasisine döner. Fakat, bu kesim, faşistleşme sürecinin başlamasıyla faşizmi desteklemeye başlar.

Buna rağmen, küçük burjuvazi Nasyonal-Sosyalist Parti’ye kıyasla, faşist partide görece daha az egemen durumdadır. Bunun nedeni, partinin kendine özgü ideolojisi –Risorgimento geleneği– ve sendikal bağlantılar nedeniyle, Nasyonal-Sosyalist Parti’den daha fazla işçi kökenli ve burjuva kökenli üyeyi bir arada toplamasıdır.

Yine de, her iki örnekte de durum özünde aynıdır. O sıra faşist partinin sahip olduğu 320.000 üyeden 151.000’ini kapsayan 1921 tarihli bir istatistiğe göre, aşağı yukarı şu oranlar ortaya çıkmakta:¹ 14.000 küçük esnaf, 15.000 özel-kesim ücretlisi, 10.000 devlet memuru, 20.000 burjuva ve küçük burjuva kökenli öğrenci: Bu oran, küçük burjuvazi ve fraksiyonlarının toplam nüfus içindeki oranını epey aşmaktadır. Ayrıca 18.000 (büyük ve orta) toprak sahibi ve 4.000 sanayici bulunmakta olup, bu oran, İtalya’nın toplam nüfusu içinde bu sınıfların oranından düşük olmakla birlikte, Nasyonal-Sosyalist Parti’dekine kıyasla belirgin şekilde daha yüksektir. Faşist partinin bu üyeleri, faşist hareketin militan kesimidirler.

Partinin orta ve üst yönetici kadrolarına gelince, bu kadrolar büyük ölçüde küçük burjuvaziden gelmektedir; faşist parti sorumlularının ve federal sekreterlerin dörtte üçü kent küçük burjuvazisinden gelmektedirler.²

Son olarak, faşist parti üyelerinin önemli bir bölümü son savaştan sonra terhis edilmiş ve sınıf düşmüş eski askerlerdi. İtal-

1 A. Tasca, a.g.e., s. 187; A. Rosenberg, *Der Faschismus*, s. 111.

2 H. Lasswell, *The Analysis of Political Behaviour*, 1947, s. 161.

yan faşizminin iktidara gelişinin özel sürecine ilişkin olarak, faşist partinin Nasyonal-Sosyalist Parti'ye oranla daha askerî bir örgütsel görünümü olmasının bir nedeni budur.³ Roma ordusu gibi, *squadri*, *century* ve *cohort*'lar halinde örgütlenmişti. Faşist partinin askerî örgütleri, sivil örgütlerinden ayrı değildi: Faşist partinin küçük burjuvazi ile temsil ilişkisinin giderek kopması, aygıtın değişik sektörleri arasında açık askerî çatışmalarla işaretlendi. Son olarak, İtalyan faşizmini nasyonal-sosyalizminden ayıran özelliklerden biri *profesyonel grupları meslek* değil, *endüstri dalı* temeline göre örgütlemesiydi. Bunun anlamı faşizmin, İtalyan işçi sınıfının daha büyük bir kısmını kendine katmış olmasından çok, ona karşı başlatmak zorunda kaldığı açık mücadeledir.

Faşist ideolojinin incelenmesi konusunda da ayrıntılara girmeyeceğiz. Yalnız şunu belirtelim, İtalya'da faşist ideolojinin aldığı biçim, daha çok liberal burjuvazinin "milliyetçi" geleneğinin izlerini taşımaktadır. Rosenberg ve öbür Nazi ideologlarının yerini, burada özellikle Renan almaktadır. Bununla birlikte, nasyonal-sosyalizmden belki en açık ayrılığı, ırkçı-Yahudi düşmanı yönünün görece eksikliğidir. Bu durum, en başta, İtalyan büyük sermayesi için sömürgeciliğin oynadığı rolün önemsizliğinden ileri gelmektedir.

Faşizm altında küçük burjuvazinin gerçek çıkarlarına gelince, süreç nasyonal-sosyalizmininkiyle aynıdır. Şu farkla ki, kapitalizmin farklı derecede gelişimi nedeniyle, sermayenin yoğunlaşması sürecinin, Almanya'daki ile aynı derecede ve hıza ulaşmamış olması, küçük üretim ve küçük ticaret karşısında, İtalyan faşizminin hareket alanını daha da genişletir.

Özellikle, nasyonal-sosyalizmin aldığı tedbirler olan kamu-laştırma tipi otoriter önlemlerin İtalya'da yokluğu dikkati çeker: Zanaatkârların mutlak değer olarak ve çalışan nüfusa oranlı olarak sayısının azalmasına rağmen, hâlâ 1936'da sanayi kesiminde çalışan nüfusun % 25.6'sını oluşturarak, görece önemli bir yer almaktadırlar.⁴ Aynı şekilde, küçük burjuvazinin bu ke-

3 E. Nolte, *Three Faces of Fascism*, s. 287 vd.

4 R. Romeo, *Breve Storia della grande industria italiana*, s. 188.

simi Alman benzerlerine göre fiyat politikasından daha az zarar görür.

Aynı zamanda, üretken olmayan ücretlilerin önemli oranda arttığı görülür: Toplam nüfus içinde hizmetler sektörünün oranı 1921'de % 19.5'ten, 1936'da % 23.7'ye çıkar. Küçük burjuvazinin bu kesiminin ücretleri birdenbire düşer. Toplam nüfus içinde oranları hızla arttığı halde, İtalyan net toplam ürünü içindeki gelirlerinin oranı sürekli olarak azalır. Bu olgu onları, dar anlamıyla işçi sınıfından kesinlikle ayırır.⁵ Öte yandan, 1929 bunalımını izleyen işsizlik ve kır kesiminin daha hızlı boşalmasından dolayı, Almanya'ya oranla daha geniş olan "faşist bürokrat" kitlesi nedeniyle devlet memurlarının sayısı Almanya'dakine oranla daha fazla artar.

Toplam nüfus içinde memurların oranı, 1920'de % 11 iken, 1930'da % 12'ye ve 1938'de % 18'e yükselir.⁶ Bununla birlikte, Almanya ve İtalya'da bu iki süreç, bütün olarak ve her şeye rağmen birbirine benzemektedir.

5 *Sommario di statistiche*; C. Vannutelli, adı geçen makale, *L'Economia italiana* dal 1861 al 1961 içinde, s. 583 ve 588-9.

6 P. Guichannet, *Mussolini et le fascisme*, 1968, s. 67.

6.

Faşizm ve Kırılar

Şimdi sonuncu soruna, faşizm ve *kırlar* ilişkisi soruna değinmek gerek.

Burada bu terim kasten kullanılmıştır. Gerçekte, faşizmin kırlarla olan ilişkisinin incelenmesi "köylülüğü" homojen bir sınıf olarak gören gerici "köylülük" mitosunu bir kez daha ve gayet açık şekilde sergilemektedir. Bir toplumsal formasyonda kırların nüfusu, çeşitli üretim tarzlarından kaynaklanan çeşitli sınıf ve kesimlerden oluşmaktadır. Fakat daha derine inmek gerek: Marksist açıdan köylülüğün sınıflara bölünmesi kabul edildiğinde bile, çoğu kez, "toprağı" ortak payda olarak ele alıp, bu sınıf ve kesimlerin siyasal-ideolojik bakımdan, örneğin küçük burjuvazinin kesimleri gibi işlev gördüğünü düşünme eğilimi vardır.¹ Ve Avrupa için, faşizmi oybirliği ile desteklemiş olması nedeniyle, köylülüğün "gerici" karakterine örnek olarak faşizmler örneği verilmektedir.

Oysa bu yanlıştır: Bir yandan faşizmlerin kırlarla ilgili siyaseti bakımından ve, öbür yandan köylülüğün faşizm ile doğrudan desteklemeden edilginliğe ve açık muhalefete kadar varan ilişkileri bakımından sınıflar ve sınıf kesimleri arasında ayırım yapmak gerekir.

1 D. Guérin bile, a.g.e., s. 57'de şöyle diyor: "Köylülüğün özdeş çıkarları olan homojen bir sınıf olmakla birlikte..."

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRDA SINIFLAR

Kırların toplumsal sınıflara bölünmesi sorunu, hele toprağın *biçimsel hukukî mülkiyeti* ölçütünün bu konuda yetersiz kaldığı göz önüne alınırsa, çok karmaşık bir sorundur. Fakat burada, bu sorunun temeline inmeye gerek yok: Bu konu ile ilgili olarak, Marksist açıdan elde bulunan başlıca bilgiler, Lenin'in, özellikle, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* adlı eserinde ortaya koydukları ile, Kautsky'nin (1900'lerin Kautsky'si) *Tarım Sorunu* içinde geliştirdiği ve Çin'deki sınıflar konusunda Mao'nun çok daha kısa biçimde ortaya koyduğu bilgilerdir. Bu bilgileri ve özellikle Lenin'in *Komintern'in II. Kongresi İçin Tarım Sorunu Üzerine Tezlerle İlgili Taslak*'taki bilgilere dayanmak, kapitalist toplumlarda kırlardaki belli-başlı toplumsal sınıfları sadece belirtmekle, yetineceğim:

1. Başlangıç olarak, tarımdaki sınıfları ayırt etmek için genellikle değinilen, ama aslında yetersiz olan belirli ölçütler vardır:

(a) *Biçimsel Hukukî Sahiplik*. Bu aslında üretim ilişkilerine değil, "üstyapı"ya ilişkindir. Lenin, özellikle tarımda kapitalist gelişmenin "Prusya Yolu"na ilişkin analizlerinde, bu ölçütün büyük feodal sahipliği büyük kapitalist sahiplikten ayırt etmek için hiçbir imkân sağlamadığını göstermiştir.

(b) *Gelir hacmi* de tanımlamaya yetmez, ama ekili alan ölçü-

tünün özet kullanımı bunu getirir. Böyle bir ölçüt özellikle küçük mülk sahipliğini, küçük kiracı çiftçileri ve tarımsal küçük üreticileri, ayrıca da, büyük feodal büyük kapitalist toprak sahiplerini ayırt etmekte yetersizdir.

(c) Tarımsal bir birimin *pazar* ilişkisi, yani pazarlanan ürünün oranı oldukça geçersizdir, çünkü üretim ilişkilerine bağlanmaz ve köylülüğün farklı sınıf ve fraksiyonlarını yanlış bir şekilde bir araya yığar.

(d) *Teknik* ölçütler (toprağın ticari değeri, tarımsal ürün tipi, “teknolojik” rasyonelleşme derecesi, yaratılan sermaye yüzdesi) de belirleyici değildir.

*Son analizde, bütün bu ögeler kırdaki üretim ilişkilerinin etkilidir.*¹

2. Onun için kırdaki değişik üretim tarzlarının sergilediği karakteristik üretim ilişkilerine yakından bakmak gerekir; bu da, bu üretim ilişkilerini yöneten ikili ilişki yoluyla yapılmalıdır.

(a) Çalışmayan toprakla ilişkisi, yani ekonomik sahiplik; bu, çalışmayan *gerçek ekonomik iktidarı* ve denetimi, bunun biçimleri, alanı ve derecesi olarak tanımlanabilir.

(b) *Gerçek temellük* (veya tasarruf), yani asıl işçinin toprağa ilişkisidir. Dolaysız çalışan, çalışmayan müdahalesi olmaksızın üretim araçlarını ne biçimde, ne genişlikte ve ne dereceye kadar işletmesinin mümkün olduğu.

Çünkü her üretim tarzı ve biçiminde (feodal, kapitalist, basit meta üretimi), bu iki ilişkinin bileşimi belirli bir “ekonomik birim” ve “çiftlik”te cisimleşir (*tarımsal teşebbüsün* özgül biçiminde). İçinde toprağın herhangi bir üretim tipine ayrıldığı, üretim araçları ve emeğin bölüşümünün, dolayısıyla gelir ve kâr bölüşümünün, bu iki ilişkinin bileşimi tarafından belirlendiği birim olarak tanımlanabilir bu.

3. Bu bütün üretim tarzları için geçerlidir. Ama herhangi bir verili toplumsal formasyonda² hem tarım, hem de endüstride,

1 Gene de, bütün bu endeksler aynı öneme sahip değildir: *Hektar başına sermaye yatırımı* en önemlisidir, çünkü tarımda kapitalizmin gelişmesine dolaysızca bağlıdır.

2 Bkz. yukarıda s. 141 vd.

birlikte var olan birkaç farklı üretim tarzı ve biçimi bulunur. Bunun birinci sonucu, ekimin ya da tarımsal teşebbüslerin gerçek biçimlerinin, değişik üretim tarzları (ya da biçimleri), her toplumsal formasyonun özgül tarihî gelişmesine göre farklı somut şekillerde birleştiği için bir şekilde “katışık” olmalarıdır.

Şimdi kapitalist toplumsal formasyonlarda tarımsal teşebbüsün başlıca biçimlerini tespit etmeye başlayabiliriz. Burada *tarihî gelişme* söz konusu olduğu halde, analiz gene de yüksek bir *soyutlama* düzeyinde olacak, tıpkı Lenin’in, tarihî gelişmeyi tartışırken, kapitalizmin tarihî olarak kendini kırdaki yerleştirme eğilimine göre oluşan “iki yol”u kavramaya çalışması gibi.³ Bu analiz, onsuz edilmez bir önkoşuldur, ama kırdaki üretim tarzlarının bileşiminin bütün somut etkilerini kavramak ve söz konusu toplumsal formasyonlarda hangi sınıf ve fraksiyonların bulunduğunu saptamak için kendi başına yeterli değildir.⁴

(a) Feodal türden büyük toprak mülkiyetine dayalı tarımsal birim. Bu tür ekimde toprak sahibi tam ekonomik güce sahiptir. Gerçek çalışan feodal yarıcılık yoluyla küçük toprak parçalarını elinde tutar ve toprak sahibine genellikle “corvee” biçiminde emek sağlar. Tarihî olarak “varkalmış” biçimleriyle bu ekim tipi, Lenin’in gösterdiği gibi, çoğu zaman *yarıcılık* biçimini alır,⁵ tarımsal emek piyasası yoktur, çünkü bu, ektiği “toprağa bağlı” olan bağımlı yarıcı tarafından sağlanır. Yaygın ekim egemendir. Üretim genellikle pazar için değildir, kâr ölçütü de önemli sayılmaz. Yatırılan sermaye oranı düşüktür.

(b) Tarımsal birim, eski ekim biçiminin dolaysızca kapitalistleşmesine özgü olan bir tip kapitalist mülkiyete dayalıdır. Bura-

3 “Somut durumun somut analizi”nde sonuçlanacak “bilgi edinme”nin basamakları için bkz. *Political Power and Social Classes*, s. 18, n. 6. Lenin’in “iki yol”u için bkz. “The Agrarian Question and the ‘Critics of Marx’” (*Collected Works*, cilt 5) ve “The Agrarian Programme of Social-Democracy in the first Russian Revolution, 1905 to 1907” (*Collected Works*, cilt 13).

4 Bu konuda en iyi Marksist eserlerden biri A. Stinchcombe a *Agricultural Enterprise and Rural Class Relations*, S.M. Lipset and R. Bendix, a.g.e., s. 182 vd. içinde.

5 Lenin, “Preliminary Draft Theses an the Agrarian Question”, *Collected Works*, cilt 31.

da da mülk sahibi tam ekonomik gücü elinde tutar. Ekim uzun vadeli sermaye yatırımını gerektirir ve genellikle pazar için üretilen yoğun monokültüre (tahıl, patates, vb.) dayanır. Toprağın bedeli genellikle görece düşüktür. Buradaki dolaysız üretici topraksız tarım emekçisidir. Emek-gücünü satar ve bazen aynı olarak, ama daha çok ücretle, çalışması ödenir. Büyük, varlıklı ve orta kapitalist mülkiyetin hepsi söz konusudur. Belirleyici etmen birimin büyüklüğü değil, ekim biçimidir.

(c) Kiracı çiftçiliğe dayanan tarımsal birim, büyük, orta ve küçük çiftlikler. Kautsky'nin açıkladığı gibi,⁶ burada tipik *kapitalist rant* söz konusudur. Gerçek ekonomik güç temelde kiracının elindedir, kiralanan topraklar da tarımsal birimlerdir (ekonomik sahiplik ile tasarruf kısmen özdeşlenir). Kapitalist mal sahibi biçimsel, hukukî toprak sahibidir: Rant, ya belli bir toplam, ya da ürüne göre değişen bir ölçekle, sabittir.⁷

Bu tip birimde gerçek ekonomik güç de bölünmüş olabilir. Hukukî mal sahibi ne üretilene, çiftçi hangi üretim araçlarının kullanılacağına karar verebilir. Tarımda kapitalizmin kurulmasına geçişin özgül bir biçimidir bu. (b) Durumunda olduğu gibi, “Prusya Yolu” değildir: Ama, küçük toprak mülkiyeti yolu da değildir. Tarihî bakımdan ikincinin “yanındadır”, ama hukukî-politik nedenlerden ötürü toprağın tamamlanmamış dağılımı ve toprak reformu engeli ile karşılaşan bir geçiş biçimidir.

Bu ekim biçimi toprağın yeniden bölüşümünün “tarihî” sorunundan önce görüldüğü gibi (Devrim öncesinde Fransa’da olduğu gibi), bölüşümden sonra da ortaya çıkabilir. Borçlanan küçük mülk sahiplerinin mülksüzleştirilerek kiracı haline gelmeleri, Lenin’in anlattığı şekilde, örneğin orta güney-batı Almanya’da küçük mülk sahipliğinden kapitalist mülkiyete dönüşün yolu olabilir.

Bu çeşit birim (b) türünün daha sonaki “tarihî” dönüşümün-

6 K. Kautsky, *La Question Agraire*, s. 127, 297.

7 Kautsky hukukî maliklik ile ekonomik maliklik arasında ayrım yapma gereğini açıkça belirtmişti: “Bu durumda sömürü ve mülkiyet bir arada değildir...” (Aynı yerde, s. 227-8) ve bu durumun rant üstüne etkilerini göstermişti.

de, toprak rantının çok hızlı bir oranda kapitalistleşmesinde de görülebilir. Klasik örnek İngiltere'dir.

Bu biçim, tarıma kapitalizmin girişine küçük mülkiyetten çok daha yatkındır. Küçük ve orta mülk sahipleri çok kez kendilerinkinden başka toprak kiraladıkları için, birimlerin genişlemesini sağlar. Toprağa para vermek zorunda olan bu teşebbüsler verimi artırmaya ve teknolojik yenilikler getirmeye daha fazla eğilimlidirler. Yüksek verim ve yoğun ekim daha çok bu çeşit toprakta görülür. Son olarak, ekim tipine göre değişik tarımsal emek biçimleri istihdam edilir. Büyük ve varlıklı kapitalist mülk sahipleri işin içindedir, ama ücretli emeğin kullanımında kiracı çiftliğine yer verilmesi ve bunun gelişme derecesi ile orantılı olarak, büyük, orta ve küçük kiracılar fiilî "ekonomik sahip" olabilirler.

(d) Tarımsal birim küçük çaplı mülkiyete, hukukî ve ekonomik mülk sahipliğinin, mülkiyet ile tasarrufun bir arada olduğu, bilinen aile mülkiyetine dayalıdır. Ekimi genellikle aile üyeleri (ne kadar gevşek tanımlanmış olsa da) yürütür: Tarımsal emekçilerin hizmetleri ya ikincil (çiftlik hizmetkârları) ya da geçicidir (yoğun çalışma dönemlerine özgü). Küçük mülk sahipleri çok zaman tarım emekçisi gibi çalışmak zorunda kalır. Bu birimler pazara pek fazla yönelmezler. Toprak rantı dolaysız bir rol oynamaz; küçük çaplı üretim, kısıtlı yaygınlığı bir yana, üretkenliği artırmaya elverişli değildir. Kapitalizm geliştikçe borç ve ipotek altına girdiği için, başlıca sorunları kredi ve fiyatlardır. Aynı çapta kiracı çiftçiler üretim riskini mal sahibiyle paylaştığı halde, burada dolaysız üretici riski tek başına yüklenir.

Bu birim türü *basit meta üretimiyle* uğraşır; tarımda kapitalizme geçişin tarihi "yollarından" biridir. Küçük köylü toprak sahipleri tam anlamıyla "kırsal küçük burjuvazi"dir ve onlar da uzun vadede tasfiye olmaya mahkûmdur.

Bu analiz, verili, tarihî bir toplumsal formasyonda köylülüğün sınıf ve fraksiyonlara bölünmesini açıklamakta yeterli değildir. Böyle bir formasyon, yukarıda tanımlanan tarımsal birim biçimlerini, "katışıksız" üretim tarzlarına ve onların eği-

limlerinin tarih akışı içinde bileşmelerinin genel, görece soyut biçimlerine göre, *karmaşık* bir şekilde *bileştirir*. Burada iki çok önemli sorun vardır:

(i) Basit meta üretimi dışında, tarımsal birimin her biçiminde *başlıca iki sınıf* vardır: Çalışmayan sömürücüler ve sömürülen dolaysız üreticiler. Kullandığım, üretim ilişkileri ve gerçek ekonomik denetim ölçütleri, soyut bir düzeyde farklı tarımsal birim biçimlerine dayalı olan kategorileri, somut bir toplumsal formasyonda bir ve aynı sınıf içinde yeniden gruplandırma-ya yol açıyor. Bunun sonucu, üretim tarzlarının bir toplumsal formasyon içinde somut bir şekilde bileştiği sınıfları kutuplaştırmak, üst-belirlemek ve alt-belirlemektir. Ama öyle bir yeniden-gruplama ve kutuplaşmadan sonra bile, birlikte gruplanan kategorilerin değişik tarımsal birim biçimlerine ait olması hâlâ önemli: Bu sınıfları sınıf fraksiyonlarına ayıran politik ve ideolojik farklılıklarda dile gelir bu.

(ii) *İdeolojik ve politik ilişkiler, köylülüğü sınıflara bölmekte belirleyici rol oynar*: Sadece farklı fraksiyonlara bölmek bakımından değil, çevresinde sınıfların yeniden-gruplaşıp, kutuplaştığı bir etmen olarak, onları yerleştirmesi ve tanımlaması bakımından.

Tarımsal birimin, toprağın niteliğine ve yatırılan sermayenin toplamına göre değişen büyüklüğü abartılmaması ve azımsanmaması gereken bir öneme sahiptir. Sadece teşebbüsün biçimini göstermekle kalmaz, her şeyden önce, üretim ilişkileriyle birlikte, tarımsal teşebbüsün tek bir biçimine temel ideolojik ve politik farklılıkları sokar.

Şu ilkeler, Almanya ve İtalya'da kırsal sınıfların ayrışmasını anlamak için temel önemdedir.⁸

1. *Büyük toprak mülkiyeti*, Prusyalı Agrarier gibi, genel olarak 100 hektardan fazla toprağa sahiptirler. "Yarı-feodal" toprak aristokrasisi, büyük işletmelerin büyük mülk sahibi kapitalistleri ve büyük mülk sahibi "rantiye" kapitalistler. Fakat ideolojik-siyasal farklılıklar, bu sınıf kesimlerini ayırır.

8 Burada önerdiğim ayırım, özünde, Lenin'in "Preliminary Draft Theses..."de ileri kapitalist ülkeler hakkında söylediklerine dayandırılmıştır.

2. Zengin ve (orta zengin) *köylülük*: Toprağın durumu, bölgeler ve yatırılmış sermayeye göre, zengin köylüler, genel olarak, 20-25 hektardan fazla toprağa sahipler. İşletme, ağırlıklı olarak, tarım işçileri veya küçük çiftçiler tarafından değerlendirilmekte. Köylülüğün bu bölümü aynı zamanda, toprak işletmelerinin gerçek iktisadî sahipleri oldukları halde, toprakların ve büyük çiftliklerin “hukukî” sahiplerini de içermektedir. Ancak, bu sınıf fraksiyonları arasında da önemli ideolojik ve siyasal ayrılıklar vardır.

3. Orta *köylülük*: Toprağın durumu, bölgeler ve yatırılmış sermayeye göre, bu köylüler 5-10 hektardan fazla toprağa sahiptirler. İşletme *karma* bir biçimde, aile ve ücretli emek yoluyla çalışır. Orta köylülük, orta çiftçiler ve orta toprak sahiplerini içine alır. Bu orta toprak sahipleri kendi topraklarını çok ender kiralarlar: Genellikle, topraklarını dolaysız kendileri işlerler. Biraz yukarıdaki gözlem, bu sınıfın da fraksiyonlar arasındaki ayrılıklar için geçerlidir.

4. Yoksul ve (orta yoksul) *köylülük*: Bu işletmeler, toprağın durumuna ve bölgelere göre, genel olarak 5-10 hektarı geçmezler. Burada aile çalışması egemendir. Bu sınıf küçük toprak sahipleri, toprağın gerçek iktisadî sahipleri olan küçük çiftçiler ve aynı zamanda yarı-feodal karakterde büyük toprakların ortakçıları, kiracıları oluştururlar. Bunlar, toprağın iktisadî mülkiyetine sahip olmalarına rağmen yine de, toprağı gerçekten kendine maletme ilişkisi içinde toprağı ellerinde tutarlar. Burada da, fakir köylülüğün fraksiyonları içinde önemli ideolojik ve siyasal ayrılıklar vardır.

5. Büyük ölçüde, hatta yalnız, işgüçlerini satarak yaşayan *tam anlamıyla tarım işçileri*. Bu toprağa sahip olmayan dolaysız işçiler arasında, feodal niteliklerini taşıyan büyük bir işletmede veya tam anlamıyla kapitalist bir işletmede çalışmalarına göre ideolojik-siyasal önemli ayrılıklar vardır.

Zaten, bu sınıflar arasında, belli belirsiz *ara kademeler* bulunur.

İKİNCİ BÖLÜM

GENEL ÖNERMELER

1. KIRLARDA İKTİSADİ DURUM

Faşistleşme süreci ve faşizm, kırlarda ikili bir görünüm sunan iktisadî bir bunalıma tekabül eder.

Bir kere, Almanya ve İtalya'da savaş sonrasının ekonomik bunalımı tarımın bütününe etkiler. Bununla birlikte, burada da önemli olan konu, bunalımın ikinci yönüdür. Bu toplumsal formasyonlarda, tekelci kapitalizmin egemenliği süreci, tarımda üretim ilişkilerini temelden etkiler. Bu durum, köylülük üzerinde özel etkiler yaratır.

2. SİYASAL-İDEOLOJİK BUNALIM

Faşistleşme süreci ve faşizm kırlarda, özellikle yoksul köylülükte ve tarım işçilerinde derin bir siyasi-ideolojik bunalıma tekabül etmektedir.

Gerçekten, savaşın sona ermesi ile, bu iki ülkede gerçek bir köylü ayaklanması görülür. Bu ayaklanma, özellikle İtalya'da radikal biçimler alır. Çok sayıda küçük toprak sahibi ve küçük çiftçi sosyal-demokrasiye *doğru kayarlar*. Tarım işçileri kitle halinde üye oldukları sosyal-demokrat sendikalarda

örgütlenirler ve içlerinden bazıları Komünist Partisi'ni destekler.

Oysa, sosyal-demokrasi bunları düş kırıklığına uğrattır. Almanya Komünist Partisi'ne ve İtalyan sosyal-demokrasisinin "maksimalist" eğilimine gelince, her ikisi de yoksul köylülükle ittifak sorununu bütünüyle ihmal etmektedirler. Bu ihmal, faşistleşme süreci sırasında belli bir ölçüde İtalyan Komünist Partisi tarafından da paylaşılmıştır. Bu partilerin ittifaklar konusunda aldığı somut biçimler, genel siyasal çizgilerine bağlıdır. Bu siyaset, gerçekte, *toprakların paylaşılmasına* dayanacak olan bir programın geliştirilmesine izin vermez.

Bu durum karşısında, köylü sınıfları ve fraksiyonları, derin bir siyasal yönelişsizlik evresine girerler ve bunların başkaldırmaları gittikçe karakteristik "köylü devrimciliği" biçimine bürünür. Aynı zamanda bir *ideolojik bunalım* geçirirler.

Kırlardaki bu ideolojik bunalım üzerinde durmak gerekir. Kapitalist toplumların iki temel gücü burjuvazi ve işçi sınıfıdır: Bu toplumlarda köylü sınıfları ve fraksiyonları, kelimenin tam anlamıyla kendilerine özgü bir ideolojiye sahip değillerdir (çoğu kez feodal ideolojiyi çözümlemiş olan büyük toprak sahipliğinin geniş bir fraksiyonu bunun dışındadır). Toplumsal doğalarına göre, bu köylü sınıfları ve fraksiyonları, bu toplumların önemli ideolojilerine ve ideolojik alt-sistemlerine eğilim gösterirler. Bunları kendi hayat koşullarına uydururlar.

Kapitalist üretim tarzının egemen olması durumunda, bu sınıf ve fraksiyonlar, sonuç olarak bu toplumların temel toplumsal güçleri çevresinde kutuplaşırlar. Tarım proletaryası, işçi sınıfına yaklaşır ve onun ideolojisine özellikle yatkındır. Kırsal küçük mülkiyet ve küçük işletme, yoksul köylülük, bölünmüş mülkiyet ve tarımsal işletmeler nedeniyle, geniş ölçüde, kent küçük burjuvazisinin ideolojik özelliklerini gösterir: Küçük üretimin ideolojik alt-bütününe katılır ve kendisi de küçük burjuvaziye özgü kutuplaşma ve iki temel sınıf arasında bocalama özellikleri gösterir. Orta köylülüğe gelince, ideolojik bakımdan bölünmüştür. Bazen kent küçük burjuvazisine ve bazen de, tarımsal işletmelerin biçimi gereği ve büyük toprak

mülkiyeti ile olan çelişkisi içinde, kapitalist ideolojisinin kır-
lık bölgelerde aldığı biçim olan, zengin köylülüğün ideolojisi-
ne meyletmektedir.

Son olarak, bizzat kırsal bölgelerde, ideolojik sonuçların öz-
gül işlevinin altını çizmek gerekir. Burada üretim ilişkilerinin
aldığı biçimler, kırsal halk kitlelerine özgü ideolojinin yokluğu
ve tarımla sanayi arasındaki çelişkiler nedeniyle, *kırsal bölgele-
rin halk sınıfları, özellikle büyük toprak sahipliğinin ideolojik et-
kisine tabidirler*: Ideolojik etkileme kanalları özel bir katılık ve
sıkılık sunarlar.¹

Büyük toprak mülkiyetinin bu son derece güçlü ideolojik et-
kisi, özgül biçimler alır. Kırsal bölgelerin egemen sınıf ve frak-
siyonları, köylülüğün bütününe sanayie ve kentlere karşı bir-
leştireceği öne sürülen, “köylünün birliği”, “toprağa bağlılık”
ve “toprağa bağlı topluluk” mitosunu sonuna kadar sömürür-
ler. Çok değişik görünüm alabilen bu ideolojik mitos, ço-
ğu kez *feodal ideolojinin* devamını ifade eder: Büyük toprak sa-
hipliğinin feodal ideolojisi, açıkça, feodal toplumda doğmakta
olan kapitalizm karşısında oluşturulan ve vaktiyle feodal soy-
luluk-burjuvazi çelişkisini ifade eden bu mitosu inanandırıcılık
vermektedir. Bu yüzden, bu mitos sürekli olarak, feodal “gele-
neğin” simgelerine, temalarına vb... dayanmaktadır. Fakat bu
feodal ideoloji, kırsal bölgelerdeki halk sınıflarına ihraç edil-
mek amacıyla burada, Marx’ın *Komünist Manifesto*’da analiz et-
tiği *“feodal sosyalizm”* biçimine bürünmektedir.

Alman ve İtalyan toplumlarındaki genelleşmiş ideoloji bu-
nalımı, bu ülkelerin kırsal bölgelerine dolaysız bir şekilde yan-
sır. Kır küçük burjuvazisi, özellikle, başkaldıran küçük burju-
vazinin ideolojisinden etkilenir. Kır proletaryası, küçük-burju-
va ideolojisinin etkisine, şehir proletaryasından daha fazla tabi-
dir. Bunun nedeni, küçük burjuva ideolojisinin “başkaldırmış”
şekli ile geniş ölçüde etkilenen kır proletaryasının hayat koşul-
larının kararsızlığıdır. En son olarak, bu koşullar altında, köy-

1 Bu, ayrıca, *siyasal etkilerle* desteklenir: Burada söz konusu olan, “taşra burju-
vazisine” siyasal işlevlerini devreden kır halk sınıflarının geleneksel karakter-
istik eğilimidir.

lülüğün bütününü birbirine bağlayan “toprağa bağlı topluluk” teması, kırsal bölgelerdeki halk sınıfları üzerinde feodal ideolojinin karakteristik yayılışını çok çarpıcı bir şekilde gösterir. Bu açıdan, faşizm, yoksul köylülük karşısında ilk elde, demagogik bir görünüm alır: Toprakların bölüştürülmesi ve “kolonileştirme” gibi aldatıcı vaadlere sarılır. Fakat dahası var: Faşizm, bir taraftan başkaldıran küçük burjuva ideolojisinin kırlardaki halk sınıflarında almış olduğu özel biçimleri, öbür taraftan, toprağa bağlılık ve toprak birliği ideolojik temasını sonuna kadar sömürür. Faşizmin, kırlar konusundaki ideolojik işlevinde öngörülen özel korporatizm görünümü işte budur. Bu görünüm, “kırsal faşizm” içinde feodal ideolojinin toprak ve kan bağlarına, kişisel sadakat bağlarına vb. ağırlık verilerek, sürekli var olmasına yardım eder.

Kırsal faşizmin özgünlüğünü oluşturan, başkaldıran küçük burjuva ideolojisi ile feodal ideolojinin kalıntılarının bu şekilde birleşip kaynaşmasıdır. Bu açıdan, kırsal faşizm, tekelci kapitalizme özgü ideolojik biçimlerin daha belirgin olduğu kent-sel faşizme göre belli ayrılıklar gösterir.

3. FAŞİST PARTİLER.

FAŞİZM VE KÖYLÜ SINIFLARI. KENTLER VE KIRLAR

Faşizm ve kırlar arasındaki ilişkiler konusuna gelince, *faşizmin özünde kentsel bir olgu* olduğunu önemle belirtmek gerekir. Faşizm ve “geleneksel değerler” arasındaki ilişkilerle ilgili pek açık olmayan bir anlayışa dayanarak, faşizmde, özünde “köylü” bir olgu gören, “totalitarizm” ideologlarının hemen tümünün düşündüğünün tersine bu böyledir.²

Özünde kentsel bir olgu terimi ile faşizmin sınıfsal kökenlerinin ve “yürüyen kanadının” kökenlerinin kentlerde bulunduğu belirtilmektedir. Burada, faşizm ve büyük toprak mülkiyeti ilişkilerine tekrar değinilmeyecektir. Öbür köylü sınıf ve fraksiyonları ile faşizm arasındaki ilişkiler konusunda ise şu göze

2 Özellikle C. Friedrich, *Totalitarianism*, C. Friedrich (der.), 1954, s. 47 vd.; Kornhauser, a.g.e., s. 210 vd.

çarpır: Faşizm, burada basit bir seçim desteğinin ötesinde, etkin bir destek bulduğu halde, gerek faşist parti, gerekse Nas-yonal-Sosyalist Parti içinde köylülüğün etkisi tamamen ikinci planda kalır. Faşizm aynı dönemde Doğu Avrupa ülkelerinde (Macaristan, Romanya ve hatta İspanya'da) ortaya çıkan "ge-rici" fakat özünde "köylü" karakterde siyasal kitle hareketle-ri ile kıyaslandığında, bu durum açıkça görülmektedir. Faşiz-min gerçekten temsil ettiği şey, tekelci kapitalizmin çıkarlarıdır. Bu çıkarların tarım sektörünün bütünü ile olan ilişkilerinin çok keskin biçimler aldığı bir evrede faşizm, tekelci kapitaliz-min çıkarlarını temsil etmektedir.

Faşizm, bu ikinci derecedeki çelişkiye dayanarak, bizzat kır-ların içinde baş çelişkiyi (büyük toprak sahiplerini -kırsal halk sınıfları çelişkisini) *tamamen* özel bir şekilde maskeleyemeyi ba-şarmıştır. Burada faşizm, küçük köylülüğün, kısacası köy kü-çük burjuvazisinin büyük toprak sahipliğine karşı tepkisinin doğrudan ifadesinden çok, tarım sektörünün bütünü'nün, tarı-mın kapitalistleşmesine karşı tepkisinin bir ifadesi olarak ken-dini göstermektedir. Örneğin, köy küçük burjuvazisini ele alır-sak, bu kategorinin başkaldırısı faşizmin desteği ile hemen he-men yalnız krediye –banka sermayesi– ve "vurguncu Yahudi-ye" karşı, kentsel pazarda tarım ürünleri fiyatlarının düşüşüne, sanayi proletaryasına karşı çıkışlarda kristalleşmektedir.

Kendini tüm tarım sektörünün koruyucusu olarak sunmayı beceren faşizm, aslında kırsal bölgelerde, siyasal-örgütsel açı-dan ve çıkış noktası olarak büyük toprak mülkiyetine, kent kü-çük burjuvazisinin tekelci sermayeye karşı tepkisini özgün bir biçimde kristalleştirmesinden çok daha fazla bağlı olmuştur. Şüphesiz bu, faşizmin demagojik görünümü dahil, yoksul köy-lülük karşısında ideolojik bir işlevi olmadığı anlamına gelmez. Bu, faşizmin kırsal çevrede, çıkış olarak kırsal küçük burjuva-ziye bağlı bir hareket olmaktan çok, doğrudan doğruya büyük mülkiyete bağlı, ideolojik-askerî bir hareket halinde oluşması anlamına gelir. Zaten bu, faşizmin, büyük toprak sahiplerine, tekelci sermaye egemenliğinin bunların zararına kurulması için ödediği bir bedeldir.

Son olarak, burada da, faşizmin en önemli işlevlerinden birinin, köylünün “birliği” mitosu yoluyla kentlerdeki halk sınıflarıyla kırlardaki halk sınıflarını bölmek olduğu gözlemlenmektedir.

Kırdaki çeşitli sınıfların ve sınıf fraksiyonlarının faşizmle ilişkisi içinde, büyük toprak sahiplerinin faşizme sağladığı etkin ve dolaysız destek hatırlanmalıdır. Aynı durum zengin köylülük için de geçerlidir; yalnız şu farkla ki, bölgelere göre bunların bir kesimi, orta köylülüğün faşizm konusundaki te reddüdünü paylaşır gözükmektedir. Gerçekten, *orta köylülük, en azından belli bir zaman için, tarım işçileriyle birlikte faşizme en az yakın köylü sınıfı olmuştur.* Her ne kadar, orta köylülüğün ve zengin köylülüğün bir kesiminin faşizme karşı, orta sanayi sermayesinininkini andıran bir direnişinden söz edilmezse de, siyasal tavırlarında benzerlikler sürüp gitmektedir. Öbür taraftan, faşizme kayanlar, orta toprak sahiplerinden çok orta çiftçilerdir.

Yoksul köylülük, kırsal küçük burjuvazi ve küçük üretime gelince, burada göze çarpan, bu kesimin faşizm konusunda son derece bölünmüş olduğudur. Faşizmi çoğunluğu ile daha açıktan desteklenmesi bakımından orta köylülükten ayırt edilirse de, bu kesimin durumu, kent küçük burjuvazisinininkinden daha karmaşıktır. Kır küçük burjuvazisi çoğunluğu ile faşizmi desteklemiş, fakat faşizm saflarında militanlık yapmamıştır. Seçim açısından da bu bölünme çok kuvvetlidir. Örneğin, bir tarım reformunun gerçekleştirildiği yerlerde, küçük toprak sahipleri –ünlü”parsel sahibi köylüler”–, faşizm konusunda feodal ideolojiden büyük ölçüde etkilenen ve kent küçük burjuvazisinden daha fazla bölünmüş durumda olan feodal malikâne kiracıları veya küçük çiftçilerden daha dayanıklıdır.

Bunun nedeni öyle, bir dizi “üçüncü güç” ideologlarının umdukları gibi, küçük toprak mülkiyetinin herhangi bir “demokratik” erdemi değildir. Bu yanlış A. Tasca’yı, faşizmin başarı nedenlerinden birinin, bir tarım reformunun ve önemli bir küçük toprak sahipleri sınıfının –*proprietary contadini*– eksikliği olduğu tezini desteklemeye götürmüştür. Aslında, bü-

tünüyle, kent küçük burjuvazisinde olduğu gibi, küçük toprak sahipleri de, gerek bir “demokratik” radikalizme, gerekse, Marx’ın işaret etmiş olduğu üzere, belirli koşullarda kitle halinde *Bonapartist* devlet biçimlerini desteklemeye yatkındırlar. Faşizm karşısında bölünmeleri, faşizmin özgül bir takım siyasal-ideolojik özellikler sunması ile ilgilidir. Köken bakımından kentsel bir olgu olan faşizm, kırsal alanlarda, feodal ideolojik özellikleri küçük toprak mülkiyetinin özellikleriyle tamamen çelişkili, büyük toprak mülkiyeti ile doğrudan doğruya ilişkilidir.

Son olarak, *tarım işçilerine* gelince, bunların faşizmle olan ilişkileri, içinde çalıştıkları tarımsal işletmenin niteliği ile mücadelelerinin büründüğü siyasal biçimlere ve ayrıca ideolojik etmenlerin ağırlıklarına bağlıdır. İlk başta, kitle halinde faşizme düşmanken, özellikle büyük mülkiyetin onlar üzerinde yaptığı dolaysız baskı yoluyla faşizme gelmişlerdir. Buna rağmen, tam anlamıyla kapitalist işletmelerdeki tarım işçileri, faşizme karşı yarı-feodal işletmelerdeki feodal ideoloji baskısına tabi tarım işçilerinden daha fazla direnç göstermektedirler.

4. TEKELCİ KAPİTALİZM VE KIRLAR. FAŞİZM ALTINDA KÖYLÜ SINIFLARININ GERÇEK DURUMU

İktidardaki faşizmin kırsal alanlardaki sınıflar ve sınıf fraksiyonları ile ilgili gerçek iktisadî siyaseti ne olmuştur? Önce işçiler, arkasından kır küçük burjuvazisi, kent küçük burjuvazisi ile birlikte, iktisadî açıdan, faşizmin başlıca kurbanları olmuşlardır. Kapitalizmin, tekelci kapitalizm biçiminde tarıma belirleyici şekilde girişi, kırların kendi içinde, yalnız büyük toprak sahiplerinin ve zengin köylülüğün yararına gerçekleşmiştir. Bununla birlikte iki önemli olguyu belirtmek gerekmektedir:

1. Küçük mülkiyetin, tekelci sermaye ve büyük mülkiyet tarafından ekonomik olarak sömürülmesi, küçük üreticilerin malından-mülkünden edilmesi yolunda bazı tedbirler alınmasına rağmen, doğrudan doğruya bu yolla olmaz. Dönemin nite-

liğı dolayısıyla ve bazı siyasal nedenlerle, bu sömürü, *esas olarak dolaylı biçimlere bürünür*: O kadar ki, Bettelheim, kırdaki küçük mülkiyet sahibi kalıntılarına değinirken, şöyle demektedir: ‘Nazi politikasının tutucu yanı... Küçük mülkiyet sahiplerinin çıkarları Reich’in iktisadî ihtiyaçlarıyla çatıştığı için, daha kuvvetlenmişti... Nazi rejimi köylü muhafazakârlığının etmenlerinden birini korumak istediği için söz konusu bütün elverişsizlikleri sineye çekti.’³

Küçük mülkiyet ve küçük işletmeyi muhafaza etmek için bütün bu politik nedenlerin yanında, Kautsky’nin *Tarım Sorunu*’nda gösterdiği nedenler de hatırlanmalıdır.

Küçük mülkiyet ve küçük işletmenin varlığının sürdürülmesi ile ilgili bu siyasal nedenler yanında, tarımda kapitalizmin gelişmesi ile küçük tarım işletmelerinin kaybolmaya yüz tutmasına engel olan “iktisadî” karşı-eğilimlerden de söz etmek yerinde olur. Bu olgu çok açık olup, büyük sermaye ve küçük üretim arasındaki ilişkilerde gözlenen durumu andırmaktadır: “Endüstride sermayenin yoğunlaşmasına karşı gelen akımlar çarpıcı bir benzerlikle tarımda da görülür... Ama tarımda, endüstride işlerlikte olmayan daha başka etmenler de vardır.”⁴ Büyük toprak sahipleri bir küçük işletmeler sektörüne rahatlıkla izin verebilirler. İlk, küçük-çapta üretimin yüksek maliyeti, onlara da tarımsal fiyat düzeyini yüksek tutma fırsatını verir. İkinci, kapitalizm kırsal kesimden nüfusu çekerken küçük üreticilik de köylüyü toprağa bağlar ve toprak sahiplerine emek-gücünü sağlar. Üçüncüsü, toprağın doğası nedeniyle, büyük toprağa sınır komşusu olan küçük mülkiyet, her zaman büyük toprağın tamamlanması ve genişletilmesi için gerekli niteliklere sahip değildir vb.

2. Yoksul köylülük için, faşizmin verdiği sözler (toprakların pay edilmesi ve kolonileştirme) sonuç vermezse de, bununla birlikte, elle tutulur sonuçlar ortaya koyan bazı etkin tedbirler alınır. Toprakların satın alınması, yeni toprakların değerlendirilip verimli hale getirilmesi veya, toprakların işgali ile, bu top-

3 L’Economie allemande sous le nazisme, s. 36.

4 K. Kautsky, *La question agraire*, a.g.e., s. 216 vd., s. 242 vd.

rakların dağıtıldığı, tam anlamıyla faşist, yeni bir orta (ve zengin) toprak sahipleri fraksiyonunun yaratıldığı görülür. Bu, bir taşla iki kuş vurmayı sağlayan bir tedbirdir: Böylece hem küçük mülkiyet engelinin aşılaraq kapitalizmin tarıma nüfuz etmesi ve hem de, kırlarda faşizm için sağlam bir toplumsal tabanın yaratılması gerçekleştirilmiş olmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALMANYA

Almanya'da, 1925 nüfus sayımına göre, toplam nüfusun % 23'ü tarımla yaşamaktadır. Mülkiyet ve işletme biçimleri, geniş ölçüde, Elbe Irmağı'nın oluşturduğu bir ayrım çizgisi ile ayrılmaktadırlar. Batıda, Napolyon kanunlarının ve sanayileşmenin etkisiyle olduğu kadar, bu bölgelerde "burjuva demokratik devrimi" biçimleri nedeniyle de, işletmelerin parçalanmasına, toprakların bölünmesine tanık olunur. Bu durum Rhein, Baden ve Württemberg'de, esas itibariyle bölünmüş mülkiyetler şeklinde, küçük işletmelere yol açar. Bavyera ve Saksonya'da zengin ve orta işletme ve kiralanan çiftlik sistemi egemendir.

Doğu, büyük toprak mülkiyeti bölgesi olarak kalmaktadır. Büyük mülkiyet, Mecklenburg'da toprakların % 64.4'ünü, Pomeranya'da % 57'sini ve Stralsund bölgesinde % 70 kadarını kaplamaktadır. Bazı feodal niteliklerin sürüp gitmesine rağmen, bu büyük mülkiyet, daha o zaman kapitalist işletme yoluna gitmiştir.¹ Büyük malikâne topraklarının küçük birimler halinde işletilmesi devam etmektedir. (Özellikle Schleswig-Holstein'da): Tarım işçileri çoğu kez, tamamen geleneksel bir statü

1 Özellikle, 19. yüzyılın sonuna doğru makineleşme ve gübre kullanımı çok ilerlemiştir (K. Kautsky, *a.g.e.*, s. 67 vd.).

ile, belirli bir işletmeye bağlanmaktadır.²

Toplam olarak, toprakların % 38'i büyük toprak sahipliğine aittir. Tarım işletmelerinin % 40'ı, 5-100 hektar arasında toprağa sahip işletmelere (bu oran orta ve zengin işletmeler arasında aşağı yukarı eşit biçimde bölünmektedir), geriye kalanı küçük mülkiyet işletmelerine aittir. Tarım işçilerinin sayısı 2.600.000 dolayındadır.³

Savaşın bitmesinden sonra, tarımın durumu kötüleşmeye devam eder. Tarım ve sanayi fiyatları arasındaki açığın büyümesi ile, tarım fiyatları % 40 düşer ve 1929 bunalımından sonra, gayri safi tarımsal gelirle % 28.5'luk bir gerileme olur. İpotek masrafları, kiralardan yüksekliği ve kiralardan sabit tutulması yüzünden, tarımsal işletmelerin –orta ve hattâ bazen zengin işletmeler dahil– büyük çoğunluğu zarar eder.⁴ Küçük ve orta toprak sahiplerinin borçlanması gittikçe korkunç boyutlar alır –1932'de 12 Milyar RM, (Reich mark), bu borcun faizi % 11'e yükselmektedir– ve geniş ölçüde hacizler görülür. Öte yandan, küçük ve orta toprak sahiplerinin ürünleri olan hayvancılık ve ikinci derecedeki tarım ürünlerinin fiyatları düştüğü halde, başlıca tahıl üreticisi durumundaki büyük toprak sahipliği, hükümetin gümrük politikası sayesinde, özellikle 1930'dan sonra, fiyatları olduğu düzeyde tutmayı başarır. Vergiler küçük ve orta toprak sahiplerini ezerken, büyük toprak sahipliği, *Osthilfe* yoluyla, devletten destekleme tedbirleri elde eder. Tarım işçilerinin ücretleri çok büyük boyutlarda düşer.

Savaşın sona ermesi ile birlikte, küçük köylüler ve Batıda orta köylülüğün bir kesimi, sosyal-demokrasiye, hattâ bazen, ender de olsa, Alman Komünist Partisi'ne taraf çıkarlar. Bunlar “köylü konseylerine” etkin olarak katılırlar. Tarım işçileri, kitle halinde sosyal-demokrat sendikalara kaydolurlar. Bunların başlıca talebi *Siedlung* (kolonizasyon) yani, büyük çiftliklerin topraklarının paylaşılmasıdır. Fakat devletin, 100 hektardan fazla top-

2 M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Sozial und Wirtschaftsgeschichte*, 1924, s. 470 vd.

3 G. Castellan, a.g.e., s. 148 vd.

4 Aynı yerde, s. 166.

rakların üçte ikisini satın alabileceğini belirten, 1919'da kabul edilmiş kanun ve kararnameler, devlet aygıtınca boykot edilir ve sonuçsuz bırakılırlar. Sosyal-demokrasi bu projelerin gerçekleştirilmesi denemelerini çabucak terk eder. Öbür taraftan, büyük çiftlik topraklarının yeğ tutulduğu Prusya'da, 1932'de, von Papen tarafından görevine son verilinceye kadar, iktidarda biz-zat sosyal-demokrasi vardır: Alman Komünist Partisi'ne gelince, 1930'a kadar köylü sorununu ihmal eder.

Bu durum karışısında, yoksul köylülük, faşistleşme süreci sırasında derin bir siyasal-ideolojik bunalım geçirir. 1928'den sonra Schleswig-Holstein'da "köylü darbeciliği" biçimleri ortaya çıkar ve bütün kuzeye ve doğuya yayılır. Bu biçimler, vergilere karşı yasadışı grevden, vergi dairelerine ve tahsildarlara doğrudan saldırılara, ve bombalı suikastlara kadar varır. Bunun yanı sıra, bu dönem, "köylülüğün" bütününün "top-rağa bağlılığı" temasının, büyük toprak sahipleri ve zengin köylülerce ön plana çıkarıldığı dönem olmuştur. Büyük toprak sahipleri ve zengin köylüler, kırsal alandaki halk sınıflarını, kendi vesayetleri altında, ortak bir "köylü savunması" kuruluşu olan *Grüne Front* içinde toplarlar. Burada egemen olan slogan, kentlerin "yaldızlı demokrasisine" karşı kırların "yeşil demokrasisi"dir.⁵

Kırdaki halk sınıflarına verilen demagojik sözlerin ötesinde, nasyonal-sosyalizm, bu bunalım durumunda ortaya çıkan siyasal-ideolojik eğilimleri sonuna kadar sömürür. Nasyonal-sosyalizm, köylü darbeciliğinin anarşist-darbeci eğilimlerini sömürür ve çoğu kez bu tür köylü isyanı biçimlerini destekler. Nasyonal-sosyalizmin, W. Darre yönetimindeki tarım şubeleri, bu köylü darbeciliği karakteriyle etkilenmişlerdir. Bu durum, söz konusu şubeleri, çoğu kez SA örgütü ile çatışmaya ve parti-nin "siyasal" aygıtına muhalefete götürmektedir.⁶

Fakat çok daha açık olan bir konu, "toprağı işleyenlerin" "kan, toprak ve kişisel bağlarına sadakati" biçiminde formüle edilen feodal ideolojinin egemenliği altında, "sanayie" ve "ti-

5 K. Bracher, a.g.e., s. 168.

6 Aynı yerde, s. 169.

carete" karşı "köylünün birliği" mitosunun sömürülmesinden, nasyonal-sosyalizmin sağladığı yarardır. Hiç kimse bunu Hitler'in kendinden daha iyi ifade etmemiştir: "Bugünkü sıkıntılarımızın büyük bir kısmı, kentler ve kırların sakinleri arasındaki sağlıklı ilişkinin sonucudur. Tüm ulusun temeli olmak üzere, sağlıklı bir köylü statüsünün korunması gereği üzerinde ne kadar dursak azdır. ... Bu yüzden, sanayi ve ticaret, bugünkü sağlıklı yönetim durumlarından çekilecek ve ulusal ihtiyaçlar ekonomisi çerçevesine sokulacaklardır..." 1930'da, W. Darré, Hitler'e sunduğu gizli bir raporda, kırsal alanda nasyonal-sosyalist siyasetinin başlıca amacı olarak "köylü grevlerinin ve köylülüğün içinde bulunduğu sıkıntının, kentlerdeki cumhuriyet hükümetine karşı kullanılmasını" öngörür.⁷ Ve *Erbhöfe*'lerin kurulması ile ilgili, 12 Mayıs 1933 tarihli kanunun gerekçesinde şöyle denilmektedir: "Kopmaz toprak ve kan bağları, bir halkın esenlik dolu hayatı için gerekli önkoşullardır. Geçmiş yüzyılların köylü statüsü Almanya'da, aynı zamanda yasal alanda, toprakta yaşayan nüfusun doğal yaşama duygularından doğan bu bağıntıyı gerçekleştirmiştir."⁸ Öte yandan bu feodal ideoloji, nasyonal-sosyalist korporatizm anlayışının kırlarda bürüneceği biçimler altında sürekli var olacaktır. W. Darré 1934'te, kitaplarından birine *Yeni Kan ve Toprak Soyluluğu* adını koyar.

Fakat, nasyonal-sosyalizm esas olarak bir kent hareketi halinde kalır. Nasyonal-Sosyalist Parti'nin tarım şubeleri ancak 1930'da kurulurlar. 1930'da Nasyonal-Sosyalist Parti'nin üyelerinin yalnız % 14'ü köylü olup, bu oran 1934'te % 10.7'ye düşer.⁹ Bu istatistik, köylülük içinde tarım işçilerini kapsamamakla birlikte, Nasyonal-Sosyalist Parti'ye kaydolan köylülerin oranının, toplam nüfus oranlarından (% 23'e yaklaşık), daha düşük olduğu gözlenmektedir. Bu, ancak işçi sınıfında bulunabilen bir orantısızlıktır. Bütün üyelerin çoğunluğunu büyük toprak sahipleri ve küçük işletme sahipleri oluşturmaktadır. Öte

7 Aynı yerde, s. 169.

8 W. Reich, *Massenpsychologie des Fascismus* içinde, s. 79'da alıntı olarak vardır.

9 Bracher, a.g.e., s. 169, 256.

yandan, Nasyonal-Sosyalist Parti'nin sorumlu kademelerinde hemen hiç köylü bulunmamaktadır.

Bununla birlikte, kırların Hitler'e sağlamış olduğu destek kesindir. Köylü seçmen kitlesinin bölünmesinde sömürü biçimlerinin işlevleri ve bunlara karışmış ideolojik etmenlerin önemli rol oynamalarına rağmen, yine de bu destek, kendini en çok seçim planında gösterir.¹⁰ Özellikle Schleswig-Holstein'dan başlayarak, kuzey-doğu bölgelerinde ve Doğu Prusya'da nasyonal-sosyalizm, 1930'dan itibaren büyük bir seçim başarısı gösterir. Büyük toprak mülkiyetinin egemen olduğu bu bölgede, nasyonal-sosyalizmi, yalnızca büyük toprak sahipleri değil, aynı şekilde, büyük malikâne toprakları üzerindeki, hâlâ feodal ideoloji etkisinde olan küçük girişim sahipleri de doğrudan doğruya desteklemektedirler. Malikâne toprakları üzerinde, bu küçük girişim biçiminin egemen durumda olduğu Schleswig için bu durum, özellikle açıktır. Hâlâ feodal kalıntıların yaşadığı ve tam anlamıyla kapitalist rantiyelerinin bulunmadığı orta büyüklükteki işletme sahipleri de feodal ideolojinin etkisinde olup, dirençleri batıdaki orta boy işletme sahiplerinininkine göre daha güçsüz olsa da, Nazizme karşı daha iyi direnirler ve Alman-milliyetçilerine oy verirler. "Yarı-feodal" ideolojik-siyasal ilişkilere ve çeşitli baskılara tabi tarım işçileri de, batıdaki tarım işçilerine göre daha az direniş gösterirler.

Batıda, durum daha karmaşıktır. Burada önemli bir yer tutan orta köylülük ve zengin köylülüğün bir kesimi, Katolik *Zentrum* Partisi'ne oy vererek, uzun süre Nazizme karşı direnirler: Bu durum, orta büyüklükteki tarım işletmelerinin egemen olduğu Bavyera'da özellikle belirgindir. Bu direniş, Brüning ve Schleicher yönetiminde büyük sermayeye karşı orta sermaye ve orta köylülük ittifakı denemesine de bağlı olarak, orta sermayenin bu konudaki direnişini andıran yönler sunar. Küçük işletme sahipleri, önemli bölünmelere rağmen, batının kırsal bölge-

10 Bunun devamı için, bkz. R. Heberle, *Social Movements, An Introduction to Political Sociology*, 1951, s. 226 vd.; C. Loomis ve A. Beagle, "The Spread of German Nazism in Rural Areas", *American Sociological Review*, Aralık 1946, s. 724 vd.

lerinde çoğunluğu ile nasyonal-sosyalizmi destekler. Fakat bölünmeleri önemlidir. Örneğin, küçük tarım işletmelerinin küçük toprak sahipliği biçiminde egemen bulunduğu bölge olan kırsal Ren Havzası, Nazizme karşı direnir; aynı durum, küçük toprak sahipliği bölgesi aşağı Saksonya için de geçerlidir. Küçük tarım işletmesi kesimi içinde, ilk olarak Nazizm tarafına geçenler kiracı-çiftçilerdir: Nüremberg yöresi için durum böyledir. Öte yandan şunu belirtmek gerekir; küçük tarım işletmesi sahiplerinin Nazizme direnen kesimi, Nazizme karşı daha fazla direnmekle birlikte, bir bütün halinde *Zentrum* Partisi'ne oy veren orta işletme sahiplerinin tersine, çoğu kez sosyalistlere oy vermektedir.

Son olarak, Batının, geniş ölçüde ve geleneksel olarak sendikalaşmış, tipik kapitalist sömürü biçimlerine tâbi tarım işçileri, kitle halinde Nazizme düşman olarak kalırlar: Bu durum, özellikle Bavyera'da belirgindir.

Nasyonal-sosyalizmin, iktidarda iken izlediği tarım politikasına gelince, bu politika, büyük toprak sahiplerine ve zengin köylülere sağlanan radikal bir destek ile belirlenir: Bu destek, sırf hububat fiyatlarının korunmasından vergi bağışıklıklarına, dolaysız devlet yardımına (*Osthilfe*), toprak kirası bedelinin artırılmasına, tarım işçilerinin ücretlerinin korkunç bir şekilde indirilmesine vb. kadar varmaktadır. Kır küçük burjuvazisi ve tarım proletaryası bu tedbirlerin başlıca kurbanları olurlar.

Oysa, nasyonal-sosyalizm, ilk zamanlarında yoksul köylülükle uzlaşıcı bazı tedbirler alır. 1933'te köylülerin borç ve ipoteklerinin bir yıl ertelenmesini kararlaştırır; ardından, bu süre bir yıl daha uzatılır. Oysa, 1933'te *Erbhof*, "kalıtım yoluyla geçen çiftlik" ile ilgili kanun yayımlanır. Amacı, istikrarlı bir zengin ve orta toprak sahipliği fraksiyonu yaratmak olan bu kanuna göre, bu çiftliklerin asgari 10 hektarlık ve azami 125 hektarlık bir alana sahip olmaları gereklidir. Kanun, bu çiftliklerin satılamaz-devredilemez –ve alacaklılarca el konulamaz– olduğunu ve parçalanmayı önlemek için, ancak tek vârise kalabileceğini belirtmekteydi. 1939'da Almanya'da var olan tarım işletmele-

rinin % 60'ı *Erbhof*¹¹ kurumu kapsamına dahildir ve sahipleri-
nin büyük bir kısmı gerekli tüm siyasal güvenceleri sağlarlar.¹²

Büyük malikâne topraklarının pay edileceği konusunda-
ki nasyonal-sosyalist bildiriler, büyük ölçüde lafta kalırlar. Be-
deli ödenerek alınıp dağıtılan, en verimsiz topraklardan iba-
ret toprakların yüzölçümü 1933'te 60.000 hektar iken, 1937'de
35.000 hektara düşer. Bununla birlikte, "kolonileştirmeye" ta-
bi tutulan bu toprakların büyük kısmını, özellikle hazine malı
toprakları, islah edilen araziler ve fethedilen topraklar oluşturu-
maktadır. Bu topraklar da zengin ve orta işletmeler olarak oluş-
turulur (1933'te % 70'i 10 hektarı aşmaktadır) ve güvenilir nas-
yonal-sosyalistlere dağıtırlar. Ayrıca, devlet, kalıtsal çiftlikler
halinde yeniden düzenlemek amacıyla, bazen doğrudan doğru-
ya küçük toprak sahiplerinin ve küçük çiftçilerin mülklerini al-
maya koyulur. Fakat kırsal küçük burjuvazinin bu şekilde doğ-
rudan mülksüzleştirilmesi sınırlı kalır.

Mülksüzleştirme daha çok dolaylı biçimlere bürünmekte-
dir. 10 hektarın altındaki topraklar kalıtsal çiftlik sayılmaz ve
ipoteklerin ertelenmesi giderek kaldırılır. Öte yandan, küçük
toprak sahipleri gittikçe ciddi bir şekilde borçlanmaya devam
ederler. Ayrıca, küçük toprak sahiplerinin sömürülmesi, yuka-
rıda belirtilen bir dizi dolaylı tedbirle gerçekleştirilir.

Tarım işçilerine gelince, bunların durumu korkunç bir hâl
alır: Gerçek ücretleri % 50-70 düşer, sendikaları dağıtılır, iş-
sizlik sigortaları geri alınır. Fakat dahası var: Ödemelerin ücret
olarak verilmesi çok geniş ölçüde kaldırılır. Bunun yerine *aynî*
ödeme biçimi getirilir. Bu durum her ne kadar, bu işçiler için
artan bir sömürüyü ifade ederse de, feodal toprak işleme biçim-
lerine dönüş söz konusu değildir. Tam tersine, nasyonal-sosya-
lizm, kapitalizmin tarıma iyice girmesi siyasetini izlemektedir.
Aynî ödeme biçimine geçiş, sömürünün yalnızca *hukukî* biçimle-

11 Roncayolo, a.g.e., s. 361.

12 İşletmenin boyuna göre *Erbhöfe* oranı da ilginçtir: 1939'da *Erbhöfe*'lerin %
13.9'u 10-15 hektar, % 13.2'si 15-20 hektar, % 10.9'u 20-25 hektar, % 32'si 25-
50 hektar ve % 12.7'si 50-75 hektara sahipti (Fr. Neumann, *Behemoth*, a.g.e., s.
395, ayrıca burada, *Erbhöfe*'lerin ortalama büyüklüğünün 1933'te 12.3 hektar-
dan, 1939'da 22.5 hektara çıktığı belirtilir).

rini etkilemektedir. Bu tür bir ödeme biçimine geçişin esas amacı, tarım işçisinin belirli bir işletmeye bağlanmasını sağlamak değildir, ve kırsal alan içinde emek-gücü dolaşımını etkilemez. Bu tedbir kırlardan kentlere akışı önlemeyi amaçlamaktadır. Günümüzde birçok Latin Amerika ülkesinde görüldüğü gibi, kapitalizmin tarıma girişi, tarım işçileri ücretlerinin hukuken aynı olarak ödenmesi biçimiyle rahatlıkla gerçekleştirilebilir.

En son olarak, sayısız tedbirlerle, nasyonal-sosyalizm, küçük çiftçi ve kiracıların statülerine karşı harekete geçer: Bunların çok büyük bir kısmını tarım işçisi haline dönüştürür. Bu durum bütünüyle kapitalizmin tarıma girişi sürecine tekabül etmektedir (bu yüzden, *Erbhof* kurumu kiraya verilemez).

Nasyonal-sosyalizm yönetiminde tarım sorununun bir bilançosunu yapmaya çalışalım. Her şeyden önce, tekelci büyük sermaye, tarım sektörünün bütününe gittikçe daha çok sömürmektedir. Kapitalizmin tarıma girişi de mülkiyetin hukukî biçimlerinde temel bir değişiklik olmaksızın, özellikle ideolojik-siyasal nedenlerle gerçekleşir. Fakat tarımdaki bu kapitalistleşme, beklenen sonuçları vermekten uzaktır. Her ne kadar, tarım makineleri satışı 1932'de 80 milyon RM'dan, 1938'de 300 milyon RM'a yükselirse de, aynı dönemde kimyasal gübre satışı üçte bir oranında artarsa da, ve hektar başına randımanda hissedilir bir iyileşme olursa da, toplam tarımsal üretim küçük bir artış gösterir.

Bununla birlikte, tarımsal hasılanın bu zayıf artışında, bir bakıma "tarım-dışı" etmenleri göz önünde tutmak gerekir: Örneğin, kışlaların yapımı, askerî arazilerin ve müstahkem mevkiilerin genişletilmesi, vb... nedeniyle işlenebilir toprakların yüzeyinin azalması gibi. 1933 ve 1939 arasında, 10 milyon hektar dolayında toprak bu şekilde üretimden çıkarılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İTALYA

1929'da yapılan eksiksiz tek sayıma göre, İtalya'da tarımda, büyük ve küçük girişim arasında *aşırı bir kutuplaşma* görülmektedir. Toprak sahiplerinin ancak % 0.6'sını oluşturan 20.000 büyük toprak sahibi, ekilebilir toprakların % 36'sına sahiptirler: Ekilebilir toprakların üçte birini 2 ilâ 10 hektar arasındaki küçük topraklar oluşturmaktadır. Tarımsal nüfusun ancak % 28'ini toprak sahipleri, % 48'ini bağımlı tasarrufta bulunanlar ve % 30'unu tarım işçileri (*braccianti*) oluşturmaktadır.¹

Savaş sonunda durum aşağı yukarı şöyledir: Uzmanlaşmış tarımcılığın yoğunlaştığı İtalya'nın güneyinde, tarımsal işletmenin iktisadî sahipleri, esas itibariyle büyük toprak sahipleridir. İşletme, ya tarımdaki gündelikçilerin (*braccianti* ve yarı-kolonlar) çalışmasına dayanmakta, ya da feodal ilişkilerin devamının açıkça gözlendiği biçimlere bürünen ortakçılık sistemine dayanmaktadır. Bu ortakçılık, ürünün toprak sahibi ve ortakçı arasında aynî olarak bölüşülmesine dayanır. Ortakçılık sözleşmeleri çok kısa sürelidirler (çoğu kez tek bir ekim-hasat dönemini kapsar); kişisel bağlardan (siyasal-ideolojik ilişkiler)

1 Bu konuda, bkz. *Sommario di statistiche...*, a.g.e.; Roncayolo, *Géographie universella* içinde İtalya üzerine makalesi; A. Tasca, Salvemini, Salvatorelli vb.

hareketle yapılan bu sözleşmeler, oldukça sınırlı alanları kapsar. Toprağı işleme biçimleri eskidir, makineleşme hemen hemen hiç yoktur ve gübre kullanımı oldukça sınırlıdır.

İtalya'nın merkezinde ise, küçük mülkiyet ve küçük çiftçiler egemen durumundadırlar.

Buna karşılık, kuzeyde, kapitalizmin tarıma çekingen bir şekilde girdiği görülür: Burada, büyük toprak sahipleri kapitalist "rantiyeler" haline dönüşürler. Bu hayvancılık ve büyük ekim topraklarında toprağın işlenmesi, görece önemli bir ölçüde, büyük ve orta çiftçilerle yapılmakta, fakat yine de küçük mülkiyet (Po Vadisi) ve küçük işletme geniş ölçüde varlıklarını korumaktadırlar.

Tarım işçilerine gelince, belirli bir işletmeye az veya çok bağlı olan yarı-kolonlar hariç, bunların çoğunluğu, çoğu kez, yılda ancak 60 ilâ 100 gün iş bulabilen, oldukça hareketli bir işgücü kitlesi oluştururlar.

Böyle bir tarımın oldukça düşük bir randımanı vardır, ve işgücü verimliliği oranı oldukça düşüktür. Toplam tarımsal hasılanın ancak % 50'si pazara arz edilmektedir. Uzmanlaşmış ekim—küçük işletme—ürünlerinin dış pazarda rekabet edecek durumda olmaması yanında, İtalya, önemli ölçüde büyük ekim ürünleri (tahıl) ithal etmek zorunda kalmaktadır. Toprak fiyatları, tarıma kapitalizmin güçsüz biçimde girişinin sonucu olarak, oldukça yüksektir. Kırsal bölgelerin kendi içindeki toplumsal çelişkiler özellikle şiddetlidirler: Bu çelişkiler, bir yanda büyük toprak sahipleri, bir yanda yoksul köylülük ve tarım işçileri arasında, "kapitalist" toprak sahipleriyle, orta ve zengin çiftçiler arasında, güneyin "yarı-feodal" toprak sahipleri ile kuzeyin kapitalist toprak sahipleri arasında yer almaktadırlar.

Savaş döneminde ve savaş sonrasında buna, savaş sonrasında İtalya'yı saran iktisadi bunalım dolayısıyla şiddetlenen derin bir tarım bunalımı da eklenmiştir. 1915 ve 1917 arasında, sanayi fiyatları üç kat yükseldiği halde, tarım fiyatları ancak iki katına çıkmıştır. 1917'ye doğru, tarımdaki durgunluk o dereceye gelir ki, vesika kurumu getirilir ve kimi bölgelerin tümünde ekmek sıkıntısı başlar. Bununla birlikte, bu "iktisa-

dî bunalım” köylü ajitasyonu üzerinde ancak ikinci dereceden etkilere sahiptir, ve özellikle işaret edilen çelişkilerin birikimine katkıda bulunur.

Aslında, savaşın sona ermesiyle burada, Almanya’dakinden bütünyle başka bir boyutta, bambaşka genişlikte gerçek bir köylü ayaklanmasına tanık olunur. Temmuz 1919’da, “toprakların bölüşülmesi” sloganı ile, genel bir toprak işgali hareketi başlatılır: Latium’dan başlayan bu hareket, bütün Yarımada’ya ve özellikle Mezzogiorno’ya ve adalara kadar yayılır. Yoksul köylüler kooperatifler halinde örgütlenirler. Tarım proletaryası kitle halinde sendikalaşır, ortakçılar ve kolonlar kontratların bitiminde işledikleri toprakları terk etmeyi reddederler. Geniş ölçüde kendiliğinden başlayan hareket, giderek sosyalistlerin ve halkçıların (beyaz Katolikler birlikleri) denetimine girer. Halkçılar, bu hareketi, hükümete sunulan “iskân reformu” taleplerine kanalize ederler; maksimalist sosyalistler, bu sorun üzerinde açıkça Lenin’den daha “ortodoks” bir tavır alıp, derhal “kollektifleştirmeyi” önererek, bu “küçük burjuva” toprak bölüşümü hareketini son derece güvensizce değerlendirirler.

Hiçbir yerde, işçi hareketi ve köylü hareketinin birleştirilmesi sağlanamaz: Bu bölünmüşlük, tüm faşistleşme süreci boyunca sürüp gidecektir. Bu durum karşısında, köylü ayaklanması başarısızlıklarla sonuçlanır: 1920’de geriler, 1921’de büyük toprak sahiplerinin saldırıya geçişi ile ortadan kalkar. Ancak 200.000 hektarlık arazi, çeşitli yollarla el değiştirir. 1919’da Nitti hükümetince kabul edilen ve toprak işgallerini geçici olarak veya kesin bir şekilde desteklemek için, mülki amirlere yetki tanıyan Visocchi Kararnamesi giderek yürürlükten kalkar; sendikal kazanımların tekrar kaldırılması yoluna gidilir.

Bu koşullarda ve faşistleşme sürecinin başlangıcı ile birlikte, yoksul köylülük önemli bir siyasal-ideolojik bunalımla karşılaşır. Cesareti büyük ölçüde kırılmıştır. Tarım işçileri, sendika üyeliğini artık yalnız iş bulma aracı olarak görmektedirler. Küçük toprak sahipleri ve küçük çiftçiler sosyal-demokrasiden yüz çevirirler. Halkçı parti, giderek kırlarda sosyal-demokrasiyi

yok eder; özellikle kendi ideolojik etkisini genişletir: Bu genişleme, esas itibariyle, kentlere karşı “toprakta çalışanların” birliğini önsayan Katolik korporatizminden esinlenme ve büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını temsil eden *feodal sosyalizm* biçimini almaktadır. Son olarak, anarko-sendikalist akım, kuzeyin proletaryası içinde etkisini sürdürür.

Oysa, 1920 yazından itibaren, *kırsal faşizm* gelişmektedir. Ideolojik karakteri, bu kırsal faşizmi nasyonal-sosyalizme yaklaştırmaktadır: Toprakların pay edilmesi ve “kolonizasyon” talepleri, burada da vardır. Fakat kırsal faşizmin ayırt edici özelliği, Alman kırsal bölgelerinden daha büyük ölçüde isyan eden kırsal İtalya’da uygulanan beyaz terörün boyutu ve biçimleridir. Kırsal faşizm, büyük toprak sahiplerinin ellerinde doğrudan doğruya yarı-askerî bir hareket olarak ortaya çıkar.

Kırsal faşizm genellikle kuzeydeki tarımsal bölgelerde gelişir. Kapitalist toprak sahipleri, kırsal faşizmi, güneyin yarı-feodal toprak sahiplerine kıyasla çok daha dolaysız biçimde desteklerler. Köylü ayaklanmalarının en önemli bölgesi, Ferrari vilayetinde doğan kırsal faşizm, çabucak Emilia, Toskana ve bütün Po Vadisi’ne yayılır. Öbür taraftan, bu bölgelerde büyük ve orta çiftliklerce de desteklenmektedir. Fakat yine de, tarım proletaryasının direnişi ile karşılaşır. Görünüşte etkileyici bir görünümü olan faşist sendikalara katılma, gerçekte yalnızca sosyalist sendikaların yerel şubelerinin zorla faşist sendikalara bağlanmasına ve beyaz terörün etkilerine bağlıdır. Kuzeyin yoksul köylülüğü (küçük toprak sahipleri ve küçük üreticiler) konusunda bölünmüş haldedirler. Sosyal-demokrasi ve onun “kolektivist” bildirileri tarafından düş kırıklığına uğrayan küçük çiftçiler, faşizme daha yatkın durumdadırlar. Merkezî İtalya’nın kırsal küçük burjuvazisine gelince, faşizm konusundaki bölünmüşlük artar. Bu bölgede kır küçük burjuvazisi önemli yer tutmakta olup, faşizm burada kuzeyden daha az tutunur.

Mezzogiorno’ya gelince, büyük toprak sahiplerinin özel durumu hariç, bu bölge bir bütün olarak *faşizme yeterince dirençli* bir bölge durumundadır: Burası 1924 seçimleri sırasın-

da anti-faşist muhalefetin ilerleme kaydettiği tek bölgedir.² Nasyonal-sosyalizm koşullarında Almanya'nın Doğu bölgele-
rinin durumu ile kıyaslanırsa, bu son derece çarpıcı bir du-
rumdur: Güneyin bu tutumunun başlıca nedeni, köylü ayak-
lanmasının özellikle radikalleştirmiş olduğu yoksul köylü-
lük ve tarım proletaryasının ezici çoğunluğu oluşturmaların-
da yatmaktadır.

Faşizmin, kırlardaki sınıflar konusunda gerçek siyaseti ne-
dir? Bu siyaset, faşizmin büyük toprak sahipleri ve tekelci ser-
maye ile olan ilişkisi incelenirken sonuçları belirtilmiş olan,
kapitalizmin tarıma büyük ölçüde girmesi siyasetidir. Kapita-
lizmin tarıma girişi, siyasal nedenlerle büyük toprak sahiple-
rinin varlığı korunarak gerçekleştirilir. Faşizm altında, kapi-
talistleşme yolunda kesin bir dönemeç olan büyük toprak sa-
hipliği sistemli bir biçimde, küçük üretim aleyhine desteklen-
mektedir.

Gerçekte, “bütünsel iyileştirme” (teknik çalışmalarla ve ma-
kineleşmeyle, tarımda randımanların yükseltilmesi), % 70 ilâ %
90 oranında devlet harcamaları ile yürütülmektedir: Bu çalışma
devlete çok pahalıya mal olur ve hemen hemen yalnız büyük
toprak sahipliğine kazanç sağlar. Büyük toprak sahipliğine sağ-
lanan bu devlet yardımları, büyük toprak sahipleri birçok malî
bağıışıklık elde ettiği halde, küçük işletmeyi ezen bir malî siya-
set ile finanse edilmektedirler. Küçük üretimin ürünlerinin fi-
yatları uluslararası rekabet karşısında düştüğü halde, gümrük
koruması, en başta tahıl olmak üzere, büyük işletmelerin ürün-
leri ile ilgilidir.

Faşizmin küçük tarım işletmeciliği ve küçük toprak sahip-
liği ile ilgili siyasetine gelince, bu siyaset onu nasyonal-sosya-
lizminkinden ayırt eden bazı özellikler taşımaktadır. Köylü ta-
leplerinin yoğunluğu konusunda (nasyonal-sosyalizmin *Erbhöf*
politikasının tersine), küçük girişimi zarara sokacak çok radi-

2 Bu konular hakkında; L. Luzzatto, *Elezioni Politiche e Leggi Elettorali in Italia*, 1958. İlginç olan, Mezzogiorno'da faşizmin, seçimlerde aday olarak faşist kad-
rolar değil de, Salandro, Orlando gibi, faşizme bağlanmış “liberal” siyasal per-
soneli aday göstermesidir (a.g.e., c. I, s. 363 vd.). Bu, faşizmin güneydeki se-
çim başarısının temel nedeni olmuştur.

kal tedbirler almaktan kaçınır. Faşizmin, tarımın iyileştirilmesi çerçevesinde ve özellikle Pontins bataklıklarının ıslahı ile, sadık-etkin yandaşlarına, daha ilk anda, 3.000 zengin ve orta çiftlik halinde 60.000 hektar civarında toprak dağıttığı doğrudur. Fakat bu olgunun sınırlı kaldığı görülmektedir.

Her ne kadar, büyük mülkiyet için “verimsiz” toprakların “kolonizasyonu” vaadleri, latifundiaların parçalara bölünmesini öngören 1934 Serpieri Kanunu’ndan sonra bile kâğıt üzerinde kalırlarsa da, buna karşılık, bu önlemler, orta işletme zararına küçük işletmeyi kayırır gözükmemektedir. İtalya’da büyük ve küçük tarım işletmeleri arasındaki kutuplaşmaların üzerine eklenen bu tedbirler, *faşizm altında, küçük işletmenin orta işletme zararına yayılmasına* yol açmışlardır: Bizzat çalışan işletme sahiplerinin sayısı 1929 ve 1940 arasında 500.000 artmıştır. Bu artış ancak 1 milyon hektarlık bir alanda olur ve küçük tarım işletmesinin yayılmasını gösterir. Tarımda kapitalistleşme süreci tarımsal küçük girişimin büyük girişimce dolaylı yoldan sömürülmesi ile, ve bu iki işletme biçimi arasındaki kutuplaşmanın derinleşmesi ile yürür. Bu ise büyük ölçüde, büyük toprak sahiplerinin işine gelir.³

Bununla birlikte, denilebilir ki faşizm, birbirine sıkı sıkıya bağlı bir şekilde, tarımda kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesine yarayan bir dizi tedbir almıştır. Bu tedbirler esasta, hâlâ “feodal kalıntılara” ilişkin küçük üreticileri, tarım işçilerine dönüştürmeyi hedeflemektedir. Özellikle ortakçılar için durum böyledir: Ürettikleri ürünü, güneyin latifundialarında, ayrıcalıklı bir işletme birimine göre, mülk sahipleri ile paylaşan doğrudan üreticiler olan bunlar, kolonların yanı sıra, faşizm tarafından radikal şekilde etkilenmişlerdir. Bunların ortaklık sözleşmeleri bozulur, sigorta keseneklerinin ödenmesini yüklenirler, hiçbir ücret garantileri yoktur: Bunların durumu, tarım iş-

3 Alman ve İtalyan örnekleri arasındaki bu karşılaştırma, tarıma, kapitalizmin girişinin somut yollarının çeşitliliğini bir kez daha kanıtlar. Bu çeşitlilik somut toplumsal formasyonların siyasal-ideolojik koşullarına bağlıdır. Bu çeşitlilik, öte yandan, Lenin tarafından belirtilen “Amerikan türü” ve “Prusya türü” “iki yol” şemasını yalanlamaz: Lenin sadece *eğilimsel* tarihi “iki yolun” genel çizgi-lerini ortaya koyuyordu.

çilerinininkinden de daha kötü hale gelir. Sonuç, faşist iktisatçı Perdisa'nın yazdığı gibidir: "Toprağın ortakçılıkla işlendiği yerlerde kiralardan, köylüleri, toprağa bağlılıklarına rağmen, tarım gündelikçileri haline gelmek zorunda bırakan bir düzeye yükseldiği ne yazık ki bir gerçektir."

Ayrıca, faşizmin, tarım işçileri ile ilgili siyaseti, nasyonal-sosyalizmininki andırmaktadır: Tarım işçilerinin ücretleri % 50 civarında azalır, işsizlik sigortası ve sendikal güvenceleri geri alınır. Çoğu kez "payına düşeni alma" sistemi ile ücret ödemenin yerini aynî ödeme alır: Bununla birlikte, Almanya'da olduğu gibi burada da, ücret ödenmesinin hukukî biçimini ilgilendiren ve esas itibarıyla kırlardan kentlere insangücü akımını önlemeyi hedef alan bu değişiklik, tarımda feodal ilişkilerin güçlendirilmesi olarak anlaşılmamalıdır.

Burada iki noktayı daha belirtmek gerekiyor:

1. Kapitalizmin tarıma girişi faşizmin feodal toprak sahipleriyle olan ilişkisine de bağımlıydı. Faşizm onları düzensiz olarak ve uzlaşmalar temelinde toprak sahibi kapitalistlere dönüştürüyordu. Bu politika istenen sonuçları üretmekten çok uzaktı. Devlet sübvansiyonları, tarımın kapitalistleşmesine direnen toprak sahiplerine kamu fonlarının akmasına yol açıyordu. "Bütünsel iyileştirme" çalışmaları sonuçta 8 milyon hektarlık bir alanı etkileyecekti. Faşist rejim 5 milyon hektarın iyileştirildiğini öne sürmüştü ama gerçek rakam 1.5 milyon hektardı.

2. Faşist politika, tarım sektöründe bir dizi eşitsizliği de bünyesinde barındırıyordu. Örneğin, küçük ve yoğun tarımda "teknik gelişme" seralardakine eşit olmaktan çok uzaktı. Fakat bu eşitsizlikler ve geri görünüm, Lenin'in her zaman vurguladığı gibi,⁴ temel olarak *tarıma tekellerdeki kapitalizmin girişinin* bir sonucudurlar. Çoğunlukla ileri sürüldüğü gibi, bunlar faşizmin temelde İtalyan tarımının "feodal yapısını"⁵ ter-

4 Lenin, "New Data on the Laws Governing the Development of Capitalism in Agriculture", *Collected Works*, c. 22.

5 Bu özellikle E. Serreni'nin, "La Politica agraria del regime fascista" adlı yazısı için geçerlidir. *Fascismo e Antifascismo*, s. 296 vd.

cih etmesinden dolayı ortaya çıkmıyordu. Bu, tarımda kapitalist gelişmenin tarımsal üretimin tüm sektörlerinde el ele uyum içinde ve gösterişli bir şekilde gerçekleşeceğini düşünen “tek-nisist-ekonomist” bir görüştür.

7.

Faşist Devlet

Faşistleşme sürecinde ve yerleşmiş faşizm döneminde sınıf mücadelesi alanını inceledikten sonra, bu bölümde faşist devletin büründüğü kurumsal biçimler incelenecektir. Burada da Marksist teoride devlet sorunu ile ilgili ve *kritik* devlet biçimi olan faşist devleti *örnek* olarak anlatılabilecek, belirli bazı açıklamalarla başlanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM
DEVLET AYGITI VE
İDEOLOJİK AYGITLARA İLİŞKİN
ÖN AÇIKLAMALAR

1. GRAMSCI

Burada temel sorun, ideolojik aygıtlar ve bunların dar alanda devlet aygıtı ile olan ilişkileri sorunudur. Gerçekte, Marksist devlet teorisi, açıkça *devletin “baskı” aygıtı* üzerinde yoğunlaşmıştır, daha doğrusu, ordu, polis, idare, mahkemeler, hükümet gibi özel kollardan oluşan devlet aygıtı üzerinde durmaktadır. Marksizmin klasikleri, kilise, okullar vb. belirli bazı kurumları da incelemişler, fakat bunları yalnız dar anlamda devlet aygıtı ile bir dizi benzetmeler yoluyla almışlardır.

Bu konuda dikkat çeken tek istisna Gramsci olmuştur. Gerçekten, Gramsci’nin proletarya yöneticisi olarak siyasal pratiğinin başlangıcından itibaren ideolojik aygıtların devlet sisteminde yer alması ile ilgili teoriyi kurmaya koyulmuş olduğunu önemle belirtmek gerekir.

Her şeyden önce, bir dizi genel analizle = devletin basit olarak salt bir “kuvvet” işlevi görmediği, fakat aynı şekilde bir ideolojik işlevi de –hegemonya– olduğu konusu üzerinde ısrarla durarak Gramsci, ayrıntılı ve geliştirilmiş biçimde, devletin yalnız “geleneksel” şekilde kuvvet aygıtı değil fakat aynı şekilde “hegemonyanın örgütleyicisi” olarak da değerlendirildi-

rilmesi gerektiğine işaret ediyordu. Böylece, devletin “bütün-
sel anlamda alışılmış olarak özel sayılan kuruluşları” da kap-
sadığına işaret ediyor ve kiliseyi, okulları, sendikaları, parti-
leri, haber aygıtını sayıyordu = “Bir toplumsal grubun tüm
ulusal toplum üzerindeki ve kilise, sendikalar, partiler, okul-
lar vb. özel kurumlar aracılığıyla uygulanan hegemonyası ola-
rak değil de, ... genellikle ‘diktatörlüğü’ olarak anlaşılan tüm
devlet kavramını tekrar gözden geçirmek zorunda kaldım.”
Ve bundan başka: “... Bütün bunlardan ‘devlet’ dendiği za-
man, yalnız hükümet aygıtını değil, fakat aynı zamanda ‘özel’
hegemonya aygıtını da anlamak gerektiği çıkar.” Son olarak
“Eğer her devlet aynı şekilde belirli tipte bir medeniyet ve be-
lirli tipte bir vatandaş yaratmaya ve bunu sürdürmeye, ... be-
lirli örf-adet ve tutumları ortadan kaldırmaya ve bunların ye-
rine ötekileri yayıp yerleştirmeye meylederse, bu amaca ulaş-
mak için hukuk da, okul ve öbür kurumların yanında bir araç
olacaktır.”¹

Daha sonra, Gramsci tezini, kilise, sendikalar, partiler, okul-
larla ilgili ayrıntılı araştırmalara dayanan bir dizi analizle is-
patlar.

Burada Gramsci üzerine daha fazla bir şey söylemeyeceğim.
Ancak az da olsa Gramsci’nin çalışmalarını bildiğim kadarıy-
la, devlet aygıtları olarak ideolojik aygıtlar tezini formüle eden
şüphe götürmez biçimde Gramsci’dır. Yine de iki nokta belir-
tilmelidir:

a. Gramsci’nin, *Ordine Nuovo* döneminden kaynaklanan bu
analizleri, daha sonraları Gramsci’nin, “resmî” mistifikasyonu-
nun bir parçası olarak örtbas edilmiştir.

b. Gramsci’nin teorisi yine de, historisist kavramların ve “si-
vil toplum” gibi bazı nosyonların varlığından kaynaklanan bir
dille lekelenmektedir. Bu onun “hegemonya” kavramını da-
hi etkilemektedir. Bu konuda bir başka yerde eleştirilerim ol-
muştu, bunları burada tekrarlayamayacağım. Bugünkü teorik

1 *Ordine Nuovo*’daki metinler dışında, bkz. *Lettres de prison* (s. 313 vd.); *Passato e presente*, s. 92 vd.; *Note sul Machiavelli...*, s. 88, 130; *Il Materialismo storico...*, s. 204, 231, 240 vd.; vb.

ve pratik konjonktürde, hâlâ doğru olduğunu düşündüğüm bu eleştirinin vurgulanmasını önemli görmekteydim. Bunları ayrıştırmaya ve düzeltmeye giriştiğimde, Gramsci'nin analizinin, onun ideolojik devlet aygıtları tezini formüle etmeye götüren önemli unsurlarını elde ettim. Bu düzeltmeler bana her zaman gerekli, hatta her zamankinden daha gerekli gözükmektedir. Gene de o zaman ideolojik aygıtlar sorununu açık bırakmıştım; Fransa'daki Mayıs-Haziran 1968 olayları, belirli kapitalist devlet örneğinde, Gramsci'nin analizlerinin doğruluğunu bir kez daha gösterdi. Öte yandan, burada Çin'deki kültür devriminin yeniden ortaya koyduğu, zamanında Lenin'i meşgul etmiş olan, önemli bir sorunun söz konusu olduğu üzerinde durmak gereksiz.

Fakat bu *devletin ideolojik aygıtları* görüşünün temel varsayımları üzerinde durmak gerekecektir. Yalnızca Gramsci'nin bu varsayımları geliştirmemiş olmasından değil, fakat özellikle bu görüşün, sınıf mücadelesi bakımından doğru yerine oturtulmaması halinde, bazı yanlış anlamalara yol açması tehlikelerinden dolayı bu konu üzerinde yeterince durulmalıdır.²

2. DEVLET AYGITLARI OLARAK IDEOLOJİK AYGITLAR

Önce, bir toplumsal formasyonda ideolojinin önemi, işlevini yerine getirişi üzerinde bazı açıklamalar yapalım. Gerçekte, ideoloji yalnız düşüncede yer almaz, ayrıca zaten kelimenin tam anlamı ile “kavramsal bir sistem” oluşturmaz. Gramsci'nin önemle belirtmiş olduğu gibi, gelenek ve göreneklere, bir toplumun bireylerinin “hayat tarzına” kadar yayılır. Böylece ideoloji, bir toplumsal formasyonun *pratiklerinde* (burjuva pratikler, proleter pratikler, küçük-burjuva pratikler) somutlaşır.

Öte yandan, ideoloji, egemen ideoloji olarak, bir toplumsal kuruluşta sınıfların temel *iktidarını* oluşturur. Egemen ideolo-

2 Bu konuda L. Althusser'in “İdeoloji ve devletin İdeolojik Aygıtları” yazısına gönderme yapıyorum. Kanımca Althusser'in bu yazısı, biçimciliği ve soyutlaması ile bir ölçüde hatalıdır: Sınıf savaşı, hak ettiği yere sahip değildir. Üstelik bu metin, daha sonra üzerinde durulması gereken bazı yanlış anlamaları içermektedir.

ji toplumun bağrında bir dizi aygıtların ve kurumların içinde maddileşir,³ bu aygıt ve kurumlar arasında, kiliseler, (dinî aygıt), siyasal partiler (siyasal aygıt), sendikalar (sendikal aygıt), okullar ve üniversiteler (öğretim aygıtı), “haber alma araçları” (gazeteler, radyo, sinema, t.v., kısacası enformasyon aygıtı), “kültürel” olan (yayın), belli bir görünüm altında aile vb. sayılabilir. Bunlar devletin ideolojik aygıtlarıdır.⁴

Bu aygıtlar, görelî olarak devletin “baskı” aygıtından ayrırırlar, ana görünümü örgütlü fizik baskı olan ve rolünü bu görünüm altında, devletin yasal tekeli altında yerine getiren aygıt dar anlamda devlet aygıtıdır. İdeolojik aygıtların ana görünümü (çünkü burada da baskı, birçok değişik biçim altında işe karışmaktadır) ideolojik hazırlama ve ideolojik belletmedir (burada da baskının belli bir rolü olsa da). Niçin bu tür aygıtları da birer *devlet* aygıtı olarak belirtmek gerekmektedir?

1. İdeoloji, toplumun içinde “tarafsız” bir şey değildir; *toplumda sınıf ideolojisinden başka ideoloji bulunmaz*. Egemen ideoloji olarak, ideoloji, bir toplumda muhakkak gerekli iktidar ilişkilerinden oluşmaktadır. Hattâ egemen işlevi elinde tutabilir. Gene de, bu açıdan, söz konusu durum, ideolojik aygıtların devlet aygıtları olarak, nitelenmesine yetmez; daha ileri gitmek gerekir, bizzat siyasal egemenliğin kendisi, tek

3 Aygıt veya kurum diyorum. Bundan böyle, yalnız *aygıt* terimini kullanacağım. *Pouvoir politique et Classes Sociales* adlı kitabımda kurumu, yapıdan ayırarak, şöyle tanımlamıştım: “Toplumca değerlendirilmiş kurallar ve normlar sistemi” (s. 123, not 22). Bu “kurumsalcı” sorunsalı teşhir etmek için yapılmıştır. Bu tanım, *aygıt* terimi (bu terimi kuruma eşanlamlı olarak kullanıyordum) için de geçerlidir. Bu tanım; kurum veya aygıtların işleyişinde siyasal baskının (toplumsal olarak değerlendirilmiştir) ve ideolojinin (kural ve normlar) müdahalelerini ortaya çıkarır. Kanımca, artık kurum terimini bir kenara bırakabiliriz: En azından bugün için, aygıt terimine ne katkıda bulunabileceğini göremiyorum. Bu konularda bkz. D. Vidal, “*Institution on rapports sociaux*”, *Atelier*, sayı 3; C. Raguin, “*Le Droit naissant et les luttes du pouvoir*”, *Sociologie de travail*, sayı 1, 1970; M. Castells, *Vers une théorie sociologique de la planification urbaine*, a.g.e., s. 4, 1969. Ayrıca, Bourdieu ve Passeron’un *La Reproduction* adlı eserinde önemli bir analiz bulunmaktadır.

4 Böylece eski formüllerimizi şimdi keskinleştirebiliriz: Dar anlamıyla, parti, sendika, okulun kendisi aygıt değildir, fakat siyasal, sendikal, eğitimsel aygıtların kollarıdır.

başına fizik baskı yoluyla gerçekleştirilemez, fakat ideolojinin kesin ve dolaysız olarak devreye girmesini gerektirir. Egemen ideoloji, ideolojik aygıtların varoluş biçimi altında, bizzat siyasal iktidarın ifadesini, dayanağını ve yoğunlaşma yerini oluşturan devlet sistemi içinde dolaysız olarak bu anlamda vardır;

2. Şu halde Marksist devlet tanımına baş vurmak gerekir. Devlet, bir sınıf devleti olan devlet, Marksizmin klasiklerine göre, yalnız fizik baskı “gücünü” elinde tutması ile değil, fakat en başta toplumsal ve siyasal işleviyle tanımlanır. Sınıf devleti işlevi, bir toplumsal formasyonun birlik ve beraberliğinin sağlanması, üretim koşullarının ve dolayısıyla üretimin toplumsal koşullarının yeniden üretiminin sağlanması olan merkezî kettedir. Sınıf devleti, bir sınıf mücadelesi sisteminde, siyasal sınıf egemenliğinin güvencesidir. İdeolojik aygıtların gördüğü işlev işte tam buradadır. Genellikle egemen ideoloji, toplumsal formasyonun “harcını” oluşturur;

3. Dar anlamda devlet aygıtı, bir toplumsal formasyonda ideolojik aygıtların varoluş ve işleyiş koşulunu oluşturur. Her ne kadar baskı aygıtı bunların işleyişine doğrudan doğruya karışmazsa da, bunların gerisinde sürekli hazırdır.

3. BASKICI DEVLET AYGITININ KOLLARI VE İDEOLOJİK DEVLET AYGITLARININ ÖZELLİKLERİ

Burada, tamamlayıcı açıklamalara gerek var:

1. Devlet aygıtlarının işlevini ya baskı *ana görünümü* altında ya da ideoloji *ana görünümü* altında gerçekleştirdikleri belirtil-di. Fakat şunu belirtmek gerek, bu hiçbir zaman, devletin yalnızca baskıcı veya ideolojik “işleve” sahip olduğu anlamına gelmez. Üretim tarzlarına ve bunların aşamalarına göre, bir toplumsal formasyonun saflarına ve dönemlerine göre, devlet bizzat, “doğrudan iktisadî işlev” diyebileceğimiz işlevi de üstlenebilir. Böylece, bu “iktisadî” işlev doğrudan gerçekleşir, devlet, üretimin toplumsal koşullarının yeniden üretimi ile sınırlı kalmaz, fakat üretim döngüsünün de yeniden üretiminde biz-

zat müdahalede bulunur. Örneğin Lenin'in, ispatlayarak belirttiği gibi devletin "iktisadın ayrıntılarına kadar", hattâ sermayenin yeniden üretimi döngüsüne de müdahale ettiği, ayrıca belirli bazı müdahaleci kapitalist devlet biçimi durumları böyle olmuştur. Devletin bu iktisadî işlevi hem baskı aygıtınca (idare, hükümet), hem de ideolojik aygıtlarca (sendikalar), yerine getirilebilir.

Bununla birlikte burada önemli olan budur: Devletin bu iktisadî işlevi sürekli siyasal rolü ile başbaşa gitmektedir. Başka bir deyişle, öbür işlevine göre egemen işlev durumunu da alabilirler, devletin bu iktisadî işlevi ya baskı ya da ideoloji ana görünümü altında uygulanır.⁵

2. Yeri gelen başka bir açıklama: Aygıt kavramı, yalnız devlet aygıtlarıyla sınırlanamaz. Başka bir deyişle "*aygıt*" ve "*devlet*" kavramları aynı boyutta ve aynı alanda olmayan kavramlardır. Örneğin işletme yalnızca bir üretim birimi değildir. Onun aynı şekilde üretimin toplumsal koşullarının yeniden üretimi rolü vardır, ideoloji burada da müdahale eder, siyasal ilişkileri burada da vardır. Üretim ilişkileri sınırında "*işletme*" toplumsal üretim ilişkilerini, siyasal toplumsal ilişkiler de ideolojik toplumsal ilişkilerle birlikte kristalleştirir. Devrimci pratik,

5 *Pouvoir politique et Classes sociales*, s. 50 vd. Althusser tarafından devlet aygıtlarının bu iktisadî işlevi çok gözardı edilmiştir. Hatta teorik olarak tamamen unutulmuştur. Gerçekten de, Althusser, tartışılır bir şekilde şöyle bir ayırma bulunur: a) üretim araçlarının yeniden-üretimi (buna sermayenin dolaşımı ve artık-değer'in gerçekleşmesini de katar); b) emek-gücünün yeniden-üretimi; c) "üretim ilişkilerinin" yeniden-üretimi, ama bu kez üretimin toplumsal koşullarının yeniden-üretimi anlamında. Althusser için bu son alan, devlet aygıtlarının tek müdahale alanı olarak ele alınmaktadır: "Devletin baskıcı işlevi, temel olarak, üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesinin siyasal koşullarını zorla sağlamaktır," ve ayrıca; "devletin ideolojik aygıtları üretim ilişkilerinin kendisinin yeniden-üretimini sağlarlar ve egemen ideolojinin işlevi burada tüm ağırlığıyla vardır." (s. 17) Neredeyse devletin tek işlevi baskı veya ideolojidir! Althusser'in belirttiği tek ayrıcalık okuldur; o da emek-gücünün yeniden-üretimi yüzünden (yukarıdaki 'b' şıkkı). Ancak, emek-gücünün bu yeniden üretimi konusunda bile, Althusser, aileden söz ederken kendiyle, söylemeden çelişkiye düşmektedir: "Açıkça aile, devletin (ideolojik) aygıtı işlevinden başka işlevleri de yerine getirmektedir. Emek gücünün yeniden-üretimine müdahale eder..." (a.g.e., s. 13, not 8) Bu, ideoloji + baskı = devlet kavramıyla, Lenin'in tekelci kapitalizm ve emperyalizm analizlerini anlamaya imkân olmadığını belirtmeye gerek yok.

“İşçi Konseyleri” ve “Sovyetler” ile bunun deneyini yaşamıştır (Gramsci, bunun tamamen farkında idi).

Buna karşılık “iktisadî aygıt” konusunda, devletin burada “düzeni” sağlayıcı olarak müdahale etmesine rağmen, devletin iktisadî aygıtlarından söz edilemez: Bir yandan, Marksist devlet tanımının temel rolü, siyasal sınıf egemenliğini kurala bağlayıp düzenleyerek, sınıflara bölünmüş bir toplumsal formasyonun birlik ve beraberliğinin sağlanması olan aygıtların tanımının doğrudan doğruya iktisadî aygıtı uygulanmaması yüzünden, öte yandan, “üretimin birimleri” olmaları bakımından ve bir sınıf sömürsü sisteminde iktisadî aygıtın halk kitlesi açısından başlıca rolünün sömürü olmasından dolayı devletin ekonomik aygıtlarından söz edilemez. Sömürücü sınıf “otorite” veya “despotizmi” doğrudan doğruya sömürü ile belirlemektedir. Oysa devlet aygıtları (en azından ana işlevi olarak) artık değerini doğrudan ele geçirilmesi anlamında sömürü işlevi görmezler.⁶

Sosyalist devrim sorununa gelindiğinde, bundan önemli sonuçlar doğmaktadır.

Gerçekten Marksizmin klasikleri, bir sosyalist devrimin yalnızca *devlet iktidarının* değişmesini ifade etmediğini, baskıcı devlet aygıtını da “*parçalaması*” gerektiğini açıkça belirtmişlerdir. Bu tezin aslında yalnızca *devlet*, yani devletin baskı aygıtı ve ideolojik aygıtları konusunu ele almadığı öne sürülebilir. Bu tezi devletin ideolojik aygıtlarına doğru yaymak yetmez. *Aslında bu tez, iktisadî aygıt dahil, “aygıtların” bütününe ilgilendirir.* Lenin’in görüşü her zaman tıpatıp böyle olmuştur.

Fakat buna karşılık, devlet aygıtları ve iktisadî aygıt arasındaki ayrım, *temel* bir ayrım olarak kalmaktadır. Devlet aygıtlarının ve iktisadî aygıtın *aynı zamanda ve aynı biçimde* parça-

6 Burada, Althusser’in aygıt kavramını sırf devlet aygıtlarına uygulayıp (a.g.e., s. 13, n. 8), “üretim birimlerine” uygulamamasıyla yanlış yola girdiğini belirtmek gerek. Bettelheim “iktisadî aygıt” terimini kullanmakta bütünüyle haklı: Sweezy ve Bettelheim, *Letres sur quelques problemes actuels du socialisme*, 1970, s. 61 (Sosyalizmin güncel sorunları üzerine mektuplar). Buna karşılık, Bettelheim, *devletin* ideolojik aygıtları terimi yerine, ideolojik aygıtlar terimini kullanıyor. Buna göre, aygıt terimini iktisadî aygıt karşılığı kullanıma, devletin ideolojik aygıtları terimi daha önem kazanıyor: Yoksa, ideolojik aygıtla iktisadî aygıt arasındaki ayrılık ve böylece “üstyapıyla” “temel” arasındaki ayrılık karışabilir.

lanamayacağı açıktır. Aynı şey, bir yandan devletin baskı aygıtı ile öbür taraftan devletin ideolojik aygıtları arasındaki ayırım için de geçerlidir. Bunlar da aynı zamanda veya aynı şekilde “parçalanamazlar”. Fakat, bu konuda bir taraftan devletin aygıtları (baskıcı ve ideolojik), öte yanda iktisadî aygıt arasındaki ayırım bir başka yapıdadır: Özellikle, “üretim birimleri” olarak iktisadî aygıtta, Marx’ın “üretimin teknik temeli” olarak ifade etmiş olduğu bir nüveye rastlanamaz ve aynı nüvenin devlet aygıtlarında bulunmaması oldukça özel sorunlar çıkarır.

3. Devletin ideolojik aygıtlarının çoğu kez “özel” bir nitelik sunmaları, yani resmen devlet aygıtı olarak tanınmalarına şaşırmamak gerekir. Aslında “özel” ve “kamu” arasındaki ayırım tamamen hukukî bir ayırmadır.”Sivil toplum” ve “devlet” arasında bir sınır ayırımı, yani devletin kurulduğu alanın sınırının ayırımı olarak özel ve kamu arasında, “hukuk öncesi” ontolojik görünümde bir ayırım yapan belirli bir anlayışın tersine, bu ayırımın aslında hukuk tarafından oluşturulduğunu görmek gerekir: Bu ayırımın hukukî anlamı dışında bir anlamı yoktur.⁷ Şu halde bu özel-kamu ayırımı, devletin ideolojik aygıtları sorununun temelinde hiçbir şeyi değiştirmemektedir. Gramsci, “alışlagelmiş olarak özel sayılan kurumları” devlete bağlı olarak düşündüğünde bu konuyu tamamen anlamıştı.

Fakat bu devletin ideolojik aygıtlarının “kamu” veya “özel” nitelikte oluşunun önemi yoktur, veya böyle olması bir rastlantı sonucudur demek değildir. Tam tersine bu nitelik devlet tarzı ve biçimlerine göre farklı işleyiş biçimleri ifade eder. Öte yandan bu aygıtların alışlagelmiş olarak “özel” sayılan niteliği, çoğu kez bunların kendi aralarında ve devlet aygıtına göre göreli özelliklerini kapsamaktadır.

4. Böylece sorunun özüne gelinmektedir. Devletin birçok ideolojik aygıtından söz edildiği halde, dar anlamda ve tekil olarak devlet aygıtından söz edilebilir.

Gerçekte, devlet aygıtının, dar anlamda hiç çatlaksız yekpa-

7 Bu konuda, bkz. *Pouvoir politique et Classes Sociales*, s. 141.

re bir görevden oluştuğunu düşünmek yanlış olur: Bizzat devletin baskı aygıtı ihtisaslaşmış kollar olarak ifade edilecek olan ordu, polis, idare ve benzerlerinden oluşmaktadır. Fakat devletin ideolojik aygıtları, birbirleriyle karşılıklı ilişkilerinde, ve devlet aygıtı ile olan ilişkilerinde, devlet aygıtı kollarının sahip olmadığı bir görelî özerklik biçimi ve derecesine sahiptirler. Devlet sisteminin ve devlet iktidarının öz çekirdeği devlet baskı aygıtı, ideolojik aygıtlardan çok daha kuvvetli ve sıkı bir iç bütünlüğe sahiptir. Bu aygıtın kollarının iç bütünlüğünün, kendi yönlerinden devlet aygıtları sistemi bir mevcut *alt-sistem* oluşturduğu söylenebilir.

Bundan çıkan birinci sonuç, devletin “yok edilmesinin” devlet aygıtına ve devletin ideolojik aygıtlarına da aynı biçimde uygulanamayacağıdır. Ideolojik aygıtlar, veya bunlardan her birini devlet aygıtı ile aynı biçimde, ne de aynı zamanda parçalamazlar. Somutta bu ideolojik aygıtlar çokluğu olarak kendini gösteren bu görelî özerkliğin nedenleri nelerdir?

a. Devlet aygıtıyla ilişkileri bakımından çeşitli sınıf ideolojilerinin ayırt edilmesi egemen ideolojinin devlet aygıtları olarak kurumlaşması ile geçerliliğini kaybetmez. Aslında, bu aygıtlar ideolojiyi “yaratmazlar”. Bunların işlevi ideolojinin geliştirilmesi ve *kafalara yerleştirilmesidir*. Aygıtların sınıf mücadelesinin sonuçları olması nedeni ile ideolojide var olan bu ayrım, Marksizmin klasiklerince sonuçları çerçevesinde kavranmıştı. Burada bu ayrım üzerinde durmayacağız. Yalnız örnek olarak devlet iktidarında ve devlet aygıtlarındaki (ideolojik aygıtlar dahil) değişimlerin ötesinde, egemen ideolojinin devamlılığının ve uzun süreliliğinin dikkate değer gücünün böyle ele alındığını belirtelim.⁸

8 Gerçekten de, bu aygıtlar ideolojinin *toplumsal varlık biçimlerinden* sadece biriye, bu aygıtların *varlık koşulunu* ideoloji oluşturur. Ideolojik aygıtların varlık nedeni olarak ideoloji, “kendiliğinden ideoloji” olarak ele alınabilir: Bu, kapitalist üretim tarzında ve egemen sınıf için, “meta fetişizmine” bağlı ideolojidir. “İdeoloji” ve “kurum” arasındaki bu ilişki için, bkz. M. Verret, “Marx genellikle, üstyapılar, toplumsal bilinç biçimlerinin *tekabül ettiği* siyasal, hukukî vb. *kurumlardır*, der. Tekabül etmek, benzerlik anlamına gelmez. Ve toplumsal bilinç biçimlerinin tarihi geleceğinin mekanik olarak üstyapıların geleceğini izleyeceği kesin değildir...” (*Théorie et Politique*, 1967, s. 78).

b. Bu özerklik durumu, başta ideolojik alanda sınıf mücadelesinin temel verilerine dayanmaktadır. Bir toplumsal formasyonda yalnızca bir egemen ideoloji bulunmaz, *birbirleriyle çelişkili birçok ideoloji veya ideolojik alt sistemler* vardır. Bunlar mücadele halindeki çeşitli sınıflara ilişkindirler. Bizzat egemen ideoloji, ancak bu ideolojilere veya ideolojik alt sistemlere çok özel şekilde, baskın çıkmayı başardığında egemen ideoloji olabilmektedir. İşte bu da, devletin ideolojik aygıtlarının desteği ile yapılmaktadır. Bu durum, sırasında bu aygıtların, oldukça yoğun ideolojik ilişkilerin netleşmiş ifadesi olmalarını doğurur. Bu durum, ideolojik aygıtlara dahil olan “ideoloji görevleri” içindeki kopmalarla ifade bulur: Ideolojik aygıtların görelî özellikleri bunun sonucudur.

c. Devletin ideolojik aygıtlarının bu görelî özellikleri nihayet dar anlamda siyasal iktidar ilişkilerine bağlanır ve *devlet iktidarı* içindeki önemli yalpalamalarla, ifade bulurlar.⁹

Bir kere, devlet iktidarı genellikle egemen sınıf ve fraksiyonların ittifakından oluşur: Kapitalist bir toplumdaki iktidar blo-

9 Kanımca, Althusser'in önerdiği devletin ideolojik aygıtları yorumlamasının en tartışılır yönü burası. Bu aygıtların “görelî özerkliği”ni” belirtmesine rağmen, bunu sadece betimsel bir şekilde yapıyor. Buna karşılık (s. 17 vd.), bunların “birliği” üzerinde ısrarla duruyor ve şu düşünceyi izliyor: a) Bunların “birliği” egemen ideoloji dolayısıyladır; b) Egemen ideoloji, “devlet iktidarını elinde tutan egemen sınıfın ideolojisi”dir. Sonuçta, ideolojik aygıtların “birliği” soyut olarak ve salt “ideoloji” yoluyla, devlet iktidarının birliğine indirgenir. Oysa bu analiz, somut bir şekilde *sınıf savaşını* dikkate almadığı için biçimsel ve soyut kalır: a) Bir toplumsal formasyonda, çelişkili ve birbirine ters birçok sınıf ideolojisi olduğunu dikkate almaz; Althusser, “egemen ideolojiden” ideolojik aygıtların “birliği” olarak söz ederken aynı “egemen ideolojiden” “genel olarak ideoloji mekanizması” dediği şeyi anlar gibi gözük-mektedir. b) Devlet iktidarı içindeki çeşitli farklılıkları göz önüne almaz gözük-mektedir. Gerçekte, Çin kültür devriminin öğrettiği ve Lenin'in çok iyi hissettiği şey, devletin ideolojik aygıtları içindeki iktidar ilişkilerinin devlet iktidarının sınıf yapısına dolaysız olarak bağlanmadığı ve salt bu iktidar tarafından belirlenmediğidir. Bu aygıtların değişimi, ancak onları ilgilendiren bir “devrimcileştirmeyle” olabilir. Devlet iktidarı (onun sınıf yapısı) devletin ideolojik aygıtlarına, iktidardaki sınıf veya sınıflara göre değişen sınırlar koyar. Ideolojik aygıtların “birliğini” belirleyen bu sınırlar, hiçbir zaman sınıf “egemen ideolojinin” sonucu değildirler ve özellikle devlet aygıtı (baskısı) içindeki devlet iktidarının sonucudurlar. Eğer bu konuların altını açıkça çizmezsek, bugünkü reformizm tarafından yapılan Gramsci'nin “resmî” yorumuna düşeriz.

ku budur. Bu yüzden bir sınıf veya fraksiyonun hegemonyayı fiilen elinde tutmasına rağmen genellikle “iktidardaki” öteki sınıfların siyasal gücü devlet aygıtları arasında sürtüşmelere yol açmaktadır. Gerçekte, devlet iktidarından, yani siyasal sınıf iktidarından, ancak ve ancak devlet aygıtlarında somutlaşması ölçüsünde söz edilebilir. Bu yüzden örneğin çeşitli sınıf ve fraksiyonların bir yanda devletin ideolojik aygıtlarında (veya bunların bazılarında), ve öte yanda devlet aygıtında iktidara sahip olmaları mümkündür. Bunun en güzel örneği, feodalizmden kapitalizme geçiş sırasında burjuvazi-toprak aristokrasisi ittifakı koşullarında, burjuvazinin iktidar alanı devlet aygıtı olduğu halde, aristokrasinin iktidar alanı çoğu kez kilişmiştir.

Önemle belirtilmesi gereken konu bu iktidar farklılıklarının en başta bizzat devletin ideolojik aygıtları arasında veya bunlarla devlet aygıtı arasında ortaya çıktığıdır. Gerçekte bir alt-sistem olarak bütünlüğüne rağmen, benzer uyumsuzluklar bizzat dar anlamda devlet aygıtı içinde de oluşabilir. Ordu, idare, veya yüksek memurlar bazen iktidar blokunun farklı sınıf veya fraksiyonlarının iktidarının imtiyazlı dayanaklarını oluşturabilirler. Bunu faşistleşme süreci örneğinde göreceğiz.

Fakat, devletin baskı aygıtı, devletin özünü oluşturduğundan egemen sınıf veya fraksiyon genellikle bu aygıtta iktidarı elinde tutmaktadır. Bu aygıtın iç bütünlüğü –”merkeziliği”–, hegemonyacı olan sınıf veya fraksiyonların bu aygıtın belirli olmayan kollarında iktidarı ellerinde tutmaları halinde, aygıtın iç örgütlenmesini doğrudan doğruya ve devlet biçimlerine göre, egemen sınıf veya fraksiyonun elde tuttuğu kolun egemenliği altında gerçekleştirmektedir. İşte tam bu anlamda iktidarda çeşitli sınıf ve fraksiyonların bulunması halinde devlet aygıtının içinde, devlet iktidarının somut bütünlüğünden (“paylaşılmışlığından” değil) söz edilebilir.

Devletin ideolojik aygıtları için durum değişiktir. Bunlar, egemen olmayan sınıf ve fraksiyonların iktidarının yoğunlaşmasına en yatkın olan aygıtları oluşturmaktadırlar. Böylece bu aygıtlar, söz konusu sınıfların hem ayrıcalıklı sığınakları hem

de en mükemmel yağma alanlarıdır. Hattâ egemen sınıfın müt-tefikleri olmayıp, tersine bu sınıflara karşı radikal bir mücadele içinde olan öteki sınıf ve fraksiyonların iktidarına da dayanak oluşturabilir bu aygıtlar.

Böylece, bu aygıtlar, çoğu kez ya eski bir sınıf iktidarının son dayanaklarını –*toprak aristokrasisi için kilisede olduğu gibi*– ve yeni bir sınıf iktidarının ilk *müstahkem mevki*lerini –Fransız Devrimi’nden önce burjuvazi için okulların ve yayının duru-munda olduğu gibi– oluştururlar.¹⁰

Son olarak ve özellikle, halk kitlelerinin mücadelesi, bu ideo-lojik aygıtların içine girmez, bu çok açıktır; fakat çoğu kez özel-likle mücadelenin yöneldiği aygıtlar, örneğin sendikalar, sosyal demokrat tipte partiler vb. üzerinde ayrıcalıklı bir şekilde etkili olur. Kısacası, bir yanda devlet aygıtı, öbür yanda devletin ideo-lojik aygıtları arasında ve sınıf mücadelesine bağlı bu sınıf ikti-darı “oyunu”, devletin ideolojik aygıtlarının görelî özerkliğinin hem temel nedeni, hem de sonucu olarak ortaya çıkar.

5. Nihayet, burada da belirtmekle yetineceğimiz son bir nok-ta devletin ideolojik aygıtları sisteminden yalnız devrimci ve sı-nıf mücadelesi örgütleri kaçabilirler. Bu sorun Marksist-Leni-nist örgüt teorisini ortaya çıkarmaktadır: Kısaca hatırlanırsa, bu teorinin özünü oluşturan ana sorun, bu örgütlerin devletin ideolojik aygıtları mengenesini kırarak, pratikte, bunları bu ay-gıtlar sistemine iten sürekli kaymalardan korunarak görevleri-ni nasıl yerine getirebilecekleri sorunudur.

10 Bu aygıtlar, tarihi bir devamlılık içinde aynı sınıf için, bu iki işlevi birlikte de görebilirler. Artık biliyoruz ki, sosyalist bir devrimde, burjuvazi devletin baskı-cı aygıtından uzaklaştırıldığında, burjuva biçimler altında korunulan ideolojik aygıtlara sığınabilir ve bunları devlet iktidarını yeniden ele geçirmek için kul-lanabilir.

İKİNCİ BÖLÜM
OLAĞANÜSTÜ DEVLET BİÇİMİ
VE FAŞİST DEVLET:
DEVLET TİPİ, DEVLET BİÇİMİ VE REJİM BİÇİMİ

Önceki analizlerin dışında, bazı verileri hatırlayarak faşist devlet sorununu ortaya koyabiliriz.

A) Faşist devlet, *kapitalist devlet tipine* ait olan bir devlet biçimidir. Bu anlamda ve bu konuda tüm yazılmış olanların tersine, bu faşist devlet kapitalist devlet tipine özgü çizgileri taşır;

B) Siyasal bir bunalıma tekabül etmesi nedeniyle, faşist devlet *özgül devlet biçimi*, *olağanüstü devlet biçimidir*. Bu anlamda;

1. Aynı öznel aşamayla (emperyalist aşama) nitelenmiş olmalarına rağmen, benzer bunalımlar göstermeyen öteki toplumsal formasyonların devlet biçiminden *ayrılıklar* gösterir.

2. Yukarıda sözü edilen devlet biçimiyle, aynı aşamada bulunması nedeniyle *ortak hareketleri* vardır: Bunalımla mücadele ederken, aynı zamanda bu özel evrede kendisine düşen işleri de görmek zorundadır;

C) Faşist devlet aynı zamanda *özgül bir rejim biçimi* oluşturur. Bu anlamda:

1. Kapitalist bir formasyonun ortak *karakterdeki* siyasal bir bunalıma tekabül ettiği ölçüde askerî diktatörlük, Bonapartizm gibi kapitalist devletin olağanüstü devlet biçimine, kendisi gibi dahil öteki rejim biçimleriyle *ortak hareketler* sunar.

2. Bu rejim biçimleriyle, *özgül bir sınıf ilişkisi* ve siyasal bu-

nalıma tekabül ettiği ölçüde *ayrılıklar* gösterir. Ayrılıklar aynı zamanda bu biçimlerin ortaya çıktığı dönemlere de bağlıdır. Bu sorunların bütünü, *siyasal bunalım* incelenirken, en başta ortaya konmuştu.¹

Faşist devletin incelenmesine girmeden önce, onu devlet biçimi ve rejim biçimi olarak örgütletiren *doğru ölçütler* hakkında iki kelime söylemek gerekli. Bu iki siyasal alanın ayrımı ve *ilişkilerinden* çıkarılan bu ayırt edici ölçütlere analitik biçimde tekrardan dönmeyeceğiz.² Yalnız kapitalist devlet biçimlerinin ayırt edici etmenleri şunlar: a) Kapitalist üretim tarzının belli bir evresinde ideoloji, iktisat ve politikanın ilişkileri; b) Kapitalist formasyonlarda buna bağlı dönemlerde sınıf savaşının genel karakterleri, bu durumda siyasal bunalımın genel karakterleri –olağanüstü devlet biçimi, rejim biçimlerinin ayırt edici etmenleri– belirli bir konjonktürde siyasal sınıf savaşının somut koşullarıdır: Bu durumda, faşizmlerin tekabül ettiği özgül siyasal bunalım. Bu etmenler, kapitalist bir devlet içinde, özenle dizilmiş bir ölçüt dizisi arasında ifade bulurlar. *Devlet biçimi* için bu ölçütler şunlardır:

1) Devletin iktisat ve genel olarak toplumsal ilişkiler üzerindeki müdahale biçimleri ve egemen sınıflara göre devletin görece özerkliğinin biçimleri;

2) Devlet aygıtı ve devletin ideolojik aygıtlarının işlevleri, biçimleri ve aralarındaki ilişkiler, bu da hukuk değişikliklerine tekabül eder ve işte bu biçim ilişkileri düzenler;

3) Bizzat devlet aygıtının içinde kolların genel ilişkileri, bu da, kapitalist devlette, yasama-yürütme ilişkisine tekabül eder;

4) Devletin ideolojik aygıtlarının içindeki genel ilişkiler, siyasal sahnenin alanını kaplayan *rejim biçimlerine* gelince, bu ölçütler şunlardır:

1) Bir devlet biçimi genel karakterlerini sunmalarının *derecesi*,

2) Bu karakterlerin aldığı özel biçimler, çeşitli devlet aygıtı kollarının kendi aralarındaki, çeşitli devletin ideolojik aygıt-

1 Bkz. yukarıda, "Siyasal Bunalım: Faşizm ve Olağanüstü Devlet" s. 72 vd.

2 Bu konuda, bkz. *Pouvoir Politique et Classes sociales*, s. 152 vd., 165 vd., 322-350.

larının kendi aralarındaki ve bunlardan birinin egemenliği altında bu her ikisinin kendi aralarındaki somut ilişkiler, özellikle, siyasal partilerin ve sınıfsal partizan temsilci rolleri burada temeldir.

Bu ölçütler, devlet biçimine bağlı *olağanüstü siyasal rejimler* ve *olağanüstü devlet biçimi* için de geçerlidir. Dolayısıyla analize ilk önce, bu devlet biçimini ve teorisini genel olarak çizecek, kapitalist devletin *olağanüstü devlet biçimini* ilgilendiren bir dizi önermeyle başlayacağız. Öbür *olağanüstü rejimlerde* (Bonapartizm, askerî diktatörlük) olduğu gibi faşist devlet biçimi, bu devlet biçimine bağlı olarak, onun temel karakterlerini sunar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OLAĞANÜSTÜ DEVLET BİÇİMLERİ ÜZERİNE

GENEL AÇIKLAMALAR

1. DEVLETİN MÜDAHALE BİÇİMLERİ

Kapitalist bir devletin olağanüstü devlet biçimi, her zaman *kapitalist* devlet tipi ile ilgilidir. Bu yalnız devlet iktidarı konusunda değil, fakat bunun kurumsal biçimleri bakımından da böyledir. Dolayısıyla bu durum olağanüstü kapitalist devlet olarak, faşist devlet için de geçerlidir. Bu sonuncusunda özellikle, kapitalist devlet tipinin ayırt edici özellikleri gözlenir. Bunlar bir taraftan iktisat ve politikanın birbirinden görece ayrılması, öbür taraftan egemen sınıf ve fraksiyonlar karşısında devletin görece özerkliği gibi özelliklerdir.

Olağanüstü devlet biçimi, bu devletin tekabül ettiği dönem ve bunalım bakımından, genel olarak üretici güçlerin sosyalizasyonu karşısında, sistemi uyarlamak amacıyla iktisada karakteristik bir şekilde müdahalede bulunur. Faşist devletin iktisadî alana müdahalesi çok önemlidir.¹ Bu açıdan faşist devlet, siyasal bunalımla karşılaşmayan toplumsal formasyonların müdahaleci devlet biçimi (tekelci kapitalizm) ile ortak noktalar sunar. Bir devlet biçimi olarak faşist devleti ayırt eden mü-

1 Bu konuya ayrıntılı olarak girmemenin nedeni, Bettelheim'in yukarıda belirtilen kitabında, bu konuyu ayrıntılarıyla incelemiş olmasıdır.

dahalenin derecesinden çok, bu müdahalenin yapıış biçimlidir.

Egemen sınıf ve fraksiyonlar karşısında, olağanüstü devlet biçiminin görelî özerkliği sorununa da gelince, siyasal bunalım ve bu bunalımın tekabül ettiğı güçler ilişkisinin sonucu olarak, bu özerklik özellikle önemli niteliktedir. Bu görelî, iktidar bloku ilişkilerini ve hegemonyayı bunalım koşullarında yeniden düzenlemek için olağanüstü devlet gereklidir. Bu bunalım içinde destek-sınıflar çoğı kez birer toplumsal güç işlevi görmektedirler. Faşist devletin görelî özerkliğinin nedenleri ve işleyişini daha önce gösterdik. Bu özerklik, başka belli olağanüstü rejim biçimlerinde, siyasal bunalımın özel türlerini niteleyen güçler dengesine –normal veya yok olmaya giden– dayanabilir (Örneğın Bonapartizm).

2. BASKI AYGITI VE İDEOLOJİK AYGITLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLERDE DEĞİŞMELER

Olağanüstü devlet biçimi, devlet aygıtları bütünüünün –devlet sisteminin– yeniden düzenlenmesine tekabül edip, devletin ideolojik aygıtlarında ve bunların devlet aygıtı ile olan ilişkilerinde radikal değişmelere yol açar: Faşist devlet bu bakımdan özellikle karakteristik bir örnek oluşturmaktadır.

Burada, son derece önemli olan bir öge söz konusudur ve “totalitarizm” yazarlarının bundan kendi görüşlerine bir pay çıkarmaları rastlantı değildir. Bu konuda ne diyorlar?² “Bunlara göre “totaliter” devlet –örneğin faşizm– tabiatı gereğı temelde, “kurumsal çoğulcu” devletten farklıdır. Çoğulcu devlette devlet ve sivil toplum bireyleri arasında özerk kurumlar veya kuruluşlar vardır. Devlet ve birey arasındaki bu *ana organlar*, bireyin devlet karşısındaki özerkliği olarak ölçülebilecek olan özgürlüğün güvencelerini oluştururlar. Bu “özerk” ve “bağımsız” kurumları, partiler, sendikalar, kültürel kurum-

2 Özellikle, H. Arendt, *The Origins of Totalitarianism*; W. Kornhauser, *The Politics of Mass Society*; C. Friedrich tarafından *Totalitarianism* içinde toplanmış metinler.

lar, kilise ve hattâ çeşitli yerel sportif derneklerden oluşur. Bu günkü modern biçimleri altındaki bu ideolojiler, çok daha öncelere, bizzat Veblen ve Durkheim'a kadar giderler. Bu ideolojiler, H. Arendt'ten sonra, "kitle toplumu" konusundaki çeşitli bilimsel benzetmelerle totaliter olguya doğru eğilim ve bu "kitle toplumlarında" devlet ve toplumsal "atomlar" arasında, bu ara organların yokluğu arasında bağlantı kurmaları ile devam ederler.

Totaliter devlete gelince, hiç şüphesiz, her kurumun devlete bağlanması ile toplumsal hayatın bütünüünün devletleştirilmesi ile ve dolayısıyla, birey ve devlet arasında "özerk" kurumların yokluğu ile nitelenecektir.

Burada duralım ve devletin ideolojik aygıtları konusundaki gözlemleri hatırlayalım. Devlet biçimi ne olursa olsun, bu kurumlar her zaman devlet aygıtlarıdır. Başka bir deyişle faşist devlet (olağanüstü devlet biçimi) ve kapitalist devletin öteki biçimleri arasındaki farkı, birinci halde -faşist devletde bu kurumların devlet sistemine dahil oldukları halde ikinci halde bağımsız -"özerk"- olmamalarından ileri gelmez. Aslında, totalitarizm ideologlarının açıkça övücü olan analizlerinin tersine faşist devlet ve kapitalist devletin öbür biçimleri olmaları bakımından bir yakınlık bulunmaktadır.

Hattâ bundan başka, daha önceki bir gözlemi hatırlayarak, olağanüstü kapitalist devletin ve özellikle de faşist devletin, kapitalist devletin bunalım biçimlerini -dolayısıyla tamamen özgül- ifade etmeleri bakımından, kapitalist devletin bu haliyle gerçek işleyişinin belirli görünümlerini, belirli yönlerini de ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

Bu hiçbir şekilde önemli ayrılıkların var olmadığı anlamına gelmez; ayrılıklar olağanüstü devlet biçimine bağlıdır. Bu ayrılıklar çoğunlukla hukukî düzeyde, "özel" ve "kamu" ilişkisi düzeyinde olağanüstü devletin ideolojik aygıtlarına şekli bir kamu görünümü statüsü verilmesiyle ifade bulurlar.

Bu durumun gerçek anlamı nedir? Özel-kamu statüsü ayrılığı, devlet bünyesinde, devletin ideolojik aygıtlarının görece özerkliğini kapsamaktadır. Bir olağanüstü devlet -ve özellikle

de faşist devlet- durumunda, bu konudaki değişiklikler, bizzat devlet bünyesinde, ideolojik aygıtların görelî özerkliğinin, yani öteki devlet biçimlerinde bu aygıtları niteleyen görelî özerkliğinin belirtici bir şekilde sınırlandırılmasını -ki bu durum ortadan kaldırılmaya kadar varabilir- ifade etmektedir. Bu, devlet aygıtı ile, devletin ideolojik aygıtları arasındaki tüm ilişkilerin değişmesi demektir.

A. Olağanüstü devlet biçimindeki niteliksel kısıtlama, en başta, sınıflar arasındaki iktidar ilişkilerine ve bir bunalım durumunda hegemonyanın yeniden düzenlenmesine bağlıdır.

Gerçekte öbür kapitalist devlet biçimlerinde, ideolojik aygıtların görelî özerkliği, özellikle şunlara bağlıdır.

a. Hegemonyaya sahip sınıf veya fraksiyonlardan başka sınıf ve fraksiyonların iktidar bloku içinde iktidarı elde tutmaları,

b. Halk kitlelerinin burada özel bir şekilde, düşünce ve görüşlerini açıklamaları (partiler, sendikalar),

Olağanüstü devlet durumunda, devletin hegemonyanın yeniden düzenlenmesindeki belirleyici rolü şunları kapsar:

a. İktidarın aygıtlar arasındaki dağıtımının kesin bir şekilde kısıtlanması,

b. Devlet sisteminin tamamının, kendi hegemonyasını kurmaya çalışan sınıf veya fraksiyonun elde tuttuğu bir aygıt ve "kol" tarafından sıkı bir şekilde denetlenmesi.³

B. Olağanüstü devlet durumunda, ideolojik aygıtların görelî özerkliğinin belirleyici bir şekilde kısıtlanması, aynı zamanda, siyasal bunalımla birlikte gelen ideolojik bunalıma ve dola-

3 Burada, *görünüşte* çelişkili olan bir nitelik gözlenir. Olağanüstü devlet, bir yandan hegemonyacı sınıf veya fraksiyon karşısında özerkliğinin artması, öte yandan da devletin ideolojik aygıtlarının görelî özerkliğinin sınırlandırılmasıyla nitelenir. Bu çelişki, Marx tarafından, Bonapartizm analizlerinde gözlemlenmiştir: Hegemonyacı sınıf ve fraksiyon karşısında devletin görelî özerkliği ne kadar büyükse, o kadar kendi iç "merkezileşmesi" büyüktür. Fakat bu sadece görünüşte bir çelişkidir: Hegemonyacı sınıf veya fraksiyon karşısındaki bu özerklik, devletin iktidar blokunu yeniden örgütleyecek ve gücünü artıracak kendi hegemonyasını kurması için gereklidir. Fakat bu, bunalım konjonktüründe, devletin ideolojik aygıtlarının görelî özerkliğinin gerçekleştirdiği iktidar "oyununun" kökten bir denetimi ve sınırlandırılmasını getirir. Bu devletin dayandığı, o olağanüstü devlet içindeki sınıf çelişkileri başka biçimlere bürünürler.

yısıyla ideolojinin, müdahalesiyle halk sınıflarına karşı uygulanan baskının bir kat daha artmasına bağlıdır.

1. Gerçekte, üzerinde önemle durulması gereken birinci öge, fizik baskının rolünün gittikçe artmasının, zorunlu olarak, bu baskıyı meşrulaştıran ideolojinin özel müdahalesi ile birlikte yürümesidir. Hattâ daha da ileri gidebiliriz. Kapitalist devletin öteki biçimleri, sınıf savaşının kritik durumlarında, tamamen hukukî “anayasal” bir kılıfla ve geniş ölçüde, fizik baskının uygulanmasına imkân sağlarlar; “demokrasiler” bu ad altında kolayca kalkabilirler. Fakat, bu devlet biçimlerinin, devletin ideolojik aygıtlarının görelî özerkliği nedeniyle çoğu kez izin vermediği şey ideolojinin fizik baskıyı meşru kılacak olan, özel müdahalesinin uygulanmasıdır. Dolayısıyla, olağanüstü devlet biçimine başvurmak, var olan hukukî mevzuatın bu baskıyı yasakladığı zaman değil, ama ideolojinin baskıya eşlik eden müdahalesinin öteki devlet biçimlerinin kurumsal çerçevesi içinde gerçekleştirilmediği zaman zorunlu olmaktadır.

2. Ne var ki, bu öge tek başına, olağanüstü devlet durumunda, ideolojik aygıtların görelî özerkliğinin böyle belirleyici bir şekilde kısıtlanmasını tek başına açıklayamaz. Gerçekte, bu ideolojik müdahalenin, egemen ideolojideki bunalım durumunda zorunlu hale geldiğini unutmamak gerekir; bu durumda olağanüstü devlet aynı zamanda egemen ideolojinin örgütlenmesinde de özel bir rol oynamak zorundadır. Söz konusu kısıtlamanın kökeninde bu iki ögenin bir araya gelmesi yatmaktadır.

Aslında, öbür devlet biçimlerinde, ideolojik aygıtların bağrında, bu, aygıtlar yoluyla kafalara sokulan bu egemen ideolojinin “hazırlanması” egemen sınıfların *organik* ideoloji görevlileri,⁴ ve bunları egemen sınıflarla birleştiren doğrudan temsil bağı yoluyla gerçekleşmektedir. Öte yandan her devlet biçiminde, bizzat devlet aygıtları, *kendi özel iç ideolojilerini*, yayarlar. Fakat siyasal-ideolojik bir bunalıma tekabül etmeyen devlet biçimlerinde, bu ideoloji belirli yönleri bakımından ço-

4 “Aydın” terimini kullanırken, bu terimin alışlagelmiş kullanımının temsil ettiği ideolojik göndermeler nedeniyle dikkatli olmak gerekir. Bu nedenle, daha sınırlayıcı olan “ideoloji görevlileri” terimini kullanıyorum.

günlükla egemen ideolojiden ayrılır: Örneğin “bürokratik idareye”, orduya, kiliseye, öğretim kurumlarına özgü birer iç ideoloji vardır. Bu durum:

a. Çeşitli ideolojilerin ve ideolojik alt sistemlerin arasındaki çelişkilerin dayanakları olması bakımından, bu aygıtlar arasındaki uyumsuzluğa,

b. Bu aygıtların bağrında bir yandan hegemonyacı sınıf veya fraksiyonla doğrudan temsil ilişkisi içinde hegemonyayı düzenleyen “organik ideoloji görevlileri” *toplumsal kategorileri* ve öte yanda, başka ideolojilere bağlı olanlar arasındaki çelişkilere bağlıdır.

Aygıtların kendine özgü iç ideolojisi ile egemen ideoloji arasındaki bu uyumsuzluk, devlet iktidarıyla birleşen devletin ideolojik aygıtlarının görece özerkliğinin nedenini oluşturan ideolojik çelişkilerin ortaya çıkmasını sağlar.

Olağanüstü devlet biçimine gelince, burada siyasal-ideolojik bunalım çerçevesinde, egemen sınıf veya fraksiyonun siyasal temsilcileri ile olduğu kadar, ideolojik temsilcileri ile de doğrudan bağının koptuğu görülmektedir. İşte zaten bu sırada devlet “aygıtlarınca yayılan” özel iç ideoloji ile toplumdaki egemen ideoloji kesişmektedir. Başka ideolojilere bağlı olanlar dışlandığı halde, egemen sınıf veya fraksiyonun “ideoloji görevlileri” kendilerini devlet aygıtlarına özgü iç ideoloji ile özleştirirler. Bunun yanı sıra, devlet aygıtlarının tümü, egemen ideoloji ile çakışan bu iç ideolojiye tabi duruma gelirler. Bu egemen ideoloji, bizzat öbürlerine egemen durumda olan kolun veya devlet aygıtının öz ideolojisi ile çalışmaktadır. Örneğin, toplumun ve tüm aygıtlarının militaristleştirilmesi –ordu–, toplumun ve tüm aygıtların bürokratlaştırılması –idare–, toplumun ve tüm aygıtların “din adamlarının siyasetteki etkilerinin artması” –kilise– gibi olağanüstü devletin bu özel işleyişi, ideolojik hegemonyanın yeniden düzenlenmesinde gerekli yoldur. Ama bu durum, hem devlet aygıtına göre devletin ideolojik aygıtlarının görece özerkliğinin ve hem de ideolojik aygıtların kendi aralarındaki özerkliklerinin, değişik ölçülerde belirleyici şekilde kısıtlanmasına yol açar.

Bununla birlikte, bu faşist devlet siyasal bunalım durumuna eş düşmeyen müdahaleci devlet biçimiyle de ortak özellikler göstermektedir. Bu devlet biçiminde de, içinde bulunduğu aşama nedeniyle, tekelci sermayenin siyasal egemenliği gereği, hem ideolojik aygıtların işlevinin önem kazandığı hem de bu aygıtların görelî özerkliklerinin azaldığı, görülmektedir.

3. EGEMEN KOL VEYA AYGITIN YER DEĞİŞTİRMESİ

Böylece olağanüstü devlet biçimi bir yanda devletin ideolojik aygıtları ile öte tarafta devletin baskı aygıtı arasındaki özel ilişkilerle belirlenmektedir. Fakat, bu sadece dar anlamda bu devlet biçiminin devlet aygıtı üzerinde egemen olması demek değildir. Devletin ideolojik aygıtları yalnızca fizik baskının yoğunlaşması ve bunun ideolojik aygıtların devlet aygıtına bağımlı hale gelmesine yol açmasıyla olağanüstü devletin belirleneceğini savunan safça görüşün tersine, durum yukarıda anlatığımız gibidir.

Olağanüstü devlet biçiminin örgütlenmiş fizik baskının belirleyici yoğunlaşmasının izlerini taşıdığı doğrudur. Bununla birlikte, devletin bütün olarak yeniden düzenlenmesi dolayısıyla, burada önemli olan baskı aygıtı ile ideolojik aygıtlar arasındaki yeni ilişkilerdir. Bu ikili çerçevesinde, bunlardan başka birinin veya ötekinin baskın oluşu, olağanüstü devletin *rejim biçimlerini* belirlemektedir. Gerçekten de bu baskınlık durumu, güçler ilişkisi ve devlet sistemi içinde sınıf iktidarının dağılımının sonucu olarak:

a. Bizzat devletin baskı aygıtı ve bunun kollarından biri tarafından sağlanabilir. Örneğin askerî diktatörlükler durumunda ordu, Bonapartizm durumlarında sivil idare, yerleşik faşizm durumunda siyasi polis,

b. Bir ideolojik devlet aygıtı tarafından sağlanabilir. Örneğin, faşizmin ilk iktidar deneminde parti, veya Avusturya'da Dollfuss diktatörlüğü gibi "ruhban asker" diktatörlüklerinde kilise.

Fakat bu konuda olağanüstü devlet biçiminin iki temel niteliğini ayırt etmek mümkündür:

1. Kapitalist devletin öteki biçimlerinde, dar anlamda devlet aygıtı, devletin ideolojik aygıtları üzerinde egemenliği çeşitli şekiller altında –açık veya gizli– elde tutmaktadır. Bu devlet biçimlerinde, her şeyden önce basit bir aktarma işlevi gören ve ideolojik devlet aygıtları olmaları nedeniyle, baskıcı devlet aygıtına bağımlı kalan siyasal partilerin durumu özellikle açıktır. Ideolojinin hazırlanıp yoğrulma alanlarının ve taşınma kurallarının “düzenli olarak” işlediği bu devlet biçimlerinde devletin bağrında egemen işlevi etkin olarak devletin merkezî çekirdeği elinde tutmaktadır.

Marksizmin klasiklerinin bu çekirdeğin analizine önem verişlerinin nedenlerinden biri de budur. Bir olağanüstü devlet biçiminde:

a. İktidar bloku içinde güç ilişkilerinin altüst olmasına ve bunalım koşullarında ideolojik aygıtları ayrıcalıklı bir alan olarak elinde tutan destekçi güçlerin çoğu kez üstlendiği toplumsal kuvvetlerin özel bir işlevine tanık olunmaktadır.

b. Yukarıda işaret edildiği gibi ideolojik hegemonyanın yeniden örgütlenmesinde devletin oynadığı yeni bir işleve tanık olunmaktadır.

Böylece, olağanüstü devlet durumlarında devlet sisteminin yeniden örgütlenmesi, kimi kez bir ideolojik aygıtın devlet sisteminin bütününe egemen olması *noktasına kadar varabilir*.

2. Olağanüstü devlet durumunda, ve hattâ baskı aygıtının bir kolunun egemen durumda olduğu rejim biçimlerinde, devlet sisteminin bütünüünün yeniden örgütlenmesinin ideolojik aygıtlar ve dar anlamda devlet aygıtı arasındaki yeni ilişki çerçevesinde bazı özel sonuçları vardır. Gerçekten devlet aygıtı ve ideolojik aygıtlar *temel görünümüne göre* birbirinden ayırt edilmektedir, birincisi baskıcı, ikincisi ideolojik görünümdedir.

Olağanüstü devlet durumunda:

a. Devlet sisteminin yeniden örgütlenmesiyle bir kolun veya bir aygıtın temel görünümünün değiştirilmesine kadar varabilir; örneğin belirli bazı askerî diktatörlük ya da Bonapartizm durumlarında gerek ordunun, gerekse idarenin temel görünümü, ideolojik hale getirilmektedir, veya belli bir süre faşizm, siyasi

polis konusunda aynı şeyi uygulamıştır. Şu halde burada, aygıtların içinde gerçek yer değiştirmelere rastlanabilecektir.

b. Hattâ, baskı aygıtının bir kolunun egemen durumda olduğunda bir olağanüstü devlette bu kolun temel görünümünün değişmesine kadar gitmese bile, bu egemenlik sürekli “ikinci derecedeki” ideolojik yönünün önem kazanması ile birlikte yürür.⁵

4. HUKUKÎ SİSTEMDE DEĞİŞİKLİKLER: HUKUKÎ DÜZENLEME VE SINIRLARI

Olağanüstü devlet, hukukî sistemde niteliksel bir değişiklik le belirlenir. Bu değişiklik çoğu kez “hukuk devleti” ile “polis devleti” arasında ayırım konusu yapılmaktadır.

Fakat, özellikle faşist devlet konusunda önemli ayrımlar yapmak gerekir, çünkü bu konudaki yaygın analiz çizgisi, çoğu kez faşist devleti –veya “totaliter devleti”– “liberal devletin” karşısına çıkarmaktadır. Liberal devletin rekabetçi kapitalizm aşamasına denk bir devlet biçiminden başka bir şey olmaması nedeniyle karşılaştırma kesinlikle yanlıştır. Ortaya konulması gereken şey şudur.

a. Bu açıdan olağanüstü devletle kapitalist devletin öteki biçimleri, gerek liberal devlet biçimi gerekse siyasal bunalımlara denk düşmeyen müdahaleci devlet biçimi arasındaki farklılık: Bunun için olağanüstü devlet biçimi dışında, kapitalist devletin

5 Komintern, *devlet aygıtlarından* söz ettiği zaman, genel olarak yalnız artan “fiziksel baskıyı”, yani yalnız “açık terörizmi” göz önüne almaktadır (Dimitrov). Böylece, faşizm, öncelikle aygıtlar düzeyinde *olumsuz* olarak tanımlanır: Artık eskisi gibi değil, çünkü daha fazla baskı var. Dimitrov bu konuda Stalin’den alıntı yapar: “Burjuvazi, artık eski *parlamentarizm* ve burjuva demokrasisi yollarıyla iktidarını sürdürememektedir; bu onu, terörist hükümet yöntemlerini kullanmaya zorlar”. Komintern’in sürekli olarak faşizmin *ideolojik işlevi* üzerinde durduğu doğrudur. C. Zetkin faşizmi salt “baskı” olarak özgülleştirenlerin sosyal-demokratlar olduğunu belirtir. Ancak ilginç olanı, Komintern’in faşizmin ideolojik işlevi üzerinde durduğu durumlarda bile, analizini çok ender olarak ideolojik aygıtların somut bir incelemesiyle birlikte yürütmesidir. Özellikle kilisenin işlevi üzerinde (en azından resmî metinlerde) gözlemleri yok gibidir. Dikkatleri o zaman çeken tek şey, bu aygıtların “üyelerinin” faşizm karşısındaki “tavırlarıdır”.

tüm öteki biçimlerini belirleyen hukukî sistemin ortak niteliklerini göstermek gerekir.

b. Hukukî sistemde kapitalizmin farklı aşamalarına ilişkin liberal devlet biçimi ile müdahaleci devlet biçimi arasındaki farklılığı gösteren önemli değişikliklerin bütünü ortaya konmalıdır. Bu açıdan, faşist devlet, kendisi ile aynı aşamaya ait olan müdahaleci devlet biçimi ile ortak nitelikler sunmaktadır.

Konunun çok geniş olması nedeniyle zorunlu olarak şematik kalmak durumundayız. İlk olarak, en başta hukukun ikili işlevini belirtmek gerekir. Marksizmin klasikleri (örneğin *Gotha Programının Eleştirisi*'nde Marx) bu işlevi "hukuk" ve "devlet" arasındaki görelî ayrım olarak bilinçli bir biçimde ortaya koymuştur.

Bir yandan hukukî sistem, var olan mülkiyet ve mübadele ilişkilerini onaylamakta ve kendine özgü biçimleri çerçevesinde, üretim koşullarının yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Öte yandan, doğrudan doğruya siyasal bir işlev görmektedir. Bu sonuncu ilişki dolayısıyla, genel olarak olağanüstü devletin ve özel olarak faşist devletin analizinde hukukun önemi büyüktür. Böylece, kapitalist hukuk sistemi, sınıf mücadelesine bağlı özel biçimler izleyerek, siyasal sınıf egemenliğini onaylayıp sürdürür. İdeolojik açıdan sınıf egemenliğini maskeleyerek, hukuk işlevini başlıca iki yoldan gerçekleştirir:

1. Hukuk, devlet aygıtları yoluyla siyasal iktidarın uygulanmasını ve *ileriye öngörece* bir şekilde özellikle belirlenmiş, sıkı sıkıya düzenlenmiş, soyut, biçimsel, genel *kurallar* sistemi yoluyla bu aygıtlara ulaşma biçimini *düzenler*. Çeşitli egemen sınıf ve fraksiyonlardan oluşmuş bir iktidar blokunun karşısında, devlet aygıtları içinde bunların ilişkilerini ve bir sınıf veya fraksiyonun ötekiler üzerindeki hegemonyasını düzenler. Böylece, hukuk devlette önemli değişiklikler olmaksızın iktidar ittifakı içinde güç dengesinin değişmesine imkân sağlar. Lenin'in dediği gibi bu devletin örtüsüne dokunmaksızın değişme sağlar. Şu halde hukukî sistem kendine özgü değişim kuralları öngörür; anayasanın ana işlevi budur. Hukuk, iktidarın işleyişini egemen sınıfların yönünden olduğu gibi ege-

menlik altında olan sınıflar açısından da düzenler. Bu sınıfların devlet iktidarına ulaşmalarının mümkün olduğu yanılsamasını yaratarak, kendi kuralları çerçevesinde iktidara ulaşmamalarını sağlar. Bunlardan başka, bu sınıf hukuku, yani sınıf mücadelesinin hukuku iktidarın halk kitlelerine karşı uygulama biçimlerini de düzenler, örtgülenmiş fizik baskı, konmuş kurallara göre yapılır. Devlet aygıtı, genel olarak bizzat kendi koyduğu kurallara uyar.

2. Hukuk, devlet iktidarının uygulanmasının, yani devlet aygıtlarının müdahalesinin sınırlarını da koyar. Bu durum burjuva yazarları tarafından, hukukun, birey –ve onun “özel”, “doğal”, “elden alınmaz” vb. hakları– ile devlet arasında ayırım çizgisini belirleyen işlevi olarak dile getirilmiştir. Oysa bu sınırların “özel” alan ile “kamu” arasında bir ayırım biçimi aldıkları doğrudur. Bununla birlikte bu sınırlar bir sınıf ilişkisi olan bir güç dengesini ifade etmektedirler. Bu anlamda hukukun koyduğu bu sınırlamalar, aynı zamanda sınıf egemenliğinin halk kitlelerinin mücadelesi ile sınırlanmasının da ifadeleridirler.

Egemen sınıf ve fraksiyonları açısından, hukukun sınırlaması, iktidar bloku içindeki güç dengesini dile getirir. Burada hukuk farklı sınıf ve fraksiyonların denetiminde olan çeşitli devlet aygıtlarının her birinin müdahale sınırları olarak, iktidar bloku içindeki güç dengesini dile getirir. Burada hukuk farklı sınıf ve fraksiyonların denetiminde olan çeşitli devlet aygıtlarının her birinin müdahale sınırı olarak somutlaşmaktadır. İşte ünlü “üç kuvvet” ayırımı yani yürütme, yasama, yargı ayırımı budur.

Hukukî sistemin bu işleyiş biçimi, doğrudan doğruya, devlet aygıtının adliye kolunda yansımaktadır. Bunun nedeni bu kolun, devlet aygıtının öteki kollarından “bağımsız” olması değil, bu kolun en başta kanunu uygulamak yoluyla, kurallara ve sınırlamalara saygı göstermesi ve “saygı gösterme” yoluyla sınıf egemenliğinin uygulanmasına araç olmasıdır.

Olağanüstü devlet biçiminde ve çeşitli derecelerde hukukun siyasal işleyişinin biçimleri değişiktir.

1. Özlü şekilde söyleyecek olursak artık hukuk kuralları işlemez: Yönetimde keyfilik egemendir, olağanüstü devleti niteleyen şey, yalnızca kuralların çiğnenmesi değil, fakat kendi işleyiş “kurallarını” koymasındır. En başta bir *sistem* yani kendi değişimlerini önceden öngören –ve öngörmeye el veren– bir bütün olması anlamında kendi işleyiş “kurallarını” ortaya koymayışıdır. Bu durum faşist devlet ve şefin “iradesi” konularında özellikle açıktır.

Burada belli kural yoksa bunun nedeni, ancak *başka yerde* yani asıl olayın geçtiği yerde belli bir denge gösteren güç dengelerinin genellikle hukuken kurallaştırabilmesidir. Olağanüstü devletin denk düştüğü siyasal bunalım, temel güçlerin kimi olan “eşitlik dengesi” durumunu yansıtmaktadır. Diğer taraftan, her siyasal bunalımda iktidar bloku içinde hegemonya istikrarsızlığı ve güçler dengesinin değişken karakteri gözlenir.

Bu kural eksikliğinin de nedenleri vardır: Güçler dengesini yeniden düzenleyerek durumu kendi açısından kazanacak hale getirmeyi amaçlayan olağanüstü devlet bu yönde bir müdahaleye gerekli araçlar ve mevcut güçler karşısında bir “hareket serbestisi” edinmektedir. Özellikle bizzat iktidar blokundaki sınıf ve fraksiyonlar açısından ileriye öngörme olanağının belirleyici şekilde sınırlanması, olağanüstü devletin hegemonyayı yeniden düzenleme amacıyla kazanması gereken görece özerkliğin önemli bir *stratejik* etmenini oluşturmaktadır.

2. Hukuk artık sınır koymaz olur: İşte bu anlamda, ama yalnız bu anlamda, olağanüstü devlet için sınırsız bir iktidar uygulamasından söz edilebilir. Çünkü, bu devlet biçiminde bile, hegemonyayı elinde tutan sınıf veya fraksiyonun iktidarı işçi sınıfı ve destek-sınıflarının gücü kadar, iktidar blokunun öteki sınıf ve fraksiyonlarının gücüyle sınırlanmaktadır.

Bununla beraber, burada önemli olan konu, bu sınırlamaların hukuken belirlenmemiş olmalarıdır. Bu artık “özel” ve “kamu” arasına ilkesel sınırlamalar koymayan bir hukuk biçimini oluşturur: Her şey güçlü olarak devletin müdahale sahasına girer. Diğer taraftan bu durum biraz ileride göreceğimiz gibi, çeşitli devlet aygıtlarının müdahale alanlarının birbirinden ayrıl-

masına ve herbirinin sınırlarının silikleştirilmesine denk düşer. Bu hukuken belirlenmiş sınırların yokluğu, hegemonya istikrarsızlığı karşısında olağanüstü devletin müdahalesinin özel “işleyişine”, hem de halk kitlelerine artan baskı konusundaki işlevine bağlıdır.

Bütün bunların adliye örgütünün işlevi üzerinde önemli sonuçları vardır. Devlet aygıtının bu kolu egemen kol veya aygıtı dolaysız tâbi duruma gelir. Bunun nedeni örgütün yalnız, söz konusu örgütün siyasal yönden istenilen şekilde arındırılması ve ele geçirilmesi değil –bu her kapitalist devlette olan bir şeydir– fakat hukukun değişmesidir.

Şimdi hukukî sistemin birinci görünümüne gelirsek, burada “özel hukuk” yoluyla hukukun işlevinin:

a. Hukukî mülkiyet biçimleri altında, üretim ilişkilerini yerleştirmek,

b. Sermayenin ve metallerinin dolaşımını düzenlemek –“sözleşme” ve “ticaret” hukuku–,

c. Ekonomik alanda, devletin müdahale biçimlerini düzene bağlamaktır.

Bu açıdan, rekabetçi kapitalizmin ve tekelci kapitalizmin hukukî sistemleri arasında önemli ayrılıklar vardır. Oysa liberal devlet biçiminin “özel hukuku” ile faşist devletin özel hukuku arasında da ayrılıklar varsa bile bu ayrılıklar, temelde kapitalist formasyonların aşama farklılığından ileri gelmektedir: Faşist devletin olağanüstü devlet biçimine dahil oluşundan ileri gelme bu ayrılıklar, gerçekten de bu açıdan faşist devlette hukuk, müdahaleci devlet biçimindeki hukukla aynı temel özellikleri gösterir. Ayrılıklar ikinci derecedendir ve bu başta iş hukuku ile ilgilidir. Bu konuda, zamanında F. Neumann ve H. Marcuse’nin⁶ göstermiş oldukları üzere, temel olarak Weimar Cumhuriyeti’nin hukukunu olduğu gibi saklayan nasyonal-sosyalizmin durumu özellikle çarpıcıdır: Oysa, emperyalist metro-

6 F. Neumann, “Der Funktionswandel des Gesetzes im Recht der bürgerlichen Gesellschaft, *Demokratischer und autoritärer Staat* içinde, 1967, s. 31 vd.; H. Marcuse, “Der Kampf gegen den Liberalismus in der totalitären Staatsauffassung, *Faschismus und Kapitalismus* içinde, a.g.e., s. 39 vd.

pollerde tekelci kapitalizmin dönemecini ilk kez dönen kurum hukuk olmuştur.

Hattâ şu da denilebilir: *Genel olarak olağanüstü devlet*, hukukun, kapitalist sistemin iktisadî temellerini düzenleyen bu yönüne temelde dokunmamakta yalnızca ortaya çıktığı aşamanın zorunlu kıldığı basit değişiklikler getirmektedir. Buna başka bir ünlü örnek Louis Bonaparte'ın var olan medenî kanunu muhafaza edip geliştirmekten öte bir şey yapmamasıdır.

5. OY VERME İLKESİNDE DEĞİŞİKLİKLER VE BUNLARIN ANLAMI: TEK PARTİ KONUSU

Olağanüstü devlet biçiminin başka bir özelliği, devletin ideolojik aygıtları olarak siyasal partilerle ilgili bir öge olan sınıf örgütlenmesi ve temsil tarzında değişikliklerdir.

Öteki kapitalist devlet biçimlerinde, ideolojik koşullandırma ve ideolojik -siyasal sınıf örgütlenmesi, siyasal partilere özgül bir işlev vermektedir. Olağanüstü devlet biçiminde ise, bu kurumsal örgütlenme alanları ve bu siyasal kararlar işletme yolları artık kullanılmamaktadır. Olağanüstü devlet biçiminin egeyen sınıfları ve belli ölçüdeki baskı altındaki sınıflar yönünden bir partizan temsil bunalımına denk düşmesi rastlantı değildir. Siyasal partilerin bu işlevi ya öteki ideolojik devlet aygıtlarına, hattâ devletin baskı kollarına doğru kaydırılmakta, ya da faşizmde olduğu gibi bu işlev özgül bir parti tarafından yerine getirilmektedir. Devlet sisteminin bütününe yeniden düzenlenmesi içinde, bu partinin çalışması, klasik “temsili” devlet içinde “geleneksel” partilerin çalışmalarından tamamen farklıdır. Kapitalist sistemde sınıf temsiliinin tipik temelini oluşturan seçim ilkesinin burada askıya alınmasını işte bu durum belirlemektedir. Bu askıya alma –ve olağanüstü devlete başvurma gereği– işçi sınıfının ve halk kitlelerinin iktidarı “seçim yoluyla” ele geçirmeleri tehlikesinden ileri gelmez. Halk kitleleri yönünden seçim sistemi *temel olarak* bir ideolojik eğitme yoludur, bu bakımdan, olağanüstü devlette seçim ilkesinin rafa kaldırılması, özellikle ideolojik bunalımın bir özelliği ve bunun yanı sıra

ra ideoloji aktarmakta görevli klasik siyasal partilerin başarısızlıklarının sonucudur.

1. Gene de, iktidar bloku açısından, seçim sistemi kapitalist devletin öteki biçimlerinde siyasal partilerinin, siyasal örgütlenmenin ayrıcalık alanı olmaları nedeniyle iktidar blokunun kendi içindeki güç dengesine göre iktidarın el değiştirmesi aracı olarak işlev görmektedir. Böylelikle, bu sistem, bu ittifakın siyasal örgütlenme gücü olarak işlev görür.

Seçim sistemi ve seçim kanunlarının değiştirilmesi buna örnektir.⁷ Burada, seçim sistemi iktidarın siyasal partiler aracılığıyla devlet aygıtları bünyesinde iktidar bloku içinde dağılmasını sağlamaktadır.

Bu açıdan olağanüstü devlette seçim ilkesinin rafa kaldırılmasının özel bir sebebi vardır: Hegemonya bunalımı, iktidar blokunun derin sarsıntılara uğraması ve partizan temsil bunalımı ortamında devlet-sistemi içinde güç dengesinin yeniden düzenlenmesi görevi “geleneksel partiler” yerine başka aygıtlara düşmektedir.

Burada, olağanüstü devletin özgüllüğünü, tek partili rejimler ve “çok partili rejimler” arasındaki bütünüyle şekli ayrımından hareketle, öteki devlet biçimleriyle kıyaslamaya göre belirleyen bazı totalitarizm yazarlarının⁸ yanılgılarını gözlemliyoruz. Bu totalitarizm yazarlarına göre, olağanüstü devlet – tek parti– yolunda “iktidara ulaşmak” yolunda “serbest rekabeti” saf dışı bırakır, gerçekte olağanüstü devlet ve öbür kapitalist devlet biçimleri arasındaki ayrılık burada değildir. Bu görüşler gerek başka kapitalist devlet biçimleri bakımından, gerekse olağanüstü devlet bakımından olsun yanlışlıklar: Aslında ise:

7 “Burjuva” siyasal partilerin *temel olarak* ideolojik işlevleri vardır demek, temsil ettikleri sınıf ve fraksiyonlara karşı dar anlamda bir *örgütlenme* işlevleri yoktur demek değildir: Ancak bu işlev, genel olarak ikincildir. Bu partiler temsil ettikleri sınıf ve fraksiyonlara karşı, işçi partilerinin; önce sosyalist, sonra komünist işçi sınıfı için yürüttüğü *örgütlenme* işlevine *benzer* işlevleri yoktur. Genel olarak, iktidar blokunun “siyasal örgütleyicisi” işlevini baskıcı devlet aygıtının kendisi –ordu, idare, hükümet, vb.– ve devletin öteki ideolojik aygıtları ellerinde tutarlar. Bu konuda bkz. aşağıdaki 9. no.lu dipnota.

8 Özellikle R. Aron, *Démocratie et totalitarisme*.

a. “Olağan” kapitalist devlet biçimlerinde ve seçim sistemi içinde, siyasal partiler devlet aygıtlarıdır. Dolayısıyla işçi sınıfı ve halk kitleleri açısından “serbest rekabet” asla yoktur, bu açık. Fakat bundan öte, bu olağan kapitalist devlet biçimlerinde, çok partili sistem yoluyla “iktidara ulaşma” yolunda “serbest rekabet” bizzat iktidar bloku için bile yoktur. *Bizzat iktidar bloku için, devlet sistemi içinde iktidarın örgütlenmesi, siyasal partilerin ancak bir parçasını oluşturdukları devlet aygıtlarının tümü - idare, adliye, ordu, öbür ideolojik aygıtlar- aracılığıyla gerçekleşmektedir.* Başka bir deyişle, “olağan” kapitalist devlet biçimlerinde bile, iktidarın dolaşımında partilere özgü işlev çeşitli derecelerde sınırlanmaktadır: Bu işlev sürekli devlet sisteminin bütününde hegemonyayı elinde tutan sınıf veya fraksiyonun iktidarınca belirlenmektedir.

b. Bu “rekabet” yani egemen sınıf ve fraksiyonların içindeki çelişkiler, *farklı bir biçimde olmak üzere, olağanüstü devlet biçiminde de devam etmektedir.* Olağanüstü devlet iktidar bloğunun, hegemonyayı elinde tutan sınıf ve fraksiyonu dışındaki tüm öteki sınıf ve fraksiyonlarını iktidardan uzaklaştırmaktadır.⁹

9 Bu konuda, Komintern’in VII. Kongresi’nin ve Dimitrov’un “siyasal partiler” ve özellikle burjuva partileri hakkındaki tavrını belirtmek ilginç olabilir. Dimitrov, partileri *devletin ideolojik aygıtları* olarak ele almayıp, hem onların burjuvazinin fraksiyonları için “örgütleyici” işlevini abartıyor, hem de bu partileri, bu fraksiyonlar içindeki iktidar dolaşımının tek ağı olarak ele alıyor. Bu, “faşizmin çelişkileri” analizinde açıkça görülüyor: “Burjuva kampının çelişki ve ayrımlarını aşmaya hazırlanan faşizm, bu çelişkileri derinleştiriyor. Faşizm, öbür siyasal partileri şiddet yoluyla yok ederek, kendi siyasal tekeli kurmaya çalışıyor. Ancak ... faşistlerin partisi, sınıf çelişkilerini ... yok etmek gücünde olmadığı için, uzun zaman kendi tekeli koruyamaz. Burjuva partilerin yasal varlığını azaltıyor, ancak bunlar yasadışı olarak varlıklarını sürdürüyorlar. ... Bu yolla, siyasal tekele dağıtılacaktır...” (Dimitrov, *Oeuvres choisies*, s. 54). Görülüyor ki, Dimitrov için, “siyasal partilerin” yok olması, “en gerici ve en şoven” (faşist parti) büyük sermaye dışında, burjuvazinin fraksiyonlarının iktidardan atıldıkları anlamına gelmektedir. Dimitrov için, bu fraksiyonlar, tek örgütlenme biçimi olan “partiler” kanalıyla iktidara katılabilirlerdi. Dolayısıyla şöyle bir düşünce ortaya çıkar: a) faşizm tarafından öteki burjuva partilerinin yok edilmesi, burjuvazinin öteki fraksiyonlarının devlet iktidarından uzaklaştırılması demektir; b) bu durum, kendi “iç çelişkileri” nedeniyle, kısa zamanda dağılır. Ayrıca, Komintern’in proletarya partisi olmayan partiler üzerine düşüncesinin kökleri derindedir. Denilebilir ki, Komintern, Lenin’in işçi sınıfı par-

2. Bununla birlikte, seçim ilkesinin rafa kaldırılmasının ikinci bir yönünü de küçümsememek gerekir. Devletin ideolojik aygıtlarının karakteri gereği, sınıf mücadelesi her zaman bu aygıtlar yoluyla yürütülmektedir. Seçim ilkesi üzerine kurulmuş olarak, bu aygıtlar, halk kitleleri için eylem imkânları sunarlar: Lenin bu imkânlar üzerinde sürekli ısrarla durmuştur. Bu açıdan, genel oy hakkının işçi sınıfı ve halk kitlelerince egemen sınıflara kabul ettirilmiş olan bir kazanım olduğunu unutmamak gerekir. Olağanüstü devlet, aynı zamanda bu eylem imkânlarını ortadan kaldırmaya çalışmaktadır.

Seçim ilkesinin rafa kaldırılması, olağanüstü devletin tüm ideolojik aygıtlarını etkiler. Bu aygıtların içinde görev bölümü, niteliksel bir biçimde yukarıdan atama yoluyla olmaktadır, bu durum olağanüstü devlet biçimine özgü bürokratlaşmanın ifadesidir.

İkinci çarpıcı sonuç, korporatist temsil biçimleridir. Burada, iktidar blokunun siyasal bakımdan çözülmesi, öteki ideolojik devlet aygıtlarının işlevinin siyasal partilerin işlevinin yerini alması durumunda tipik “doğrudan temsil” biçimleri ve aynı şekilde, halk kitlelerinin egemen ideolojiye baş eğişinin tipik biçimleri söz konusudur.

Oysa, bu bakımdan da liberal devlet biçimi farklılıklar sunmaktadır: Müdahaleci devlette yürütmenin yasama üzerinde ağır basması, “parlamentar demokrasinin” gerilemesi vb. “yürütme” ve “yasama” arasındaki bu farklı ilişkiler, hukukî ifadeleri ötesinde, devletin ideolojik aygıtlarının işleyişinde bütünsel bir değişiklik çerçevesinde özsel olarak siyasal partilerin işleyişindeki değişiklikleri kapsamaktadır. Bunun sonucunda temsil tarzında değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Temsil tarzındaki bu değişiklikler, tekelci sermayenin parlamento içinde kendi hegemonyasını kurmada karşılaştığı güçlüklerden (örneğin korporatist biçimlerin ortaya çıkışı) ileri gelmektedirler. Böylelikle,

tisinin örgütlenmesi üzerine tezlerini yanlış yere başka toplumsal güçlere uygulamıştır. Böylece, bu başka toplumsal güçlerin “örgütlenmesinin” başka devlet aygıtları yoluyla gerçekleştirilebileceğini göstermiştir. Bolşevik Partisi, SSCB’de öbür siyasal partileri yasaklarken, burjuvazinin toplumsal güç olarak örgütlenme imkânını göz önüne almama eğilimi göstermemiş midir?

faşist devlet, aynı aşamaya ait müdahaleci devletle ortak karakterler sunar. Faşist devleti müdahaleci devletten ayırt eden nokta, bir yanda partizan sınıf temsili bağının kopması, öte yanda seçim ilkesinin ortadan kaldırılmasıdır.

Bundan kapitalist devletin olağanüstü biçiminin, bu devletininki ile aynı tipte bir meşruiyeti olmadığı anlamı çıkmaz. Örneğin saf “karizmatik” bir meşruiyetin tersine, halk egemenliği özgül ideolojisinden kaynaklanan halk oylaması ve referanduma değin meşruiyet biçimlerine başvurusu, bu olağanüstü devlet biçiminin dikkat çeken bir özelliğidir.

6. BÜROKRATLAŞMA GÖSTERGESİ

Olağanüstü devlet biçimi, açık bir “bürokratlaşma” gösterir. Bu konu üzerinde derinlemesine durmayacağız.¹⁰ Kısaca “bürokratlaşmanın” temel olarak, devlet aygıtında, aygıtın kendi içsel ideolojisine bağımlı bir işleyiş biçimi kapsadığını belirtelim. Bu içsel ideoloji ise temelde küçük burjuva ideolojik alt-sistemi ile ilişkilidir ve destek-sınıf olması nedeniyle, küçük burjuvazinin devlet aygıtları üzerindeki etkisi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Böylece her kapitalist devlet, çeşitli derecelerde, *bir bürokratlaşma belirtisi* göstermektedir.

Bu belirti, olağanüstü devlette özellikle artmaktadır. Bu:

a. Devletin destek-sınıflarının özellikle küçük burjuvazinin oynadığı toplumsal güç işlevine bağlıdır; bu sınıflar yalnız devlet aygıtlarını kendi öğeleri ile doldurup “aşırı” derecede ve parazit bir durumda “şişirmekle” kalmazlar, devlet aygıtlarına özgül içsel ideolojiyi de büyük ölçüde etkilerler.

b. Seçim ilkesinin genel olarak kaldırılmasına bağlıdır.

Bununla birlikte bu bürokratlaşma belirtilerinin olağanüstü devletin *rejim biçimleri* ve bunların evrelerine göre, güç dengesinin aygıtlar arasındaki ilişkilerin vb. değişimine göre *farklılık gösterdiğini* belirtelim.

10 Daha ayrıntılı analizler için: *Pouvoir politique et Classes sociales*, s. 353 vd.

a. İktidar Şebekesi ve Aktarma Organlarındaki Paralellik

Nihayet sonuncu bir nitelik, olağanüstü devlet biçiminin aygıtlarının sınıf mücadelesi bünyesinde de, aynen kapitalist devletin öteki biçimlerinde olduğu şekilde somutlaşmaz. Gerçekten de, bir olağanüstü devlet çerçevesinde, devlet sisteminin yeniden düzenlenmesi çoğu kez iktidarın “merkezileşmesi” terimi ile ifade edilmiştir. Fakat bu terim ancak bununla aygıtların görelî özerkliğinin önemli ölçüde kısıtlanması ve burada gelişen yeni egemenlik ilişkileri kastedilirse doğrudur, çünkü kollar ve aygıtlar arasındaki çelişkiler ve sürtüşmeler olağanüstü devlet durumunda sürerler, *fakat değişik bir biçim alırlar*. Bu durum olağanüstü devlet içinde sınıf mücadelesinin ve çelişkilerinin devamına bağlıdır. Olağanüstü devletin arzu ettiği şeyi, sınıf mücadelesini yok etmeyi başaramadığını ne kadar tekrarlasak azdır.

Olağanüstü devlette sınıf mücadelesinin farklı ifade biçimine gelince, bu devlet sistemindeki değişikliklerden ileri gelir ve bizzat bu değişiklikler siyasal bunalımın özelliklerine (istikrarsız ve siyasal bakımdan dağınık bir iktidar bloku içinde hegemonyanın ve güç ilişkilerinin yeniden düzenlenmesine, destek sınıfların –örneğin küçük burjuvazinin– birer toplumsal güç olarak ortaya çıkmalarına, iki temel gücün kimi kez, siyasal bunalıma eşlik eden denge durumlarına) bağlıdır. Gerçekten de kapitalist devletin öteki biçimlerinde, devlet bünyesindeki iktidar bloku içinde sınıf çelişkileri ve iktidarın paylaşılması, genellikle kollar ve aygıtlar arasında *çok veya az kesin yetki alanlarını* belirleyen bir mevzuatla belirlenmektedir. Genel olarak bu yetki alanları birbirinden tamamen ayırdırırlar. İktidarın örgütlenmesi temel olarak aygıtların ihtisaslaşması şeklinde olmaktadır ve “temsili” devletle iktidarların ayırt edilmesinin nedenlerinden biri işte budur.

Buna karşılık olağanüstü devlet durumunda, *iktidar şebekesi ile, bunun aktarma organlarının ve kollarının birbiri içine geçmesi arasında çeşitli derecelerde bir paralellik gözlemlenmekte-*

dir. Öbür taraftan bunların ilişkileri gizli kalmaktadır. Bu durum faşist devletin özellikle çarpıcı niteliğidir ve devlet sistemi içindeki çelişkilerin özgül bir şekilde ifadesine yol açmaktadır: Burada kollar ve aygıtlar *arasındaki* çelişkilerden çok, *bizzat her kol ve aygıtın içinde* şiddetli çelişkiler söz konusudur, kendisi de şiddetli çelişkilerin etkisinde olan egemen kol veya aygıt –ordu, tek parti, siyasi polis vb.– öbürlerine *nüfuz etmek* veya bunları ele geçirmek yoluyla kendi egemenliğini kurar. Dıştan birleşik ve merkezileşmiş görünen bir olağanüstü devletin “iç çelişkileri” sınıf mücadelesinin ifadesidirler. Bu çelişkiler “ekipler” veya “baskı grupları” arasında kulis savaşları şeklinde somutlaşmaktadırlar.

Şüphesiz olağanüstü devletin bu “iç çelişkilerini” küçümsemek gerekir. Bunlar kimi kez devlet sistemi içinde son derece şiddetli sarsıntılara yer ve fırsat oluştururlar: Çelişkilerin bu yönünün ikinci planda kaldığı öbür kapitalist devlet biçimleri şemaları aynen olağanüstü devlette de uygulanırsa, bu konu anlaşılamaz. Olağanüstü devlet, her kapitalist devlet gibi ayakları yumuşak kilden yapılmış dar bir heykeldir.

Sınıf mücadelesi ortamı ve bunun devlet sistemi içindeki yeni ifade biçiminin sonucu olan söz konusu özellik olağanüstü devlete sınıf çelişkilerinin etkisizleştirilmesi ve güçler dengesinin ve hegemonyanın yeniden düzenlenmesindeki özel işlevinin yerine getirilmesi konusunda, özellikle etkili eylem imkânları da vermektedir.

a. İktidar şebekelerinin paralellliği ve aktarma organlarının bir noktada birleşmesi, iktidarın *gerçek değişiminin* çabuk yer değiştirmesine elvermektedir. Devlet bünyesinde gerçek iktidar ve biçimsel iktidar mihrakları arasında olmasa bile, en azından gerçek ve biçimsel aktarma organları arasında sürekli değişimler görülmektedir.

b. İlişkilerin “kristalleşmesi” olağanüstü devletin yaslandığı sınıf veya fraksiyon hegemonyasına karşı koyma tehlikesini ortaya çıkardığında, aygıtların çakışması durumu, aygıtlardan birinin egemenliği altında etkin bir biçimde denetlenmelerine ve çabucak birinin ötekini yerini doldurmasına elvermektedir.

c. İktidarın bu şekilde örgütlenmesi olağanüstü devletin bunalım ortamının zorunlu kaldığı müdahaleci “işlevi” yerine getirmesine, yani paralel ve çakışmış kanallar yoluyla çeşitli sınıf ve fraksiyonları birbirine karşı manevraya sokup, böylece sınıf hegemonyasını yeniden düzenlemesine elvermektedir.

d. Nihayet, daha önce seçim sisteminin yerine getirdiği ideolojik işlevi yani, bir sınıf veya fraksiyonun gerçek hegemonyasını, halk kitleleri gözünden olduğu kadar, iktidar blokunun öteki sınıf ve fraksiyonlarının gözünden de, saklama işlevini, bu gizli paralelizm yerine getirmektedir.

Özellikle halk kitleleri ve işçi sınıfı açısından, bu iktidar örgütlenmesi olağanüstü devletin, sınıf düşmanı karşısında *özel bir manevra savaşı yürütmesine* elvermektedir. Devletin ideolojik aygıtlarının görece özerkliğinin karakteristik bir şekilde kısıtlanması nedeniyle (dolayısıyla kısıtlama bu özerkliğin izin verdiği eylem imkânlarını da kapsar), bu sınıf düşmanını da artık bundan önce olduğu gibi, doğrudan doğruya “ihtisaslaşmış” ve “görece özerk” bir sabitleşme iltihabı yoluyla tesbit edilmektedir. Bu devlet aygıtını yaygın bir şekilde iltihaplandırma tehlikesi taşımaktadır: Faşizm örneğinde “tek parti” ve “tek sendikanın” ne olduğunu gördük. Öte yandan buna bir de, devlet aygıtları ve bunların kolları içinde destek-sınıfların toplumsal gücünün özel işlevini de eklemek gerekir.

İşte devlet aygıtlarının paralelliği ve çakışmaları durumu olağanüstü devlet için özellikle önemi olan bu yeni tehlikelere cevap vermektedir. Böylece aygıtların bu durumu olağanüstü devleti her zaman tehdit eden bürokratik ağırlıkta bir karşıt denge sunar. Örneğin, her devlet aygıtı üyesinin tabi olduğu otorite ilişkilerinin artması ile, her aygıtın bünyesinde, bürokratikleşmeyi ifade eden tamamen dikey hiyerarşi ilişkilerini sarması anlamlıdır. Buna örnek, faşist devletin “şef kuralı”dır. Bu kurala göre devlet aygıtının her üyesi kendi hiyerarşik üstüne değil, doğrudan doğruya “zirveye” –şefe– veya duruma göre onu temsil ediyor sayılan kişiye tabidir. Bu durum büyük bir eylem hareketliliği imkânı vermektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
OLAĞANÜSTÜ REJİM BİÇİMİ OLARAK
DEVLET ÜZERİNE GENEL ÖNERMELER

1. YERLEŞİK SİSTEM

1. Şimdi bir rejim biçimi olarak Bonapartizm, askerî diktatörlük gibi öteki olağanüstü rejim biçimlerine kıyasla faşist devleti belirleyen özelliği görelim. Her şeyden önce faşist devletin yukarıda sözü edilen nitelikleri ne “derecede” gösterdiği önemli. Bu derece, olağanüstü rejimlere göre farklılık gösterir. Fakat devlet aygıtlarının işleyiş biçimleri ve birbirleriyle ilişkileri de önemli bir özellik: Burada yalnızca bunlar incelenecek.

1. Devletin ideolojik aygıtları içinde özel nitelikte bir kitle partisi vardır. Faşist devlet, halk kitlelerinin sürekli eyleme geçirilmesi ile belirlenmektedir.

2. Evrelere göre, faşist parti ve devletin baskı aygıtının özel ilişkileri: Her şeyden önce Faşizm temelinde ve kökeninde bu aygıtın “dışında gelişen” bir olgudur. Faşist parti ve devlet aygıtı arasındaki suç ortalıklarına rağmen, iktidara ulaşmanın başlıca aracı: Devletin baskı aygıtı “dışında” bir aygıttır.

Faşizm iktidarda kaldığı sürece bu durum devam eder. Böylece faşist parti ile devlet aygıtı arasında hiçbir zaman kaynaşıp birleşme gerçekleşmemiştir. Faşist parti hep özel bir işlev üstlenmektedir.

Faşizmin iktidardaki ilk döneminde, faşist parti ile devlet aygıtı kolları arasında önemli mücadeleler sürmekteyse de, faşist parti devlet baskı aygıtına –ordu, idare, polis, adliye– egemendir. Yerleşmiş faşizm evresinde ise, uygun bir dönüşüm geçiren devlet aygıtı faşist partiye egemen olur. Böylece faşist parti devlet aygıtına tâbi hale gelir.

3. Bu yerleşmiş faşizm evresinde, devlet aygıtının egemenliği rastgele gerçekleşmez. Devlet aygıtı kollarının yeniden düzenlenmesiyle gerçekleşir: Devletin baskı aygıtının belirli *bir kolu* öbürlerine ve dolayısıyla ideolojik aygıtlar da dahil olmak üzere devlet aygıtlarının bütününe egemen olur. Bu kol ne ordu, ne de “idari bürokrasi”: *Bu kol siyasi polistir*, oysa her ne kadar olağanüstü devlette polisin özel işlevi varsa da, polis her zaman egemen işleve sahip değildir, ve polis terimine siyasi terimini eklemek yalnız siyasal baskının önemini göstermek için değil, fakat devlet aygıtının polis koluna düşen çok önemli ideolojik işleve işaret etmek içindir.¹

4. Devlet aygıtında siyasi polisin egemen oluşu, bu aygıtın öbür kolları arasındaki görelî bağımlılık ve alt-egemenlik ilişkilerinin bu duruma kayıtsız kalması anlamına gelmez. Hattâ faşizm durumunda, bu aygıtlar arasında –siyasal polis, idare, ordu– şeklinde bir bağımlılık sırası ortaya çıkarılabilir. Ordunun

1 “Siyasal polisin” bu rolü, yeniden örgütlenmenin ve devlet aygıtının tümünün işlev değiştirmesi incelendiğinde, ortaya çıkabilir. Bu öge, ayrıca, Komintern’in dikkatini çekmemiştir. Komintern sırf *ordunun* işlevinin analiziyle yetinmiş ve böylece, çoğunlukla askeri diktatörlükle faşizmi birbirine karıştırmıştır. Aynı şey Troçki için de geçerlidir: “Şüphesiz, İtalya örneğinin gösterdiği gibi, faşizm, sonuç olarak, Bonapartist tarzda bürokratik askeri diktatörlüğe götürür” (*Ecrits*, c. III, a.g.e., s. 268). *Tek istisna*, devletin ideolojik aygıtları anlayışı nedeniyle Gramsci’dir. “III. Napolyon’a kadar varan dönemde, askeri eylemlerle devlet içinde belirli şekilde ortaya çıkan Sezarizmin gelmesi için, düzenli ordu birlikleri belirleyici bir öge idiler. Ancak, parlamentarizmin, parti ve sendika rejimlerinin genişlemesi, devlet veya özeline emrinde büyük bürokrasilerin oluşumu ... ve geniş anlamıyla polis içinde, yani sırf suçluları bastırmak için kurulmuş devlet hizmeti değil de, devlet ve özel kişilerce egemen sınıfların siyasal ve iktisadi egemenliğini sürdürmek için örgütlenmiş (özel siyaset: Parti ve sendika bürokrasileri) güçlerin bütünü içinde gerçekleşen değişikliklerden sonra ... modern siyasal teknik değiştirmiştir. Bu anlamda, kimi siyasal partiler ve kimi iktisadi veya başka türde örgütlerin tümü, araştırma ve önleme nitelikleri olan siyasal polis örgütleri olarak ele alınmalıdır.” (*Oeuvres Choisies*, a.g.e., s. 259).

işlevinin “bürokratik” idari aygıtla kıyasla ikinci derecede kaldığını özellikle belirtmek gerek.

5. Kurumlaşmış faşizm, aynı zamanda, devletin ideolojik aygıtları içinde ilişkilerinin yeniden düzenlenmesini de birlikte getirir. İlk olarak bu aygıtların, devletin baskı aygıtı karşısındaki göreceli özerkliklerinin yanı sıra, kendi aralarındaki özerklik durumları tartışılır hale gelir. Bunlar arasında doğaları gereği, sürekli ve kesin bir bağımlılık sırası kurumlaşmamakla birlikte, egemenlikleri altında yeni ilişkilerin yerleştirildiği aygıtları ayırt etmek mümkündür, bu ise en başta faşist ideolojinin büründüğü biçimlere bağlıdır.

a. *Faşist parti*, devletle hiçbir zaman bütünüyle kaynaşmayan bu parti, devlet aygıtına bağımlı hale geldiği andan itibaren, hem ideolojik aygıtları baskı aygıtına bağlayan bir zincir, hem de kendine tabi ideolojik aygıtlar için merkezî bir bağlantı halkası görevi görmektedir. Daha önce devlet aygıtını denetlemeye yarayan bir araç görevi yapan faşist parti, bundan böyle devlet aygıtınca ideolojik aygıtları denetlemede kullanılan bir araç yerine gelmektedir.

b. *Aile*, devletin ideolojik aygıtlarının ana parçalarından biri haline gelmektedir. Faşist devlette gözlenenin tersine “olağan” müdahaleci devlet biçiminde, ailenin işlevi liberal devlet biçimindeki işlevine oranla gerilemektedir.

c. *Enformasyon ve propaganda aygıtı*: Yayın, gazeteler, radyo vb. Böylece burada parti-aile-propaganda devletin ideolojik aygıtlarının egemen üçlüsü olurlar. Son olarak belirtilmesi gereken bir nokta, devletin kimi ideolojik aygıtlarının, örneğin en başta öğretimsel ve dinî aygıtın anlamlı bir şekilde baskı altında tutulmasıdır.

2. AYGITLAR İÇİNDE FAŞİSTLEŞME SÜRECİ

Faşistleşme sürecine gelince, bunun evrelerine göre, bu süreç, faşizm “arefesindeki” devlet biçiminde yer alan değişikliklerin de damgasını taşımaktadır.

1. Faşizm iktidara, biçimsel açıdan *tamamen anayasal* şekil-

de ulaşır. Hitler ve Mussolini, “demokratik-parlamenter” devlet biçimlerine “saygı göstererek”, her burjuva devletin kritik sınıf mücadelesi durumları için öngördüğü hukuk kuralları içinde iktidara gelirler.

2. Faşizm iktidara, devlet aygıtının yardımı ve suç ortaklığı ile gelir. Dar anlamda, devlet aygıtının dışında bir olgu olmasına rağmen, faşistleşme süreci başlangıcı ile birlikte, faşizm dışarıdan bu aygıta nüfuz etmeyi ve onu kazanmayı, ve dönüşsüzlük noktasından itibaren hâlâ kendine düşman olan kol veya sektörleri etkisiz kılmayı başarır. Halk kitlelerine karşı yürütülen mücadelede, devletin baskı aygıtının belirleyici desteği olmaksızın faşizm iktidara ulaşamazdı. Birçok sosyal-demokratın yaptığı gibi faşistleşme sürecinde, mücadele halinde üç kuvvetten, yani “faşist kamp-devlet-antifaşist kamp” üçlüsünden asla söz edilemez.²

Hattâ faşizme özgül niteliğini veren nokta, tekabül ettiği özel bunalım gereği, olarak devletin baskı aygıtındaki bölünmeleri kendi yönünden etkisizleştirip, “anayasal olarak” iktidara ulaşmasıdır. Bu etkisizleştirme faşistleşme sürecinin başlangıcı sırasında halk kitlelerinin bir dizi yenilgiye uğramış olmalarına ve iktidar geçişi sırasında, faşizmin iktidar blokunun bütününe desteğini kazanmış ve bu bütünü kendi açısından etkisizleştirmiş olmayı başarmış olmasına bağlıdır.

3. Nihayet *biçimsel iktidar* ile *gerçek iktidar* arasındaki uyumsuzluğu, tüm faşistleşme süreci boyunca devlette açıkça görülen bu iktidar çarpıklığını görelim.

Bu uyumsuzluğun, belirtileri şunlardır: Partizan temsil bunalımının ardından gelen parlamenter bunalım ve hegemonya iktidarsızlığının doğurduğu hükümet istikrarsızlığı, baskı gruplarından özel milislere kadar giden paralel iktidar ağıyla siyasal partilerin çoğalması, “yürütmenin” ve devletin baskı aygıtının işlevinin artması, ve polis örgütünün giderek üstlendiği önemli işlev, hukukî sistemin –“düzenin”– gerilemesi ve adliye örgütünün faşizm tarafından dolaysız ele geçirilmesi vb.

2 Bu özellikle A. Tasca’nın tavrıdır, a.g.e., s. 355.

Buradan hareketle, biçimsel iktidarla gerçek iktidar arasındaki uyumsuzluğun devlet aygıtında gerçek olarak bir *dağılmaya* denk düştüğünü, fakat çoğu kez söylendiği gibi³ bir “parçalanmaya” denk düşmediği gözlemlenir. Dağılma, devlet aygıtları ve kolları arasındaki ilişkilerin artık faşizmden “önceki” devlet biçimi sistemindeki gibi yürümedikleri anlamındadır.

Bu ilişkiler, güçler dengesinde bir değişikliğe ve bunun yanında hegemonya istikrarsızlığına ve yetersizliğine denk düşen köklü bir değişiklik yolundadırlar. İktidar ittifakındaki siyasal çözülme sonucu, aygıtlar arasındaki sürtüşmeler ve iç çelişkiler artmaktadır. Çoğu kez bu durum, her kol ve aygıtın kendi içinde alt kademelerle “üst makamlar” arasında bir kopma şeklini almaktadır. Böylece, bu ilişkilerin yeniden düzenlenmesi, ancak “harici” olan faşizm yoluyla kurulan değişik bir sistem çerçevesinde mümkün gözüktür. Fakat devlet aygıtında bir parçalanma gözlenmemektedir. Bu parçalanma artık Komintern’in Alman örneğinde sandığı gibi açık bir iç savaş olsa veya devrimci bir duruma “sıcak” tepki oluştursaydı gerçekleşecekti. Faşistleşme süreci sırasında baskı aygıtının kuvvet ve meşru şiddet uygulama tekeline, özel milisler yararına elden kaçırılmaya yüz tuttuğu gerçektir. Bununla birlikte bir taraftan, bu durum yalnız iktidar blokuna bağlı silahlı örgütler yararına olmaktadır, öbür taraftan devlet aygıtını ve bu milisleri birleştiren suç ortaklığı ilişkilerini gözden kaçırmamak gerekir, çünkü bunları silahlandıran devlettir. Şu halde burada görülen birtakım işlevlerin, adliye örgütü aracılığıyla yasallık kazanan vekâleten veya dolaysız el değiştirmesidir.

3 Örneğin, A. Rosenberg, *Der Faschismus*, s. 89.

1. FAŞİZMİN YÜKSELİŞİ

Yukarıda, faşizmin yükselişi sırasında baskıcı ideolojik devlet aygıtlarında görülen bazı değişikliklerden söz etmiştim. Şimdi, sadece bu soruna daha çok ışık tutan birkaç tanesi üstünde duracağım.

İlkin, icranın özel rolünü pekiştiren önemli bir değişiklik, Brüning'in getirdiği, "başkanlık hükümeti" sistemidir. 1931'den sonra, Weimar Anayasası'nın "devletin tehlikede olduğu" dönemlerle ilgili 48. maddesine dayanan Brüning daha önce parlamentoya onaylatılması gerekmeyen *olağanüstü hâl kararnameleriyle* (Notverordnungen) ülkeyi yönetti. Şüphesiz parlamento bu kararnameleri geri çevirebilirdi. Ama bu sıralarda hükümetin aradığı, bunu destekleyecek bir meclis çoğunluktan fazla, kendine muhalefet edecek ve düşürecek bir meclisten kaçınmaktı.

Ama yürütmenin rolü, artık parlamentodan bağımsız olan biçimsel hükümetin, devletin baskı aygıtının kolları üzerinde gerçek denetim kurmasını sağlamaya yetmiyordu. Tersine, karar yetkisi ordunun elindeydi. Hükümetin de doğrudan doğruya bağımlı olduğu yürütmenin başı Hindenburg ile özel ilişki-

si yoluyla ordu politikaya açıkça müdahale ediyordu; özellikle, Brüning'in düşmesi ordunun işiydi. Aynı zamanda, idarî aygıt da artık emir dinlemiyordu. Büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına dokunan hükümet kararlarını ve ayrıca vergi tedbirlerini boykot ediyordu.

Profesyonel nitelikte olan ordu (Versalles Anlaşması herkesin askere alınmasını yasaklamıştı) toprak sahiplerine hâlâ yakından bağlı ve subay kesiminin sınıf kökenlerinin de gösterdiği gibi, toprak beylerinin en güçlü kalelerinden biriydi. Alman nüfusunun sadece % 0.14'ü soylu sınıftan gelirken, subayların % 21'i soylu sınıftandı.¹ Kapalı ve profesyonel bir topluluk olarak halkı temsil etmekten uzaktı ve herhalde küçük burjuvazi ile kırsal halk tabakalarını temsil etmesine imkân yoktu.

Büyük sermaye ile küçük burjuvazinin "temsilcisi" olan nasyonal-sosyalizm ve ordu arasında özel çelişik ilişkiler gelişti. Ordu, orta sermaye temsilcilerinin hükümetlerine karşıydı; Nazizmi üstü örtülü şekilde destekliyor, ama emrine de girmemişti. Ordu sürekli çelişkiler içindeydi; büyük sermaye ile toprak sahipleri arasındaki çelişkilerdi bunlar ve toprak sahipleri askerî bir diktatörlük yoluyla hegemonya kurmaya çalışıyorlardı. Tipik bir örnek SA ile ordu arasındaki sürtüşme olmuş, bu olay Brüning ile Savunma ve İçişleri Bakanı General Groener'in 1932'de SA'yı yasaklamasına yol açmıştı.

Faşistleşme süreci boyunca nasyonal-sosyalizm orduyu nötralize etmeye uğraşmış ve sonunda bunu başarmıştı. Orduya nüfuz etme yolu en çok "ulusal yücelik" temasının kullanımı olmuştu. Doğu eyaletlerinden gelme genç subayları ve büyük sayılarla orduya katılan eski serbest birliklerin üyelerini böyle etkilemişti. Nasyonal-sosyalizm orduya sızarken hiçbir zaman "popülist" temalarını kullanmadı ve daha sonra bunun önemli sonuçları oldu.

Yüksek komuta düzeyi ile aşağı rütbeler arasındaki bölünme yüzünden (Scheringer olayının gösterdiği gibi) çaresiz ka-

1 Ancak, Kapp darbesinin başarısızlığından sonra ve von Seeckt'in iktidara gelmesiyle birlikte, ordunun üst kademeleri ile büyük sermaye arasında bir yakınlaşma olduğunu belirtmek gerekir.

lan ordu nötralizе edildi, ama bunun yanı sıra yüksek rütbeli komutanlar da Nazi milislerini bastırmak değil, kendi amaçları doğrultusunda kullanmaktan yanaydılar. Özellikle de onları orduya alıp sınırların savunulmasında kullanmak istiyorlardı. 1931'den sonra, Brüning ve Groener zamanında bile, SA ulusal cephaneliklere girmek için her türlü fırsatı buldu.

Ama nasyonal-sosyalizmin devlet aygıtına sızmasının başlıca yolu yönetim kadroları ve polisti. Bunların ezici desteğini kazanarak orduyu azınlıkta bırakmıştı. Bu kollarda çalışanların küçük burjuva kökenleri nasyonal-sosyalizmi desteklemelerinde başlıca etkendi. Ordunun yüksek kademeleri buna karşı koymak istediler, General Groener Savunma ve İçişleri Bakanlıklarını birleştirdi. Yasaklandıktan sonra SA'yı koruyan polis ile ordu arasında çatışmalar olması dışında bundan da bir şey çıkmadı. Polis aslında yerel taşra hükümetlerine dayanıyor ve merkezî otoritenin denetiminden kaçıyor. Bu da, çeşitli yerel hükümetlerde hâlâ güçlü olan sosyal-demokrasinin polisi denetlemesine imkân hazırlıyordu. Ama durumu kendi yararına kullanan, polis içine sızarak orduyu boşlukta bırakan Nasyonal-Sosyalist Parti oldu.

Nasyonal-Sosyalist Parti ile polis aygıtı arasındaki kesin suç ortaklığına dikkati çekmeye bile gerek yok. Polis sürekli nasyonal-sosyalistleri tutmuş, etkinliklerine paravana olmuş ve sokak savaşlarında onları korumuştur. Birbirleri için biçilmiş kaptandılar. Adli dal duruma mühür basmakla yetiniyordu: Sırf kayda geçmiş olsun diye nasyonal-sosyalistlere verilmiş birkaç hafif ceza, anti-faşist militanlara yağdırılan mahkûmiyetlerin yanında hiçbir şey değildi.

Ordunun aşağı ve yukarı rütbeleri arasındaki bölünme devletin baskı aygıtlarının öteki kollarında, özellikle yönetim, adalet ve poliste, değişen derecelerde de olsa, aşağı yukarı aynı şekilde görülebiliyordu. Bu, küçük burjuva kitlesinin desteğiyle “aşağıdan yukarıya” iktidara getirilen olağanüstü rejim biçimlerinin genel özelliğidir. Ancak faşizm, *aşağıdan hareket* ile devletin baskı aygıtlarına *dışarıdan sızma*'nın özelliklerini birleştirir. Dolayısıyla yukarı ve aşağı rütbeler arasındaki ayırım-

lar, “albaylar”m bazı askerî diktatörlüklerinde olduğu gibi, aygıt ve dalları yoluyla aşağıdan geliştirilen hareketlerdeki kadar aşırı değildir.

Nasyonal-sosyalizm, yönetim, polis ve adalet aygıtlarının en tepedeki kademelerine bile açıkça sızabildi; adlî aygıtın yüksek rütbelileri Prusya geleneğinden geliyor, Weimar Anayasası’nda da ayrıcalıklı bir konuma sahip bulunuyor, sınıf kökenlerinden ötürü “cumhuriyetçi” hükümetler tarafından kolaylıkla tasfiye edilemiyor ve büyük sayılarla nasyonal-sosyalizm saflara katılıyorlardı. Nasyonal-sosyalizm iktidara geldikten sonra da en az bunlar tasfiye oldular.²

Yönetim aygıtı adalet ve ordu dallarının arasında bir yerdedi. Weimar politikacıları, orta sermaye ve büyük sermaye ile ilintili olan bazı yüksek rütbeliler Nazizme düşmanca tavır aldılar.

Son olarak, devlet aygıtının parçalanması Reich’in merkezi otoritesi ile taşra otoriteleri arasındaki çelişkilerde de açığa çıktı.³ 1927 sıralarında, faşistleşme sürecinin yükselmeye başlamasıyla, Reich’i ıslah etme ve *merkezîleştirme* sorunu büyük önem kazandı. Politik buhran ve hegemonya yetersizliği bağlamında, taşra aygıtları giderek değişik sınıf ve sınıf bölümlerinin devlet iktidarı için “özerk” merkezler haline geldiler. Büyük sermayenin saldırısına karşı orta sermaye ve toprak sahiplerinin sığınağı olmakla birlikte, Bavyera ve Thuringia’da olduğu gibi, ordu egemenliği altında merkezî iktidara karşı nasyonal-sosyalizmin üsleri haline geldikleri görüldü. Ama nasyonal-sosyalizm, karşı-devrimci beyaz-muhafazlık durumlarında çok zaman olduğu gibi, çevreden merkeze doğru ilerlemedi. Merkezi de, çevreyi de, aynı anda kuşattı.

Biçimsel ve gerçek iktidarın parçalanması, devlet aygıtının kuşatılması, faşizm “anayasal” şekilde iktidara gelmeden çok önce başlamıştı. Dikkate değer bir durum, nasyonal-sosyalistlerin katıldıkları ilk hükümette sadece ikinci derecede önem-

2 H. Schorn, *Der Richter im Dritten Reich*, 1959; F. Neumann, *Behemoth*, s. 271.

3 R. Dahrendorf, *Society and Democracy in Germany*, s. 116 vd.

li üç bakanlık almış olmalarıdır. Frick İçişleri Bakanı olmuştu ama polisi taşra hükümetleri denetliyordu. Buna karşılık, “yüksek komuta”nın tipik temsilcisi General Blomberg Ulusal Savunma Bakanı olmuştu. Ama o zamana kadar zarlar çoktan atılmıştı.

2. KURULU SİSTEM

Nasyonal-sosyalist yönetimin ilk döneminde, devlet aygıtları derlenip toparlandı (*Gleichshaltung*): Nasyonal-Sosyalist Parti köşe bucak bir temizliğe girişerek kendi üyelerini aygıta soktu.

Ama bundan daha önemli nokta, stabilizasyon döneminde Nazi devlette olanlardır. Baskıcı devlet aygıtları partiyi gittikçe daha fazla boyunduruk altına aldılar.⁴ Bu sürecin ilk adımında aygıt Nazi partisinin saldırılarına karşı bir ölçüde korundu. Aygıttaki ilk köklü temizlik sırasında, Nisan-Mayıs 1933'te rejim “Kamu Hizmeti Yasası” çıkardı. (*Beamten-gesetz*). Bu, devlet aygıtı üyelerine, tabîi rejime sadık hizmet sundukları sürece, bazı garantiler veriyordu. İlk etkisi, aygıtın başkaldırmış küçük burjuvazi tarafından istilasını yavaşlatmak oldu. Aralık 1933'te “Parti ve Devletin Birliği” ilan edildi. Partinin aygıta girmesi ve aygıtla parti arasındaki, o zamana kadar parti tarafından çözülmüş olan çatışmanın sona erdiği bildirildi. Füh- rer'in denetlediği devletin baskı aygıtı şimdi parti ile kaynaşacaktı. Hitler, “Parti şimdi devlet olmuştu. Artık bütün iktidar hükümetin elindedir,” dedi. Frick de, “herhangi bir paralel hükümetin ‘bütünsel devlet’ ile uzlaşmazlığı”m belirtti; “devrimin sonu” da ilan edildi.

Parti ve devlet aygıtı arasındaki ikilik aslında sürdü, ama partinin önder rolü sürekli gerileme durumundaydı. Paralel iktidar şebekeleri artık billurlaşmıştı: Her yörede önderlik parti temsilcisi (*gauleiter*) ve doğrudan doğruya yönetim makamlarından *Reichstaathalter*, *Minister-Praesident*) oluşuyor ve bu ikili yapı bütün kademelerde tekrarlanıyordu.

4 K. Bracher, a.g.e., s. 271-2, 289 vd.

Yetki alanları hiçbir zaman hukuken tanımlanmamıştı ama, karar mercilerinde ve devlet yönetimine girişte parti açıkça üstünlüğünü kaybediyordu. Bracher bunu “monokratik yönetsel devlet” –*monokratischer Verwaltungstaat*– olarak betimler.⁵ Önemli kararlar devlet aygıtı içinde ve özellikle yönetsel dal tarafından alınıyor, parti genel sekreteri Rudolf Hess ise hükümete sırf bir süs olarak katılıyordu.

Partinin öneminin azalmasının, sendikalar gibi korporatist örgütlerde de aynı şekilde gözlemlendiğine değinilmişti. Partinin devlet aygıtına boyun eğmesi, parti içindeki kitlesel tasfiye ile birlikte, aslında küçük burjuvazinin yönetici sınıf olarak yerini kaybetmesinin göstergesidir.

Nasyonal-Sosyalist Parti ile baskıcı devlet aygıtı arasındaki ayrım hâlâ sürüyordu, çünkü faşizmin kitlelerle ilişkisi hâlâ karmaşık bir durumdaydı. Ama Nasyonal-Sosyalist Parti’nin başlıca rolü artık devletin ideolojik aygıtlarına kaymış, bu aygıtların baskı aygıtları adına denetimini yapan bir ara halka haline gelmişti. Parti ayrıca hâlâ “kadro” kurup seferber ediyor, böylece küçük burjuvaziye kendi hareketlilik imkânlarını veriyordu; başka devlet biçimlerinde eğitim sisteminin yerine getirdiği görevdir bu. Son olarak, hâlâ paralel bir iktidar şebekesi olarak çalışabiliyordu: Devlet yönetimiyle parti arasında sonu gelmeyen sürtüşmeler vardı.

Ordunun durumu daha karışıkı.⁶ Nasyonal-sosyalizm orduya aşağıdan sızmış, ama devlet aygıtı yoluyla, yukarıdaki belirleyici rolünden yoksun bırakmıştı. 1938’de yüksek komuta kademesi yeniden düzenlendi. Genelkurmay başkanları Blomberg ile Fritz on dört generalle birlikte ordudan çıkarıldı, otuz generalin de rütbeleri indirildi. Anahtar kesimin –hava kuvvetleri– başına Göring geçti. Nasyonal-sosyalizm ve bü-

5 Örneğin, 1939’da, “Anordnung über die Verwaltungsführung in den Landkreisen”de, yönetsel ödevlerin sorumluluğunun *Landrat*’a ait olduğu ve parti hiyerarşisinin karışma hakkı bulunmadığı belirtilir. Bunu F. Neumann da ileri sürer: Ona göre devlet bürokrasisi politika saptamakta en önemli kuruluş olmuştu: Özellikle ekonomik, toplumsal, malî ve tarımsal politikada (*Behemoth*, s. 78 ve 381).

6 T. Vogelsang, *Reichswehr, Staat und NSDAP*, 1962.

yük sermaye tarafından denetlenen devlet yönetiminin üst kademeleri artık “askeri rolü”ne indirgenmiş olan ordudan gelen baskılara karşı direnç kazandılar. Ama Nasyonal-Sosyalist Parti orduya doğrudan doğruya müdahale etmekten kaçındı. Bütün söylenenlere rağmen, bu tavrın, ordudan gelen dirençle bir ilgisi yoktu. Nedeni daha çok, nasyonal-sosyalist önderlerle büyük sermayenin, küçük burjuvazi ve Lumpen ögeleriyle hâlâ yakın bağları olan örgütlü bir gücü orduya sokmaktan çekinmeleri idi.

“SS devletinin” temeli olan siyasî polisin gittikçe büyüyen egemen rolü hesaba katılmazsa devlet aygıtının yeniden düzenlenmesini anlamak mümkün değildir. SS, nasyonal-sosyalizm iktidara gelmeden çok önce de vardı (1923). Parti milisinin (SA) yanı sıra, önderler tarafından (Hitler) özel olarak seçilmiş ve sıkı sıkı denetlenen bir çekirdek oluşturuyor, muhafız ve partinin iç polisi olarak görev yapıyordu. Nasyonal-sosyalizm iktidara geldikten sonra şu süreç, adım adım, gerçekleşti.⁷ Bütün yerel polis güçleri birleştirildi (1923); siyasî polis (Gestapo) ve SS birleşip tek komuta altına girdi, Himmler’in komutası (1934); sonra bütün polis güçleri SS-Gestapo egemenliği altında birleştirildi (1936).

Siyasî polis nasyonal-sosyalist önderlerin doğrudan denetimi altındaydı ve özellikle Hitler “yüce önder” durumundaydı. “Önderin iradesi”nin (*Führerprinzip*) doğrudan doğruya ete kemiğe bürünmüş biçimi sayılıyorlar, böylece devlet aygıtının bütün dallarına otoriteyle müdahale edebiliyorlardı. Ordu olsun, yönetim ve adalet dalları olsun, Nasyonal-Sosyalist Parti ve devletin ideolojik aygıtları olsun, müdahale alanları sınırsızdı. Müdahale ettikleri konular da sınırsızdı, yalnız “güvenlik” konularına değil, yönetsel ve askerî sorunlara da karışıyorlardı. Rollerini hem baskıcı, hem de ideolojikti: “nasyonal-sosyalist ruh”un mızrak başıydılar. Müdahale amacı, Himmler’e göre, “ulusun bütün üyelerinin bütünsel ve sürekli eğitimi ve böylece her bireyin durumunun sürekli denetlenmesi imkânının sağlanması” idi.

7 K. Bracher, a.g.e., s. 436 vd.

Dolayısıyla SS kuvvetli bir nasyonal-sosyalist ideoloji eğitimi görüyordu. “Düzen”e katılma ilginç ve anlamlıdır: SA’ya karşılık “genel SS”, mümkün olduğu ölçüde “soylular, aydınlar ve burjuvazinin zengin çocukları” arasından seçiliyordu.⁸ Röhm’ü ve SA’daki isyankâr küçük burjuvaziye yok eden güç buydu. Üye sayısı hızla çoğalarak 1936’da 210.000’e yükseldi. Gene anlamlı bir olgu, 1940’ta ileri gelen SS subaylarının çoğunun “aydın” çevrelerden –öğretmenler ve üniversite mezunları– çıkmasıdır; oysa parti içinde bunlardan çok daha az kişi bulunuyordu. Bu subayların yüzde yirmi beşi doktora yapmıştı.⁹ Tamamen seçkinleri oluşturdukları için, egemen sınıf da Nazi devlet aygıtının kilit mevkilerine başlıca bunlar yoluyla sızmıştı. Ama SS’e kabul edilme koşulları gittikçe değişti; *Weaffen SS* (silahlı SS kitaları) ve toplama kamplarında işleri yürütmek için lumpen ögelerden oluşturulan “ölüm başı” formasyonlarının yaratılmasıyla sayıları çok arttı. 1938’den sonra, siyasî polis, SS’in bir kesimi olan SD ile sınırlandı. Gene de bütün SS siyasî polisin genişletilmiş olarak düşünülüyor, SS dallarının en yüksek düzeylerinde bile örgüte giriş aynı temelle dayanıyordu.

Himmler’in kendi deyimiyle, SS, “topluluğun koruyucusu olan polisle ulusal iradenin cisimleşmiş şekli olan Nasyonal-Sosyalist Parti arasındaki bağ”dı. Aslında SS devletin baskı aygıtının bütününü olduğu gibi (yönetim, ordu ve adliye) Nazi partisini de denetliyordu. Paralel bir iktidar şebekesi, aslında bütün devlet sistemine egemen olan *ideolojik polis yönetimi* idi. SS aygıtı, nasyonal-sosyalizmde, devletin baskı ve ideolojik aygıtlar arasındaki, olağanüstü devleti karakterize eden yer değiştirmeyi somutta temsil ediyordu. Son olarak, kitle tabanı ve ideolojik eğitim yüzünden SS, burjuva devletin başka biçimlerdeki gizli poliste görüldüğü gibi gerçek bir “devlet içinde devlet” de olmadı: Nasyonal-sosyalist önderlerin sıkı denetimi altındaydı.

8 E. Kogon, *The Theory and Practice of Hell*, Londra, 1950, s. 258 vd.

9 H. Gerth, R. Merton (der.), *Reader in Bureaucracy* içinde, s. 100 vd.; D. Lerner, *The Nazi Elite*; Neussiss-Hunkel, *Die SS*, 1956.

Siyasî polisin bu rolü üstlenmesi bir rastlantı değildi. Nasyonal-sosyalizmin küçük burjuvazi ve büyük sermaye ile özel ilişkilerinin, karmaşık bir parti tipinin varoluşunun ve önderlikle temsil ettiği küçük burjuvazi arasındaki kopukluğun sonucuydu. Son olarak, nasyonal-sosyalist devletin özel ideolojik müdahalesinin de bir sonucuydu.

Siyasî polisin rolüne adalet sisteminde ve adalet görevlilerinin rolündeki değişimler de eşlik etti.¹⁰ Yasa artık yukarıda betimlenen türden sınırlar çizmiyordu. Mahkemelerin artık yasaları değil, “önderin iradesi”ni cisimleştiren “halkın sağlıklı duyguları”nı uygulaması gerekiyordu. Polis de bu sağlıklı duygu ve önderin iradesinin en iyi cisimleşmiş biçimiydi; işi yeni politik düzeni “korumak” değil yaratmaktı. Müdahaleler açıkça “politik” müdahalelerdi. “Führer”in eylemleri” olarak, 1936’daki bir kararnameyle, hukukî düzenlemelerden ve adli görevlilerin “hukukî kanıt” tarzında denetlemelerinden bağışık sayıldılar.

Suç nosyonu da ideolojik bir değiştime uğratıldı. Suç artık burjuva devletin başka biçimlerinde genellikle olduğu gibi kötü davranış (yasanın çiğnenmesi) anlamına gelmiyordu; *muhtemel düşman anlamına* geliyordu. Suçlu kişi, “keyfî” ölçütlerle göre belirlenen “nesnel konum”u yüzünden rejimin sağlığına zarar vermeye niyetlenebilecek adamdı. Faşist bir rejim gözünde bu öncelikle Yahudiler, Komünistler, sosyalistler, masonlar, liberaller, dilenciler, akıl hastaları, eşcinseller, frengililer ve çeşitli başka “topluma karşı” öğeler demektii. Dahası, bütün bireyler “sınırsız” polis müdahalesine tabiydiler; bu, kamu ile özel arasındaki her türlü ayrımın kaldırılmasında dile geliyordu. Siyasî polisin baskı rolüne eşlik eden bütün bu ideolojik düzenlemeler aynı zamanda toplama kampları kurumunun da kökünde yatmaktadır. Bu konuda başka bir şey söylemeyeceğim, çünkü söylenebilecek her şey söylendi.

Yasa, devlet aygıtının çeşitli dalları arasındaki ilişkileri de artık düzenlemiyordu. Nasyonal-sosyalizm, sistematik bir şe-

10 I. Staff, *Justiz im Dritten Reich*, 1964.

kilde, bu ilişkileri “yetki alanları” olarak düzenlemeyi reddetmiştir.¹¹ Bundan, devlet sisteminin dalları ve aygıtları arasında çelişkilerin ve sürtüşmelerin doğduğu anlatılmaz bir yönetim kargaşası olduğu izlenimi edinilebilir. Aslında ilişkileri *Führerprinzip* çevresinde dönüyordu. Yüce önderin iradesi, herhangi bir düzenlemeye göre, “evrensel ve bütünsel, sınırsız ve dışlayıcı” idi.¹² Dalların ve aygıtların çeşitli hiyerarşilerindeki üyelerin doğrudan doğruya yüce öndere veya verili durumda onun iradesini cisimleştirdiği varsayılan bir başkana bağlı oluyordu.

Bu durum, bürokratik hiyerarşinin katı ilkelerini etkili bir biçimde parçaladı,¹³ çünkü dallarla aygıtların dikey izolasyonlarını kırdı: Aygıtların, paralel iktidar şebekeleri yoluyla, ege-men dal tarafından denetlenmesini sağlamaya yaradı. Aynı zamanda, devlet aygıtlarında hiyerarşik otorite güçlendirildi: “Devlet aygıtının bir üyesi, hiyerarşideki üstüne koşulsuz boyun eğmek zorundaydı; ancak aşağı rütbedeki kişi bir SS ya da parti üyesi vb. olursa durum değişebilirdi. Böylece bürokratikleşme aynı zamanda bütün dallar ve aygıtlarda teşvik edildi ve makamlara yukarıdan atama sistemi de bunu destekledi. Bürokratikleşme Nasyonal-Sosyalist Parti’yi ve siyasî polisi bile etkiledi: Örneğin, SS tarafından yürütülen toplama kamplarının yönetsel lojistiğinin çılgınlığı.

Aygıtların böylece birbiri üstüne bindirilmesi ve hepsinin siyasî polis egemenliğine sokulması sırasında, az çok “ayrı” kalan tek bir alan vardı. Ama oldukça önemli bir alan: “*Ekonomik*” alan en çok, belki de yalnızca, devlet yönetiminin yetkisine bırakılmıştı. Üretim ilişkilerini ve mülkiyet ilişkilerini ilgilendiren her şey giderek yalnızca yönetim aygıtına kaldı. Bu alanda adli düzenleme de hiç değilse özünde korundu. Hattâ Fraenkel¹⁴ buna dayanarak nasyonal-soyalizmde bir “normatif

11 F. Neumann, *Behemoth*, s. 250 vd.

12 Üçüncü Reich’in bu kavramlarını avukat ve Polonya’nın ünlü celladı olan Frank ile hukukçu C. Schmitt teorileştirmişlerdi.

13 K. Bracher, *a.g.e.*, s. 429 vd.; F. Neumann, *a.g.e.*, s. 74.

14 *The Dual State*, 1941.

devlet" (yasalarla düzenlenen), bir de "ayrıcalık devleti" (bu şekilde düzenlenmeyen) olduğunu ileri sürmüştür. Nazizm, kapitalist düzenin ve özel mülkiyetin, bütün ekonomik işlerde tam yetkiyle korunmasını sağlayan adli düzenlemeyi yerinde bırakmıştır.

Nazi devletinin dalları ve aygıtları arasındaki sürtüşmeler temelde sınıf çelişkilerinden ve devlet içindeki yeni ifade biçimlerinden doğmakla birlikte, bu dal ve aygıtların üyeleri arasındaki *toplumsal kategoriler* arasında çıkan "korporatist" türden çelişkilerin de hâlâ oynayacak bir rolleri vardı. Bir kere mevki ve "nüfuz" için yarışan parti üyeleri ile devlet yönetimi, ordu ve siyasî polis üyeleri arasında çıkar çatışmaları vardı. Ama bunlar, her devlette var olan, *ikincil* çelişkilerdi. Nazi devletinin içsel çelişkileri, değişik toplumsal kategoriler arasındaki korporatif sürtüşmelere bakmakla yetinen alışılmış yöntemle anlaşılamaz.¹⁵

Bu durum olağanüstü devlette ve faşist rejimde özellikle böyledir, çünkü "açık" sınıf mücadelesinin baskı altına alınması aslında sınıf mücadelesini devlet aygıtının ve dallarının içine kaydırır. Bu, toplumsal kategoriler, rejim içindeki "klikler" ve "kişilikler" arasındaki çelişkiler olarak gizlenir. Oysa, ikincil olmakla birlikte, bu çelişkiler azımsanmamalıdır.¹⁶ Sınıf mücadelesine ışık tutabilirler. Örneğin Nazi devletinde bu değişik "klikler" arasındaki çelişkilerde gözlenebilir: Fritsch-Blomberg/Schacht/Hitler-Göring-Himmler/Ley/Darré vb.

Devletin ideolojik aygıtlarına gelince, dikkat edilecek ilk nokta birbirlerine ve baskı aygıtlarına karşı görece özerkliklerinin baskı altına alınmasıdır. Bu, kamu-özel boyutundaki hukukî değişikliklerle gerçekleştirilmiştir. Bu aygıtlara devlet hiçbir zaman el koymadı: Yayın, gazeteler, sinema, okullar vb. hepsi özel yapılarını sürdürdüler –hiç değilse sahiplerine kâr getirmek– bakımından. Ama bu aygıtların üyeleri kamu kuruluşlarına bağlanmak zorunda bırakıldılar: Sanat, müzik, tiyat-

15 Örneğin, H. Mommsen, *Beamtenum im III. Reich*, 1966.

16 Bunu örneğin D. Schoenbaum, *Hitler's Social Revolution*, 1966 içinde böyle gösteriyor.

ro, edebiyat, basın, radyo ve sinema için “Reich Konseyleri”ne girdiler. Bu kurulların kararları kanun kuvvetindeydi ve önderlik ilkesi Nazi partisi üyeleri yararına uygulanıyordu. Dolayısıyla ideolojik aygıtlar en çok parti dolayımıyla baskı aygıtlarına tâbi kılındı: Ama Goebbels zamanında baskı aygıtlarının doğrudan müdahalesine de sürekli olarak rastlanır. Bu kurullar ideolojik devlet aygıtlarının nasyonal-sosyalist ideolojiyi yaymasını sağlıyordu: Örneğin, öğretmenler korporasyonu (“Nasyonal-Sosyalist Öğretmenler Birliği”), “bütün öğretmenlerin nasyonal-sosyalist öğreti karşısında ideolojik ve politik koordinasyonundan sorumlu” sayılıyordu.

Devletin bazı ideolojik aygıtlarının temel bir yeri vardı ve bu da aralarındaki egemenlik rolünde bazı değişiklikler yarattı:

a. *İletişim aygıtı* (radyo, gazeteler, filmler vb.) ideolojik müdahalenin belirleyici önem taşıdığı geniş tabanlı bir rejimde *propaganda*nın önemi yüzünden egemen yere sahiptir.¹⁷ Bu çeşit “yukarıdan” propaganda partinin rolünü yok etmez, ama, hiç değilse başlangıçta, onun yanında işlev görür. Nasyonal-sosyalist yönetimin ikinci evresinde halka doğrudan erişebilen yukarıdan propaganda aygıtı partinin yerini almaya başlar, parti ise gitgide baskı aygıtı ile ideolojik aygıtlar arasındaki halka haline gelir.

b. *Ailenin* egemen yeri vardır; Wilhelm Reich’ın göstermiş olduğu gibi,¹⁸ bunun nedeni *küçük burjuvazinin* ideolojisinde ailenin işgal ettiği yerdir. Nazi propagandasında sürekli bir tema olan aile bağlarının güçlendirilmesine nasyonal-sosyalizm büyük önem vermiştir. Hitler’e göre, “Birinci görevimiz... aile bağlarının gelişmesine yardımcı olmaktır. Ailenin çöküşü hiç şüphesiz insanlığın daha üstün biçimlerinin sonu demektir..., mantıkî, organik gelişmenin nihaî amacı ailedir. Bütün devletin inşasında en küçük, ama en önemli birimdir...”

Hitler bildiğinden de fazlasını anlatmıştı. “Baba”nın rolü yo-

17 Z. Zeman, *Nazi Propaganda*, 1964.

18 *The Mass Psychology of Fascism*, s. 33 vd., 8 vd. Ayrıca bkz. ortak çalışma, *Studien über Autorität und Familie*, 1933, özellikle E. Fromm, M. Horkeheimer ve H. Marcuse’nin katkıları.

luyla, “otoriter” ideolojinin oluşmasında ailenin rolü bir yana nasyonal-sosyalizm “anne” olarak kadınlara da önemli bir yer vermiştir. 1933’te Anneler Gününde Goebbels şöyle diyordu: “Anne yeni Almanya’da sahip olduğu öneme hiçbir yerde sahip değildir. İnsanlarımızı ileri götüren gücü yaratan türde bir aile hayatının güvencesi ve koruyucusu olur. Alman halkının ruhunu yalnız Alman annesi taşımaktadır...” Nasyonal-sosyalizme göre kadının başlıca rolü “ailenin annesi” olmak, ailede nasyonal-sosyalist ruhun garantörlüğünü yapmaktır. Sayısız nasyonal-sosyalist örgüt ve dernekler kadınlara ayrılmıştı. Ayrıca, başka ideolojik devlet aygıtlarında da ailenin muazzam önemi vardı: Örneğin, ebeveyn-öğretmen dernekleri, gençlik örgütleri yoluyla anne ve babaların eğitimde artan rolleri vb. gibi.

Öyleyse Nasyonal-Sosyalist Parti’nin ve örgütlerin aile içinde ihbarı kurumlaştırarak görünüşte “aile bağları”nı yıkmasına ne demeli? Çelişki büyük ölçüde yüzeyseldir, çünkü bu aile bağları daha çok bir ideolojik aygıt olarak işliyordu. Önemli nokta, partinin başlıca görevlerinden birinin her ailede bir “temsilci” sağlamasıydı. Aslında denebilir ki *Nasyonal-Sosyalist Parti’nin en uygun hücresi fabrika, sokak ya da yerel topluluk değil, bizzat aileydi*. Bunda kilise ve dinî hareketlerle ortak olması bir rastlantı değildir.

(c) Nasyonal-Sosyalist Parti’nin denetimi altında ideolojik aygıtlar çoğaltıldı. Çeşitli dernek ve örgütler her bireyi her etkinlik alanını kaplayan karışık bir aygıtlar şebekesi içinde bir yere bağlıyordu. “Gençlik” örgütlerinin çokluğu tipik bir örnektir.

Buna karşılık bazı ideolojik aygıtların da önemi azaldı:

(a) *Geniş anlamda, eğitimsel aygıtlar*.¹⁹ Profesyonel eğitim okulların dışında sürdürüldü (“iş” örgütlerinde), diplomalar toplumsal hareketlilikteki önemini kaybetti, “kültür”e daha küçük bir rol verildi (bu anlamda ideolojinin eğitim sisteminde aldığı biçimdir bu), okul saatleri başka “gençlik” örgütleri-

19 R. Eiler, *National-sozialistische Schulpolitik*, 1963; M.H. Böhm, *Die deutsche Universität im Dritten Reich*, 1966.

nin zaman bulabilmesi için kısaltıldı, seçmede “teknik” ölçüle-re daha az başvurulur oldu.

Temelde bunun nedeni, “kültür”ün nesnel, tarafsız karakteri mitinin ortadan kaldırılmasıydı; bilginin tarafsızlığı var-sayımına dayanan geleneksel öğretim otoritesi çözüldü. Bur-juva eğitim aygıtının rolü geniş ölçüde bilginin tarafsızlığı ve nesnel özelliği mitinin işletilmesine bağımlıdır. Bu aygıt-ta, ideolojik beyin yıkamanın, sınıf işlevini gizleyen gözde bi-çimi budur. Nasyonal-sosyalizm faşist politika ve ideolojiy-le kafaları dolduracağı amacını açıkça bildirmekle bu maske-yi çıkardı ve böyle yapmakla da ideolojik aygıtların sıralanı-şında eğitim sisteminin görece gerilemesine katkıda bulun-du. Daha önce eğitim sisteminin yerine getirdiği düşünce aşı-lama işlevi değişik aygıtlara aktarıldı okulun, ordunun vb. dı-şındaki “gençlik “ örgütleri gibi. Aynı zamanda, daha öncele-ri eğitim sisteminin küçük burjuvaziye tanımış olduğu top-lumsal tırmanma imkânları da artık Nasyonal-Sosyalist Par-ti ile SS’in eline geçti.

(b) *Dinî aygıt: Kiliseler.*²⁰ Özellikle Protestan kiliselerinin başındakiler, ama aynı zamanda Katolik kilisesi de, nasyo-nal-sosyalizmin gelişini hoş karşılamış ve buna katkıda bu-lunmuştu. Ama, sık sık önemli duruma gelen belirli sürtüş-meler de vardı.

Almanya’da en gerici konumda bulunan ve Weimar’a kar-şı olan Protestan kilisesi, Max Weber’in yüzeysel bir okumasın-dan çıkarılacak sonuçların tersine, büyük toprak sahipleriyle sı-kı ilişki içindeydi (Protestanlığın, Prusya’da büyük etkisi var-dı.) Ordunun yanı sıra, toprak beyleri iktidarının iki koltuğun-dan biriydi. Merkez Partisi yoluyla orta sermaye ile yakın ilişkisi olan Katolik kilisesinden çok daha fazla güler yüz gösterdi faşiz-me. Ama bir yanda tekелci sermaye, öbür yanda da toprak sahip-leri ve orta sermaye arasındaki çelişkilerin eriştiği adımlara göre, çok geçmeden nasyonal-sosyalizmle sürtüşmeler gelişti.

Başkaldıran küçük burjuvazinin tepkisinden destek alan nasyonal-sosyalizm, kilisenin görece özerkliğini kırmak üze-

20 K. Bracher, a.g.e., s. 470 vd.

re bir mücadeleye girdi. SA geniş, anti-kilise kampanyalara girdi. Borman 1941'de şöyle diyordu: "Nasyonal-sosyalizm ve Hristiyanlık birbirlerini dışlar... Devlet nasıl münecimlerin, bilgelerin ve öteki büyücü soytarıların saptırıcı etkisini yasaklamışsa, kilisenin muhtemel etkileri de sürekli olarak tasfiye edilmelidir." Şüphesiz, kitlelerin dinî duyguları her zaman Hitler'in "Tanrılaştırılması" yoluyla sömürüldü: Örneğin şu SA sloganı: "Dün, bugün... ve sonsuza kadar Hitler."

Ama nasyonal-sosyalizm kendini kiliselerin etkilerinden yoksun kılmadı. Sadece görece özerkliklerini ortadan kaldırdı. *Gleichaltung* Protestan ve Katolik kiliselerine de uygulanmış, ikincisi 1938 Konkorda'sı ile halledilmişti. Kiliseler baskı aygıtının kesin denetimi altına sokuldu; eğitim alanındaki ayrıcalıkları kısıtlandı ve nasyonal-sosyalist örgütlere yer açmak üzere Hristiyan gençlik örgütleri lağvedildi. Aynı zamanda, "Kiliselerin gerçek polislik rolü de güçlendirildi: Rahipler Hitler'e sadakat yemini ediyor, günah çıkarmanın da ihbar mekanizmasına dönüştürülmesine çalışılıyordu. Kısacası, Hristiyanlık saldırıya uğramadı, ama kilise görece özerkliğini kaybetmekten başka, ideolojik devlet aygıtları arasındaki önemini de tamamen elden kaçırdı.

Son olarak, nasyonal-sosyalist rejimde, partinin kendi içsel ideolojisi bir bütün olarak devletin ideolojik aygıtlarını fethetti ve egemen ideoloji doğrudan doğruya partiden yayılmaya başladı. Gelgelelim, siyasî polis egemen aygıt oldukça, onun özgül ideolojisi de geri kalan aygıtlara ve toplumun bütününe yayıldı. Aygıtları ve Alman toplumunun bir salgın gibi kavrayan polis-ve-cinayet hummasının, SS aygıtının karşı durulmaz yükselişine tekabül etme biçimi son derece çarpıcıdır.

ALTINCI BÖLÜM

İTALYA

1. FAŞİZMİN YÜKSELİŞİ

Bu bölümde nasyonal-sosyalizm ile İtalyan faşizmi arasındaki *farklılıklar* vurgulanacak.

İlkin, İtalya'da faşizmin yükselişinde ikili bir karakter görü-lüyordu. Almanya'dakine göre hem daha askerî, hem de daha parlamenterdi. Devletin baskı aygıtının faşizmle suç ortak-lığı daha açıktı ve hatırlanacağı gibi orta sermaye temsilcileri-nin faşizme karşı tavrı çok daha uzlaşmacıydı. 1921'de, Giolitti, faşizmin saldırdığı sosyalist belediye otoritelerini "kamu dü-zeni gerekçeleriyle" lağvetmek için kararnemeler çıkarttı.¹ Bu, Almanya'da yalnız von Papen'in, Prusya hükümetine karşı al-mış olduğu, oldukça aşırı bir tedbirdi. Polis (*carabinieri*) faşist *spuadre*'nin cezalandırma seferlerine her zaman eşlik edi-yordu. Hükümet kendisi, Adalet Bakanı (Fera) kanalıyla, adalet kurumlarının faşistlerin suçlarına karşı dosya kullanmama-larını emretmişti.

Ordu içindeki gelişmelerin de burada önemi vardır. Yükselişi sırasında faşizm İtalyan ordusundan çok taraftar kazan-mıştı - nasyonal-sosyalizmin Alman ordusundan kazandığın-

1 A. Tasca, *a.g.e.*, s. 153 vd.

dan çok fazla. 1920'de Savunma Bakanı Bonomi'nin çıkardığı bir genelge 50.000 ordudan ayrılmış subayın *fasci*'ye katılmasını ve orada askerî örgütleyici durumuna gelmesini sağladı. Ordu da cezalandırmada seferlerinde faşist milislere eşlik ediyordu.² Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı General Diaz, Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı Amiral Thaon da Revel ve birçok general (Gandolfo, De Bono vb.) açıkça faşizm için çalıştılar; Roma yürüyüşü öncesindeki haftalarda bu alabildiğine açığa çıktı.³

İlkin, İtalyan ordusu Almanya'daki gibi "profesyonel" bir ordu değil, "ulusal ordu"ydü - savaştan sonra devrimci öğeleri tasfiye edilmiş olsa da. Bu nedenle İtalya halkı faşizmden ne kadar etkilendiyse, o da o kadar, belki daha da fazla açık oldu bu etkilere. Subayların sınıf kökeni büyük ölçüde şehirli orta ve küçük burjuvaydı ve böylece ağırlıkla faşizme yatkındı. Ordu üst kademeleri, hararetle bağlı oldukları krallıkla birlikte, 19. yüzyılın "birleşme"sinden beri geleneksel olarak orta sermayeye bağlıydılar ve orta sermaye de faşizmin yükselişi boyunca kralın onayıyla İtalya'yı yönetmişti. Orta sermayenin temsilcilerinin faşizme karşı özellikle uzlaşmacı tutumu subaylar arasında da yankı buluyordu.

Ama burada da ordunun üst kademeleri ile faşist parti arasında sürtüşmeler görüldü. Bunlar büyük sermaye ile orta sermayenin, özellikle taht üzerinde odaklanan çelişkilerine dayanıyordu.⁴ General Badoglio ve ordunun ileri gelen çevreleri, orta sermayenin kendi güvencesi olarak gördüğü monarşiyeye saldırırsa, faşizme karşı savaşacaklarını bildirdiler. Cumhuriyetçi temalarla işe başlayan faşizm biraz geriledi, orta sermaye ve onun "liberal" temsilcilerine karşı "Manchester-tipi-devlet" garantilerinin verilmesi de buna eşlik etti. Ordu engeli böylece aşıldı. Mussolini'den önceki son başbakan olan Facta, D'Annunzio'yu kullanarak orduyu faşizme karşı harekete çağırdı ama beceremedi. Roma yürüyüşünün arefesinde kral da olağa-

2 A.g.e., s. 142 vd.

3 G. Salvemini, *Le Origini del Fascismo in Italia*, s. 322 vd.

4 Paris II, s. 326.

nüstü durum ilân etmek istemedi ve Mussolini'yi iktidara çağırarak orta sermayenin Hindenburg'u rolünü oynadı.

İtalya'da baskı aygıtının parçalanması, *merkezî aygıtla yerel aygıtın* bölünmesi biçimini aldı. Politika sahnesinde özellikle etkili olan orta sermaye temsilcileri kendi politik kadroları yoluyla merkezî aygıtı geniş ölçüde denetleyebiliyorlardı. Ama periferiye yetişemiyorlardı ve toprak sahipleri ile büyük sermayenin iktidar üsleri buralarda yoğunlaşmıştı; faşizm devlet aygıtına başlıca periferiden saldırdı. Ama gene, merkeze de aynı zamanda sızılmıştı: Roma yürüyüşü sadece bir gösteriydi.

2. KURULU SİSTEM

İtalyan faşizmi iktidara geldikten sonra devlet aygıtını aşağı yukarı Nazizm gibi yeniden örgütlemeye başladı; ama faşizm kadar ileri gidemedi ve aynı çizgiyi sonuna kadar da sürdürmedi. Özellikle de devlet aygıt ve dallarının görece özerkliğinin ortadan kaldırılması Nazizm'deki kadar belirgin değildi. Bütün toplumsal etkinlik alanlarında, baskı ve ideolojik müdahaleyi de içine alan devlet müdahalesi daha farklıydı ve "parlamenter demokratik" devletin bazı kurumsal biçimleri muhafaza edildi.

Bu durum sınıf mücadelesinin özel karakteristikleriyle açıklanabilir:

İtalya'da büyük sermayenin farklı özellikleri, orta sermayenin ve kitlelerin daha güçlü direnci, özellikle de işçi sınıfının direnişi, yani, ideolojik ve politik buhranın özgül karakteristikleridir bunlar.

Faşist yönetimin birinci döneminde –bu, Almanya'dakinden daha uzun sürmüştür– devletin baskı aygıtı, üyeleri bütün aygıtlara doluşan faşist partinin egemenliği altında giderek yeniden örgütlendi. Dönem boyunca parlamenter özellikler korunduğu için parti egemenliği daha güçlü ve zorunluydu. Gerçek iktidarla biçimsel iktidar arasındaki mesafe epey zaman kaldı, politika sahnesindeki dış görünüşlere rağmen parti gerçek iktidarın merkezi oldu.

1925-26'da, çeşitli "ultra-faşist" yasalar, devlet sisteminin yeniden düzenlenmesinde bir dönemeç oldu ve parti bundan sonra gittikçe baskıcı devlet aygıtına tâbi kılınmaya başlandı. Aynı zamanda, iktidar yürütmede yoğunlaştıkça, aygıtın dalları arasındaki egemen rol de yönetime doğru kaydı. Örneğin valilerin yetkileri genişletildi, valiler "taşradaki en yüksek faşist otorite" haline geldiler, bu da faşist partide ve yöresel *fasci* sekreterliklerinde büyük hoşnutsuzluk yarattı.⁵ 1927'de yönetim ve valiliklerle ilgili yeni bir genelge parti hiyerarşisini devlet hiyerarşisinin emrine soktu. Parti kendisi de artık "devlet iradesinin aracı" sayılıyor ve genelgede "*squadrism* tarih tarafından aşılmıştır" diyordu. En yüce karar verme organı olarak faşist Büyük Konsey'in Bakanlar Kurulu'nun yerini almasıyla faşist partinin devlet aygıtına boyun eğmesi süreci tamamlandı. Süreç, 1928'de, "parti ile devletin birliği"nin ilan edilmesiyle son buldu: Olayın anlamı Almanya'dakinin aynıydı; küçük burjuvazi yönetici konumunu kaybetti.

Burada da siyasî polis egemen rol oynadı ve faşist parti dahil bütün aygıtı denetledi. Bütün baskıcı servislerin Bocchini yönetiminde OCRA'da toplanmasıyla gizli siyasî polis kısmı oluşturuldu.⁶ Bu kısım doğrudan doğruya faşist önderlerin denetimindeydi, sayısı gittikçe çoğalıyordu ve yetkileri de, geleneksel polis olan *carabinieri* zararına genişliyordu. Siyasî polis faşist parti denetiminden bağışık tutulmuş ve faşist İçişleri Bakanı Suardo ile siyasî polis arasında birçok sürtüşme olmuştu.

Siyasî polisin rolü milisler (Ulusal Güvenlik için Gönüllü Milisler -MVSN) yoluyla da genişletildi. Milisler "sol kanat" ögelerinden arındırılmıştı ve faşist önderler bunu partinin kendisinden çok daha iyi denetliyordu. 1923'te sert bir tasfiyeden sonra eylem timleri (*squadre*) de milislere katıldı. 1927'de milisler resmen "devletin silahlı kuruluşu" olmuşlar, doğrudan doğruya Duce'ye bağlanmışlardı: Üyeleri krala değil, Duce'ye sadakat yemini ediyorlardı. SS'de olduğu gibi, milisin üst komu-

5 L. Salvatorelli ve G. Mira, *Storia d'Italia nel periodo fascista*, 1964, s. 367, 390. A. Aquarone, *L'Organizzazione dello stato totalitario*, 1966, s. 120 vd.

6 L. Salvatorelli, a.g.e., s. 420 ve 430 vd.; A. Aquarone, aynı yerde.

ta kademeleri küçük burjuvaziden değil, burjuvaziden gelmeydi.⁷ Siyasî polisin egemenliğinin artması, yasa ve adalet aygıtlarındaki değiştirmelerle birlikte yürüdü: Polis, yönetim ve faşist parti paralel iktidar şebekeleri kurdu.

Gene de Nazi devletinden açıkça ayrılan yanlar vardı. Devletin hem baskıcı, hem de ideolojik müdahalesi, daha az önemliydi. Faşist milislerin Hitler'in SS'yle benzerlikleri epey uzaktı. Devletin baskı aygıtının dalları birbirlerinden daha fazla bağımsızdı ve siyasî polis bunları o kadar sıkı denetleyemiyordu. Büyük ölçüde faşizme kazanılan ordu milislerin denetiminden sıyrılmış, askerî konularda onu kendi denetimi altına sokmuştu. Devlet yönetimi karşısında siyasî polisin rolü yönetsel konularda fiilen müdahale etmeksizin onu frenlemekle sınırlandırılmıştı. Adli aygıtla gelince, "düzenli mahkemeler"le "olağanüstü mahkemeler" arasındaki ayrım sürüyor, bu da, düzenli mahkemelerin siyasî polis müdahalesini denetleyemese bile geleneksel rollerini devam ettirdiklerini gösteriyordu. Aygıtlar o kadar çoğalmamıştı: Yetki alanlarının ayrışması geçerliydi, hukuk sistemi de Almanya'daki gibi kökünden değiştirilmemişti.⁸

Bütün bunlar İtalyan faşizmini geleneksel bir "bürokratik" diktatörlüğe yaklaşıyor ki bu doğru değildir. Faşist parti devlet aygıtına bağımlı kılınmakla birlikte onunla kaynaşmadı. Partinin başlıca rolü devletin baskıcı ve ideolojik aygıtları arasındaki halka olmasıydı, ama aynı zamanda baskı aygıtının çeşitli dallarını da birbirine bağlıyordu. Nazizm'de parti çarçabuk tasfiye edildiği halde burada bu sürekli bir süreç oldu. Küçük burjuva tabanda uzlaşmalar devam ederek Salo cumhuriyetinde doruğa ulaştı; İtalyan faşizminin küçük burjuva tabanı Almanya'dakinden çok daha inatçıydı.

"Totalitarizm" üstüne yazanlar, Nazizm'in "totaliter" bir devlet, faşizmin ise sadece "otoriter" olduğunu söylerken Nazizm ile İtalyan faşizmi arasında yanlış ve keyfî bir ayrım yapı-

7 Brady, *Business as a System of Power*, 1942, s. 81.

8 Bkz. M. Prelot, *L'Empire fasciste: Le tentdances et le Institutions de la dictature et du corporatisme Italiens*, 1936.

yorlar. Ölçütleri hakkında bir şey söylemek bile gereksiz. Örneğin Arendt tartışmasını iki rejimde verilen kurban sayısına dayandırıyor ve İtalyan faşizmi için “benzeri totaliter-olmayan diktatörlükler Romanya, Polonya, Baltık devletleri, Macaristan, Portekiz ve İspanya’da görülmüştür,” diyor.⁹

Olağanüstü rejim biçimlerini ayırt etmekte geçerli ölçütler iki örneğin özdeş olduğunu gösteriyor. İtalyan faşizmi bir yasalılık görüntüsünü koruduysa, bu onun başvurmak zorunda kaldığı uzlaşmalarını bir sonucudur. İlke olarak kralın başbakanı (Mussolini) azletme ve atama yetkisi vardı: Faşist Büyük Konsey, çeşitli korporatist kuruluşların seçtiği adayları tek liste haline getiriyor ve böylece parlamento “seçiliyordu”, ama meclis işlevi bir süsten ibaretti; onun yanı sıra, faşist önderliğin adaylarını gösterdiği *Fasci Kurulu* ve korporasyonlar vardı; Kralın atadığı Senato da Danıştay ve Yargıtay gibi varoluşunu sürdürdü. Bütün bunlar, “Batılı özgürlük”ün bazı kahramanlarını gözünde Mussolini saygıdeğerlik kazandırmakla birlikte, sadece bir gösterişten ibaretti. Bu kahramanların en başında da, ileride Yunanistan’ın celladı olacak Churchill gelir.

Gerçi faşizmin ideolojik devlet aygıtlarındaki yükselişi Almanya’daki süreci andırıyordu, ama bunların görece özerklikleri o kadar sert bir baskı altına alınmadı. Bu “sanatlar” ve eğitim sistemi için de geçerlidir. Salvatorelli’nin gözlemlediği gibi: “Okullar gene de bütünüyle faşist değildi, o zaman da (1925), daha sonra da; eski yapı ve eski ruh ayaktaydı: İlköğretimde daha az, orta öğretimde daha çok.”¹⁰ Korporatist kuruluşlar ve faşist parti yoluyla özellikle iletişim aygıtı (gazeteler, radyo vb.) bütünüyle denetim altındaydı. Bunun da nedeni İtalya’daki orta sermaye ve toprak sahiplerinin özel direncidir; onlar, kitlelerin güçlü baskısıyla bu aygıtları işgal etmişlerdi ve İtalyan faşizminin ideolojik görünümü de kendini Garibaldi geleneğinin vârisi olarak tanıtmayı nedeniyle özel bir biçim alıyordu.

İtalyan faşizminin bazı özgül karakteristiklerini kaydetmek yararlı olur: Özellikle *sendika aygıtı* işçi sınıfının baskısı yüzün-

9 *The Origins of Totalitarianism*, 1968, s. 308.

10 *A.g.e.*, s. 398.

den Almanya'dakinden daha önemli bir rol oynadı. Gentile'nin "liberal" bakanlığı sırasında bu orta sermayenin sığınağı olan eğitim aygıtı için de geçerliydi.

Kilise ile ilişki daha da önemlidir. İtalya'da Katolik Kilisesi toprak sahiplerinin en gözde kalesiydi. Toprak sahiplerinin zararına yürütülen "İtalyan birliği"ne karşıydı (Papa, ancak Mussolini zamanında Roma'yı İtalyan devletinin başkenti olarak tanıdı) ve monarşi ile de, İtalyan birliğinin "yaratıcıları" olan orta sermayeyle ittifakından ötürü, arası son derece bozuktu İtalyan faşizminin, başlangıçta da, daha sonraları da, kiliseye karşı tutumları olmuştur: Eski sol sosyalist ve *Avanti editörü* Mussolini ile Garibaldi geleneğinden gelen şehir küçük burjuvazisi "din halkın afyonudur" tezini neredeyse benimseyeceklerdi. Katolik Kilisesi faşizmi açıkça desteklemekle birlikte, toprak sahiplerinin, İtalya'da özellikle keskin olan, büyük sermaye ile toprak sahipliği arasındaki çelişkilerden doğan tavırları, sert sürtüşmelere yol açmıştı.

Toprak sahiplerinin direnişi ve dinin kırsal kesimdeki ideolojik önemi karşısında faşizm kilise ile çatışmasını çözmek için bir çabaya girişti. Lateran paktlarından sonra (1929) faşizm kiliseyi doğrudan doğruya satın aldı: "Anlaşma"nın ve "Malî Sözleşme"nin amacı buydu. Kilise, kendi çıkarlarından ileri gelen uluslararası malî güç kimliğiyle bir bakıma İtalyan toprak sahiplerinin çıkarlarına ihanet edecek şekilde, onların ekonomik ve politik gücünü kısıtlayacak bir rejimin stabilizasyonuna önemli bir katkıda bulundu.

Ama sürtüşme gene devam etti: Lateran paktlarında, kilisenin İtalya'da etkisi ile kâğıt üzerinde önemli bir uzlaşmayı içeren bir Konkorda vardı. Ne var ki faşizm, kilisenin bu etkiyi toprak sahipleri yararına kullanmasına izin vermeye hiç de niyetli değildi. Paktlardan sonra da faşizm kilisenin eğitimde, çeşitli dinî örgülerde (Katolik Hareket gibi) ve gençlik örgütlerinde yetkilerini kısıtmaya devam etti.

Papa *Non abbiamo bisogno* başlıklı gerçekten gülünç ve anlamsız bir metinde "rejimin nankörlüğü"nden yakınmaktan geri durmadı. Faşizm ise, aynı kişinin hem faşist parti hem de

Katolik Hareket üyesi olmasını yasaklayarak buna cevap verdi. Sonunda gene uzlaşıldı: Kilise artık yalnız dinî alanla ilgilenecek, “atletizm ve spor” yaptırımları yasaklanan Katolik okullar da faşist *balilla*’lara geçecekti. Kilise en temel haklarını koruyabildi: Aşağı rütbeden rahipleri denetlemek, aile içindeki (kilise evlendirmesinden gelen) otoritesini sürdürmek gibi. Böylece kilise ideolojik aygıtlar arasındaki görece özerkliğini bir ölçüde sürdürebildi ve Almanya’da olduğundan daha önemli bir ideolojik rol oynadı.

Sonuç

Bu çalışmada faşizm denilen özgül siyasal olgunun açıklanmasına ve bu olguyu, ayrıca teorisini kaba hatlarıyla verdiğimiz olağanüstü kapitalist devlet biçiminin özel bir rejim biçimi olarak tanımladıktan sonra, onun temel karakterlerinin ortaya konulmasına çalıştık.

Fakat, bu araştırma çerçevesinde, ve soyut bir tipolojiden kaçınmak için, Bonapartizm ve çeşitli askerî diktatörlük biçimleri gibi, özel türde siyasal bunalımlara tekabül eden başka olağanüstü rejim biçimlerini bir yana bırakmak zorunda kaldık. Bununla birlikte, faşizm ve onun tekabül ettiği özel bunalım türünün analizinde ortaya konulan, siyasal bunalım ve olağanüstü devletin genel özellikleri, başka bunalımların ve olağanüstü rejimlerin analizinde ilke olarak kullanılabilirler.

Gene de teorik olarak ele alınan bu bunalımların ve olağanüstü rejimlerin, *somut gerçeklikte* çoğu kez *bir arada* bulunduklarını belirtmek gerekir. Bu somut rejimler, birçok olağanüstü rejim ve siyasal bunalım biçimlerine özgü karakterler sunan bir rejim biçiminin baskınlığı altında bulunmaktadır. Gerçekte, faşizmin özel niteliklerini açık ve çok geniş gösterdikleri ölçüde, faşizmi örneklemek için incelediğimiz Alman ve İtalyan faşizmleri içinde durum aslında budur. Örneğin İspan-

yol örneği bundan farklıdır, çünkü askerî diktatörlük baskın durumda olmak üzere faşizm ve askerî diktatörlüğün birleştiği somut bir biçim olarak kendini göstermektedir.

Öte yandan, olağanüstü rejim biçimlerinin böyle somut bir örnekte birleşmesi, bu örneğin içinde bulunduğu tarihî evreye bağlıdır. Nihayet, somut bir olağanüstü rejim, tarihî süresi içinde bu rejimde egemen olan karakterlerin dönüşüm geçirmesi ve şu veya bu olağanüstü rejim biçiminin egemenliğinin yer değiştirmesi şeklinde evrim geçirebilir.

Giriş kısmında, faşizm ve olağanüstü devlet konusundaki bu çalışmaya faşizm sorununun güncelliği nedeniyle girildiğini işaret etmiştik. Fakat, başka olağanüstü rejimlerin gerçekleşme ihtimallerinin bundan böyle ortadan kalktığını düşünmek hataya düşmek olacaktır. Faşizm tehlikenin yegâne cephesi değildir, Bonapartizm ve askerî diktatörlükler şanslarını kaybetmemişlerdir ve değişik ortamlara göre birlikte ortaya çıkabilecek somut olağanüstü rejim biçimlerini de unutmamak gerekir.

Tekrar ortaya çıkması mümkün olan faşizme gelince, geçmiştekine bütünüyle benzer ve özdeş biçimlere yol açacak bir faşistleşme sürecinden geçeceğini sanmamak gerekir. Tarih hiçbir zaman aynen tekrarlanmaz. Aynı biçimde bir olağanüstü rejim ve aynı türde bir siyasal bunalım ortaya çıktıkları tarihî dönemlere göre ayrı özellikler gösterirler.

Marx, Hegel'i izleyerek, tarihin bazen tam anlamıyla tekrarlandığını söylüyordu: Fakat ilk kez bir trajedi biçimi olan olay, ikinci kez bir komedi biçimine bürünür. Bu formül gerçekten çarpıcıdır, fakat belirli bir açıdan geçerlidir: Çünkü, kanlı komediler de vardır. Louis Bonaparte, belirli bir açıdan komikti ve tarihte, başkalarını öldürmekten başka bir şey yapmayan komikler de vardır.

Paris, Haziran 1970

Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*'te III. Enternasyonal'in özellikle faşizm karşısında düştüğü saf ekonomizmi eleştirir. Poulantzas'ın dikkat çektiği nokta iktidar, kapitalist devlet tarzının aldığı biçimler, bu biçimler altında şekillenen rejimler, bu rejimler içindeki devlet personeli (bürokrasi) ve elitlerin ege- men sınıflarla kurdukları ilişkilerin çok katmanlı doğasıdır. Onun için faşizm "kapitalist devletin özel bir rejim biçimi"dir ve Poulantzas daha önce bu kadar kapsamlı ele alınmamış bir eksen üzerindeki tartışmasıyla faşizmin temel karakteristiklerini ortaya koymaya çalışır.

Faşizm ve Diktatörlük bu çabanın, bu çok katmanlı çözümleme çabasının Alman ve İtalyan tipi faşizm örnekleri üzerinden ele alınmasıdır. Poulantzas tarihsel süreç içerisinde Alman ve İtalyan faşizmlerinin birleştikleri ve ayrıldıkları noktalara dikkat çeker ve bu benzerlik ve farklılıkların tarihsel doğasına ilgi gösterir. Devlet bürokrasisi içinde şekillenen faşist rejimin ve bu rejimin sınıflarla kurduğu ilişkinin ele alınması *Faşizm ve Diktatörlük*'ün önemli özelliğidir.

